

e-ISSN 2353–3218

ISSN 2299–7164

Vol. 15 (2022)

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

KOMISJA
NAUK
FILOLOGICZNYCH

Uniwersytet
Wrocławski

KOLEGIUM
MIĘDZYOBZAROWYCH
STUDIÓW INDYWIDUALNYCH

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

---

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

EDITOR-IN-CHIEF
PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI

HONORARY EDITORS
CAMELIA M. CMECIU
JOANNA ESQUIBEL
FRANCISZEK GRUZA

ASSOCIATE EDITORS
KATARZYNA BUCZEK
ALEKSANDRA R. KNAPIK

ASSISTANT EDITOR
MONIKA PIECHOTA

ISSN 2299-7164
Vol. 15 (2022)

WROCLAW
2022

EDITOR-IN-CHIEF

PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI

HONORARY EDITORS

CAMELIA M. CMECIU, JOANNA ESQUIBEL, FRANCISZEK GRUCZA

ASSOCIATE EDITORS

KATARZYNA BUCZEK, ALEKSANDRA R. KNAPIK

ASSISTANT EDITOR

MONIKA PIECHOTA

SCIENTIFIC BOARD OF THE COMMITTEE FOR PHILOLOGY OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES, WROCLAW BRANCH

Piotr Blumczyński (Belfast, Northern Ireland), Piotr Cap (Łódź), Camelia M. Cmeciu (Bucharest, Romania), Piotr P. Chruszczewski (Wrocław), Marta Degani (Verona, Italy), Robin Dunbar (Oxford, UK), Katarzyna Dziubalska-Kolaczyk (Poznań), Francesco Ferretti (Rome, Italy), Stanisław Gajda (Opole), Piotr Gašiorowski (Poznań), Franciszek Grucza (Warszawa), Philippe Hiligsmann (Louvain-la-Neuve, Belgium), Rafael Jiménez Cataño (Rome, Italy), Henryk Kardela (Lublin), Ewa Kęłbłowska-Ławniczak (Wrocław), Tomasz P. Krzeszowski (Warszawa), Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (Łódź), Ryszard Lipczuk (Szczecin), Lorenzo Magnani (Pavia, Italy), Marek Paryż (Warszawa), John Rickford (Stanford, USA), Hans Sauer (Munich, Germany), Aleksander Szwedek (Poznań), Elżbieta Tabakowska (Kraków), Marco Tamburelli (Bangor, Wales), Kamila Turewicz (Łódź), Zdzisław Wąsik (Wrocław), Jerzy Welna (Warszawa), Roland Willemyns (Brussels, Belgium), Donald Winford (Columbus, USA), Tadeusz Zabrocki (Poznań), Tadeusz Ślawek (Katowice)

REVIEWERS OF VOL. 15 [2022]

Agata Bachórz (Gdańsk), Paweł Bohuszewicz (Toruń), Derek Brown (Florida, the USA), Anna Budziak (Wrocław), Katarzyna Burzyńska (Poznań), Thorsten Carstensen (Indianapolis, the USA), Władysław Chłopicki (Kraków), Piotr Cichocki (Poznań), Raluca Constantin (Bucharest, Romania), Anna Dąbrowska (Wrocław), Andrzej Denka (Poznań), Theodore Fiedler (Kentucky, the USA), Tomasz Górski (Wrocław), Marek Hampl (Žilina, Slovak Republic), Risto Hiltunen (Turku, Finland), John M. Jeep (Miami, the USA), Agata Kawecka (Łódź), Ronald Kim (Poznań), Urszula Kizelbach (Poznań), Anna Klimas (Wrocław), Konrad Klimkowski (Lublin), Paweł Klint (Wrocław), Agata Słowik-Krogulec (Wrocław), Merja Kytö (Uppsala, Sweden), Łukasz Mściślawski (Wrocław), Marcin Odelski (Wrocław), Marta Dobrowolska-Pigoń (Wrocław), Marcin Poprawa (Wrocław), Leszek Pulka (Wrocław), Olga Barabasz-Rewak (Wrocław), Waldemar Skrzypczak (Toruń), Rafał Szubert (Wrocław), Przemysław Staniewski (Wrocław), Jacob Thaisen (Oslo, Norway), Przemysław Tomanek (Kraków), Marcin Walczyński (Wrocław), Shira Wolosky (Jerusalem, Israel), Michał Wróblewski (Toruń)

PROOFREADING

Editors,

Daniel Berg, Peter Curac-Dahl, Steven Jones, Thomas Mancini, Olha Pompush, Danuta Plókarz, Elisa Speziale, Rafał Szubert, Marcin Tereszewski

DTP: Wydawnictwo Publikkore**Published by / adres wydawcy:**

Committee for Philology of the Polish Academy of Sciences, Wrocław Branch
Komisja Nauk Filologicznych Polskiej Akademii Nauk, Oddział we Wrocławiu
ul. Podwale 75, 50-449 Wrocław
<http://www.pan.wroc.pl>

College for Interdisciplinary Studies, University of Wrocław
Kolegium Międzydziedzinowych Studiów Indywidualnych, Uniwersytet Wrocławski
ul. Św. Jadwigi 3/4, 50-266 Wrocław
<http://kmsi.uni.wroc.pl/>

Committee for Philology of the Polish Academy of Sciences, Wrocław Branch /**Komisja Nauk Filologicznych Oddziału PAN we Wrocławiu****Chairperson / przewodniczący:** prof. dr hab. Piotr P. Chruszczewski**Deputy chairpersons / wiceprzewodniczące:** dr Katarzyna Buczek, dr Aleksandra R. Knapik**Secretaries / sekretarze:** Monika Piechota, Leszek Wojteczek

from 2018 © Copyright by Oddział Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu & Kolegium Międzydziedzinowych Studiów Indywidualnych Uniwersytetu Wrocławskiego,
All rights reserved

ISSN 2299-7164 (PRINT EDITION)**ISSN 2353-3218 (ON-LINE EDITION)**

TABLE OF CONTENTS

SOMAYA ABUNIMA, SUMAYA FAISAL ALSHAMIRI, SHAHIDI A. HAMID, SHARIFAH RAIHAN SYED JAAFAR, ALAREER REFAAT	
The Influence of Bilingualism on the Production of Stop Consonants in L1 (Arabic) and L2 (English): Acoustic Analysis of Stop's Closure Duration	7
EMRE CAN ALPTEKIN	
Roles of Music-Making in the Process of Cross-Cultural Adaptation: A Case of International Students in Wrocław	21
ALIAH AFIQAH ANUARDIN, SHARIFAH RAIHAN SYED JAAFAR	
Language Choice in the Bilingual Bugis Community in Peninsular Malaysia	33
OLEH ANDRISHKO, ANATOLII POPOVSKYI	
Hermeneutic Dimension of Lexical-Syntactic Word Formation (in Ukrainian Language and Literature)	49
KRZYSZTOF BEKIESZCZUK, KACPER ROSNER-LESZCZYŃSKI	
Wypowiedzi świadków historii w perspektywie historycznej i językoznawczej. Analiza wybranych relacji ludzi ze znakiem „P”	61
OSTAP BODYK, NATALIIA HORODNIUK, YULIYA FEDOROVA	
The Philosophical Meaning of the Author's Myth: Evolution of the Archetypal Image of a Religious Visionary in the Dramatic Works of Lesya Ukrainka	73
KATARZYNA BUCZEK	
A Content Analysis of COVID-19 Pro-Vaccine and Anti-Vaccine Internet Memes in Poland	95
VASYL DMYTROYCH BYALYK, LIUDMYLA IVANIVNA NIZHNIK	
Epistemic Words on the Confidence Scale	107
PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI	
Językoznawstwo antropologiczne we współcześnie prowadzonych badaniach nad językiem i kulturą	117
ANNA CHUDZIK	
„Wiolka mówi o obrzydliwych rzeczach”. O semantyce i funkcji nazw intymnych części ciała w kobiecym stand-upie	127
MIRKA CIROVIC	
Reading <i>Othello</i> Through the Prism of Conceptual Metaphor Theory: Animals as Source Domains	143
BEATA DUDA, EWA FICEK	
The Corpus of Discourses on the COVID-19 Pandemic in Poland. Research Project Assumptions	155
H. SEZGI SARAC DURGUN	
From Syntax to Stylistics: A Case Study of Selected Haikus	167

KONRAD KLIMKOWSKI	
An Extended Translation Service Portfolio in Research Translation	179
KATARZYNA LISOWSKA	
Polski ruch pozytywnej seksualności a teoria queer. Studium przypadku	189
MAGDALENA ŁOMZIK	
Intralingwalne tłumaczenie niemieckiej dokumentacji medycznej	201
JOANNA MLECZKO	
Związki frazeologiczne z komponentem nominalnym <i>oko – oczy / oko – oči</i> w języku polskim i bułgarskim	211
GAIANE MURADIAN	
A Warfare Metaphor and its Functional Aims in an Actual Armed Conflict – the Forty-Four Day War	225
TOMASZ PACIORKOWSKI	
Addressing the (ELF)ant in the Room: The Views of Polish Teachers of English on English as a Lingua Franca	235
PAWEŁ PAWIŃSKI	
„Tak działa nauka”. Retoryczne aspekty <i>naukowego marketingu</i>	257
ALESSANDRO PULIMANTI	
“denk an Pasolinis »verzweifelte Leere von Casarsa«”: Considerations on the Influence of Spanish Mysticism and of Pasolini’s »Friulian« Poems on Peter Handke’s <i>Noch einmal für Thukydides and Versuch über die Jukebox</i>	267
ELISABETH REBER, HANS SAUER †	
<i>Allas and weilawei</i> : Interjections in Some of Chaucer’s <i>Canterbury Tales</i> (Fragment III: Wife of Bath, the Friar, the Summoner)	279
MONIKA SOSNOWSKA	
“What sort of a world is this, where killing and pain are the norm? What on earth is wrong with us?” Nature Strikes Back in Olga Tokarczuk’s <i>Drive Your Plow Over the Bones of the Dead</i> (2009)	305
ESSAYS, REVIEWS & POLEMICS	
PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI	
Hans Sauer in Memoriam	319
TADEUSZ CEGIELSKI	
Elity artystyczne <i>versus</i> władza. Subiektywna interpretacja rzeczywistości doby „środkowego” PRL – 1955–1976	321
PAWEŁ GIWOJNO	
Kiklewicz, Aleksander (2021) <i>Lingwistyka na bieżąco. Wypisy i komentarze</i> Lublin: Episteme; pp. 277	343

SOMAYA ABUNIMA¹, SUMAYA FAISAL ALSHAMIRI¹, SHAHIDI A. HAMID¹,
SHARIFAH RAIHAN SYED JAAFAR¹, ALAREER REFAAT²

¹ Faculty of Social Sciences and Humanities, National University of Malaysia, Malaysia

² Faculty of Arts, Islamic University of Gaza, Palestine

The Influence of Bilingualism on the Production of Stop Consonants in L1 (Arabic) and L2 (English): Acoustic Analysis of Stop's Closure Duration

Abstract

This paper investigates the impact of bilingualism on the difficulties of pronunciation for both L1 (Arabic) and L2 (English). It assesses the production of stop sounds in Arabic and English through an acoustic analysis of stops' closure duration (henceforth CD), as pronounced by Arabic-English bilinguals whose L1 is Palestinian Arabic. Additionally, the paper aims to highlight the difficulties of pronunciation in both languages. Three groups of same-aged adult subjects participated in the production tests; 1) Arabic-English bilinguals whose L1 is Palestinian Arabic, 2) Arabic-monolinguals, and 3) English-monolinguals. The stops in word-medial and final positions were included in closed syllables (CVC) in meaningful words inserted in carrier sentences. The results revealed that the CD of the interaction of stops was represented in four categories; 1) unidirectional effect of L1 on L2 that caused a foreign accent, 2) bidirectional influence resulting in L1-L2 interference, 3) unidirectional impact of L2 on L1, and 4) nativelikeness in both languages without language interference. In addition, the findings showed that bilinguals faced pronunciation challenges in both similar and dissimilar sounds. This paper is expected to initiate more comprehensive studies in the field of interaction between Arabic and English in the Arabic context.

Keywords: acoustic analysis, language interaction, stop sounds, Arabic-English bilinguals, pronunciation difficulties, closure duration

Introduction

One of the most problematic issues related to L2 learning difficulties is the acquisition of the L2 sound system in a native-like way (Alnajjar 2017). L2 sounds that differ from L1 sounds are more difficult to obtain, according to the Contrastive Analysis Hypothesis (CAH), whereas those that are identical should

be simpler. In other words, the CAH suggests that L2 sounds that do not occur in L1 may cause difficulties in learning (Lado 1957). On the other hand, the Speech Learning Model (SLM) (Flege 1995) contradicts the CAH in that it is expected that L2 sounds that are identical to L1 sounds will be more difficult to learn while mastering L2 sounds that are different. In addition, sounds of L2 that differ phonemically and phonetically from L1 sounds are considered new. In contrast, those L2 sounds that are phonemically similar but phonetically different from L1 sounds are deemed identical and thus difficult to be acquired. Although the polarisation and assimilatory processes and the complexity of the sound system complicate cross-language interactions, researchers categorised four key possibilities of two languages interactions that vary widely between accentedness and nativeness (Antoniou *et al.* 2011).

Accentedness is the first and most apparent possibility. Due to the influence of L1 on L2, the L2 sounds produced by bilinguals takes the form of a foreign accent and looks different from those of native L2 speakers. In addition, the sequential acquisition of two languages leads to L2 learning through a “filter” of L1, which creates what is called “language interference” (Antoniou *et al.* 2011). Bidirectional interaction is the second possibility for L1-L2 interaction, as the phonological systems of the two languages affect each other, resulting in language interference (Antoniou *et al.* 2011; Dmitrieva, Jongman, and Sereno 2010).

The third potential L1-L2 interaction is the effect of L2 on L1 with almost free language interference, which arises due to the high fluency of L2 speakers in cases of the dominant L2 language (Flege, MacKay, and Piske 2002). The final possibility is that the two languages do not influence each other, which means that the bilinguals can produce L1 and L2 sounds as monolinguals do in each language. For example, Greek-English early bilinguals succeed in producing the stop sounds /b, d, p, t/ in both L1 and L2. With negative VOTs for /b, d/ and short-lag VOTs for /p, t/ in Greek, simultaneously, they also produced English /b, d/ with short lag and English /p, t/ with long-lag VOT, which meets both English and Greek with the monolingual pattern of VOTs (Antoniou *et al.* 2010).

In the field of bilingualism and multilingualism, previous studies applied the voice onset time (VOT) as a cue identifying the production and perception of the individual to determine the “nativeness” and “accentedness” of speech sounds (Wrembel 2011; Llama, Cardoso, and Collins 2010). Regarding Arabic and English sounds interaction, some inter-language studies focused on the vowels (Al-Hamadi 2012; Hubais and Pillai 2017; Khalil 2014). Others were concerned about stop consonants among English- Arabic bilinguals (Khattab 2002).

In this study, we applied another important acoustic cue of stop sounds, which is closure duration (CD), to investigate the language interaction between the two sound systems of Modern Standard Arabic (MSA) and English produced by English-Arabic bilinguals. Besides, in the light of the CAH and SLM theories, we also examined to what extent the phonetic dis/similarity influences the difficulties of nativelikeness production of stops across the two languages.

As shown in Table 1, The Arabic stops include plain voiceless /t, k, q/ and voiced stops /b, d/ with their empathic counterparts /tʔ, dʔ/. With no existence of /g/ and /g/ in the Arabic inventory. In addition, it is worth mentioning that the place of articulation of the Arabic /t/ and /d/ is different from English, as these sounds are alveolars in English but dental-alveolars in Arabic (Kopczynski and Meliani 1993). Thus, the English stops /b/, /k/ are familiar to Arabic learners of English, /t/, /d/ are not fully familiar as they vary in the place of articulation, /p/, /g/ are completely new. A few Arabic stops such as /q/, /tʔ/, and /dʔ/, on the other hand, are not represented in the inventory of the English stops.

Table 1. The stop sounds in the Modern Standard Arabic and English consonant inventories. (When there are two sounds in one cell, voiceless sounds to the left and voiced to the right).

		Bilabial	Dental-alveolar	Alveolar	Velar	Uvular
Arabic	Plates	- b	t d		k -	q -
	empathic		tʔ dʔ			
English		p b		t d	k g	

1. METHODOLOGY

In this section, we explain the criteria used to select the subjects and illustrate the process of data collection and analysis.

1.1. Subjects

In this study, 28 native Arabic speakers (14 females) were recruited and divided into two groups: The English-Arabic bilingual group (experimental group) and the Arabic monolingual group (control group). In addition, the subjects included a second control group of five native American monolingual speakers (3 females). All subjects aged between 20 and 30 years and had no health or hearing problems. The whole population had an interview and filled out a questionnaire before the data collecting to ensure that all the participants complied with the criteria.

1.2. Stimuli

The target stop consonants in both languages were inserted in closed syllables (CVC) with the short vowel /i/ through meaningful words that are framed by the carrier sentences; (Aqulu kalimata ...) in Arabic, and (I say the word ...) in English. The data were collected through three production tests we applied in this study to collect the data through; one Arabic test for Arabic monolinguals and two Arabic and English tests for bilinguals. A total of 3338 tokens were generated in the acoustic analysis. 1088 tokens for Arabic monolinguals (13 subjects * 7 stops * 5 repetitions * 2 word-positions; medial and final), 1950 tokens for bilinguals (15 subjects * (7 Arabic stops + 6 English stops) * 5 repetitions * 2 word-positions), and 300 tokens for English monolinguals (5 subjects * 6 stops * 5 repetitions * 2 word-positions).

1.3. Data Collection and Analysis

The data were recorded separately using the facilities of the Islamic University of Gaza's sound production studio. Each participant was asked to read the sentences of the production test in one 15-20 minute session. The sentences were displayed on a computer-connected LCD screen; high-quality recorder software was used during the audio recording session, and a microphone (AKG C414) was mounted on a platform at face height, approximately 20 mm to the right of the mouth, to reduce the effect of direct airflow turbulence on the microphone. The recordings were saved to separate sound files, then the target tokens were selected, extracted, normalized, and were prepared for the acoustic analysis in the PRAAT

software 6.0.25 (Boersma and Weenink 2019). The spectrogram parameters were set to standard values with a window duration of 5 ms, a dynamic range of 50 dB and a maximum frequency of 5000Hz. The CD measurements were taken manually by PRAAT in the word-medial and final positions.

1.4. Statistical analysis

The statistical analysis was applied by SPSS software, where an independent sample t-test was performed to determine whether there are any statistically significant differences in the means of the CDs among the experimental and the control groups; the critical p-value was set at 0.05. The descriptive of means, standard deviations, and ranges for each measurement were calculated too.

2. RESULTS AND DISCUSSION

This section presents and discusses the results of the independent sample t-tests regarding the difference in the stops' acoustic characteristics between the bilinguals and native monolinguals.

2.1. Closure Duration of Similar Sounds

Starting with the CD of word-medial position similar stops /b, t, d, and k/ that occur in both of the Arabic and English consonant inventories, the results showed that the bilinguals' production of the CD for /b/, /d/, and /t/ was significantly affected by their L1. In detail, bilinguals produced the CD of Arabic /d/ in the medial position without significant differences than Arabic monolinguals do ($p=0.271$). But they could not acquire the same CD of /d/ for English natives. The English /d/ produced by bilinguals had a significantly longer CD than that produced by English native speakers with almost double the duration ($p < 0.0001$, MD= 30.6 ms). Similarly, the differences between the CD of Arabic /b/ produced by Arabic monolinguals and bilinguals were not significant ($p = 0.404$, MD= 9 ms), but the English /b/ produced by bilinguals had a significantly longer CD position than /b/ produced by English monolinguals in stop's word-medial ($p < 0.0001$, MD= 27 ms). The same effect of L1 on L2 was witnessed in the production of /t/. The Arabic /t/ produced by the Arabic bilingual and monolingual groups were not significantly different ($p = 0.104$, MD= 10 ms). In contrast, the bilinguals produced the English /t/ with more than double the duration of the English /t/ produced by native English speakers. ($p < 0.0001$, MD= 37 ms). However, the results showed that bilinguals witnessed a bidirectional L1-L2 effect in their production of the voiceless velar /k/ in word-medial position regarding the CD. The bilinguals produced the Arabic /k/ with a significantly longer CD than that of Arabic monolinguals (MD= 8 ms, $p = 0.047$), while the CD of the English /k/ was significantly longer than that of English monolinguals (MD = 21 ms, $p = 0.001$). Table 2 provides information about the CD of similar stops in both languages in word medial, including the means of the CD, the number of subjects, the standard deviation, and the minimum and maximum values of CD. In addition, Figure 1 illustrates the differences in the means of CD in the medial position of similar Arabic and English stops for the bilinguals and monolinguals.

Table 2. Means, number of subjects, the standard deviation, and the minimum and maximum values for the CD of similar stops in both languages in word-medial position.

Stops	Language	Mono/ bilinguals	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
k	Arabic	Monolingual	13	73	12	50	93
	Arabic	Bilingual	16	65	9	53	80
	English	Bilingual	16	84	18	52	119
	English	Monolingual	15	63	15	42	85
d	Arabic	Monolingual	13	64	11	44	87
	Arabic	Bilingual	16	59	10	39	77
	English	Bilingual	16	64	19	32	99
	English	Monolingual	15	33	20	16	86
t	Arabic	Monolingual	13	84	18	46	118
	Arabic	Bilingual	15	74	9	53	94
	English	Bilingual	16	70	22	15	119
	English	Monolingual	15	33	20	16	86
b	Arabic	Monolingual	13	67	10	50	81
	Arabic	Bilingual	15	58	36	5	127
	English	Bilingual	14	80	15	59	105
	English	Monolingual	15	53	18	30	100

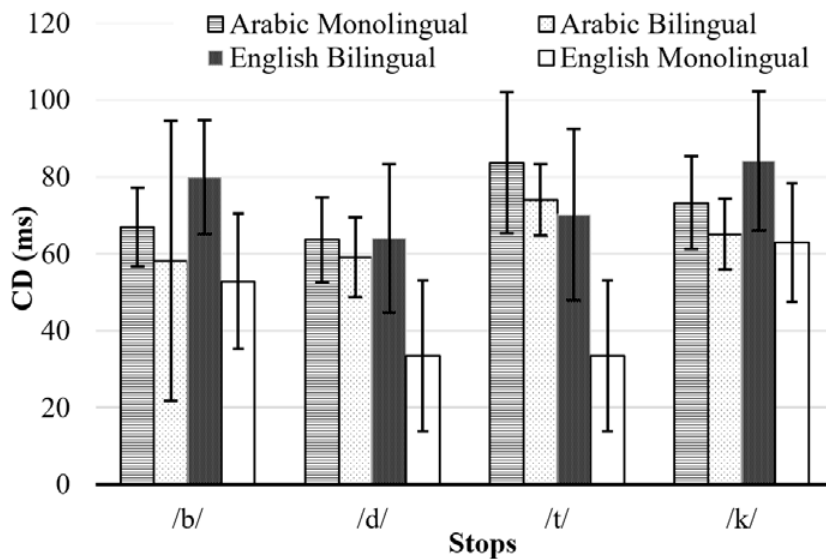

Figure 1. The CDs of similar Arabic and English stops for monolinguals and bilinguals in word-medial position.

The CDs of similar stops in word-final position were either affected by L1, e.g. /b, t, and d/, or had free language interaction, i.e. /k/. The bilinguals succeeded in maintaining the CDs of Arabic /b/ ($p=0.1$, MD= 50 ms), /t/ ($p=0.206$, MD= 19 ms), and /d/ ($p=0.693$, MD= 6 ms) with no significant differences from their counterparts for Arabic monolinguals. Though, the bilinguals produced these sounds in English with significantly longer CDs than those of English monolinguals (/b/; $p=0.001$, MD= 60 ms. /t/; $p=0.023$, MD= 34 ms. /d/; $p<0.000$, MD= 66 ms). However, the bilinguals maintained the CDs of the voiceless velar /k/ in both Arabic and English without significant differences from those of Arabic ($p=0.823$, MD= 3 ms) and English ($p=0.177$, MD= 18 ms) monolingual native speakers. Table 3 presents details about the means, the standard deviation, and the minimum and maximum values of the CD of similar stops in both languages in word-final position. Also, Figure 2 represents the differences in the means of CD in the word-final position of similar Arabic and English stops for the bilinguals and monolinguals.

Table 3. Means, number of subjects, the standard deviation, and the minimum and maximum values for the CD of similar stops in both languages in word-final position.

stops	Language	Mono/bilinguals	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
k	Arabic	Monolingual	13	200	98	71	405
	Arabic	Bilingual	14	150	35	97	195
	English	Bilingual	16	198	46	125	277
	English	Monolingual	14	137	41	82	222
d	Arabic	Monolingual	13	155	37	121	225
	Arabic	Bilingual	15	136	42	73	207
	English	Bilingual	15	172	27	129	219
	English	Monolingual	14	138	44	75	207
t	Arabic	Monolingual	11	138	52	60	213
	Arabic	Bilingual	16	131	36	59	179
	English	Bilingual	16	160	37	98	253
	English	Monolingual	11	94	35	47	173
b	Arabic	Monolingual	13	142	33	77	211
	Arabic	Bilingual	16	138	43	77	232
	English	Bilingual	16	169	36	110	247
	English	Monolingual	15	150	37	89	212

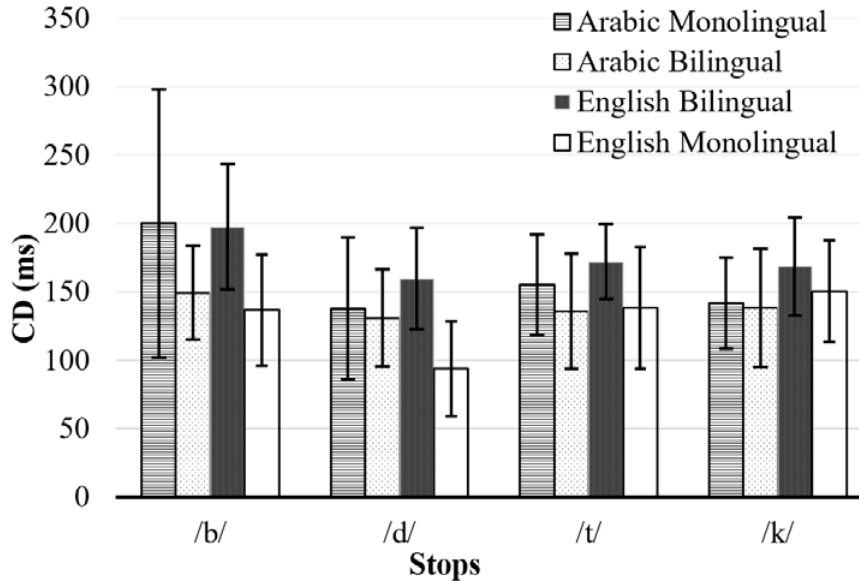

Figure 2. The CDs of similar Arabic and English stops for monolinguals and bilinguals in word-final position.

2.2. Closure Duration of Dissimilar Arabic stops

Three different Arabic stops do not occur in English consonants /d, t, q/. The findings of the independent sample t-test indicated that bilinguals succeeded in producing the CDs of /d^ʔ/ in medial ($p = 0.241$, MD= 4 ms) and final ($p = 0.067$, MD= 18 ms) positions without significant differences from the Arabic monolinguals. Similarly, the CDs of voiceless uvular /q/ were also produced without statistically considerable differences in both medial ($p = 0.114$, MD= 4 ms) and final ($p = 0.713$, MD= 5 ms) positions. Besides, bilinguals succeeded to produce the CD of /t^ʔ/ in word-final position with no significant differences from monolinguals ($p = 0.369$, MD= 15 ms). Still, they failed to do that in the for /t^ʔ/ in word-medial position as they produced it with significantly shorter CD than Arabic monolinguals ($p = 0.048$, MD= 10 ms). For more details, Figures 3 and 4 demonstrate the means of CD for Arabic stops that do not belong to the English inventory as produced by Arabic bilinguals and monolinguals. Besides, Table 4 presents the means, the number of subjects, and the standard deviation of the CD in the word-medial and final positions of these sounds.

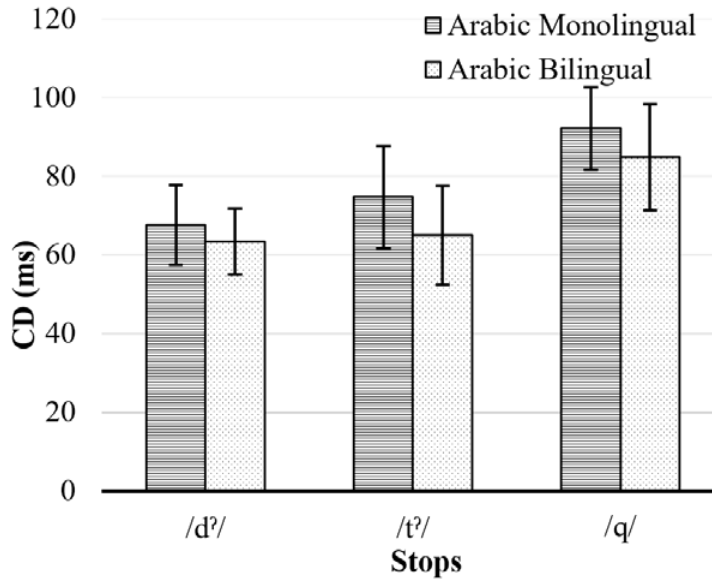

Figure 3. CDs of word-medial Arabic stops that do not belong to the English inventory for Arabic monolinguals and bilinguals.

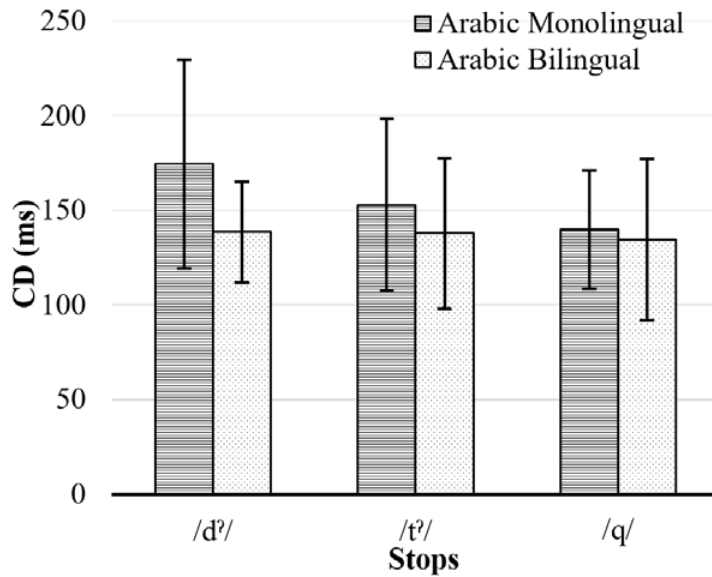

Figure 4. CDs of word-final Arabic stops that do not belong to the English inventory for Arabic monolinguals and bilinguals.

Table 4. Means, number of subjects, and the standard deviation for the CDs of word-medial and final Arabic stops that do not belong to the English inventory for Arabic monolinguals and bilinguals.

stops	Mono/bilinguals	Stops' position	N	Mean	Std. Deviation
tʔ	Monolingual	medial	12	153	46
	Bilingual	Medial	16	138	40
	Monolingual	Final	13	75	13
	Bilingual	Final	16	65	13
dʔ	Monolingual	medial	11	175	55
	Bilingual	Medial	15	139	27
	Monolingual	Final	12	68	10
	Bilingual	Final	15	63	8
q	Monolingual	Medial	13	140	31
	Bilingual	Medial	16	134	43
	Monolingual	Final	13	92	11
	Bilingual	Final	16	85	14

2.3. Closure Duration of Dissimilar English stops

Two English stops are not represented in the consonantal inventory of the Arabic language /p, g/. The results revealed that bilinguals failed to produce the English voiced velar /g/ without significant differences in the CD from English monolinguals. Instead, they had longer CDs than native English speakers in both word-medial ($p < 0.0001$, MD= 72 ms) and final ($p < 0.0001$, MD= 71.6 ms) positions. Likewise, the voiceless bilabial /p/ in the word-medial position was also produced with a significantly longer CD than that of English monolingual ($p = 0.05$, MD= 38). However, the differences in the CD for word-final /p/ were not significant ($p = 0.066$, MD= 38 ms). Thus, the bilinguals generally failed to acquire a nativelike /g/ and /b/ in terms of the CD. Figures 5 and 6 present the means of CD for word-medial and final English stops that do not belong to the Arabic inventory as produced by English bilinguals and monolinguals. Besides, Table 5 shows the means, the number of subjects, and the standard deviation of the CD in the word-medial and final positions for these sounds.

Table 5. Means, number of subjects, and the standard deviation for the CDs of word-medial and final English stops that do not belong to the Arabic inventory for English monolinguals and bilinguals.

stops	Mono/bilinguals	Stops' position	N	Mean	Std. Deviation
g	Bilingual	medial	16	86	15
	Monolingual	Medial	15	51	13
	Bilingual	Final	16	163	33
	Monolingual	Final	15	91	21

stops	Mono/bilinguals	Stops' position	N	Mean	Std. Deviation
p	Bilingual	medial	14	97	13
	Monolingual	Medial	15	85	13
	Bilingual	Final	16	185	35
	Monolingual	Final	14	147	64

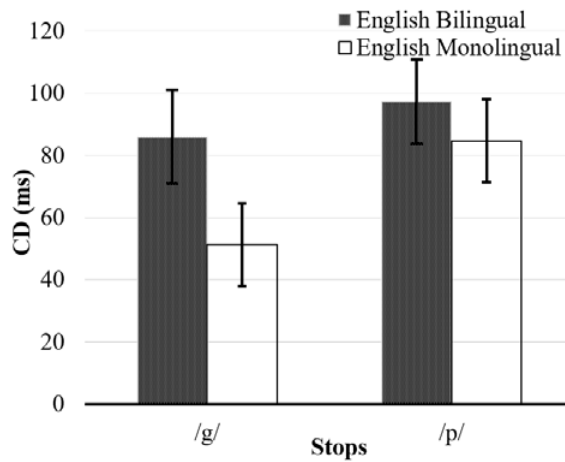

Figure 5. CDs of word-medial English stops that do not belong to the Arabic inventory for English monolinguals and bilinguals.

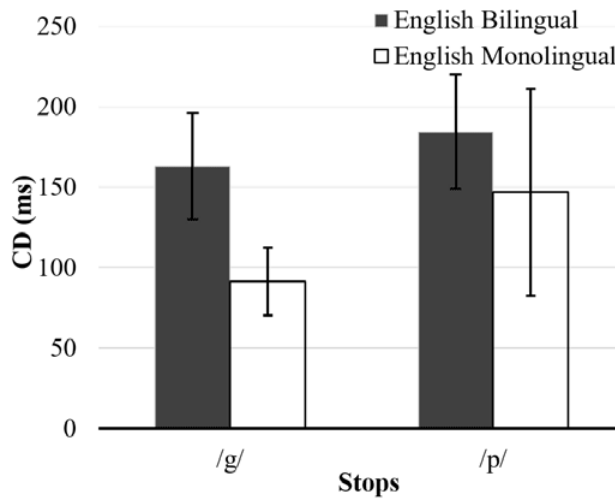

Figure 6. CDs of word-final English stops that do not belong to the Arabic inventory for English monolinguals and bilinguals.

2.4. Discussion

In this paper, we used CD as a feature to estimate the “nativeness” and “accentedness” of stop consonants in L1 (Arabic) and L2 (English) produced by Arabic-English bilinguals. The complicated L1-L2 interactions were categorized into four varieties that fluctuate within “accentedness” and “nativeness”. In this study, the interaction of stops’ CD represented all of the four possibilities of language interaction as proposed by (Antoniou *et al.* 2011).

First, the CD of /b/, /d/, and /t/ in both word-medial and final positions was produced with a foreign accent in L2 because of the unidirectional effect of L1 on L2. Besides, /p/ in medial position and /g/ in medial and final positions were also produced with a foreign accent regarding the CD due to the effect of L1.

The second type is the bidirectional contact that arose when Arabic and English affect each other, resulting in interference with language. The only example of this is the CD of the voiceless velar /k/ in word-medial position, as the Arabic-English bilinguals produced it in Arabic and English with CDs that differ significantly from those of both Arabic and English monolingual speakers. The third category was the impact of L2 on L1, with L1 interference being almost free. This impact concentrated on an L1 stop (Arabic) that does not occur in the inventory of the L2 consonant. Bilinguals produced the empathic dental alveolar /tʰ/ in word-medial position with significantly shorter CD than that of Arabic monolinguals. The final category is the nativelikeness in both languages’ stops without language interference in the CD. In detail, the bilinguals succeeded in keeping some of the stops without being affected by the sound system of the other language. This effect included similar sounds (i.e., the CD of final /k/), stops that are different from the L2 stops (i.e., the CD of final /tʰ/, /dʰ/, and /q/), and new L2 sounds (i.e., the CD of word-final /p/).

The findings also showed that in both similar and dissimilar stop consonants, bilinguals faced pronunciation challenges. It was difficult for bilinguals to produce a native-like CD of certain dissimilar stop consonants in both Arabic and English. These results agree with the Contrastive Analysis Hypothesis (CAH) (Lado 1957), which stated that different sounds are more difficult to be acquired. For example, bilinguals found it challenging to produce the new sounds /p/ and /g/ without significant differences from the English monolinguals. They produced /p/ in word-medial position and /g/ in word-medial and final positions with significantly longer CDs than those of the native English group. Moreover, even some Arabic (L1) dissimilar stops that do not belong to English consonant inventory were affected. For instance, the Arabic /tʰ/ in word-medial position was produced by bilinguals with significantly shorter CD than that of Arabic native speakers.

On the other hand, the results agreed with the Speech Learning Model (SLM), which considers that similar sounds are harder to be acquired (Flege 1995). In other words, bilinguals met some challenges in the production of some similar stops that belong to the consonant inventories in both Arabic and English. For example, the CD of the stops /b/, /d/, /t/ in L2 was influenced by L1 in both medial and final positions as the bilinguals produced them with longer CD than those of English native speakers. Table 6 shows the details of the interaction between L1 (Arabic) and L2 (English) CDs among the similar and the different Arabic and English stops as produced by Arabic-English bilinguals whose L1 is Arabic.

Table 6. The CD interaction of Arabic (L1) and English (L2) stops for Arabic-English bilinguals.

Stops' similarity	Stops' Word-position	L1 affects L2	L2 affects L1	Bi-directional effect	No interaction
Similar stops (Exist in L1 and L2)	Medial	/d/, /b/, /t/		/k/	
Dissimilar stops (exist in L1 only)	Medial		/tʰ/		/dʰ/, /q/
Dissimilar stops (exist in L2 only)	Medial	/g/, /p/			
Similar stops (Exist in L1 and L2)	Final	/b/, /t/, /d/			/k/
Dissimilar stops (exist in L1 only)	Final				/tʰ/, /dʰ/, /q/
Dissimilar stop (exist in L2 only)	final	/g/			/p/

Conclusion

In this paper, we used CD as a measurement to assess the “nativeness” and “accentedness” of L1 (MSA) and L2 (English) stops as produced by Arabic-English bilinguals. The study revealed that the difficulties of pronunciation occur in both similar and dissimilar stop consonants. Some Arabic and English dissimilar sounds were challenging for bilinguals, i.e. L2 affected L1 in the medial position of /tʰ/, and L2 affected L1 in the final position of /g/. Nevertheless, some other dissimilar stops were less difficult i.e. Arabic /tʰ/, /dʰ/, and /q/ and English /p/ in word-final position. Furthermore, bilinguals also faced difficulties in the production of some stops that belong to both Arabic and English inventories, i.e. L1 affected L2 /b/, /t/ and /d/ in both word-medial and final positions. Besides, /k/ in word-medial position was affected in both Arabic and English. The results also showed that interaction among the L1 and L2 stop sounds was complicated and categorized into four effects: First, the unidirectional influence of L1 on L2 for /b/, /d/, /t/, /g/, and /p/ in word-medial position in addition to /b/, /t/, /d/, and /g/ in final position.; second, the L1-L2 interference (bidirectional interaction), i.e. /k/ in word-medial position; third, the influence of L2 on L1 with no interference i.e. /tʰ/ in word-medial position, and finally, the native-like pronunciation with free L1-L2 interaction i.e. Arabic /tʰ/, /dʰ/, and /q/ in word-final position, and /k/ and /b/ in word-final position. The results of this paper allow bilingual Arabic-English speakers to develop their pronunciation in both Arabic (L1) and English (L2) by highlighting the difficulties with stop sounds' pronunciation.

References

- Al-Hamadi, Hamid Majid (2012) “Acoustic Analysis of English Pure Vowels in Clear and Conversational Speech: An Experimental Study at the University of Basra.” [In:] *The Arab Gulf*. Volume 40, Issue 3–4: 1–39.

- Alnajjar, Justyna (2017) "Review of the Book: Adam Komisarof and Zhu Hua (eds.) *Crossing Boundaries and Weaving Intercultural Work, Life, and Scholarship in Globalizing Universities* (= Routledge Research in Higher Education). London and New York 2016: Routledge. ISBN: 978-1-1-138-57591-2, 206 pages." [In:] *Academic Journal of Modern Philology*. Volume 6; 177–81.
- Antoniou, Mark, Catherine T Best, Michael D Tyler, and Christian Kroos (2011) "Inter-Language Interference in VOT Production by L2-Dominant Bilinguals: Asymmetries in Phonetic Code-Switching." [In:] *Journal of Phonetics* 39 (4); 558–570.
- Antoniou, Mark, Catherine T. Best, Michael D. Tyler, and Christian Kroos (2010) "Language Context Elicits Native-Like Stop Voicing in Early Bilinguals' Productions in both L1 and L2." [In:] *Journal of Phonetics* 38 (4); 640–653.
- Boersma, Paul, and David Weenink (2019) "Praat: Doing Phonetics by Computer (Version 6.0. 52) [Windows]." [At:] University of Amsterdam.
- Dmitrieva, Olga, Allard Jongman, and Joan Sereno (2010) "Phonological Neutralization by Native and Non-Native Speakers: The Case of Russian Final Devoicing." [In:] *Journal of phonetics* 38 (3); 483–92.
- Flege, James E (1995) "Second Language Speech Learning: Theory, Findings, and Problems." [In:] *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-Language Research*. Volume 92; 233–277.
- Flege, James Emil, Ian RA MacKay, and Thorsten Piske (2002) "Assessing Bilingual Dominance." [In:] *Applied Psycholinguistics*. Volume 23 (4); 567–598.
- Hubais, Ali, Stefanie Pillai (2017) "An Instrumental Analysis of English Vowels Produced by Omanis." [In:] *Journal of Modern Languages*. Volume 20 (1); 1–18.
- Khalil, Samar (2014) "Comparative Study of the Acoustic Vowel Space of Egyptian English Vowels and General American English Vowels." [In:] *Linguistic Portfolios*. Volume 3 (1); 8.
- Khattab, Ghada (2002) "VOT Production in English and Arabic Bilingual and Monolingual Children." [In:] *Amsterdam Studies in The Theory And History of Linguistic Science Series*. Volume 4; 1–38.
- Kopczynski, Andrzej, Rouag Meliani (1993) "The consonants of Arabic and English." [In:] *Papers and Studies in Contrastive Linguistics*. Volume 27; 193–203.
- Lado, Robert (1957) *Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*. Michigan: University of Michigan Press.
- Llama, Raquel, Walcir Cardoso, Laura Collins (2010) "The Influence of Language Distance and Language Status on the Acquisition of L3 Phonology." [In:] *International Journal of Multilingualism*. Volume 7 (1); 39–57.
- Wrembel, Magdalena (2011) "Cross-Linguistic Influence in Third Language Acquisition of Voice Onset Time." [In:] Wai-Sum Lee, Eric Zee (eds.) *Proceedings of the 17th International Congress of Phonetic Sciences*. Hong Kong: City University of Hong Kong; 2157–2160

EMRE CAN ALPTEKIN

University of Wrocław, Faculty of Social Sciences, Institute of Sociology

ORCID: 0000-0001-6254-1361

Roles of Music-Making in the Process of Cross-Cultural Adaptation: A Case of International Students in Wrocław

Abstract

With the intensifying flow of academically motivated people between countries, the significance of research on cross-cultural adaptation increases. Although the problems and difficulties caused by cultural differences have been researched extensively, this research focused on a common practice among different cultures: participative music-making in an intercultural context. Therefore, the current study explores how participative music-making shapes international students' cross-cultural experiences in Wrocław. For this purpose, the relevance between international students' cross-cultural adaptation and music-making as a social activity in Poland is examined. The required data were gathered through in-depth interviews with six students from various countries who made music as a collective activity during their transnational accommodation. The collected data is analysed by the inductive coding approach to explore the commonalities in the international students' experiences. Findings concluded that collective music-making shapes music-maker students' cross-cultural experiences by not merely helping them gain a specific social network but also contributing to their financial income and mood states, and finally, privileged behaviour by the host country members towards these students.

Keywords: music-making, sociocultural adaptation, psychological adjustment, culture learning theory, cross-cultural transition, social network

Introduction

According to the United Nations' reports regarding global migration (United Nations 2017: 38), 3.4% of the world's total population were immigrants in 2017. By 2019, international migrants reached almost 272 million worldwide (United Nations 2019: 33). Despite the negative impact of COVID-19 on migration flow, the number of people outside their country of birth was estimated to reach 281 million in 2020 (United Nations 2020: 60). European Union hosted the most significant number of international migrants, around 87 million. Meanwhile, the Polish Central Statistical Office (GUS) predicted that in

Open Access. Published by Committee for Philology of the Polish Academy of Sciences, Wrocław Branch and College for Interdisciplinary Studies, University of Wrocław. This work is licensed under the Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported License.

the first half of 2020, 2.1 million international people were only in Poland, and most of these people were residing temporarily. Focusing on the mobility to Poland with academic motivations, the mentioned increase becomes even more evident. Due to various reasons (Kosmaczewska 2015: 1–15), more and more international students prefer to study in Poland every year. For instance, the number of international students studying at Polish institutes in the 2000/01 academic calendar was 6563 (GUS 2020: 231). This number rose to 10,092 in 2005/06, the first academic year following Poland's accession to the European Union. Looking at the most recent data, the number of international students studying in Poland reached 78,259 in 2019/20, which was around 58% more than a year before. Consequently, this intensifying human flow between countries enriches the multicultural population within countries. However, it also raises questions about when this mobility is perceived as a process. For this paper, the cross-cultural adaptation process of these students.

Indeed, a wide range of research has been done so far in cross-cultural adaptation. For example, studies that take the perspective of international students, such as anxiety and uncertainty (Rui, Wang 2015: 400–411), language confidence (Yang, Noels, Saumure 2006: 487–506), intercultural communicative competence (Lewthwaite 1996: 167–185), acquisition of culturally appropriate behaviour and skills (Bochner, Lin, McLeod 1980: 265–272; Furnham, Bochner, Lonner 1986: 300), investigated the differences between cultures and consequences in migrants. However, instead of focusing on differences, this article aimed to analyse music-making as a social activity that may be universal among people with different cultural backgrounds.

For this purpose, the article presents a case study conducted in Wrocław. The first section of the paper discusses the conceptual framework by introducing theories from cross-cultural adaptation and music-making. It also addresses the research problem and questions. The second section, *Methodological notes*, presents the methods used in this study. Lastly, the third section draws the results of empirical analysis and conclusions of the case study.

Cross-cultural Adaptation

Since the concepts such as adaptation, acculturation, adjustment, and accommodation have been used interchangeably (Wendy, Ward 1990: 449–464), the major difficulty with cross-cultural adaptation is the lack of certainty about what constitutes *adaptation*. In this regard, it is crucial for this study, first, to dissolve this ambiguity. One of the reasons these concepts have been used interchangeably is that they all point to dynamic processes. These concepts address the between-cultures continuum and its roles or consequences on individuals who experiences cross-cultural transition.

In this study, cross-cultural adaptation is an active process that individuals learn from their firsthand contacts to accommodate themselves to the host culture and function in the new society. This accommodation involves acculturation. Looking at acculturation studies, we may refer to the first general outline of acculturation as defined by Redfield *et al.*, “Acculturation comprehends those phenomena which result when groups of individuals having different cultures come into continuous firsthand contact, with subsequent changes in the original cultural patterns of either or both groups.” (Redfield, Linton, Herskovits 1936: 149–152: 149). As outlined by them, acculturation may result in three different ways,

acceptance, adaptation and reaction. However, this approach was strictly criticised for being influenced by Western ideologies and prejudices later on (Cheung 1996: 321–356).

Looking at contemporary studies, apart from the homesickness and its consequences on psychological well-being, some of these problems require considering the cultural gap between home and host culture. The cultural gap defines the degree of the differences between the home and host culture. A more significant gap anticipates greater problems. As the study showed (Gudykunst, Hammer 1988: 569–601), cultural similarities between the host and home culture lead to less uncertainty and anxiety for the migrants and, thus, better functioning. Moreover, another study (Furnham, Bochner 1982: 161–198) concluded that greater cultural distance between the home and host culture causes more significant difficulties that migrants experience in their social interactions. Differences in language (Masgoret, Ward 2006: 58–77), religious and traditional practices (Berry, Phinney, Sam, Vedder 2006: 303–332), geographical conditions (Pennebaker, Rimé, Blankenship 1996: 372–380), daily practices (Argyle, Bryant, Trower 1974: 435–443), and dealing with the bureaucracy (Ward, Kennedy 1999: 659–677) may be shown as examples of the cultural gap.

However, some studies concluded that international people who established direct relationships with local people experience notably lesser problems than those who do not establish such relations. For instance, according to the study (Selltiz, Cook 1962: 7–23), migrants who started having at least one close friend from the host culture encountered fewer difficulties than the migrants with no host culture friends. Similarly, another study found that (Poyrazli *et al.* 2004: 73–82), international students who spend more time contacting the local people are significantly more well-adapted to the host culture than those who often interact with other international students. Based on these findings, the current research assumes that participative music-making could be an effective tool for making contacts with the host society, thus acquiring the necessary culture-specific knowledge and greater social network.

Unlike classical theories, contemporary studies emphasise that migrants are not passive victims of stresses and difficulties resulting from cross-cultural adaptation. On the contrary, they are social actors who proactively respond, find their way around and shape their surroundings due to their actions. Regarding the contemporary conceptualisation of cross-cultural adaptation, while the stress and coping theory deals with the psychological adjustment of international people and points to affective processes as a psychological impact of life experiences, the culture learning theory corresponds to the behavioural realm, and it tackles learning culturally relevant social skills. Behavioural responses of international people refer to the sociocultural adaptive outcomes, and the current research investigates the relevance of participative music-making in international people's cross-cultural adaptation through the lenses of sociocultural adaptation and psychological adjustment.

According to Ward *et al.* (Ward, Kennedy 1999: 659–677; Ward, Bochner, Furnham 2005: 384), sociocultural adaptation resides in the behavioural realm; it refers to migrants' ability to fit in or execute effective interactions in the host society. In this sense, the sociocultural perspective is a comprehensive and crucial aspect of human existence. It takes place in every part of daily life. How individuals understand, interpret, negotiate, and eventually communicate with others is partly based on this theory. Fusing such understanding with the concept of adaptation is beneficial to providing valuable information about the reality of music-maker international students and their position in this reality. Thus, this research's concern was not to measure the adaptive outcomes of these students but to show how participative music-making translates the surrounding reality of them. For such an aim, concepts of sociocultural adaptation and

psychological adjustment were employed, as music-making international students were in the cross-cultural transition process.

Intercultural Communication Through Participative Music-making

Music has an essential role in shaping individuals' cognitive, social, and cultural recognitions, hence, affecting how people operate their lives. As one of the cultural and frequently leisure-based activities, listening to music and participation in music is fundamental for many (Juslin *et al.* 2011: 174–207). Participative music-making can be explained as a way of communication through musical practice that consists of reciprocal links established on musical flow and sometimes answer to both self and others (Michaelson 2013: 284; Brinck 2018: 430–446). Music-makers participate in such activities to interact with others musically, develop their skills, gain popularity, and feel joy. Above that, the interaction via participative music-making may create a deeper connection since the music itself is deeply connected with fundamental emotions. As Turino put it, participatory music-making is widespread globally, as it serves the human need for deep connection with others (Turino 2009: 103–116; Roy, Dowd 2010: 1–49).

As many researchers stressed, the studies regarding minority groups' or migrants' individual well-being and music are under-researched (Henderson *et al.* 2016: 459–478; Daykin *et al.* 2017: 39–46). Nevertheless, few crucial studies focused on the same topic. They reported that music functions positively in social, physical, as well as psychological for migrant groups via not just establishing collective identity and agency but also strengthening social support, providing cultural maintenance and feeling of happiness and friendship (Baker, Jones 2007: 249–260; Clift 2012: 114–124; Davidson, Emberly 2012: 127–149; Karlsen 2013: 161–177; Lenette, Sunderland 2016: 32–49; MacDonald, Pothoulaki, Flowers 2012: 239–256). Being that, one should not disregard that for many people in marginalised communities, such as refugees or recent-arrivals migrants, music-making may be their best social option and, thus, a significant opportunity to connect with the new society (Cain, Lakhani, Istvandity 2016: 105–124; Lenette *et al.* 2016: 125–139; Lewis 2015: 42–58).

Music and its meaning do not only unfurl in a social context but also part of the context itself (Seeger 2004: 188), and this study aims to analyse how music-making in the adaptation process shapes the reality of international students. Following Griswold, *meaning* should be regarded as the shared significance that ensues when music indicates something beyond itself, representing some aspect of social life (Griswold 1987: 1–35). Undoubtedly, music-making international students' unique experiences significantly shape various aspects of their realities. The essential questions are in what way and how?

As this study is designed to discover the relevance between the participative music-making and the cross-cultural adaptation process of international students, its main question is **how participative music-making translates the surrounding reality of music-maker international students during their cross-cultural adaptation process in Wrocław?** [emphasis in bold – E.A]. To find possible answers, both the sociocultural and psychological compounds of cross-cultural transition were examined under two subsidiary questions.

The first aims to understand the sociocultural compounds of cross-cultural adaptation. Subsequently, the social network of international students was examined. The social network of these students is significant in the acquisition of culture-specific knowledge about the host culture, as it

follows the assumption that international students who establish direct relationships with local people experience notably lesser problems than those who do not establish such relations (Selltiz, Cook 1962: 7–23; Poyrazli *et al.* 2004: 73–82). Thus, it asks **how participative music-making influences the social network of international students?** [emphasis in bold – E.A].

The second question aims to explore how music-making contributes to these students' stress and coping strategies. This question corresponds to the psychological adjustment process and it asks, **how international students use participative music-making as a tool to cope with stress?** [emphasis in bold – E.A]

Methodological Note

The current study holds the social actors' perspectives and asks how they are experienced situations by interpreting objective settings, translating those settings into the psychologically active components that influence affections and behaviours (March 1994: 293; Weick 1988: 305–317; Yang, Read, Miller 2009: 1018–1037).

It means that psychological states activate subjective interpretations of the settings' objective features and generate emotions and, thus, behaviours. Given these circumstances, it is necessary to examine the meanings people give to social situations to understand the reasons underlying their actions and affections. Thus, how the social actors define some specific experiences is critical for this study, and this stage corresponds to an in-depth study of the meaning that international students give to their unique experiences. Hence, qualitative methods have been employed. As Silverman stressed (Silverman 2006: 488), contrary to quantitative methods, which are concerned with the meanings of participants' experiences—their stories.

As this research aims to depict the participant accounts of making music in the adaptation process to understand how it is negotiated by social actors directly affected by the process and their experiences, the interpretive paradigm is adopted. In its simplest definition, the ontological position of interpretivism is relativism (Guba, Lincoln 1994: 163–194: 110). Since the social actors construct their reality, there are as many realities as social actors, and this study tries to understand the reality of participants by taking their view on certain social phenomena through their experiences. Thus, in-depth interviews have been conducted to have music-maker international students' perspectives.

For the aim of this case study, some of the criteria were crucial to choose the study sample, such as being an international student in Wrocław, residing in Poland for up to 20 months, music-making in public areas. As a result of this purposeful sampling, six students from different educational levels constituted the study group; two undergraduates, three graduates and one doctoral student. Their age range differentiates from 22 to 28.

Apart from these essential criteria mentioned above, the cultural gap was also considered during the sampling, as the cultural gap significantly affects the adaptation process. Hence, among the study population (n=6, equal sex distribution), three participants were born in European countries, and three came to Europe for the first time in their life.

Interviews

26

In-depth interviews with music-maker international students have been conducted. Half of the interviews were held in places where the participants decided to be. The other half of the interviews were done over the Internet due to the COVID-19 pandemic. All the interviews were conducted in the English language. The collected data were analysed with the inductive coding approach by ATLAS.ti software. As a result of the analysis, 52 codes and three main categories have been identified from the informants' narratives. These categories were (a) Negatives of the adaptation process, (b) Positives of the adaptation process, and (c) Advantages of music-making. However, due to the limited space of the article, the emerged codes cannot be elaborated on in-depth.

Ethical Considerations

The most critical ethical obligation is to describe the participants' experiences in the most reliable way possible. Before data collection, the participants of this research study were informed about the study to be carried out. To ensure that the interview took place in a casual atmosphere, the researcher conversed with the informants before the interview. The consent has been taken from informants to use the data they provided. Regarding privacy, all the participants' names in this article are anonymised to protect their confidentiality. The data is stored in the repository of the University of Wrocław.

Results

The results showed music-making in public areas substantially affects the cross-cultural adaptation of international students in Wrocław, which is evincible under two main categories; *social network* and *psychological*. Moreover, these areas seem interconnected, as they affect and are affected by each other.

Regarding the social environment of these students, this study showed that music-making in public areas is an effective tool for meeting new people, especially locals, and establishing social bonds with them. Moreover, it also brought them not just popularity but also financial income, which they benefited from in their cross-cultural adaptation. Finally, based on the informants' narratives, local people were showing them privilege thanks to the music they made. Thus, it is possible to assert that music-making contributed positively to the sociocultural adaptation processes of international students in Wrocław.

Meanwhile, based on the data collected, making music was associated with positive emotions, which informants expressed as joy, fun, or feeling alive. Thus, it was seen that music-making is a powerful tool to cope with the stress caused by the cultural transition. Furthermore, the psychological well-being derived from music was also valid for their listeners, as students stated that they always see smiling people around them. Therefore, it is essential to note that seeing such welcoming faces around them contributes positively to their cultural adaptation by arousing the migrants' sense of acceptance into the host society.

Discussion

The motivation that brought music-maker international students to Wrocław had of major importance. Compared to European students, non-Europeans' motivation for Wrocław was mainly financial, as these students explicitly stressed that the choice of Wrocław was affordable. On the other hand, the motivations of the European students were mainly to learn the local language and have new experiences.

The social network of all informants was expanding mainly under the same domain, as they all participated in the UniOrchestra project organised by the university. With participants from different cultural backgrounds, this project allowed improvisational music-making among migrants from thirteen countries. They performed music mostly from their own cultures in various settings, such as international festivals, conferences and local charity organisations. These music-maker students were meeting in publicly accessible places for rehearsals and doing participative music-making, which was open to anyone who passed by and desired to join them.

Informants stressed that friendships around them are often formed among people of the same nationality or classroom. In contrast, friendship with the same interest was more attractive to them. The expansion of the social networks they were freshly in was like a chain reaction. Vima (23, Azerbaijan) explained how the musical scene surrounds her social network as follows:

At first, I met with the organiser of UniOrchestra. Thanks to him I socialised in a musical atmosphere. The first people connected me with other people, and those connected me with another. It is like a tree, like a root, and then branches. Making music really works on building a social network. You don't have to organise. It starts with a person. (Vima)

In addition, these students stated music-making functioning as a conversation starter. To them, when one makes music in public, having a face to face interaction with other people is inevitable. People were approaching them, asking questions, sharing some experiences or giving information-often their phone numbers. Music was "a socially accepted excuse" to start a conversation. Etem (27, Turkey), who is in a doctoral college, shared his experiences regarding how interaction through music-making is likely with people, especially with locals:

People want to know about you, after the performances especially. They come to you and ask questions, some of them ask your contacts, etc. In this way, it is possible to meet local people. (...) it is always possible that you can ask for their assistance when you need something. (Etem)

Evidently, music-making in public spaces such as streets attracts people's attention and gives them a reason to interact with music-maker migrants and even exchange contacts. These interactions are more likely to occur after public performances, and more audiences bring more social networks. Moreover, this social network is also providing financial income to international students. It is good to remind that the motivation for coming to Wrocław for non-European students was mainly due to financial constraints. Hence, this income is significant in students' cross-cultural adaptation. Concerning this, Sila (22, Ecuador) said:

People are going to start to speak with you and will ask your help, for example, for the lessons to learn the instrument. (Sila)

Undoubtedly, international students' social network was the primary element in shaping their reality during their transition. Also, knowing the locals were functioning to learn culture-specific knowledge. Since music-making in public places attracts locals' attention and serves as a *conversation starter*, having a friendship with locals was easier. Ledan (25, Italy) and Vima (23, Azerbaijan) implied that music-making indirectly helped them learn some culture-specific knowledge. According to them, by its nature, music-making brings people together and offers opportunities to meet with locals. Thus, friendship with local people provides them with culture-specific knowledge:

Music-making gives me such an opportunity to get to know locals, their culture, and perspective on music in general. (Vima)

However, when they were asked for more specific information about what they learned, the participants failed to point to clear-cut cases but gave a more general answers:

I don't know if I can point out specific things, but the person we became closer was because of music, and he is Polish. Also, all the other people are Polish in the meeting he invited me. So, spending time with local people, somehow, you start to gather more. Because one thing that you can read about some specific cultural, or what you can hear from other people... but other thing is actually experiencing these things [from the firsthand]. And most of the time, many of these cultural features or things are not even explicit. It is something that you just learn when you actually spend time with... knowing local people for sure helps, in general, to feel more integrated into the culture. (Ledan)

Concerning these findings, this study agrees with Selltiz *et al.*, which concluded that having a friend from a host culture provides an easier adaptation process by introducing culture-specific knowledge. Additively, music-making was functioning attractively to make friends.

When the focus is drawn to the psychological effects of music-making, the first visible effect is related to the development of self-confidence. According to this, performing in public places provided music-maker international students with popularity to some extent. This popularity also brought self-confidence. For example, Vima (23, Azerbaijan) noted that performing in front of crowds contributed significantly to her extroversion. Familiarly, Ozi (24, Italy) stressed that the popularity of music-making increased his self-confidence. The self-confidence, which makes him engage with others, seems essential for his adaptation process as it is easy to assume that there is a positive relation between engaging with others and positive adaptive outcomes:

I think the popularity facilitated me in knowing people because some of them knew me already and sometimes when I wanted to start a conversation; these situations increased also my self-confidence. (Ozi)

According to informants, another positive effect of music-making in public places was that people were often smiled at them during their performances. Indeed, this situation should be meaningful for the people in the adaptation process—always seeing the smiling people around them should have been reinforced the international students' feeling of acceptance by others:

First of all, we get a bunch of sincere smiles from people around us which create reliance, faith. (Vima)

Lastly, whether solo or collectively, music-making was therapeutic for the participants, even though they used different terms to describe the feeling derived from music-making, such as *joy*, *fun*, or *feeling alive*.

Based on all this information, this study argues that enthusiastic and self-confident people will have a distinctively higher chance of their surrounding realities being positive, thus, having a smoother and easier adaptation process. Sila (22, Ecuador) summarised nicely:

[My – E.A.] musician friends are... all the time happy, you know? They are always positive, calm, and I feel that they are giving me good energy. I don't know... my non-musician friends usually have problems, and they are kind of depressed. The side of musician friends.. they are always positive!
(Sila)

Conclusion

Even though the research covered a small number of informants, the results revealed that music-making in public areas extensively affects the cross-cultural adaptation processes of international students in Wrocław by shaping their surrounding reality. The crucial questions were in what ways and how. To find answers, it tackled two partially interrelated aspects of cross-cultural adaptation: sociocultural adaptation and psychological adjustment.

Music-making in public areas expanded international students' social networks greatly in a relatively short time, thanks to its conversation starter role. Another reason these students were able to expand their social networks quickly was that they were making their music in various public places. Moreover, this collective activity gave them not just popularity in their circle but also financial income, which they could use help for their cross-cultural transition process.

Moreover, considering the frequency of the term *us* in the narratives of informants who get acquainted for a relatively short time, this study agrees with Turino's conclusion that participative music-making serves the human need for deep connection with others (Turino 2009: 103–116). In addition to this, the current study showed that this connection occurs not only among music-makers but also with locals due to music's social bonding role.

More interestingly, unexpected finding, privilege has shown by the locals is a phenomenon that may enable international students to adapt faster and easier to the host culture. Exciting investigations can be done in the future regarding this topic, as it is an under-explored phenomenon in the literature.

Regarding psychological adjustment, it is seen that music-making can be a powerful stress-coping strategy in terms of its effects on international students' mood states. Even though the informants used different terms to express, the evocation of positive emotions resulting from music-making was found. Moreover, it is strongly believed that receiving positive reactions from local people thanks to music they made in public positively contributed to international students' psychological adjustment process by awakening their sense of acceptance by the host culture members.

Lastly, music-making conspicuously created a collective identity among musicians that are often expressed during the interviews, also has positive psychological effects during the cross-cultural transition process. However, a study focusing on the communicative aspects of music-making in an intercultural context might provide detailed information about how migrants form and express their identity through music-making.

References

- Argyle, Michael, Bridget Bryant, Peter Trower (1974) "Social Skills Training and Psychotherapy: A Comparative Study 1." [In:] *Psychological Medicine*. Volume 4/4 Cambridge: Cambridge University Press; 435–443.
- Baker, Felicity, Carolyn Jones (2007) "The Effect of Music Therapy Services on Classroom Behaviours of Newly Arrived Refugee Students in Australia: A Pilot Study." [In:] *Emotional and Behavioural Difficulties*. Volume 11/4. New York, Oxfordshire: Taylor & Francis; 249–260.
- Berry, John W., Jean S. Phinney, David L. Sam, Paul Vedder (eds.) (2006) *Immigrant Youth in Cultural Transition: Acculturation, Identity, and Adaptation across National Contexts*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Brinck, Lars (2018) "Funk Jamming in New Orleans: Musical Interaction in Practice and Theory." [In:] *International Journal of Music Education*. Volume 36/3. London, Thousand Oaks: Sage Publishing; 430–446.
- Bochner, Stephen, Anli Lin, Beverly M. McLeod (1980) "Anticipated Role Conflict of Returning Overseas Students." [In:] *The Journal of Social Psychology*. Volume 110/2. New York, Oxfordshire: Taylor & Francis; 265–272.
- Cain, Melissa, Ali Lakhani, Lauren Istvandy (2016) "Short and Long Term Outcomes for Culturally and Linguistically Diverse (CALD) and At-Risk Communities in Participatory Music Programs: A Systematic Review." [In:] *Arts & Health*. Volume 8/2. New York, Oxfordshire: Taylor & Francis; 105–124.
- Cheung, Kam-Fong M. (1996) "Cultural Adjustment and Differential Acculturation Among Chinese New Immigrant Families in the United States." [In:] Sing Lau (ed.) *Growing Up the Chinese Way: Chinese Child and Adolescent Development*. Hong Kong: The Chinese University Press; 321–356.
- Clift, Stephen (2012) "Singing, Wellbeing and Health." [In:] Raymond MacDonald, Gunter Kreutz, Laura Mitchell (eds.) *Music, Health and Wellbeing*. Oxford: Oxford University Press; 114–124.
- Davidson, Jane, Andrea Emberly (2012) "Embodied Musical Communication across Cultures: Singing and Dancing for Quality of Life and Wellbeing Benefit." [In:] Raymond MacDonald, Gunter Kreutz, Laura Mitchell (eds.) *Music, Health and Wellbeing*. Oxford: Oxford University Press; 127–149.
- Daykin, Norma, Louise Mansfield, Catherine Meads, Guy Julier, Alan Tomlinson, Annette Payne, Lily Grigsby Duffy, Jack Lane, Giorgia D’Innocenzo, Adele Burnett, Tess Kay, Paul Dolan, Stefano Testoni, Christina Victor (2017) "What Works for Wellbeing? A Systematic Review of Wellbeing Outcomes for Music and Singing in Adults." [In:] *Perspectives in Public Health*. Volume 138/1. London, Thousand Oaks: Sage Publishing; 39–46.
- Furnham, Adrian, Stephen Bochner (1982) "Social Difficulty in a Foreign Culture: An Empirical Analysis of Culture Shock." [In:] Stephen Bochner, *Cultures in Contact*. Oxford: Pergamon Press; 161–198.
- Furnham, Adrian, Stephen Bochner, Walter J. Lonner (1986) *A Review of Culture Shock Psychological Reactions to Unfamiliar Environments*. New York: Methuen Publishing.
- Griswold, Wendy (1987) "A Methodological Framework for the Sociology of Culture." [In:] *Sociological methodology*. Volume 35/1. Washington: American Sociological Association; 1–35.
- Guba, Egon G., Yvonna S. Lincoln (1994) "Competing Paradigms in Qualitative Research." [In:] Janice M. Morse (ed.) *Handbook of Qualitative Research*. London, Thousand Oaks: Sage Publishing; 163–194.
- Gudykunst, William B., Mitchell R. Hammer (1988) "The Influence of Social Identity and Intimacy of Interethnic Relationships on Uncertainty Reduction Processes." [In:] *Human Communication Research*. Volume 14/4. Washington: International Communication Association; 569–601.

- Henderson, Saras, Melissa Cain, Lauren Istvandy, Ali Lakhani (2017) "The Role of Music Participation in Positive Health and Wellbeing Outcomes for Migrant Populations: A Systematic Review." [In:] *Psychology of Music*. Volume 45/4. London, Thousand Oaks: Sage Publishing; 459–478.
- Juslin, Patrik N., Simon Liljeström, Petri Laukka, Daniel Västfjäll, Lars-Olov Lundqvist (2011) "Emotional Reactions to Music in a Nationally Representative Sample of Swedish Adults: Prevalence and Causal Influences." [In:] *Musicae Scientiae*. Volume 15/2. London, Thousand Oaks: Sage Publishing; 174–207.
- Karlsen, Sidsel (2013) "Immigrant Students and the 'Homeland Music': Meanings, Negotiations and Implications." [In:] *Research Studies in Music Education*. Volume 35/2. London, Thousand Oaks: Sage Publishing; 161–177.
- Kosmaczewska, Joanna (2015, May 29) "Academic Attractiveness of a Host Country to Erasmus Exchange Students: The Case of Poland. Towards Smart, Sustainable and Inclusive Europe: Challenges for Future Development." XVI Turiba University Conference, Proceeding book, Riga; 175–185.
- Lenette, Caroline, Donna Weston, Patricia Wise, Naomi Sunderland, Helen Bristed (2016) "Where Words Fail, Music Speaks: The Impact of Participatory Music on the Mental Health and Wellbeing of Asylum Seekers." [In:] *Arts & Health*. Volume 8/2. New York, Oxfordshire: Taylor & Francis; 125–139.
- Lenette, Caroline, Naomi Sunderland (2016) "'Will There Be Music for Us?' Mapping the Health and Well Being Potential of Participatory Music Practice with Asylum Seekers and Refugees across Contexts of Conflict and Refuge." [In:] *Arts & Health*. Volume 8/1. New York, Oxfordshire: Taylor & Francis; 32–49.
- Leung, Kwok, Michael H. Bond (eds.) (2008) *Psychological Aspects of Social Axioms: Understanding Global Belief Systems*. New York: Springer Science & Business Media.
- Lewis, Hannah (2015) "Music, Dancing and Clothing as Belonging and Freedom among People Seeking Asylum in the UK" [In:] *Leisure Studies*. Volume 34/1. New York, Oxfordshire: Taylor & Francis; 42–58.
- Lewthwaite, Malcolm (1996) "A Study of International Students: Perspectives on Cross-cultural Adaptation." [In:] *International Journal for the Advancement of Counselling*. Volume 19/2. New York: Springer Science & Business Media; 167–185.
- MacDonald, Raymond, Maria Pothoulaki, Paul Flowers (2012) "The Use of Music in Chronic Illness: Evidence and Arguments" [In:] MacDonald, Raymond, Gunter Kreutz, Laura Mitchell (eds.) *Music, Health, and Wellbeing*. Oxford: Oxford University Press; 239–256
- March, James G. (1994) *A Primer on Decision Making: How Decisions Happen*. New York: The Free Press.
- Masgoret, Anne-Marie, Colleen Ward (2006) "Culture Learning Approach to Acculturation." [In:] David L. Sam, John W. Berry (eds.) *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press; 58–77.
- Michaelsen, Garrett (2013) *Analyzing Musical Interaction in Jazz Improvisations of the 1960s*. Doctoral dissertation submitted to the faculty of the University Graduate School in partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in the Jacobs School of Music, Indiana University. Ann Arbor, Michigan: ProQuest LLC.
- Nettl, Bruno (1983) *The Study of Ethnomusicology: Twenty-Nine Issues and Concepts*. Champaign: University of Illinois.
- Pennebaker, James W., Bernard Rimé, Virginia E. Blankenship (1996) "Stereotypes of Emotional Expressiveness of Northerners and Southerners: A Cross-Cultural Test of Montesquieu's Hypotheses." [In:] *Journal of Personality and Social Psychology*. Volume 70/3. Washington: American Psychological Association; 372–380.
- Poyrazli, Senel, Philip R. Kavanaugh, Adria Baker, Nada Al-Timimi (2004) "Social Support and Demographic Correlates of Acculturative Stress in International Students." [In:] *Journal of College Counseling*. Volume 7/1. Alexandria: American Counseling Association; 73–82.

- Redfield, Robert., Ralph Linton, Melville J. Herskovits (1936) "Memorandum for the Study of Acculturation." [In:] *American Anthropologist*. Volume 38/1. Hoboken: Wiley Publishing; 149–152.
- Roy, William, Timothy Dowd (2010) "What Is Sociological About Music?" [In:] *Annual Review of Sociology*. Volume 36. Palo Alto: Annual Reviews; 1–49.
- Rui, Jian R., Hua Wang (2015) "Social Network Sites and International Students' Cross-cultural Adaptation." [In:] *Computers in Human Behavior*. Volume 49. Amsterdam: Elsevier; 400–411.
- Sam, David L. (2006) "Adaptation of Children and Adolescents with Immigrant Background: Acculturation or Development?" [In:] Marc H. Bornstein, Linda R. Cote (eds.) *Acculturation and Parent-Child Relationships: Measurement and Development*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers; 97–111.
- Seeger, Anthony (2004) *Why Suyá Sing: A Musical Anthropology of an Amazonian People*. Chicago: University of Illinois Press.
- Selltiz, Claire, Stuart W. Cook (1962) "Factors Influencing Attitudes of Foreign Students Toward the Host Country." [In:] *Journal of Social Issues*. Volume 18/1. Hoboken: Wiley Publishing; 7–23.
- Silverman, David (2013) *Doing Qualitative Research 4th Edition*. London, Thousand Oaks: Sage Publishing.
- Turino, Thomas (2009) "Formulas and Improvisation in Participatory Music." [In:] Gabriel Solis, Bruno Nettl (eds.), *Musical Improvisation*. Chicago: University of Illinois Press; 103–116.
- Ward, Colleen, Antony Kennedy (1999) "The Measurement of Sociocultural Adaptation." [In:] *International Journal of Intercultural Relations*. Volume 23/4. Amsterdam: Elsevier; 659–677.
- Ward, Colleen, Stephen Bochner, Adrian Furnham (2005) *The Psychology of Culture Shock*. London: Routledge.
- Weick, Karl E. (1988) "Enacted Sensemaking in Crisis Situations." [In:] *Journal of Management Studies*. Volume 25/4. Hoboken: Wiley Publishing; 305–317.
- Wendy, Searly, Colleen Ward (1990) "The Prediction of Psychological and Sociocultural Adjustment During Cross-Cultural Transitions." [In:] *International Journal of Intercultural Relations*. Volume 14/4. Amsterdam: Elsevier; 449–464.
- Yang, Ruby P. J., Kimberly A. Noels, Kristie D. Saumure (2006) "Multiple Routes to Cross-Cultural Adaptation for International Students: Mapping the Paths between Self-Construals, English Language Confidence and Adjustment." [In:] *International Journal of Intercultural Relations*. Volume 30/4. Amsterdam: Elsevier; 487–506.
- Yang, Yu, Stephan J. Read, Lynn C. Miller (2009) "The Concept of Situations." [In:] *Social and Personality Psychology Compass*. Volume 3/6. Hoboken: Wiley Publishing; 1018–1037.
- Zhou, Yuefang, Divya Jindal-Snape, Keith Topping, John Todman (2008) "Theoretical Models of Culture Shock and Adaptation in International Students in Higher Education." [In:] *Studies in Higher Education*. Volume 33/1. New York, Oxfordshire: Taylor & Francis; 63–75.

Reports

- Departament Badań Demograficznych, Zakład Wydawnictw Statystycznych (2020) *Sytuacja demograficzna Polski do 2019 r. – Migracje zagraniczne ludności w latach 2000–2019* (Report No. Zam. 307/2020/nakł. 270). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017) *International Migration Report 2017: Highlights* (Report No. ST/ESA/SER.A/404). New York, NY: United Nations.
- Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019) *International Migration Report 2019: Highlights* (Report No. ST/ESA/SER.A/439). New York, NY: United Nations.
- Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2020) *International Migration Report 2020: Highlights* (Report No. ST/ESA/SER.A/452). New York, NY: United Nations.

ALIAH AFIQAH ANUARDIN

National University of Malaysia

SHARIFAH RAIHAN SYED JAAFAR

National University of Malaysia

Language Choice in the Bilingual Bugis Community in Peninsular Malaysia

Abstract

The Bugis community in Malaysia has to adapt to a more dominant local language, namely Malay language, for survival. The objective of this study is, (1) to identify the languages used by the community, (2) to analyse the language choice used in the primary domains that have been identified, namely family and employment domains, and (3) to discuss the factors involved in the language choice used in this community. The research methods utilized in this study are fieldworks, questionnaire, semi-structured interviews, and observations. Data collection was carried out in Pontian and Pasir Gudang, Johor as well as in Pandamaran, Selangor. A total of 200 informants who were randomly selected from the Bugis community participated in this study. Data analysis was carried out based on the Fishman's (1972) domain analysis. The results of the study reveal that most of the bilingual Bugis community prioritize Malay as the main language in their daily communication. This study provides information on the language choice of the bilingual Bugis community in Peninsular Malaysia, which has adapted to the local language. This study might be beneficial to nation building through the mastery and use of Malay language among minority communities in Malaysia.

Keywords: bilingual, language choice, Bugis community, Peninsular Malaysia, Domain

Introduction

Bugis homeland is from Sulawesi, Indonesia. Nowadays, the Bugis people, however, can also be found in other neighbouring countries, particularly in Malaysia, Singapore and Brunei. They were known as successful sailors and traders who had developed a maritime culture over the past several centuries. The Bugis people have migrated to Tanah Melayu (Malay Land) and now is known as Malaysia before the country achieved independence from the British. The massive migration of the Bugis community to the

Malay Peninsula happened during the colonial period until the last quarter of the 19th century. They have already started to establish new settlements along the Coast of the Malacca Strait at the end of the 17th century. The majority of them could be traced in two states in the Malay Peninsula, namely Johor and Selangor (Rahilah *et al.*, 2012). However, the Bugis community in Malaysia is a minority community surrounded by the local community, which is more dominant that holds the most power in the society.

As a minority community in Malaysia, Bugis people have to adapt with the local community which majority of them are Malay. Surrounded by Malay has made the Bugis people in Malaysia assimilate to the local culture and lifestyle in order for them to be part of the society. Bugis people who migrated from Indonesia to a few places in Malaysia such as in Johor and Selangor at the end of the 17th century had to undergo adaptation and assimilation in terms of language, culture and tradition. As a consequence, Bugis people in the peninsula have started to absorb and speak the local language, namely Malay language (bahasa Melayu) in their daily communication. This is supported by Grenoble (2006: 138) who had stated that immigrants may give way to an already established language in a new territory.

Sociolinguists have long been fascinated by the phenomenon of language choice in multilingual communities. People living in a multilingual community need to choose which language or variety of language to be used when communicating with others so that most of the people in the community can understand them. Determining which language is suitable for daily communication is common in multilingual communities. In Malaysia, language choice occurs among both, the majority and minority communities. However, the phenomenon of language choice among the minority communities is rather unique compared to the majority communities, as they have to assimilate to the local language, which is more dominant than their mother tongue.

The Bugis community is one of the minority groups in Malaysia, as well as Javanese (Nurul Aznina Mohd Salleh & Sharifah Raihan, 2017b), Portuguese (Sa'adiyah Ma'alip & Rahilah Omar, 2017), Banjar, Minangkabau (Idris Aman, Mohammad Fadzeli Jaafar & Norsimah Mat Awal, 2019), and many others, which have assimilated into the local society. As a minority community, the Bugis people need to adapt to the local environment, which has a different language, culture and tradition to survive in a new place. Therefore, the Bugis community in the Malay Peninsular has adapted the local language, culture and practices. In the context of language, these people started to speak the local language that is more dominant and powerful. This is the Malay language. Hence, the Bugis people had to switch to Malay language as the primary means of communication within the community. As the consequence, the native language of the Bugis community has become less significant.

As far as it is concerned, the use of the language among the Bugis community has been understudied. Living as a minority community certainly affects the mother tongue of the Bugis. Furthermore, after a long period of assimilating with the local community, it becomes a question of whether the Bugis native language is still spoken here in Malaysia. Hence, this study intends to examine the language use of the Bugis community in Peninsular Malaysia, namely, Johor and Selangor, which were among the largest settlements of this minority community (Rahilah *et al.*, 2012).

Review of the Literature

The Bugis community in Malaysia originates from South Sulawesi, Indonesia. A massive migration of the Bugis to the Malay Peninsula occurred as early as the days of the Malacca Sultanate until the last quarter of the 19th century. Their migration to the Malay Peninsula led to the opening of Bugis settlements along the Malacca river valley in the late 17th century. To this day, the Bugis community settlements can be widely found in two states in Peninsular Malaysia, namely Johor and Selangor (Rahilah *et al.*, 2012).

There are many studies related to the Bugis community done on various aspects such as history, culture, language, politics and so forth. Among the previous studies are, Herianah (2009), Tuti Bahfiarti (2013), Nispa (2013), Musayyedah (2014), Andi Fatimah (2016), Johar Amir and Ambo Dalle (2017), Nurul Wahyuni (2017), and Ismail Suardi, Suyatno and Reevany (2019). It should be mentioned that these previous studies have focused on the Bugis community in Indonesia. However, studies on the Bugis community in Malaysia have not yet received serious attention from researchers. Among the previous studies done on the Bugis community in Malaysia are Rahilah Omar *et al.* (2009), Herianah (2009), Juanda (2018) and Andi Fatimah (2016). Based on the focus of previous studies related to the Bugis in Malaysia, their works could be classified into two groups, namely linguistic and non-linguistic studies. However, most of the previous studies conducted were focused more on non-linguistic aspects. Non-linguistic study means that the discussion of the study does not cover the language aspect of the community. Among the previous studies classified under this group are studies done on the historical aspect. Studies on the historical aspect have discussed the early arrival of the Bugis community to Sumbawa, Java, Bali, Sumatera, Borneo and Peninsular Malaysia (Soehartoko, 1971 and Rahilah *et al.*, 2009). The Bugis people who migrated from Indonesia had stopped by and settled in Klang and Selangor during the early arrival (Dedi Zuraidi, 2012). Also, studies by Rafiuddin Afkari & Md. Akbal (2011) and Muhammad Naim (2016) have also discussed the historical aspect of the arrival of the Bugis community to Peninsular Malaysia.

As well as the historical aspect, previous studies have also focused on the political aspect of the Bugis community as they entered the Malay world. The political aspect discussed in previous studies is related to the involvement of the Bugis community in the politics of Johor-Riau in the 18th century during the power struggle between Raja Sulaiman and Raja Kecil. During this power struggle, the Daeng Bugis brothers who were trying to maintain position, power and finding a better place in Johor; helped to place conditions on Raja Sulaiman who was fighting for the Johor-Riau kingdom (Dedi Zuraidi, 2012). From this point on, the Bugis settlements in Johor were widespread. Studies on the cultural aspect of the Bugis community have been discussed by Raziah Ahmad (2013), Wan Hashimah Wan Ismail (2012 & 2018) and Andi Adijah *et al.* (2017).

It is clear from the discussion above that previous studies on the Bugis community in Malaysia have focused on the aspects of history, culture and politics of the community. However, little attention has been given to the language aspect of the community. A few works concerning the language aspect of the community can be seen from the works done by Sharifah Raihan *et al.* (2020) and Sharifah Raihan (2021, forthcoming), which have discussed various aspects of the Bugis language such as phonology, morphology, language shift and maintenance and language endangerment. Therefore, more studies focusing on the language aspect of Bugis are needed, as the Bugis language has lost its power due to the more dominant language, the local language that is used by the majority in Malaysia. This means that the

Bugis community needs to adapt to the local language of the place where they stay. As a result, the Bugis language is no longer their main language of communication. The decreasing number of speakers and the use of language in limited situations and domains have resulted in the language being slowly disappearing and will eventually become extinct (Grenoble, 2006). The loss of the language power of the immigrant community to a more dominant language has already been mentioned by Grenoble (2006: 138) but the existing studies have not been able to overcome this problem due to lack of studies on the language aspect. Hence, this study attempts to look at the language aspect of the Bugis community. In this case, the language aspect refers to language use among the Bugis community in Peninsular Malaysia in the perspective of sociolinguistics based on domain analysis by Fishman (1972).

Study Procedure and Methods

The focus of this study is to examine the language choice of the Bugis minority community in Peninsular Malaysia based on the three selected domains, namely family, employment and marriage as well as to describe the factors of language choice in these three domains. The data collection process involved several instruments such as a questionnaire using forms, semi-structured interviews and field observations.

Field studies were conducted in several Bugis community settlements in Pontian and Pasir Gudang, located in Johor state of Malaysia. Among the villages visited, include Kampung Batu Hampar, Kampung Belokok, Kampung Sungai Kual, Ayer Baloi, Kampung Parit Jerman, Jelutong Laut, Parit Archong and Pekan Nenas in Pontian, and Kampung Pasir Putih in Pasir Gudang, Johor. Those two places located in Johor state of Malaysia, namely Pontian and Pasir Gudang are presented in Map 1 below:

Map 1: The location of Pontian and Pasir Gudang, Johor. Source: Johor map collection [at:] https://www.malaxi.com/map_johor.html [date of access: 10.08.2022]. The image is a public domain work.

Apart from Pontian and Pasir Gudang in Johor, a fieldwork was also conducted in Pandamaran, Klang, which is located in Selangor state of Malaysia. Pandamaran, which is located in Klang, in Selangor state is shown with the arrow in Map 2 below:

Map 2: The location of Pandamaran, Klang, Selangor. Source: Vectorstock [at:] <https://www.vectorstock.com/royalty-free-vector/administrative-map-selangor-malaysia-vector-32919946> [date of access: 10.08.2022]. The image is a public domain work.

A total of 200 informants consisting of Bugis native speakers were involved in answering the questionnaire, which was prepared in Malay upon the fieldwork trips. Informants were asked to provide some information about their backgrounds such as name, age (selection of three age groups were given in the questionnaire, namely the adolescence (aged 15–25 years), the adult (aged 26–55 years) or the elderly (aged 56 and above), origin, lineage (both sides), occupation, marital status, language used at home with family, relatives, friends and officemates. If the informant is married, then the same information was also required from their spouse. All questions in the questionnaire were open-ended. In addition, semi-structured interviews that were not based on the questions in the questionnaire were also conducted during our visit to the villages. Among the questions asked through this method was about the language that the informants used in daily life activities. The interviews were conducted in a relaxed and less formal manner to create comfort for the informants. The actual language use was recorded.

The observation method was done by observing any form of language used by the informants. This was a naturalistic observation which were made spontaneously in several contexts, such as when the informants talked with their families, friends, visitors to their homes, as well as in social gatherings such as weddings, open days held at a school in Kampung Belokok, Pontian, dinner events as well as on the Bugis

arts and culture day held in Pandamaran, Klang. The duration of the observations was various depending on the events or current situations.

The process of gathering data and semi-structured interviews were conducted by the researchers who were assisted by Linguistics graduate research assistants. The data collection process started with an informal introduction to the purpose of this study, which was given to the informants. Then, the researchers and the research assistants requested the informants to answer the questionnaire. After completing the questionnaire, semi-structured interviews and observations began. Based on the completed questionnaire, three respondents were selected randomly from the three age groups, respectively, at the three places we visited. The semi-structured interviews were very helpful in terms of providing valuable and pertinent data as the interviews allow two-way communication and comprehensive discussion about what the research was looking for.

Data analysis started by analysing the information collected through the questionnaire. This was then followed by counting the information items, for example, language use when communicating with family members. There were 200 informants involved, and the total number of informants who use the Bugis language when communicating with family members was 83. This number comes from three different age groups. There were 4 from adolescents, 35 from adults and 44 from elderly informants. Hence, 4 was divided by 200 and multiplied by 100%, which equalled to 2%, as shown in Table 1. This method of calculation was applied to all language use among the Bugis community. Finally, the findings of this study are discussed based on domain analysis by Fishman (1972) and the objectives highlighted.

Results and Discussion

This section discusses three domains that have been selected, namely family domain, marriage domain and employment domain to see the language choice of the Bugis bilingual community in Pontian and Pasir Gudang, Johor, as well as in Pandamaran, Klang, Selangor. Data from these places were analysed together as they exhibit the same phenomena of language choice. This is predictable as the Buginese people in Malaysia are a minority community. They have lost their authority in many aspects and language is one of them.

Family Domain

In the family domain, the language used to communicate with family members, either with parents, children, siblings, grandparents or relatives was identified. The language choice when communicating with family members in the Bugis community in Peninsular Malaysia is shown in Table 1:

Table 1: Language Choice When Communicating with Family Members

Language	Age group	Number of informants	Total
Bugis	Teenagers	4 (2%)	83 (41.5%)
	Adults	35 (17.5%)	
	Elder	44 (22%)	

LANGUAGE CHOICE IN THE BILINGUAL BUGIS COMMUNITY

Language	Age group	Number of informants	Total
Malay	Teenagers	27 (13.5%)	117 (58.5%)
	Adults	80 (40%)	
	Elder	10 (5%)	
Total		200	

Table 1 shows the data of the percentage of language use when communicating with family members in daily life. Table 1 above indicates that, the language that dominates the Bugis community when speaking with family members is Malay. This is opposed to Bugis language. Bilingual speakers do not speak one language at a time. They switch continuously. This was also admitted by the informants during the interviews. Informants claimed that they switched language when communicating for example; they used Bugis language with their wives and Malay with their children. The data presented in Table 1 are based on language that the speakers thought they used the most in their daily life. Hence, the number of informants who use Malay the most when interacting with family members is 117, which comes from three age groups, namely, teenagers (27 informants), adults (80 informants) and the elderly (10 informants). The number of each age group then was divided by 200 and multiplied by 100%, which equalled to 58.5%. Meanwhile, the number of informants who use Bugis language the most when communicating with family members is 83, which is less than Malay. From this total number, only 4 teenagers, 35 adults and 44 elderly speak Bugis. From these numbers, we can see that elderly informants speak Bugis the most, not Malay, compared to other age groups.

Language use when communicating with family is also influenced by marriage. Bugis speakers who were married to their spouses who are of similar Bugis background, or those who married someone from a different background (mixed marriage) have influenced their language choice. According to Gill (2001), mixed marriage is a marriage that involves different backgrounds, ethnicities, religions, cultures, citizens, languages, etc. In this study, there were five types of mixed marriages observed in the Bugis community. These were Buginese and Malay, Buginese and Bruneian, Buginese and Javanese, Buginese and Kelantanese, and Buginese and Makassar, as shown in Table 2 below.

Table 2: Language choice when communicating with spouses

Marriage (Ethnic) Informant (Buginese) + spouse	Language Choice (people)		Total
	Buginese	Malay	
Buginese + Buginese	75 (69.4%)	33 (30.6%)	108
Buginese + Malay	8 (30.8%)	18 (69.2%)	26
Buginese + Bruneian	3 (27.3%)	8 (72.7%)	11
Buginese + Makassar	0	5 (100%)	5
Buginese + Javanese	3 (18.75%)	13 (81.25%)	16

Marriage (Ethnic) Informant (Buginese) + spouse	Language Choice (people)		Total
	Buginese	Malay	
Buginese + Kelantanese	0	3 (100%)	3
Total	89 (52.7%)	80 (47.3%)	169

Table 2 shows that language choice when informants (Buginese) communicate with their spouses. The data showed that only 169 out of the total number of 200 informants were married. This means that 31 of the informants involved in this study are not married, hence, they are not counted in the data for language choice used when communicating with spouses. From the total number of married informants, they were grouped based on their types of marriage, either Buginese-Buginese, Buginese-Malay, Buginese-Bruneian, Buginese-Makassarese, Buginese-Javanese or Buginese-Kelantanese. The data showed that 108 out of 169 informants were married with a Buginese partner. From this number, 75 informants used Bugis language when communicate with their spouses, while 33 informants used Malay. Therefore, the total of informants who spoke Bugis language was divided by 169 and multiplied by 100%, which equalled to 69.4%. This method of calculation is applied to all the data of language choice when communicating with spouses.

Data in Table 2 presents the language that is most commonly used by the Bugis informants when communicating with their spouses. This means that, other languages may be used by the informants, though the use of such languages is very little. For example, a Bugis informant who married a Bugis partner tends to use Bugis language more often when communicating to each other in their daily life. This is because they both have the same native language. Therefore, the number of couples who speak Bugis language (75 informants) is higher than those who speak Malay (33 informants). It is quite interesting when Buginese-Buginese couples speak Malay more often, than they speak Bugis with their partners. From the data gathering carried out, this situation occurs because informants' children only know Malay, hence, their parents have to use Malay with them. The most common language used with their children has affected their language choice when communicating with their partners. Since Malay is used more often when communicating with their children, hence, this language becomes their main language for communication in the family.

In contrast, the data show that 13 out of 16 of Buginese-Javanese couples use Malay when communicating to each other, while only 3 couples use Bugis language. It was observed that couples who stay with their parents-in-law tend to speak Bugis more often rather than Malay when communicating due to the exposure to the language at home. In this mixed marriage case, the couples do not have many choices of language to use because their partners do not speak either Javanese or Bugis language; hence, Malay is the best option. From the above observations however, none of the Bugis-Javanese couples speak Javanese. The similar situation occurs to Buginese-Bruneian couples. As for Buginese-Makassarese and Buginese-Kelantanese couples, Malay is the only option they have, as their partners could neither speak Makassarese language nor the Kelantanese dialect.

Overall, Bugis language seems to be the main language choice among the Bugis bilingual community when speaking with their spouses. Data show that 89 out of the total number of 169 (52.7%)

Bugis informants use Bugis, compared to only 80 (47.3%) of them use Malay to communicate with their spouses.

Employment Domain

Language choice in the employment domain looked into the language used by the Bugis informants in their workplace. Communication in the workplace involves two types of participants, that is, customers and colleagues. Language use to these two types of participants depends on the employment sector where the informants work. In this study, the Bugis informants involved in three employment sectors, namely, government and private sectors, as well as self-employed. The number of employments in these sectors is displayed in Table 3.

Table 3: Language Use at Workplace

Employment sector		Language use		Total
		Bugis	Malay	
Government	Colleagues	8 (21.1%)	30 (78.9%)	38
	Customer	0	38 (100%)	
Private	Colleagues	9 (29%)	22 (71%)	31
	Customer	12 (38.7%)	19 (61.3%)	
Self-employed	Colleagues	30 (60%)	20 (40%)	50
	Customer	38 (76%)	12 (24%)	
Total				119

As shown in Table 3, the Bugis informants were involved in three types of employment, namely government, private and self-employed. As can be seen, there are 38 out of the total number of 119 Bugis informants who work in the government sector. The data show that informants who work in this sector use Malay only when communicating with customers at their workplace. Communication with colleagues however, shows some slight difference whereby only 21.1% of them use Bugis as it happens to be that their colleagues also use Bugis, while the other 78.9% use Malay. This is obviously relevant as Malay is an official language of the country and is the main language used in the government administration.

On the other hand, Bugis informants who work in the private sector are not as many as those in the government sector. Data show that only 31 out of the total number of 119 Bugis informants work in the private sector, whereby more than half of this number use Malay to communicate with their colleagues (22 out of 31 informants) and customers (19 out of 31 informants). Communication in Bugis in this sector, however, shows a small number, both with colleagues (9 out of 31 informants) and customers (12 out of 31 informants).

As for the self-employed Bugis informants, farming and owning small businesses were observed as the main occupations among them. Table 3 shows that the Bugis language is commonly used among self-employed workers when communicating with colleagues (30 out of 50 informants) and customers (38 out of 50 informants). As self-employed workers, Bugis informants earn a living by working for themselves just around their village with the help of family members and meeting with local people most of the time, hence, the use of Bugis language is more dominant. It is worth noting that the other Bugis informants, who were not in one of the employment sectors above, were all unemployed as they were still in schools; some were housewives. This means that 112 out of the total number of 200 Bugis informants were unemployed, whereby 31 and 50 of them were in schools and housewives, respectively.

The language use in the employment domain by the Bugis informants when communicating with both colleagues and customers as a whole is dominated by Malay language, except for self-employed workers. The involvement of the Bugis community in various types of jobs that cause them to interact with outsiders has further encouraged the use of Malay language among them.

Factors Influencing Language Choice

The discussion above has discussed two major domains. These are family and employment domains. These domains have influenced the language use of the informants. In this study, we also discuss the factors that also influence the language use of the informants. The findings identified that age, education level, workplace and marriage are the factors that influenced the language use among the Bugis informants. Each of these factors is discussed below.

Age Factor

Age has influenced much the choice of language among the informants. The data analysis found that Malay is more dominant among teenagers and adults of the Bugis community compared to Bugis language. This is because these two groups of speakers interact more with the public who do not live locally. Among them are those who work or were educated at institutions or schools which are far away from the place they reside, thus requiring them to interact with people of different backgrounds and race. It is common knowledge that ML is the means of interaction among people regardless of their background. This scenario is known as 'language shift' whereby one needs to use a language, which is understood by all.

There are circumstances where the Bugis teenagers and adults who know and understand Bugis language, but do not know how to speak it. They understand what is conveyed in Bugis, but respond to it in Malay. Table 4 below presents language ability among teenagers and adults:

Table 4: Language ability among teenagers and adults

Group	Understand (√) Speak (√)	Understand (√) Speak (X)	Understand (X) Speak(X)	Total
Teenagers	4 (12.9%)	10 (32.3%)	17 (54.8%)	31
Adults	35 (30.4%)	59 (51.3%)	21 (18.3%)	115

Table 4 shows language ability among Bugis teenagers and adults. The data reveal that these two groups of speakers are not mastering the language. Based on Table 4, the number of teenagers who could not both understand and speak the language is considered high. The data show that 54.8% of the teenagers could not understand and speak Bugis, while only 12.9% could understand and speak the language. On the other hand, language ability among adults shows somewhat different. The data indicates that 30.4% of adults group could understand and speak the language, while 51.3% could only understand the language but could not speak it and the rest of them could not understand and speak the language.

Some speakers could speak Bugis well given that they were exposed to the language from a young age. Their parents or great grandparents had enforced the use of the mother tongue in their interactions, particularly with family members. Some of the teenagers used Bugis language as a means of communication among family members who know how to speak the language. This situation is known as ‘language maintenance’, where one does not need to shift to Malay to understand one another. Table 5 presents language use among teenagers when interacting with family members.

Table 5: Language use among teenagers when interact with family members.

Family members	Language use		Total
	Bugis language	Malay language	
Parents	5 (16.1%)	26 (83.9%)	31
Siblings	2 (6.5%)	29 (93.5%)	
Grandparents	7 (22.6%)	24 (77.4%)	

Table 5 shows the language use among teenagers when communicate with their family members. Based on the figure, Malay language is the main language used among teenagers when interaction with their parents, siblings and grandparents. The total number of Bugis teenagers involved in this study is 31, out of this total number, 26, 29 and 24 of them used Malay with their parents, siblings and grandparents, respectively. The rest of them used Bugis.

Housewives often use Malay when communicating with family members. They use Malay as a means of communication at home so that their children are exposed to the language at a very young age. This is because their children will not only interact with people of a similar race using Bugis language but also interact with people of different races. The elderly use Bugis language more often in their communion. They are more inclined to use BL because they only communicate with the locals and are rarely exposed to people outside their community. The elderly also communicate with their grandchildren despite knowing they do not use BL anymore. This is possibly because the present generation do not realise the importance of using Bugis language. The elderly communicate using Bugis language because they are concerned in the future, there will no longer be speakers of this language anymore. Some elderly people teach Bugis language to their children and grandchildren. They are in the opinion that they must pass their ancestral language, hoping that this language will not die. In addition, Bugis language is a symbol of identity to the Bugis community, which needs to be retained.

Education Level

44

Bugis language is frequently used by those who are less educated, namely those with primary and secondary school education. Those in the Bugis community who received primary education are more inclined to use Bugis language, whereas the rest of them use Malay when interacting with one another to ensure understanding. Those who are educated at the primary school level are from the elderly. Only one person from the Bugis community who received secondary education uses Bugis language. This is probably because the majority of his friends and teachers in school mainly come from the Bugis community. Hence, he/she is not required to use Malay when interacting with others. In contrast, those who are educated at religious schools use Malay and Bugis language in their interaction in their daily affairs.

Those who are more educated use Malay in communicating with others because they are aware that this language is a national language. In addition, the use of Malay facilitates interactions across cultures. All the ethnic groups in Malaysia understand the language, therefore misunderstanding would not occur if Malay is used in their interaction. Malay speakers who resume their studies overseas would opt for another language which is more important when interacting with speakers of different languages. If a speaker were to retain his/her mother tongue in such interactions, particularly when his/her mother tongue is a minority, or less important language, miscommunication would take place.

Those who receive primary education at the primary level or attend school within the settlement of a particular race, tend to use their own language. This phenomenon is because, interactions will only occur among themselves. Thus, there is no any necessity for them to shift to another language given that the one they are using can be understood by others and they are comfortable using it. More information on language use based on the education level of the Bugis community is summarized in Table 6.

Table 6: Language use based on education level

Level of education	Language use		Total
	Bugis	Malay	
Primary school	21 (56.8%)	16 (43.2%)	37 (100%)
Religious schools	3 (60%)	2 (40%)	5 (100%)
Adult school	3 (100%)	0 (0)	3 (100%)
PMR	13 (37.1%)	22 (62.9%)	35 (100%)
SPM	19 (27.5%)	50 (72.5%)	69 (100%)
STPM	4 (25%)	12 (75%)	16 (100%)
STAM	3 (33.3%)	6 (66.7)	9 (100%)
Diploma	2 (11.8%)	15 (88.2%)	17 (100%)

Level of education	Language use		Total
	Bugis	Malay	
Degree	2 (22.2%)	7 (77.8%)	9 (100%)
Total			200

Based on language shift, a Bugis language speaker will opt for another language when the other interlocutor cannot speak his mother tongue to ensure smooth communication. For example, speaker A who is a proficient Bugis speaker wants to interact with another speaker, speaker B who is Javanese and does not know Bugis. Therefore, speaker A needs to shift from Bugis to Malay to communicate with speaker B. Hence, it improves understanding among them. If interlocutor A does not shift to another language, the other interlocutor (speaker B) will not understand him, resulting in problems in communication. The language maintenance phenomenon takes place when speaker A who is a proficient Bugis language speaker communicates with another proficient BL speaker (interlocutor B) who uses Bugis as a common language in their interaction. In this situation, both speakers understand one another without shifting to another language in their interaction.

Workplace Factor

Malay is widely used among the Bugis community at the workplace. Bilingual Bugis who are government servants or work in private sectors widely use Malay in interaction with their employers, colleagues, and clients more than using the Bugis language. Moreover, more Bugis staffs who are private-sector employees opt to use Malay whereas the rest of them would use the Bugis language as a language of communication at the workplace. The choice of using Malay is because it is the national language of Malaysia given that not all their customers or colleagues come from a similar racial background. Therefore, the use of Malay is essential at the workplace. In addition, Malay is the language of interaction when one needs to communicate with another person of a different race. A good example is the situation when a Chinese needs to speak with an Indian. This phenomenon is described as 'language shift', a situation when a speaker needs to shift to a language known and understood by the other interlocutor. The use of Bugis language in business is because they only must communicate with clients or colleagues who are Bugis and thus can speak Bugis.

However, the bilingual Bugis community who are self-employed, such as farmers and businessmen, prefer to maintain using their native language in their business transactions compared to using Malay. Nevertheless, several of these people use Malay in dealing with the public. Those who have the tendency of using Bugis language, tend to spend time and work in their own locality. As a result, their interactions are confined to local customers. This is very much different when they must interact with outsiders whereby, they have to use Malay to ensure understanding given that not everybody understands BL in view that it is a minority language in Malaysia. This scenario reflects the concept of language shifting.

Marriage Factor

46

The Bugis community tends to marry someone of a similar race, specifically a Bugis rather than someone from a different race. Marrying someone from a different race is known as intermarriage, which is marrying someone from a different race, religion, language, etc. Intermarriage is another factor that influences the language choice of the bilingual Bugis community. This is because there are different languages spoken within a race. In other words, language is the identity of a community.

As for a member of the bilingual Bugis community whose spouse is from a different race, they must change or shift the language when communicating with their partners who do not understand BL. This phenomenon is known as 'language shift' where one needs to change the language understood by the other party. For instance, a Bugis who marries someone who is a Malay, Javanese, Makasar, Bruneian or Kelantanese must shift to a language that is known and understood by both of them to ease their communication. However, it is also feasible that one learns the language spoken by their spouses.

A Bugis speaker who marries someone from a different race is more inclined to communicate using Malay in speaking with their spouses. The reason is that both know Malay given that it is the national language, and it is the means of communication in the country. Besides, those who marry within their race (a Bugis) maintain communication by using Bugis language since it is understood by both.

The Bugis community who marries someone of a similar race tends to maintain the use of the Bugis language as the heritage language if their spouse speaks the Bugis language well. This is because they understand one another well and this is in line with the concept of language maintenance. This phenomenon occurs when the interlocutors use the language, they are proficient in for effective communication. However, there are also instances where couples use Malay despite their ability to speak Bugis language well. This is possible because they like to maintain their status or being influenced by their occupation. Inter/mixed marriage is a clear factor that influences the language choice of the bilingual Bugis community.

Conclusion

It can be concluded that most of the bilingual Bugis community in Pontian and Pasir Gudang, Johor as well as Klang, Selangor prioritize the use of Malay as a language of interaction in their daily lives. The high usage of Malay is induced by the fact that it is the national language of the country. The high usage of Malay can be observed in the two domains investigated, namely, family and employment domains. This is explained by the fact that the interactions in these domains do not only involve communication within a race but also communication involving different races and ethnicity.

Despite this, the bilingual Bugis community does not abandon their mother tongue or heritage language which is Bugis. Given that Bugis is a minority language and is not widely spoken in Malaysia, it is commonly used within the family domain only. Besides, not all Malaysians know how to speak in this language. In maintaining this language as the language of heritage, parents and grandparents must introduce and teach this language to their children from a very young age. Moreover, they also need to speak to their children in Bugis language. Hence, Bugis language will not vanish with time since it is not vital to learn the minority language at present.

Furthermore, this article discusses several factors that influence the choice of language used by the bilingual Bugis community such as age, education level, occupation, and marriage. These four factors play a very important role in one's language choice in communicating with a particular person at a specific place and situation. This supports Fishman's (1972) claim that one's language choice depends on who speaks what language to whom and when. This phenomenon is similar in the situations of language shift and language maintenance. Impoliteness and misunderstanding will take place if one were to use the incorrect language in their interaction.

In conclusion, Malay is the primary language spoken by the bilingual Bugis community in this research. The evidence is displayed by the dominant use of Malay compared to the lesser use of Bugis language in the three domains discussed above. The little exposure to the mother tongue specifically Bugis language has resulted in the vast use of Malay, instead. Nevertheless, among the elderly bilingual Bugis community, Bugis language is used as the means of communication in their daily lives.

Acknowledgement

This research work was funded by the National University of Malaysia, Grant number: GUP-2018-003.

References

- Andi Adijah, Md Yusoff Rosman, Koharuddin Balwi Mohd, Ahmad Tariq (2017) "Reconstruction of Ethnic Identity among Bugis Community in Pontian Johor." [In:] *Journal of Management Info*. Volume 4/2; 5–8.
- Andi, Fatimah Yunus (2016) "Analisis Kontrastif Bahasa Bugis dan Bahasa Indonesia dalam Bidang Morfologi." [In:] *RETORIKA: Jurnal Bahasa, Sastra, dan Pengajarannya*. Volume 9/1; 1–9.
- Dedi, Zuraidi (2012) "Malay-Bugis in the Political History of Johor-Riau and Riau-Lingga Kingdoms." [In:] *Prosiding Seminar Internasional Multikultural dan Globalisasi 2012*; 106–124.
- Fishman, Joshua A. (1972) "The Relation Between Micro and Macro Sociolinguistics in the Story of Who Speak What Language to Whom and When." [In:] John B. Pride, Janet Holmes (eds.) *Sociolinguistics: Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin; 113–127.
- Gill, Sarjit S. (2001) "Perkahwinan Campur Peranakan Punjabi di Sabah." [In:] *Sari: International Journal of the Malay World and Civilisation*. 19; 189–203.
- Grenoble, Lenore A. (2006) "Endangered Languages." [In:] *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Volume 2; 137–147.
- Herianah (2009) "Phonetic Analysis of Buginese Language of Barru Dialect: Story of La Pesok sibawa La Buta." [In:] *SAWERIGADING: Jurnal Pengabdian Tentang Pendidikan*. Volume 15/2; 274–285.
- Idris Aman, Mohammad Fadzeli Jaafar, Norsimah Mat Awal (2019) "Language and Identity: A Reappraisal of Negeri Sembilan Malay Language." [In:] *Kajian Malaysia*. Volume 37/1; 27–49.
- Ismail, Suardi W., Suyato, L., Reevany B. (2019) "Bugis And Madura Migration in Nusantara." [In:] *Jurnal Ulu Albab*. Volume 20 /1; 1–24.
- Johar Amir, Ambo Dalle (2017) "Surveillance Sounds of Bugis as the Austronesian Language Family." [In:] *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*. Volume 149; 103–105.

- Juanda, M. (2018) “Wacana Percakapan Mappitu Etnis Bugis Wajo Sulawesi Selatan, Indonesia Pendekatan Etnografi Komunikasi.” [In:] *Jurnal Pendidikan Bahasa dan Sastra Indonesia*. Volume 3 (2); 71–76.
- Rezani, Muhammad Naim Fakhirin (2016) “Kolonialisasi British dan Implikasi Terhadap Hubungan Selangor–British, 1874–1941.” [In:] *Seminar Institusi Raja dalam Manuskrip Melayu (SIRaj 4)*. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia; 1–26.
- Musayyedah (2014) “Korespondensi bunyi bahasa Bugis dialek Soppeng dan dialek Ennak.” [In:] *SAWERIGADING: Jurnal Pengabdian Tentang Pendidikan*. Volume 20/3; 353–362.
- Nispa (2013) “Afiks {Pan-} Dan {Eng-} Dalam Bahasa Bugis Dialek Pare-pare.” [In:] *Bahasa dan Sastra*. Volume 2/1; 1–12.
- Nurul Aznina Mohd Salleh, Sharifah Raihan Syed Jaafar (2017) “Struktur Suku Kata Dasar Bahasa Jawa Parit Sulong.” [In:] *Jurnal Melayu*. Volume 16/1; 82–100.
- Nurul Wahyuni (2017) “Afiks Pembentuk Verba dalam Bahasa Bugis Dialek Luwu.” [In:] *Jurnal Humanika*. Volume 3/15; 1–19.
- Rafiuddin, Afkari Hj. Abdul Fattah, Mikdar Rusdi, Md. Akbal Abdullah (2011) “Penghijrahan Masyarakat Bugis ke Alam Melayu: Kajian Kes Bugis di Indragiri Hilir Riau.” [In:] *Seminar Serumpun Melayu V Fakultas Ilmu Budaya (FIB)*. Universitas Hasanuddin Makassar Indonesia dengan Universiti Kebangsaan Malaysia; 1–21.
- Rahilah, Omar, Khazin Mohd Tamrin, Nordin Hussin, Nelmawarni (2009) “Sejarah Kedatangan Masyarakat Bugis ke Tanah Melayu: Kajian Kes di Johor.” [In:] *Malaysian Journal of History, Politic & Strategic Studies*. Volume 36; 41–61.
- Rahilah, Omar, Nelmawarni Bungo, Nordin Hussin, Aishah Bidin (2012) “Early History of Bugis Settlement in Selangor.” [In:] *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*. Volume 20/3; 917–930.
- Raziah, Ahmad (2013) *Cultural Landscapes as Heritage in Malaysia: Potentials, Threats & Current Practices*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Sa’adiyah Ma’alip, Rahilah Omar (2017) “Penggunaan Kristang Sebagai Bahasa Komunikasi Dalam Kalangan Masyarakat Portugis Di Melaka.” [In:] *Jurnal Melayu*. Special Issue December 2017; 419–435.
- Sharifah Raihan Syed Jaafar, Nor Hashimah Jalaluddin, Rosmiza Mohd Zainol, Rahilah Omar (2020) “Lexical Repository Development for Bugis, a Minority Language.” [In:] Bhatia S.K., Tiwari S., Ruidan S., Trivedi M.C., Mishra K.K. (eds.) *Advances in Computer, Communication and Computational Sciences. Advances in Intelligent Systems and Computing*. Springer: Singapore. Volume 1158; 639–648.
- Sharifah Raihan Syed Jaafar (2021) *Isu Kontemporari Bahasa Minoriti Bugis di Malaysia*. Bangi: Penerbit UKM.
- Soehartoko (1971) *Merantau Bagi Orang Wajo Makassar: Ringkasan Penelitian*. Makassar: Pusat Latihan Penelitian Ilmu-Ilmu Sosial Universitas Hasanuddin.
- Tuti Bahfiarti (2013) “Pengelolaan Kesan Etnik Bugis dalam Adaptasi Diri dengan Budaya Sunda.” [In:] *Jurnal Komunikasi KAREBA*. Volume 2/1; 55–64.
- Wan Hashimah, W. I. (2012) “Cultural Determinants in the Design of Bugis Houses.” [In:] *Procedia: Social and Behavioral Sciences*. Volume 50; 771–780.
- Wan Hashimah, W. I. (2018) “Adoption of Culture in Bugis Houses in Johor, Malaysia.” [In:] *Journal of ASIAN Behavioral Studies*. Volume 3/6; 1–9.

OLEH ANDRISHKO
Independent researcher, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1123-7807

ANATOLII POPOVSKYI
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8117-2730

Hermeneutic Dimension of Lexical-Syntactic Word Formation (in Ukrainian Language and Literature)

Abstract

The article considers lexical and syntactic word formation based on works of Ukrainian literature. Hermeneutics is closely related to philology, but most often examines the text from the point of view of literary criticism. The linguistic aspect, namely the study of occasionalisms, is much less studied. Attention to Ukrainian culture is growing, and in this context it can be an interesting source of hermeneutic research. This article examines the most interesting examples of occasionalisms, which by their function and non-standard structure are divided into two types – a priori and a posteriori. The difference between coalescences (words formed in a lexical-syntactic way) and similar words and phenomena has also been clarified. Most of these words are related to holophrases, but in Ukrainian literature there are examples that we call a posteriori coalescences, they are formed according to individual authorial models and have almost no analogues in the texts of other writers. We hope that this study will be an important step in the study of Ukrainian language and literature in the world and will draw attention to Ukrainian culture – a culture with millennial traditions.

Keywords: lexical-syntactic word formation, coalescence, Ukrainian language, Ukrainian literature, a priori and a posteriori occasionalisms

Introduction

Man is the creator. Regardless of origin, education, age and talent, everyone can be considered a creator to one degree or another. And the measure of such creativity is language. When we talk about linguistic universals, the language itself is that universal. Every day we communicate with the help of commonly

used words, but at the same time, for example, pronunciation, perception and understanding of them is a deeply individual, creative act.

Does this turn *homo sapiens* into *homo faber*? Can every creator of new words claim originality and perpetuation of their “creations”? Probably not. The universality of language is first and foremost in something else that can be called “*creation-in-itself*”.

Hans-Georg Gadamer reiterates the well-known view that language is constantly changing because it is not a system of inviolable rules (Gadamer 1993: 357). Both the development and the decline of language are connected not only with the “natural selection” of languages, but also with the “creativity” of man himself. One language influences another, changes it, shares new or old words and concepts, which are not always good, but also not always successful or appropriate may be occasionalisms created by a single speaker within one language. It all depends on balance.

Hermeneutics as a science of understanding and interpreting the text focuses on many aspects of human activity: there are hermeneutics theological, literary, legal, historical, political, musical, and so on. At the same time, hermeneutics focuses less on linguistics, although these sciences are as closely related as possible with the help of *word*. Heidegger analyzes the work of Hölderlin, Trakl, Stefan George, Goethe; Gadamer – Hölderlin, Goethe, Mallarmé, Rilke, Kafka, Celan; Jauss – Baudelaire, Goethe, Plenzdorf, Valéry, Rousseau. All these studies focus on the connection between philosophy and literature, but linguistics, especially word formation, also provides wide opportunities for understanding and explaining the world. It is on the linguistic aspect that we will try to focus in this work.

About the nature of words

Where did the words come from? What was the first word? When was it said and under what conditions? What part of the language? In what language is it said and in what part of the world? Has it survived to the present day and what does it mean? On what principle do people create words? It is unlikely that we will have (at least until the invention of the time machine) answers to these questions. Moreover, do we really need to know that? None of the theories of the origin of language has been proven, no Tower of Babel helps us. Therefore, it is advisable to focus on the current stage of word formation and use; at least we can understand and explain it.

The first split on these issues occurred in ancient times. The Platonists believed that the naming of things is not accidental, but due to the nature of these phenomena. Democritus rejected this theory of “compulsion”, “certainty” of naming, because the creation of words is needed only for people to communicate. Hans-Georg Gadamer believed that the primary function of a word in language is *nomination*, which is achieved through the word’s focus on itself (Gadamer 1993: 235).

Fiction also understands the functions of words and word formation, but here the views on word formation are primarily due to the development of the plot. Consider two examples.

1. Douglas Adams *The Hitchhiker’s Guide to the Galaxy*. The materialized sperm whale tries to identify itself and the world around it (Universe): “This is an interesting sensation, what is it? It’s a sort of... yawning, tingling sensation in my ...my ...well, I suppose I’d better start finding names for things if I want to make any headway in what for the sake of what I shall call an argument I shall call the world, so let’s call it my stomach” (Adams [1979])

2002: 120–121). Then he uses the same principle to create the words “head”, “wind”, “tail”, “ground”. He wants to call everything else “when the need arises”. After all, the sperm whale understands: “Now, have I built up any coherent picture of things yet? No. Never mind, hey, this is really exciting, so much to find out about, so much to look forward to, I’m quite dizzy with anticipation...” (Adams [1979] 2002: 121).

In this case, the theory of the Platonists is confirmed: the names arise according to the nature of phenomena, as explained by the creator.

2. Jaroslav Hašek *The Good Soldier Švejk*. A volunteer, editor of *The Animal World* magazine, deliberately invents the names of animals that don’t really exist, such as: the Sulphur-Belied Whale, the Artful Prosperian, the Edible Ox, the Sepia Infusorian, the Faraway Bat, the Irritable Bazouky Stag-Puss, Engineer Khun’s Flea, Underground Olm (Hašek [1921–1923] 1973: 325). Of course, ordinary readers haven’t noticed this fraud, though the Sepia Infusorian, in principle, it should alert anyone with a basic knowledge of biology. It is known that the ciliate is a single-celled organism whose habitat is water. The editor of *The Animal World* points out that his “the Sepia Infusorian” is a species of rat. The only one who draws attention to the illogicality, the inadequacy of these names, is Josef M. Kadlčák, an ornithologist. He starts a discussion about a bird that the volunteer called a “nutcracker”. The name came about because a volunteer used a picture of a bird from a magazine for another fraud. The bird was sitting on a mountain. Mr. Kadlčák argued that the name of this bird is a jay, and “nutcracker” – a literal translation from German, and therefore duplicate the name, when there is already a common equivalent, it is not necessary.

Therefore, this is where the teachings of Democritus work, but with some reference to the Platonists: word formation exists for human communication, although in the case of the jay we also have a connection to the nature of the phenomenon.

Martin Heidegger: “...the word does not give reasons for the thing. The word allows the thing to presence as thing. We shall call this allowing bethinging. The poet does not explain what this bethinging is. But the poet commit himself, that is, his Saying to this mystery of the word” (Heidegger [1957] 1971: 151).

If you say the words “mother”, “home” and “bread” – anyone in the world will easily understand their meaning. And what about occasionalisms, especially complex in structure, which are formed lexically and syntactically? It is very difficult to understand them without further explanation, consideration of the context and ideas put in by the author.

About lexical-syntactic word formation

No matter how rich the language, there are a limited number of word-formation tools. For example, Ukrainian is fusional, with active functioning of affixes, so productive ways of creating new words are affixal, parasyntactic, composition. The lexical-syntactic way of word formation (coalescence) does not belong to the productive ones, but lately its distribution is growing. Whether hermeneutics objects or accepts an ideological factor, but in the case of word formation it is significant.

The traditional structures of lexical-syntactic word formation (which consists in the gradual coalescence of phrases into one word) in the Ukrainian language are as follows: verb in the imperative mood + noun; adverb + adjective; numeral + numeral. This is often the structure of original Ukrainian surnames. Here are some of them that may be known to foreign readers: **Perebyinis** (Yevhen Perebyinis, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the Czech Republic); **Tiahnyb(i/o)k** (Oleh Tiahnybok, politician), **Maiboroda** (Platon and Heorhii Maiboroda, composers); **Kuibida** (Vasyl Kuibida, politician, public figure, writer, scientist) and others.

However, with the restoration of Ukraine's independence in 1991, first of all in fiction, the number of words uncharacteristic of the Ukrainian language – holophrases – increased. This is due to the influence of the English language and the spread of postmodernism, which could not be given by biased socialist realism. In English-language literature, holophrases are widespread and often very complex in structure. Example: “Even the supposedly simple trail of **like-a-drink-fancy-a-dancewalk-you-home-how-about-a-coffee?** involved a bravado I was incapable of” (Barnes 2011: 20). We have no less word in Ukrainian literature: Кудусай дивується твоїй байдужості, котру ти ховаєш за втомою, дивується твоїй втомі, котру **ти-робиш-вигляд-що-ховаєш-за-байдужістю-аби-видатись-люблячим**, дивується твоїй любові, яка зовсім не схожа на його, Матіяша Кудусая, любов до Америки¹ (Izdryk 1997).

What do these structures have in common, apart from the complex structure? At first glance, they are not words at all, because they are difficult to perceive as such and just as difficult to imagine in a dictionary.

What they have in common is that all the components lose their original meaning, and together they are understood as something new that you can try to replace with one, shorter word. Most often, an indication of this meaning is already in the text itself. For example, Barnes has the word “trail”, Izdryk – “втома” (“fatigue”).

The presence of such values that makes the text hermeneutically valuable. Probably one of the disadvantages is that holophrases and related phenomena are difficult to hear as one word. The contradiction between what is said and what is written can be seen as a semantic dispute, which makes these words extremely interesting objects for research. The most important thing is to find an explanation of such words in the written one; otherwise, they will be just an unsuccessful experiment of the author.

Samuel Beckett writes about James Joyce's novel *Finnegans Wake*:

Here form is content, content is form. You complain that this stuff is not written in English. It is not written at all. It is not to be read – or rather it is not only to be read. It is to be looked at and listened to. His writing is not about something; it is that something itself [...] When the sense is sleep, the words go to sleep. (See the end of 'Anna Livia'). When the sense is dancing, the words dance. (Beckett 1929: 10)

Therefore, the task of both commonly used and occasional words, including those formed by lexical and syntactic methods, is to combine form and content so that the seemingly awkward, overloaded construction actually concentrates the simple and clear meaning of the author. Then the text and word formation can be considered outstanding.

1 English translation (unless otherwise indicated, translations are those by the authors): Kudasai is surprised by your indifference, which you hide behind fatigue, is surprised by your fatigue, which **you-pretend-what-you-hide-behind-indifference-to-appear-loving**, is surprised by your love, who is not at all like him, Matthias Kudasai, love for America.

About coalescence, metaphor, epithet and untranslatability

What are the special conjunctions compared to “ordinary” words? One of such specific features is untranslatability, which we will see later. Although many holophrases of the Ukrainian language are modeled on English or German, national identity plays an important role, especially with regard to occasionalisms based on a different principle. Of course, the length of the word and the number of elements in it are also important. We understand from the above quotations from Julian Barnes and Yuriy Izdryk that these can be very complex constructions.

Göran Kjellmer notes that “all realised words have been potential words, whereas not all potential words will be realized” (Kjellmer 2000: 207). Is there a limit to such words? The longest possible word today – the full name of the protein titin – more than 180 thousand letters. Of course, the author’s occasionalisms are shorter, but still usually difficult to perceive. Probably, the limit of understanding such words is *an epithet* and *a metaphor*. You can write at intervals at least the entire text of an elegant book, but then it will turn into just a set of letters. The probability of adequate perception of such a word is not more than the probability of a large asteroid falling to Earth. Therefore, metaphor is one of the drivers of perception of coalescence.

Paul Ricoeur writes about the phenomenon of semantic innovation and emphasizes that both in metaphor and in narrative, human creativity must be different when something new, not yet known, appears in language (Ricoeur 1986: 20-21). According Jean-Luc to Nancy, speech is corporeal, but what is said is incorporeal and manifests itself in the world as appearance (Nancy 1996: 108). What about writing? Coalescences are clear to us when we see them. It is difficult to “hear” them as one word. Perhaps, the situation is similar to speech: there is something that enlivens the word, in spite of the structure. It is an act of creativity, common form and meaning and along with such creativity – the problem of untranslatability, especially holophrasis, which can’t always be successfully solved.

About a priori and a posteriori word formation

In 1817 Jean-François Sudre published the idea of a universal language, which he called “solresol”. Its uniqueness was that all its words consist of the names of seven musical note. Moreover, if in natural languages we are accustomed to common root words, affixes, then there is no such thing: the order is arbitrary, as well as meaning. Solresol belongs to the a priori languages, grammar and vocabulary of which are created from scratch, based on the imagination of the author or on certain calculations. This is how they differ from artificial a posteriori languages, the elements of which are borrowed from natural languages. The same with word formation. By analogy, most occasionalisms that are formed lexically and syntactically can be called a posteriori, because they are formed on more or less established models. For those occasionalisms that are formed by familiar, well-known schemes, we propose to use the definition of *a posteriori*. For those splices that are formed atypically, thanks to the author’s search primarily for the form, we offer *a priori* definitions. Consider these varieties below. Let’s start with *a posteriori* occasionalisms.

Universality of Oksana Zabuzhko's holophrases

Usually the author uses occasional mergers in only one genre, if he writes in several. However, there are cases when mergers are available in all genres in which the author works. A striking example is Oksana Zabuzhko, whose holophrases are in prose, poetry and non-fiction.

Може, справді єдиний вихід із цієї в'язниці – виходити вечорами, низько ослонивши лице каптуром плаща, сідати в проїжджі авта, не називаючи імені, рука водія на коліні, низький, захриплий смішок, гарячковий шурхіт зайвої одежі, не треба вмикати світла, не треба розплющувати очей, слухати лиш клекіт крові, чоловічу партію ударних і своє, **чи-вже-не-своє**, розчинення-розступання...² (Zabuzhko [1996] 2011)

Here, the holophrasis **no-longer-your-own** is connected with the words “one's own” and “dissolution” and is an element of the stream of consciousness, expediently used by the author to convey a certain mood. This compresses the description of a casual acquaintance, and helps to more accurately convey the emotions of the heroine. Compare: “no longer your own” and “no-longer-your-own”. The difference in meaning is obvious, although it is clearly expressed only in writing.

Here is a quote from *Ballad about Offside*: “Де ж та межа, летюча і хистка, той **крок-в-ніде**, що душу рве на спайки?”³ (Zabuzhko 1985: 21).

The same obvious difference in the perception of the concepts of “step”, “step in nowhere” and “step-in-nowhere”. “In-nowhere” simultaneously indicates the direction (where?), defines (which?) and clarifies the word-appendix (what?), and is associated with the concept of “limit”, because it is obvious that this “step-in-nowhere” begins where the border ends. The poetess emphasizes the existentiality of being. This is the concentration of meanings and concepts in one word. “Step-in-nowhere” – the greatest tragedy of the lyrical hero, his pain.

He is a footballer, a forward, beats half the team, gives a spectacle, but every time he scores a goal, he is offside. When he finally gets a chance to score “correctly”, he hits at random, thinking he is out of the game again, which makes the coach angry. For the lyrical hero “step-in-nowhere”, offside – decisive on the way to achieving the goal. Anyone who has played football at least once and found himself in an offside position must understand the hero's despair, because there may not be another opportunity to score a goal. Similarly, this “step-in-nowhere”, even a millimeter, not immediately visible to the human eye, can be painful for fans.

In the essay *The Ithaca Complex*, the famous island from *the Odyssey* is defined not only as “parental home”, but also as “a place-where-you-can-return”:

Коротко, якщо для гомерівського грека безсумнівною була сама наявність Ітаки як незмінної духовної вітчизни, дому, “отчого порога”, себто **місця-куди-можна-повернутися**, – то Одиссей

2 English translation (by Halyna Hryn [(1996) 2011]): Perhaps, really, the only way out of this prison is to go out at night, hiding your face deep in the hood of your coat, to get into strangers' cars without giving your name, the hand of the driver on your knee, a low, husky chuckle, a feverish rustle of excess clothing, no need to turn on the lights, just listen to the rumble of your blood, the male percussion part and your **no-longer-your-own** dissolving, dispersing...

3 English translation: Where is the limit, volatile and shaky, the **step-in-nowhere** that tears the soul to pieces?

кінця 20-го століття, кидаючи, нарешті, якір біля омріяного рідного берега, ризикує не тільки бути невпізнаним – він ризикує сам не впізнати Телемаха.⁴ (Zabuzhko [1999] 2009: 92)

Odysseus, the ancient Greek prodigal son, as his biblical brother and essayist, a man repressed by the Soviet authorities, returns to their home, but both Odysseus and the prodigal son are recognized at home, while the repressed is forgotten. Therefore, there is a “place-to-return”, but the result of the return may be different.

Futuristic experiments of Mykhailo Semenko

Hans-Georg Gadamer emphasized that a three-year-old child behaves better than an adult and that only some poets can express the unspoken by violating the rules of the language. (Gadamer 1993: 254–255).

An illustrative example is the memoirs of Nobel laureate Richard Phillips Feynman. When during the banquet he decided to entertain the children and recited a poem in a fictional language similar to Italian. There was a dispute between the adults over whether it was Latin or Italian, but only the children guessed the truth (Feynman [1985] 1997: 42–44).

In his program poem *City* (there are five poems with this title) Mykhailo Semenko, the founder of Ukrainian futurism, uses the word “автомобілібілі”:

візники – люди
 трамваї – люди
автомобілібілі
 бігорух рухобіги
 рухливобіги⁵
 (Semenko 2010: 34)

Here the coalescence of “автомобілібілі” is both a subjunctive phrase (white cars), and a deliberate repetition of syllables (bili-bili), and sound imitation (bili-bili). All this successfully conveys the worldview of the futurists: the city, the metaphor of movement, technological progress. Futurists and dadaists, on the one hand, seek to renew language and, on the other, declare the triumph of form, not content, although content is still present in their latter, no matter how much they try to say otherwise. For example, “bilibili” will still have a certain meaning, although it is not easy to say unequivocally which of the three. On the one hand, “bili-bili” (sound imitation) seems the most logical. On the other hand – white car be composed of several other colors, white car is considered massive, standard, many of which are on the streets. Collage, combination – a common artistic technique of futurists and dadaists. But the

4 English translation: In short, if for the Homeric Greek there was no doubt about the very presence of Ithaca as an unchanging spiritual homeland, home, “father’s threshold”, that is, a **place-where-to-return**, – then Odysseus of the late 20th century, finally dropping anchor near the dream home, risks not only being unrecognizable – he risks not recognizing Telemachus himself.

5 English translation: drivers – people
 trams – people
automobilibili
 running-movement movement-runnings
 agile-running

sound imitation of “bili-bili” is also similar to children’s language, so the poet, perhaps without suspecting it, confirmed Gadamer’s thesis.

A priori word formation: Ostap Vyshnia

In the diary of Ostap Vyshnia we read:

Мені дуже страшно дожити до того моменту (чи часу), коли дзвінкосерйозний Малишко, або лютодотепний Воскрекасенко, чи несміливо-сміливий Смілянський, чи колючий Маківчук, чи **ййбогужяюбляюприроду** Новиченко, чи **авиколінебудьтягли** Гончаренко, чи **недайбогхтонебудьдїзнаєтьсящояспінінгіст** Вільховий, чи **ййбогуятоваришіобов’язковопоїдуаякжеж** Копиленко, чи **татамдвіщучкийодинокуничик** Дорошко, чи **поїхалибачилинестріляліякстріляліневлучили** Рильський, чи **можеайбожеяпоїхавтаквоноякстріляетакабахкасаптичкажвонахочежити** Тичина, чи **івменебуласучечкаойсучечкачорнахорошаїйбогумисливець** Корнійчук, чи **ойщовименіговорителябільшефутболіст** Смолич, чи **ойохотавонаменепродменаочить** Яновський, чи **словочестіубившістсотнайшоводну** Чалий, чи **івменепесгавкаєаяжодинавменехазяїн** Скляренко, чи **нащоменімисливськарушницяколятойщогреблірвав** Воронько, чи **австалинградемынеохотились** Палійчук, чи **актоегознаєтстреляєтнестреляєт** Ушаков, чи **ярославмударийтежходивналови** Кочерга, – от коли ці всі коли-небудь скажуть: “Остап Вишня – старий!” – І, збираючись на польовання, додадуть: “Не турбуйте його!” – Я того ж часу – візьму й помру!⁶ (Vyshnia 1989: 447)

Ostap Vyshnia (real name and surname – Pavlo Hubenko) was not only a famous humorist and satirist, but also loved nature. He often went hunting, but never killed an animal: hunting helped him to be closer to nature, to freedom. Although the Soviet government partially compensated the author for the damage she did as a minister, it is unlikely that the satirist was completely satisfied with it (he was arrested three times, exiled to camps, including the Gulag). One of Ostap Vyshnia’s closest friends was the well-known modernist poet, translator, linguist, and literary critic Maksym Rylskyi. It is known that hunting was their common hobby. Other writers, especially Petro Doroshko, often hunted them. Ostap Vyshnia, with his inherent sense of humor, endows each of them with epithet characteristics that differ in their structural complexity. In these occasionalisms, the author not only conveyed the most common statements of these

6 English translation: In the diary of Ostap Vyshnia we read: “I am very scared to live to the moment (or time) when a clinking-serious Malyshko, or a very-jestful Voskrekasenko, or a shy-brave Smilyanskyi, or an arrowy Makivchuk, or a **byGodIlovenature** Novychenko, or a **haveyoueverpulled** Honcharenko, or a **GodforbidanyonefindsoutI’mspinner** Vilkhovyi, or a **byGodIcomradeswilldefinitelygoaswell** Kopylenko, or a **buttherearetwopikeandoneperch** Doroshko, or a **wewentsawdidn’tshootasweshotdidn’thit** Rylskyi, or a **maybeIwouldgotoobecauseitshootsitsbangandthebirdwantstolive** Tychna, or an **andIhadabitchdoghbitchdogblackgoodandI’mbyGodahunter** Korniiichuk, or **oanhyou’retellingmeI’mmoreofasoccerplayer** Smolych, or an **ohhuntingitwillblowmeawaywetme** Yanovskiy, or a **bymyfaylkilledsixhundredfoundone** Chalyi, or an **andmydogbarksandI’maloneandIhaveamaster** Skliarenko, or a **whydoIneedahuntingriflewhenI’mtheonewhorentthedikes** Voronko, or an **andinStalingradwedidnothunt** Paliichuk, or an **andwhoknowshimshootsdoesnotshoot** Ushakov, or an **YaroslavtheWisealsowentfishing** Kocherha, – that’s when all these people will ever say: “Ostap Vyshnia is old!” – And, going on a hunt, they will add: “Do not disturb him!” “I will take it and die at the same time!”

writers during the hunt, but also left indications of their work or hobbies. For example: Ivan Kocherha – the author of the play *Yaroslav the Wise*; Platon Voronko – the author of the poem *I'm the one who rents the dikes* (The one who rents the dikes – a mythological character from the work of Lesia Ukrainka *Forest Song*), also a poet during World War II was a demolition worker; the theme of nature is the main one in the early works of Pavlo Tychyna (an outstanding symbolist); children's writer Olexandr Kopylenko also wrote a lot about nature; Yuriy Yanovskyi was in poor health; Yuriy Smolych, one of the most ambiguous writers of the Soviet era, played football for the *ZhKF* team (*Zhmerynka* football team) in his youth, which he mentioned in his book *I Choose Literature*.

Vasyl Stus: against the system

The twentieth century is the century of the development of dystopias. The two world wars, the formation and fall of totalitarian regimes, the development of technology and bureaucracy. No wonder George Orwell in the novel *1984* created a newspeak – the language of the totalitarian regime, based on Nazi and communist documents: “Newspeak was characterized by the elimination or alteration of certain words, the substitution of one word for another, the interchangeability of parts of speech, and the creation of words for political purposes. The word has caught on in general use to refer to confusing or deceptive bureaucratic jargon” (Merriam-Webster 2022).

Vasyl Stus, an outstanding poet, Nobel Prize contender, dissident, and prisoner of the Soviet regime, begins his poem with an official statement:

**Вперіодрозгорнутогобудівни-
цтвакомунізмунавсьомуфронті**
я вийшов уранці за ворота –
бачу: крізь штахетини
коза пробує дістати цибулю
з палісадника
(у цибулі багато вітамінів,
отож її садять замість квіток)⁷
(Stus 1990: 72)

“Extensive construction of communism” is a widely used term of the 1960s, associated with Khrushchev's speech at the regular congress of the CPSU in 1961, where he stated that in ten years the Soviet Union would be ahead of the United States in economic terms. Vasyl Stus reflected the absurdity of both this aspiration and party directives with the help of his “newspeak”, combining the communist

7 English translation: **During the period of extensive construction-
communism on the whole front**

I went out the gate in the morning –
I see through the fences
goat tries to get onions
from the front garden
(onions are rich in vitamins,
so it is planted instead of flowers).

slogan in one word. The merger is reminiscent of both the impossibility of implementing the plan and the attempt to persuade society through the constant repetition of party directives.

Vasyl Stus uses a similar artistic technique in the poem *Escaping from Doubts...* Occasionalism combines the speech of party secretaries with sharp sarcasm about Soviet reality. This sarcasm is complemented by writing the party abbreviation in lower case:

Рятуєчись од сумнівів,
 б'ю телеграму собі самому:
вчасколивесьрадянськийнарод
івсе прогресивнелюдствоготується
гідно зустріти черговий з'їзд кпрс
 бажаю тобі великих успіхів,
 щиро заздрю, що ось уже тридцять років
 ти живеш у найщасливішій у світі країні⁸
 (Stus 1990: 45)

Conclusions

Thus, occasional coalescence are an interesting subject of study. Thanks to such words a person not only has the opportunity to express his creative essence, but also to understand the limitless possibilities of language, as far as possible for the human mind. We can assume that some similar in structure “occasionalisms” – or the results of typographical errors, or human negligence, illiteracy, but in the creation of coalescences, the author invests the unity of content and form. Trails such as metaphor and epithet play an important role in this. Only in this case we can talk about a successful experience of word formation. Sometimes untranslatability and comprehension (if there are no hyphens) are the main obstacles in understanding such words. All languages are different, have different word-formation means, so in the case of translation, either the form or the content of the union can often be lost, and in some cases (see: examples from Ostap Vyshnia [1989] or Vasyl Stus [1990]) a full translation is hardly possible. We proposed to divide the splices into a priori (formed with the help of individual author’s models) and a posteriori (formed according to standard schemes). In both cases, the occasionalism shows that the potential word can surprise anyone.

---

8 English translation: Escaping from doubt,
 I send a telegram to myself:
at a time when the entire soviet people
and all progressive humanity is preparing
worthy to meet the next congress of the cpsu
 I wish you great success,
 I sincerely envy that for thirty years you live in the happiest country in the world.

References

- Adams, Douglas ([1979] 2002) [Original title: *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy*. London: Pan Books]. *The Ultimate Hitchhiker's Guide to the Galaxy*. New York: Del Rey / Ballantine Books.
- Barnes, Julian (2011) *The Sence of an Ending*. London: Jonathan Cape.
- Beckett, Samuel (1929) *Dante... Bruno. Vico.. Joyce / Our Exagmination Round His Factification for Incamination of Work in Progress*. London: Faber and Faber.
- Feynman, Richard, Ralph Leighton (contributor), Edward Hutchings (ed.) ([1985] 1997). *Surely You're Joking, Mr. Feynman!: Adventures of a Curious Character*. New York: W. W. Norton & Company.
- Gadamer, Hans-Georg (1993) *Gesammelte Werke – Bd. 8: Ästhetik und Poetik. – 1. Kunst als Aussage*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Heidegger, Martin ([1959] 1971) [*Unterwegs zur Sprache*. Pfullingen: Verlag Günther Neske]. *On the Way to Language*. Translated into English by Peter Hertz. New York: Harper & Row.
- Hašek, Jaroslav ([1921–1923] 1973) [*Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Praha]. *The Good Soldier Švejk and His Fortunes in the World War*. Translated into English by Cecil Parrott. London: William Heinemann.
- Izdryk, Yurii (1997) Воццек. [Latin transcription: *Wozzeck*]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV.
- Kjellmer, Göran (2000) “Potential words.” [In:] *Word*. Volume 51:2; 205–228.
- Nancy, Jean-Luc (1996) *Être singulier pluriel*. Paris: Galilée.
- Ricoeur, Paul (1986) *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II*. Paris: Le Seuil.
- Semenko, Mykhail (2010) Вибрані твори. [Latin transcription: *Vybrani tvory*]. Kyiv: Smoloskyp.
- Stus, Vasyl (1990) Веселий цвинтар [Latin transcription: *Veselyi tsvyntar*]. Warsawa: Zakład Wydawniczy Związku Ukraińców w Polsce.
- Vyshnia, Ostap (1989) Вибрані твори. Т. 4. [Latin transcription: *Vybrani tvory*. Issue 4.] Kyiv: Dnipro.
- Zabuzhko, Oksana ([1996] 2011) [Польові дослідження з українського сексу. *Kyiv: Zhoda*]. *Fieldwork in Ukrainian Sex*. Translated into English by Halyna Hryn. Las Vegas: Amazon Crossing.
- Zabuzhko, Oksana (1985) Травневий іній [Latin transcription: *Travnevyi inii*]. Kyiv: Molod.
- Zabuzhko, Oksana (1996) Польові дослідження з українського сексу. [Latin transcription: *Polovi doslidzhennia z ukrainskoho seksu*]. Kyiv: Zhoda.
- Zabuzhko, Oksana ([1999] 2009) Хроніки від Фортінбраса. [Latin transcription: *Khroniky vid Fortinbrasa*]. Kyiv: Fact.

Internet source

Merriam-Webster Dictionary (2022) [At:] <https://www.merriam-webster.com> [date of access: 15.04.2022].

Received:
16.04.2022
Reviewed:
09.05.2022
Accepted:
19.07.2022

KRZYSZTOF BEKIESZCZUK
Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny
ORCID: 0000-0003-2281-3830

KACPER ROSNER-LESZCZYŃSKI
Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
ORCID: 0000-0002-5464-6611

Wypowiedzi świadków historii w perspektywie historycznej i językoznawczej. Analiza wybranych relacji ludzi ze znakiem „P”

Narratives of Witnesses to History in Historical and Linguistic Perspective: An Analysis of Selected Testimonies of the People with the “P” Symbol

Abstract

The article presents a study of historical and linguistic aspects of testimonies of history witnesses. In our case those were forced labourers – Poles obliged in the Third Reich to wear the “P” symbol indicating their ethnicity. Because of the nature of the topic, an interdisciplinary approach was necessary. The first part of the paper recalls briefly the history of forced labour in Germany during World War 2 as well as illustrates with some examples the everyday life difficulties of the workers. All the samples analysed in this study are taken from an anthology by Anna Kosmulska, who collected and published them twice in 1995 and 2020 (2nd revised and expanded edition). It is an interesting fact that many of the people with the “P” symbol decided to stay after the war in the region and the city where they were forced to work for Germans. The article tries to find traces of orality in the redacted text of primordially spoken testimonies. To investigate that we decided to apply the theory of five indicators of spoken language by Bartmiński and Niebrzegowska-Bartmińska as well as certain statistical analyses (including sentence length, the relation between Polish conjunction *i* and preposition *w*, FOG index). Moreover, we discuss the communication situation of the witnesses of history together with the question of the existence of discourse community within this group and analyse the keywords of their testimonies.

Keywords: people with the “P” symbol, forced labour, oral history, witnesses of history, pragmatics, stylistics

Wprowadzenie historyczne

62

Praca przymusowa na terytorium III Rzeszy należy do tematów trudnych, ale zarazem szeroko funkcjonujących w świadomości społecznej, zwłaszcza wśród starszych pokoleń. Jednym z kierunków transportu niewolniczej siły roboczej był niemiecki Śląsk, a deportowani do Breslau byli cudzoziemcami z różnych krajów europejskich – Polski, Związku Sowieckiego, Francji czy Serbii. To właśnie Polacy stanowili najliczniejszą grupę *Ausländerów* - czyli „obcych” (Jonca, Konieczny 1963: 160)¹. Ich znakiem rozpoznawczym był fioletowa litera „P” umieszczona na żółtym, obramowanym rombie. Symbol ten należy wiązać z dokumentem z 8 marca 1940 roku, kiedy to na Polaków nałożono obowiązek noszenia stygmatyzującego emblematu (*Reichsgesetzblatt* 1940: 555).

Na temat „ludzi ze znakiem P” ukazały się dotychczas stosunkowo liczne publikacje historyczne – naukowe i popularnonaukowe. Począwszy od 1969 roku, kiedy Julian Bartosz wydał książkę dotyczącą robotników przymusowych na Dolnym Śląsku, temat ten zaczął budzić zainteresowanie również zwykłych mieszkańców Wrocławia (Bartosz 1969). Dzięki impulsowi, jakim było wspomniane wydawnictwo, w tym samym roku założono Klub Ludzi ze znakiem „P”, który stał się jedną z sekcji Towarzystwa Miłośników Wrocławia (Towarzystwo Miłośników Wrocławia 2020). Od tamtego czasu ukazał się szereg wspomnień i publikacji dotyczących opisywanej problematyki. Najnowszą pozycją jest drugie wydanie pracy Anny Kosmulskiej, która zebrała wspomnienia stanowiące materiał badawczy w tym artykule (Kosmulska 2020).

Wydaje się, że na potrzeby tej pracy historii ludzi ze znakiem „P” należy przedstawić w nieco szerszym kontekście – cudzoziemców w Breslau w latach wojennych. Nie sposób omówić losu Polaków w obozach pracy przymusowej, ignorując reprezentantów innych narodowości. Wspólne działanie, przełamywanie barier językowych i kulturowych jest szczególnie dobrze widoczne w sytuacjach skrajnych, zagrożenia życia i zdrowia². Ludzie ze znakiem „P”, którzy trafiali do rozlokowanych na terenie Breslau obozów, byli początkowo pracownikami ściągаныmi z terenów okupowanych, aby wzmocnić kadrowo niemieckie zakłady przemysłowe (np. największą w mieście fabrykę Linke-Hoffman), lecz w późniejszych latach także powstańcami warszawskimi, którzy przetransportowani zostali do Rzeszy po stłumieniu zrywu z 1944 roku (Jonca, Konieczny 1963: 160). Po przyjeździe do Breslau maszerowali oni do Arbeitsamtu [Urzędu Pracy], skąd następnie trafiali do wybranych zakładów przemysłowych³.

Czasy Festung Breslau

Sytuacja robotników przymusowych pogorszyła się znacznie, kiedy wraz ze zbliżaniem się ofensywy sowieckiej miasto uczyniono twierdzą. Styczniowy rozkaz ewakuacji, wydany przez Karla Hankego, odmienił los ludności cywilnej, a co za tym idzie, bezpośrednio wpłynął na Polaków pracujących w

-
- 1 Ten niemiecki termin pojawia się nierzadko w wersji oryginalnej również we wspomnieniach Polaków, dlatego będzie używany w tej postaci.
  - 2 Przykładem ilustrującym to zjawisko mogą być śluby zawierane przez więźniów – np. Francuz André Hubert ożenił się z Ireną Smolką, a Włoch Attilio Gellera z Wandą Szymczak (Peikert 1964: 147).
  - 3 Dla przykładu – Stanisław Klatko, jeden z autorów wspomnień zamieszczonych w zbiorze Kosmulskiej, został przydzielony do Famo-Werke, a Stefan Selerowicz do zakładu Tif-Bau (Gleiss 1997: 202–203).

niemieckich zakładach i fabrykach. Już od 18 stycznia 1945 roku opuszczano miasto, kierunkiem ewakuacji był Opperau [Oporów, obecnie w granicach Wrocławia] i Kanth [Kąty Wrocławskie] (Jonca, Konieczny 1963: 27; Gleiss 1986a: 216–217). Dla Polaków wywiezionych na roboty przymusowe zorganizowano specjalne obozy na terenie miasta, a największym z nich był budynek przy Clausewitzstrasse 19 [Haukego-Bosaka 19] (Jonca, Konieczny 1963: 160). Wydarzenia z tego obozu zajmują znaczną część wspomnień Polaków z Breslau i były opisywane zarówno przez Niemców, jak i cudzoziemców. Na potrzeby artykułu krótki rys historyczny obejmować będzie głównie sytuację więźniów (Polaków i reprezentantów innych nacji) w tym obozie.

Już pod koniec lutego 1945 roku ks. Paul Peikert wspominał o bombie, która spadła na szkołę im. Clausewitza, gdzie według jego relacji przebywało ponad 1000 osób, z których większość stanowili Polacy (Peikert 1964: 81)⁴. W tym szczególnie trudnym okresie robotnicy przymusowi pragnęli choć namiastki normalnego życia, które wiedli przed wojną. Taką możliwość dawało im praktykowanie religii, podtrzymującej na duchu wielu więźniów. Peikert 15 marca 1945 r. uzyskał pozwolenie od Lagerführera [kierownika obozu] Hillera na odprawienie nabożeństwa przy Clausewitzstrasse 19 (Gleiss 1987a: 468). Pod tą datą zanotował:

Szedłem z Przenajświętszym przez wszystkie pomieszczenia i błogosławiłem chorych. Ze łzami w oczach patrzyli na mnie ci młodzi i starzy mężczyźni. Leżeli tu w wilgotnej, niezdrowej piwnicy, ledwo oświetlonej światłem świec. (...) Węgierscy, bułgarscy i polscy lekarze podchodzą na koniec do mnie, wyrażają podziękowanie za odwiedziny. Przy pożegnaniu podają im rękę mówiąc, że teraz wiem, co to jest obóz dla cudzoziemców. (Peikert 1964: 148)

Podczas mszy obowiązywał zakaz śpiewu, pomimo tego Peikert wspomina o *swojskiej pieśni polskiej, która runęła przez aulę niby z jednej piersi* (Peikert 1964: 147)⁵.

Słowa Peikerta, dotyczące warunków sanitarnych w obozie, potwierdza relacja Ireny Siwickiej, która zwracała uwagę na szczególnie trudną sytuację dzieci. Wiedzione wizją zabawy na świeżym powietrzu opuszczały budynek, narażając się na liczne niebezpieczeństwa (Gleiss 1987a: 473)⁶. Ostrzał nierzadko mógł skutkować trwałym okaleczeniem lub śmiercią, a pomoc, którą mogli otrzymać więźniowie, ograniczała się do zabiegów przeprowadzanych w piwnicy w złych warunkach sanitarnych (Gleiss 1987a: 473). Sama Sawicka była przydzielona przez Hillera do pełnienia służby medycznej w obozie (Gleiss 1995: 313). O trudnej sytuacji higienicznej *Ausländerów* wspomina także Hanns Hoffmann – aptekarz i lekarz pomocniczy w Festung Breslau. Kilkakrotnie zaopatrywał obóz w kosze z bandażami i lekami, a także w bieliznę i pościel, której był duży niedostatek (Gleiss 1987a: 474). Prowizoryczny szpital w podziemiach funkcjonował z oddolnej inicjatywy więźniów, którzy starali się zadbać o lekarzy, tłumaczy oraz lekarstwa⁷.

4 Ks. Paul Peikert był proboszczem pobliskiej parafii św. Maurycego.

5 Pełne wspomnienie Peikerta z wizyty w obozie, wraz z wcześniej cytowanym spisem udzielonych ślubów [w:] Peikert 1964: 144–149.

6 Należały do nich nie tylko zagrożenia związane z działaniami wojennymi, trzeba bowiem pamiętać, że strażnicy otrzymali rozkaz natychmiastowego strzelania do osób opuszczających obóz.

7 Caterina Valente to Włoszka, która została zatrzymana podczas próby ewakuacji z miasta i przymusowo przetransportowana do szkoły przy Clausewitzstrasse 19. O organizacji szpitala jak i całego obozu pisała: *Żadnych lekarstw, żadnych bandaży, żadnych narzędzi do przeprowadzania operacji i oczywiście żadnych łóżek i żadnej pościeli, brak absolutnie wszystkiego!* (Gleiss 1987a: 469).

Robotników przymusowych z Polski traktowano surowiej niż przedstawiciele innych narodowości, co wywoływało u tych pierwszych dodatkowo niezadowolenie. Dla przykładu – francuscy więźniowie mogli poruszać się poza obozami nawet po wyznaczonych godzinach pracy przymusowej. Wykorzystywali ten fakt do zawierania znajomości z Niemcami, co było niemożliwe w przypadku Polaków (Krell 2013: 71).

Więźniowie otrzymywali różne zadania, które uzależnione były od aktualnej sytuacji militarnej. Do obowiązków obozowych należało między innymi odgruzowywanie ulic (Gleiss 1993: 347). Caterina Valente pisała także o konieczności budowy barykad ulicznych w mieście oraz o udziale w pracach porządkowych (Gleiss 1986b: 464A)⁸. Szczególnie niebezpieczne było budowanie umocnień: robotnicy przebywali wtedy na pierwszej linii frontu, gdzie Armia Czerwona prowadziła ciągły ostrzał. Valente podsumowała, że widok więźniów wyruszających do tych prac był dla niej wyjątkowo trudny – zdawała sobie sprawę, że idą na pewną śmierć, a większości już nigdy nie ujrzy (Gleiss 1987a: 952). Po 7 marca zaczęto kierować *Ausländerów* do prac przy lotnisku w rejonie obecnego placu Grunwaldzkiego (Jonca, Konieczny 1963: 161). Na wyjątkowo ciężką sytuację przy budowie pasa startowego wskazywały określenia rozpowszechnione wśród cywilów, którzy nazywali służbę w tym miejscu „siłownią” lub „plantacją kawy” (Waage [2004] 2016: 36). Cudzoziemcy zmuszeni byli do wywożenia aż na brzeg Odry gruzu powstałego w wyniku wysadzania kamienic (Gleiss 1997: 202). Najbardziej tragiczne wspomnienia obozu pochodzą z czasu, gdy zbliżał się koniec wojny i kapitulacja Twierdzy: podczas poszukiwań uwięzionych pod gruzami szkoły cudzoziemców, znajdowano wyłącznie rozczłonkowane ciała (Gleiss 1987b: 1216).

6 maja 1945 roku, w dniu kapitulacji, zapanowała powszechna radość wśród Polaków. W obozie przy obecnej ul. Legnickiej polski oficer przybyły na miejsce 7 maja, został przywitany uściskami (Gleiss 1997:202). Polacy przestali być niewolnikami. *Ludzie ze znakiem „P”, Pionierzy Wrocławia. To im zawdzięczamy, że z dawnej świetności Wrocławia uratowali to, co dało się uratować i postarali się odbudować miasto, w którym obecnie mieszkamy* - napisała Barbara Białkowska (Gleiss 1997:203). Te słowa opisują wielki wysiłek polskich robotników przymusowych przebywających w Festung Breslau, którzy prawie do ostatniego dnia wojny, realizując niemieckie rozkazy związane z obroną miasta, starali się uratować swoje życie, a wkrótce potem przystąpili do odbudowy Wrocławia.

Historia mówiona jako nurt badań

Podejmowany temat wpisuje się w szerszy nurt badań nad historią mówioną, zapoczątkowanych w pierwszej połowie XX w. w Stanach Zjednoczonych, a w minionych dwóch dekadach intensywnie rozwijających się także w Polsce (Sobczyk 2008: 21–23). W pierwotnym ujęciu historia mówiona przeciwstawiana była historii klasycznej, która od wieków pozostawała przedmiotem zainteresowania uczonych. Główna różnica między nimi polega zatem na prezentowaniu przez historię mówioną *indywidualnych, jednostkowych, nierzadko pomijanych i marginalizowanych punktów widzenia na wydarzenia z przeszłości. Gromadzenie wspomnień stanowi wówczas nieoceniony „potencjał uzupełniania wiedzy historycznej nie tylko o nowe fakty, lecz także o całą sferę doświadczeń codziennych oraz subiektywnych interpretacji wydarzeń i zjawisk”* (Kazko-Zwierz 2015: 93) (Cisek-Ślizowska, Duda, Sujkowska-Sobisz 2020: 66).

8 O pracy w obozach szerzej Maługa 1987: 9.

W badaniach nad historią mówioną bardzo ważnym aspektem jest oddolność działań badawczych. Podstawowym sposobem gromadzenia materiałów źródłowych jest więc rozmowa ze świadkiem historii. Relacje, które analizujemy w tej pracy, nie mają jednak charakteru nagrań lub transkrypcji tego rodzaju wywiadów: dysponujemy jedynie formą zredagowaną takich wspomnień. W badaniach na polu historii mówionej służą one nie tylko poszerzeniu dostępnej wiedzy o danym wydarzeniu historycznym, *ale przede wszystkim są „w najwyższym stopniu wyrazem i reprezentacją kultury i dlatego zawiera[ją] nie tylko literalne narracje, ale także wymiar pamięci, ideologii i podświadomych pragnień”* (Passerini 1998: 54) (Cisek-Ślizowska, Duda, Sujkowska-Sobisz 2020: 66).

Lingwistyczne założenia analizy

Z perspektywy językoznawczej zajmujemy się następującym problemem: na ile relacje świadków historii wywodzące się z ustnej formy wypowiedzi mogą zachować swój związek z mówioną odmianą języka. Spisane relacje będą istotnie odmienne od zbioru nagrań czy ich transkrypcji, jednak można w nich zauważyć cechy odróżniające je od typowych form pisemnych: czy to tekstów użytkowych, czy literatury pięknej, która przecież zajmuje się także tematyką wojenną. Problem „mówioności” tego rodzaju źródeł poruszali już wcześniej językoznawcy, np. w nowatorskim projekcie prof. Stanisława Beresia z Wrocławia. Wraz ze swoim zespołem badawczym podjął się on rekonstrukcji pierwotnych, ustnych wypowiedzi świadków historii z zapisków rozmów lubińskiego dziennikarza Jana Bilińskiego z mieszkańcami Dolnego Śląska przesiedlonymi na te tereny po II wojnie światowej (Zaśko-Zielińska *et al.* 2020: 27–29).

W tej części studium chcemy przede wszystkim z punktu widzenia pragmatyki językowej opisać sytuację komunikacyjną, a także sprawdzić, w jakim stopniu spisane relacje świadków historii zachowują elementy charakterystyczne bardziej dla języka mówionego. Punktem wyjścia do badania różnic między pisaną a mówioną odmianą polszczyzny są ich charakterystyki zaproponowane przez Bartmińskich (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2010: 78–109). Najpierw przeanalizowaliśmy sytuację komunikacyjną, w której ludzie ze znakiem „P” opisują swoje przeżycia wojenne, oraz jej wpływ na formę językową ich świadectw. Rozważania szczegółowe opierają się na zróżnicowanej próbie zawierającej całość relacji autorstwa: Józefa Sekuły, Janiny Skorupińskiej, Franciszka Ziemby i Leokadii Wieczorek. Do opisu grupy badawczej powrócimy jeszcze w kolejnym paragrafie. Analiza stylu odwołuje się zaś do charakterystyki syntaktycznej wspomnień (średnia długość zdań, stosunek między parataksą a hipotaksą), jak i indeksu mglistości tekstu FOG jako narzędzia pomocniczego w ustalaniu przynależności badanych relacji do odmiany pisanej bądź mówionej języka. Choć zaproponowany w 1952 r. przez Gunninga wskaźnik na podstawie średniej długości zdań oraz udziału słów długich (to znaczy oryginalnie dla języka angielskiego więcej niż trójsylabowych) mierzy przede wszystkim trudność tekstu (Łopacińska, Wnuk 2014: 44–45), to jednak zakładamy, że wypowiedzi mówione będą się charakteryzowały mniejszą mglistością niż pisane, ponieważ w przypadku tych pierwszych sama forma dźwiękowa i możliwości percepcyjne odbiorcy utrudniają budowanie zdań np. ponadprzeciętnie długich. Rozważania zostały uzupełnione także o podstawowe dane na temat leksyki używanej przez ludzi ze znakiem „P” w relacjach, ustalenia te obejmują m. in. słowa kluczowe.

Charakterystyka źródła relacji

66

Jak już wspomnieliśmy wcześniej, materiał źródłowy obecnych badań pochodzi ze zbioru *Niewolnicy w Breslau. Wolni we Wrocławiu*, który gromadzi wspomnienia około czterdzieścioro ludzi ze znakiem „P”. Książka doczekała się dwóch wydań: z roku 1995 – w 50. rocznicę zakończenia II wojny światowej i przyłączenia Wrocławia do Polski oraz z roku 2020 – w 75 lat po tamtych wydarzeniach – i to właśnie to wydanie zostało wykorzystane w pracach nad tym artykułem. Jest to edycja poprawiona i rozszerzona o kolejne relacje w stosunku do pierwotnej publikacji. Relacje świadków historii zostały wydane przez Towarzystwo Miłośników Wrocławia, w ramach którego od 1969 r. działa Klub Ludzi ze Znakiem „P”. W przedmowie do wydania drugiego szeroko przedstawiono okoliczności reedycji tych wspomnień: Klub Ludzi ze Znakiem „P” długo zabiegał o sfinansowanie tego przedsięwzięcia, ponieważ nakład z 1995 r. wyczerpał się stosunkowo szybko.

Również w tej samej przedmowie wskazano zakładane grupy docelowe, które zdaniem wydawców są zainteresowane wspomnieniami robotników przymusowych: historycy, studenci przygotowujący prace dyplomowe związane z tematyką II wojny światowej, pasjonaci historii, dziennikarze i krewni osób, które zamieściły swoje relacje w tym zbiorze (Kosmulska 2020: 9). Kiedy analizujemy relacje nadawczo-odbiorcze w tekstach wspomnień, to możemy stwierdzić, że dla samych ludzi ze Znakiem „P” zakładanymi czytelnikami ich relacji istotnie będą wymienione właśnie kręgi osób. Jest to założenie tym bardziej uzasadnione, że sam autor przedmowy, Jerzy Podlak, również trafił do Wrocławia jako robotnik przymusowy, wypowiada się zatem w sposób reprezentatywny dla innych ludzi ze Znakiem „P”. Ważną motywacją zarówno po stronie świadków historii, jak i redakcji była chęć zachowania pamięci o tragediach II wojny światowej przez potomnych. Anna Kosmulska pisze: *Upływające 75 lat to naprawdę ostatni już moment, aby wspomnienia i relacje ludzi, którzy byli świadkami wojny właśnie tu, we Wrocławiu, zebrać, usystematyzować i nadać im formę choćby dokumentu. To właśnie jest celem prezentowanych w niniejszym tomiku wspomnień ludzi ze znakiem „P”* (Kosmulska 2020: 11). Można stwierdzić, że w przypadku tej publikacji cele deklarowane pokrywają się zdecydowanie z intencjami samych ludzi ze znakiem „P”.

Ważnym aspektem, który trzeba poruszyć, aby pełniej zrozumieć kontekst sytuacyjny, jest wiek osób wywiezionych na roboty przymusowe. Byli to w większości ludzie młodzi, nierzadko nastoletni, jak przywoływany już Jerzy Podlak, który trafił do Wrocławia, mając 13 lat. Wydarzenia wojenne przeżywali więc w wieku młodzieńczym, a opisywali je jako osoby dojrzałe, czasami nawet u kresu życia – w przypadku relacji zebranych do pierwszego wydania, od wojny minęło bowiem pół wieku. Warto w tym miejscu wskazać nazwiska i podstawowe dane czworga ludzi ze znakiem „P”, których narracje głębiej przebadaliśmy w ramach tego studium: Józef Sekuła (brak noty biograficznej, z narracji wynika, że był żołnierzem w kampanii wrześniowej) (Kosmulska 2020: 58–67), Janina Skorupińska (wywieziona na roboty w wieku 18 lat) (Kosmulska 2020: 68–71), Franciszek Ziemia (trafił do Wrocławia w wieku 36 lat) (Kosmulska 2020: 86–90), Leokadia Wieczorek (opisuje wywózkę z perspektywy dziecka – gdy miała 4 lata jej rodzina została deportowana do Dolnej Saksonii, do Wrocławia trafiła po wojnie) (Kosmulska 2020: 182–184). Za takim doбором próby przemawiała jej reprezentatywność pod względem wieku i płci świadków historii oraz zróżnicowany przebieg ich przymusowego pobytu w Rzeszy.

Sytuacja komunikacyjna

John Swales zaproponował sześć wyróżników wspólnoty dyskursu⁹, która jego zdaniem:

1. ma szeroko uzgodniony zestaw wspólnych celów,
2. posiada mechanizmy komunikacji między swoimi członkami,
3. używa swoich mechanizmów uczestnictwa przede wszystkim do przekazywania informacji i opinii,
4. wykorzystuje i posiada jeden lub więcej gatunków w komunikacyjnej realizacji swoich celów,
5. przyswoiła sobie pewną specyficzną leksykę,
6. musi zachowywać pewną minimalną liczbę członków o odpowiednim stopniu znajomości danego dyskursu (Swales 1990: 24-27).

Analizując w świetle tych wyróżników sytuację dawnych robotników przymusowych, można stwierdzić, że łączyło ich doświadczenie ciężkiej pracy, głodu, złego traktowania przez Niemców, co przejawia się w sposobie opowiadania o wykonywanych obowiązkach w miejscu pracy i życiu codziennym Polaków w Rzeszy oraz słownictwie dotyczącym tych wydarzeń. Ponadto fakt zamieszkiwania przez nich we Wrocławiu w latach powojennych uprawomocnia zakwalifikowanie ich jako członków lokalnej wspólnoty dyskursu (Swales 2016: 11). Przede wszystkim jednak kluczowym elementem jest podtrzymywanie przez ludzi ze znakiem „P” ożywionych kontaktów między sobą (co najmniej od końca lat 60.), co znalazło swój wyraz w stowarzyszeniu się w ramach Klubu Ludzi ze Znakiem „P”. Ich działalność skupiała się i wciąż jeszcze skupia na szerzeniu świadomości o tragicznym losie robotników przymusowych w czasie II wojny światowej, upamiętnianiu ich męczeństwa i podnoszeniu kwestii odszkodowań za niewolniczą pracę. Naturalnym czynnikiem budującym tę wspólnotę jest fakt, że ludzie ze znakiem „P”, dzięki opisywanej integracji swojego środowiska, mieli możliwość wysłuchiwać relacji innych i czytać literaturę poświęconą problematyce pracy przymusowej na rzecz Niemiec.

Dotychczasowe rozważania prowadzą nas to do kwestii, jakimi intencjami kierowały się osoby, które zdecydowały się opowiedzieć każdą z historii zawartych w tomie *Niewolnicy w Breslau. Wolni we Wrocławiu*. Już wcześniej ustaliliśmy, kto jest zamierzonym adresatem ich wypowiedzi. Bardzo otwarcie na temat motywacji wypowiada się Leokadia Wieczorek: *Mój los i los wielu innych polskich dzieci w czasach ostatniej wojny światowej musi nieść przestrożę dla następnych pokoleń i świadomość, jak ważną rzeczą jest utrzymanie pokoju* (Kosmulska 2020: 183). Możemy więc stwierdzić, że w kategoriach Jakobsonowskich (Jakobson [1960] 1989: 80-88)¹⁰ wypowiedzi świadków historii obok funkcji ekspresywnej i informatywnej pełnią również funkcję impresywną (gdyby chcieć uszczegóławiać model Jakobsona, to ten jej podtyp można nazwać funkcją monitywną, ponieważ nadawca chce wpłynąć na odbiorcę za pomocą przestrogi).

9 Pojęcie wspólnoty dyskursu ukute przez Martina Nystranda w 1982 r. Aleksandra Rzepkowska zastosowała do badań nad relacjami polskich świadków historii z okresu II wojny światowej (w tym konkretnym przypadku sybiraków). W swoim artykule dowodzi ona, że wspólne przeżycia wojenne w naturalny sposób prowadzą do powstania wspólnoty dyskursu (Rzepkowska 2009: 111–120).

10 W języku polskim dla większości z tych funkcji używa się kilku synonimicznych nazw. Szerzej na temat terminologii oraz rozwoju teorii funkcji języka pisze m. in. Habrajska 2005: 92–93.

1. forma ustna (dźwiękowa),
2. jednoczesność nadania i odbioru,
3. jednokrotność (niepowtarzalność),
4. określoność adresata,
5. specyficznie ustna struktura¹²,

to uzyskamy bardziej zniuansowany obraz. Niewątpliwie wydane w formie książkowej relacje świadków historii nie wykazują cech pierwszej i drugiej, jednakże ich jednokrotność może być już przedmiotem dyskusji. W przypadku osób szczególnie zaangażowanych w popularyzację historii ludzi ze znakiem „P” trzeba przyjąć, że dzieliły się one swoimi przeżyciami wielokrotnie w formie ustnej przy różnych okazjach. Dla innych jednak, spisanie wspomnienia mogło być jednorazowym aktem utrwalenia przebiegu swoich losów wojennych, zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę dramatyczne okoliczności, w których przyszło im żyć, oraz siłę emocji związanych z wojną. Kwestię adresatów już rozważaliśmy: choć pojedyncze wspomnienia zazwyczaj nie zawierają wskazania odbiorcy, to jednak ludzie ze znakiem „P” dzielili się nimi z myślą o pewnych sprecyzowanych grupach czytelników.

Odniesienie się do struktury tych narracji wymaga dokonania pewnych analiz statystycznych¹³. W badanej próbie czterech wybranych relacji jest zauważalna większa częstotliwość występowania przyimka *w* niż spójnika *i* (stosunek 5:3), co interpretuje się jako cechę stylu nominalnego, typowego dla tekstów pisanych, natomiast odwrotną sytuację uznaje się za charakterystyczną dla odmiany mówionej (Wróblewski 2005: 459). Trzeba jednak podkreślić, że na poziomie składniowym dominują połączenia parataktyczne, co zbliża analizowane wspomnienia do ustnych form wypowiedzi. Średnia długość zdań jest mocno zróżnicowana między poszczególnymi autorami i wynosi od 7 (Skorupińska) do 19-20 wyrazów (Ziemba, Wieczorek). Ta rozpiętość skłania do wniosku, że zbiór *Niewolnicy w Breslau. Wolni we Wrocławiu* ma charakter niejednorodny pod względem stylistycznym: zdarzają się relacje z ożywioną narracją i krótkimi wypowiedziami (Skorupińska), ale większość tekstów ma charakter bliższy odmianie pisanej języka. Jeśli chodzi o indeks mglistości FOG, to ponownie najłatwiejsza w odbiorze jest relacja Skorupińskiej z wynikiem 5, a wyższy jego poziom osiągnęły teksty Ziemby i Wieczorek (11), przy czym uzyskane rezultaty pozwalają stwierdzić, że wszystkie teksty pozostają dość przystępne¹⁴. Przy analizie tych wyników należy wprawdzie mieć na uwadze, że poziom wykształcenia, ale także pozycja społeczna, może wpływać na otrzymywane wartości. Jednakże na podstawie niskiej mglistości tekstów można wnioskować na temat poziomu trudności odbioru badanych wypowiedzi, poprawność konstrukcji wskaźników takich jak FOG potwierdzają także nowsze badania (Broda *et al.* 2007: 27). W kontekście opinii formułowanej m. in. przez Zarembinę, że *język mówiony występuje najczęściej w postaci dialogu* (Zarembina 1978: 105), trzeba zaznaczyć, że pojedyncze relacje (np. Skorupińska) zawierają obszerniejsze partie dialogowane.

Podsumowując, relacje świadków historii zawarte w tomie *Niewolnicy w Breslau. Wolni we Wrocławiu* przynależą w większym stopniu do odmiany pisanej języka. Jednakże noszą one w sobie ślady typowe dla wypowiedzi ustnych, co można łączyć z ich pochodzeniem od relacji wygłaszanych przez

12 Według Bartmińskich są to na poziomie organizacji tekstu: liczne operatory kontaktu, linearny przebieg tekstu, wyliczeniowy układ, struktura dialogowa i polilogowa, bogactwo powtórzeń wyrazów i całych grup, politematyczność (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2010: 105).

13 Za pomocą narzędzi *Korpusomatu* ([na:] <https://korpusomat.pl>) zostały stworzone listy frekwencyjne oraz słów kluczowych, a także wyliczona średnia długość zdań.

14 Indeks wyliczony został za pomocą programu dostępnego [na:] <https://jasnopis.pl>.

świadków historii w różnych kontekstach sytuacyjnych. Pozostałości pierwotnie mówionego charakteru przejawiają się także na poziomie stylistycznym. Stopień powiązania z odmianą mówioną polszczyzny jest różny dla poszczególnych wspomnień: w jednych wysoki (np. Skorupińska) i dodatkowo uzewnętrzniony przytoczeniem dialogów, w innych (np. Ziemia, Wieczorek) znacząco niższy.

Bibliografia

- Bartmiński, Jerzy, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (2010) *Tekstologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartosz, Julian (1969) *Ludzie ze znakiem P*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Broda, Bartosz, Marek Maziarz, Tomasz Piekot, Adam Radziszewski (2010) „Trudność tekstów o funduszach europejskich w świetle miar statystycznych” [W:] *Rozprawy Komisji Językowej WTN*. Nr 37; 23–40.
- Cisek-Ślizowska Bernadetta, Beata Duda, Katarzyna Sujkowska-Sobisz (2020) „Władza nad dyskursem w narracji wspomnieniowej. Przypadek Archiwum Historii Mówionej” [W:] *Tekst i dyskurs – text und diskurs*. Nr 13; 63–79. [Na:] <https://doi.org/10.7311/tid.13.2020.04> [dostęp: 20.07.2022].
- Gleiss, Horst (1986a) *Breslauer Apokalypse 1945: Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges: unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*. T. 1. Wedel (Holstein): Natura et Patria Verlag.
- Gleiss, Horst (1986b) *Breslauer Apokalypse 1945: Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges: unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*. T. 2. Wedel (Holstein): Natura et Patria Verlag.
- Gleiss, Horst (1987a) *Breslauer Apokalypse 1945: Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges: unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*. T. 3. Wedel (Holstein): Natura et Patria Verlag.
- Gleiss, Horst (1987b) *Breslauer Apokalypse 1945: Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges: unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*. T. 4. Wedel (Holstein): Natura et Patria Verlag.
- Gleiss, Horst (1993) *Breslauer Apokalypse 1945: Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges: unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*. T. 7. Wedel (Holstein): Natura et Patria Verlag.
- Gleiss, Horst (1995) *Breslauer Apokalypse 1945: Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges: unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*. T. 8. Rosenheim: Natura et Patria Verlag.
- Gleiss, Horst (1997) *Breslauer Apokalypse 1945: Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges: unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*. T. 9. Rosenheim: Natura et Patria Verlag.

- Habrajska, Grażyna (2005) „Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa”. [W:] *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica*. Nr 7; 91–126.
- Jakobson, Roman ([1960] 1989) [“Linguistics and Poetics”. [In:] Thomas Albert Sebeok (ed.) *Style in Language*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press; 350–377] „Poetyka w świetle językoznawstwa”. Tłum. pol. Krystyna Pomorska. [W:] Maria Mayenowa (red.) *Roman Jakobson. W poszukiwaniu istoty języka: wybór pism*. 2. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy; 77–124.
- Jonca, Karol, Alfred Konieczny (1963) *Upadek „Festung Breslau” 15 II – 6 V 1945*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Krell, Detlef (2013) „O zapiskach francuskiego robotnika przymusowego André le Guillou z Festung Breslau – komunikat źródłowy”. [W:] Tomasz Głowiński (red.) *Festung Breslau 1945. Nieznany obraz*. Wrocław: Wydawnictwo GAJT; 69–76.
- Kosmulska, Anna (2020) *Niewolnicy w Breslau. Wolni we Wrocławiu: wspomnienia Polaków wojennego Wrocławia*. Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo EMKA, Towarzystwo Miłośników Wrocławia.
- Łopacińska, Ludmiła, Urszula Wnuk (2014) „Analiza indeksu mglistości tekstu w raportach ewaluacyjnych strategicznych programów badawczych w obszarze innowacji technicznych”. [W:] *E-mentor*. Nr 57; 43–49. [Na:] <https://dx.doi.org/10.15219/em57.1141> [dostęp: 20.07.2022.]
- Maluga, Ludwik (1987) *Obozy pracy przymusowej we Wrocławiu w latach 1940-1945*. Wrocław: Towarzystwo Miłośników Wrocławia.
- Peikert, Paul ([1945] 1984) [*Chronik über die Belagerung Breslaus 1945. Bericht über die Festungszeit in Breslau von Januar bis Juni 1945*. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygnatura: OA Breslau St. Mauritius 32] *Kronika dni oblężenia. Wrocław 22 I – 6 V 1945*. Tłum. pol. Karol Jonca, Adolf Konieczny, Stefan Reczek. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Reichsgesetzblatt* (1940) Teil I.
- Rzepkowska, Aleksandra (2009) „Pamiętniki Sybiraków: od wspólnoty losu do wspólnoty dyskursu”. [W:] *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. Nr 65; 111–120.
- Sobczyk, Małgorzata (2008) „Teoria i dzieje historii mówionej”. [W:] Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Sebastian Wasiuta (red.) *Historia mówiona w świetle etnolingwistyki*. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia; 21–30.
- Swales, John (1990) *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swales, John (2016) „Reflections on the Concept of Discourse Community”. [W:] *ASp*. Nr 69; 7–19. [Na:] <https://doi.org/10.4000/asp.4774> [dostęp: 20.07.2022.]
- Waage, Ursula ([2004] 2016) [*Bleib übrig. Aus den Tagesbuchaufzeichnungen in der Festung Breslau und der Nachkriegszeit von Januar 1945 bis April 1947. Zeitzeugenbericht*. Halle: Projekte Verlag] *Przeżyj! Zapiski z Festung Breslau i polskiego Wrocławia 1945–1947. Relacja świadka*. Tłum. pol. Arkadiusz Barędzia. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.
- Wróblewski, Roman (2005) „Słownictwo czatów na podstawie listy frekwencyjnej”. [W:] Agnieszka Dytman-Stasienko, Jan Stasienko (red.) *Język@multimedia*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP; 456–462.
- Zarembina, Maria (1978) „Ustalanie korpusu tekstowego dla badań statystycznych nad słownictwem polszczyzny mówionej”. [W:] Teresa Skubalanka (red.) *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; 103–110.
- Zaśko-Zielińska, Monika, Anna Majewska-Tworek, Marta Śleziak, Artur Tworek (2020) *Od rozmowy do korpusu, czyli jak zbierać i archiwizować dane mówione*. Wrocław: Wydawnictwo Quaestio.
- Żydek-Bednarczuk, Urszula (1994). *Struktura tekstu rozmowy potocznej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Źródła internetowe

72

Towarzystwo Miłośników Wrocławia (2020) *Klub Ludzi ze Znakiem „P”*. <https://tmw.com.pl/komisje-sekcje-kluby/klub-ludzi-ze-znakiem-p/> [dostęp: 13.07.2021.]

Received:
13.10.2021
Reviewed:
13.01.2022
Accepted:
29.07.2022

OSTAP BODYK
Mariupol State University, Mariupol, Ukraine

NATALIIA HORODNIUK
Mariupol State University, Mariupol, Ukraine

YULIYA FEDOROVA
Mariupol State University, Mariupol, Ukraine

The Philosophical Meaning of the Author's Myth: Evolution of the Archetypal Image of a Religious Visionary in the Dramatic Works of Lesya Ukrainka

Abstract

The article traces and analyses the movement of the author's consciousness of Lesya Ukrainka with regard to the research topic of the evolution of the archetypal image of a religious visionary in the dramatic works of the Ukrainian poetess through the prism of mythopoetic archetypal categories on different "sections" of her dramatic works *Vavylons'kyj polon* (Babylonian Captivity), *Na rujinach* (On the Ruins) and poems "Kassandra" (Cassandra) and "Orhija" (The Orgy). The author explains that, by referring the ancient subjects, Lesia Ukrainka realizes the need to breathe new life into the mythology of the ancients, look at the history of humankind as a tragic process of the struggle between good and evil, and connect the movement of history with manifestations of spiritual stability, with its tendency to the ideals of good. According to her aesthetic views in the artistic perception of antiquity, the poetess does not seek to aestheticize it, but to reveal in the ancient myth the eternal, timeless psychological state of human inner life and in this way explore the "catastrophes" of the modern soul.

Keywords: author's myth, phenomenon of prophetism, religious prophecy, archetypal and mythological structure, dramatic sketches and poems, existential dilemma in national issue

Introduction

The end of the 19th–the beginning of the 20th century was marked with close attention of researchers to art as the most widespread version of irrational experience. Scientists have emphasized that without

taking into account this type of experience, a person cannot be a whole person. This period in Ukrainian literature was marked with an increased interest in the Bible.

The authors of this era, through the prism of the phenomenon of prophetism and religious prophecy, the psychology of spiritual leaders and their communication with the masses / individuals, sought to illuminate contemporary issues in a new way. A special place among these is the problem of vision of the future of Ukraine, as well as the problem of the role of the intelligentsia in the formation of the nation. Therefore, more and more writers appear as prophets who look into the future of their country, trying to warn against mistakes and open ways for further development. Researchers call such a manifestation of creative activity prophetic.

Religion and art have many touch points, in particular in the fact that religion can find its expression in art. Likewise, art, reaching the highest point of its manifestation, can become a religion.

Religiousness as a worldview and poetry as the basis of human nature, as a psychological category – this is our primeval basis, this is the foundation of our spiritual development, this is the continent from which the Ukrainian poetic word begins. The unity of religiousness and poetry is precisely what has shaped and carved our artistic word over the centuries. It is the lyrics and lyricism that carry us through the centuries to the roots of our Christian worldview, although in those days there was no poetry in the classical sense, however lyrics and lyricism are everywhere: in homilies, chronicles, saints' lives or lectionaries (Bodyk 2004: 115).

It should be noted that any human activity has its own specific direction. If we look at prophecy as part of an aesthetic and religious type of experience, then it requires almost superhuman inner strength. However, the prophets did not always foreshadow the future; very often, they revealed eternal truths. Prophecy can be considered as one of the forms of moral estimations, the manifestation of which are warnings, dreams, signs and the discovery of truth.

With the power of words, poets are able to become forerunners and teachers for their nation, which is why writers are compared to prophets. One more thing brings the authors closer to the image of the biblical prophets is a martyrdom fate. Moreover, just like prophets, poets can neither be appointed nor chosen, they can only be born. In this regard, Sverstjuk (1999: 43) aptly put it: “The prophet sees what others do not see. The prophet foresees the future. But above all the prophet speaks to God and pronounces the Lord's truths in front of the people”¹.

Particularly noteworthy is the reception of the artistic world of Lesya Ukrainka, where the image of the people's prophet, the motive of his/her special mission in the life of the enslaved people belongs to the central in the above-mentioned dramatic works of the poetess, whose creative heritage, along with the works of Taras Shevchenko and Ivan Franko, constitutes the ‘centre of the Ukrainian literary canon’ (Levčenko 2013: 6) and has been re-read by several generations of critics – from her contemporaries to today's cohort of scholars.

The formation of literary genius always attracts the attention of researchers, and the stimuli for the emergence of innovative creativity, the primary matter of the concept concentrate an important part of the energy of the work and, in fact, the decoders of its reading. The study of this primary energy and decipherers of perception is a problematic phenomenon, because each work appears as an individual example of art. In this regard, the analysis of a work with a mythological basis turns out to be a multifaceted and promising task, especially if we take into account the phenomenal nature of the literary genius of the

1 Unless otherwise indicated, translations are those by the author – Ostap Bodyk.

writer himself. The creative heritage of Lesya Ukrainka is an example of intellectual literature, in which the appeal to tradition is intertwined with courageous innovation. One of the distinguishing features of the work of the Ukrainian literary artist is the synthesis of opposite concepts in the traditional sense and the development of the author's own images on mythological grounds. The grateful material in this area is the works of Lesya Ukrainka, dedicated to prophetism and religious prophecy, namely the dramatic works *Vavylons'kyj polon* (Babylonian Captivity), *Na rujinach* (On the Ruins), poems *Kassandra* (Cassandra) and *Orhija* (The Orgy).

Objectives

In many philosophical and aesthetic theories, attention is drawn to various manifestations of prophetism (Nikolai Berdyaev, Mircea Eliade, Wassily Kandinsky, Karl Jaspers, Carl Gustav Jung, Søren Kierkegaard, Friedrich Nietzsche, Octavio Paz *et al.*).

Ukrainian researchers, in particular Iryna Betko, Dmytro Dontsov, Hryhorii Kloček, Hryhorii Kostjuk, Inna Košova, Tetiana Masliančuk, Denys Mokrencov, Liudmyla Pavlyšyn, Volodymyr Pančenko, Nataliia Plaxotnik, Vira Prosalova, Halyna Syvačenko, Les Tanjuk, Yurii Šerex *et al.*, turned to the review of the literary reception of the prophecy. Thus, Lesya Ukrainka fascinated Dontsov with her integrity, sacrifice, and missionary obsession. In the articles *Lesya Ukrainka* and *Poetka ukrajins'koho Risordžimentu* he repeatedly compared the poetess with biblical images, emphasized her striving for the tragic, the cult of the great in the worldview. In the style of the author, Dontsov emphasized the impressive suggestion, which was achieved with layering emotions, which is characteristic of the borderline state of the lyric hero, and it is these features that marked the prophetic rhetoric. The scholar gave the highest grade to Lesya Ukrainka's 'curses, castigations and appeals.' Dontsov (1953: 17) discerned in the writer 'the typical psyche of the prophets and leaders, who knew that, in order not to be, they had to drink the chalice assigned to them to the end, to fulfil completely the order of Fate'. With Dontsov's characteristic pathos, he convincingly proved that Lesya Ukrainka was the spiritual leader of the Ukrainians, 'whose prophetic spirit on the dark night before the awakening of the people showed him the terrible and majestic path of madness and glory!' (Dontsov 1953: 28).

Today there is a fairly serious experience of studying the discursive structures of the formation and development of the author's myth of Lesya Ukrainka. The most thorough attempts to reconstruct its elements were made in the works of Anhelina Anhelova (2004), Tamara Hundorova (2009), Liudmyla Žvanija (2013), Oksana Zabužko (2018), Halyna Levčenko (2013), Tetiana Mejzers'ka (1997), Yaroslav Poliščuk (2002), Yevhen Sverstjuk (2008), Sylwia Wójtowicz (2008). These developments are based on the understanding of myth as an inherent in the work of art manifestation of authorial consciousness, as an individual version of the mythological or religious picture of the world, which in different periods of literature and in different styles undergo certain modifications, however, the holistic structure of metamyth retains in them the validity of a universal archetypal matrix. Consciously or unconsciously each writer re-actualizes in his / her work a certain repertoire of archetypal-mythological structures that can be transformed, decayed and revived.

According to the prophetism of Lesya Ukrainka, in recent decades there have been studies devoted to the comparison of the images of the prophets in the works of Ukrainian / Polish writers and the dramatic

poems of Lesya Ukrainka (Hryhorčuk (2016), Kobec (2013), Chorob (2002)). As the researchers noted, the prophets in these works appeared not as concrete figures, but as representatives of the author's ideas. Therefore, their images were devoid of evaluative characteristics, and were revealed through words and deeds. Written in the context of various chronotopes of the analysed works, the seers appeared as those who, with the word of truth, had to free the people from spiritual and physical slavery. In interpreting this mission of the characters, it is important to superimpose national issues on the biblical context.

Researchers pay most attention to the evolution of Cassandra's image in this regard (Vira Ahejeva (2001), Iryna Bezrukova, Viktoriia Marceniško (2012), Svitlana Kočerha (2011), Volodymyr Lesyk (2004), Yaroslav Poliščuk (2000), Irina Taranhul (2009), Olha Turhan (1998)). Thus, scientists regard the author's projection of the ancient myth of death as a symbolic parallel to the threat to civilization in late Hellenic culture and Europe at the turn of the 19th and 20th centuries, drawn by Lesya Ukrainka with great skill, which allows us to perceive her work organically in the context of other notable projections of the myth of death. The Ukrainian poetess places the leading accents of mythological projection on the tragedy of prophecy, the fate of existence (Cassandra). The evolution of the image of Cassandra generally corresponds to the monomyth scheme, including the sequentially defined separative, liminal and reintegrative stages. The return of the prophetess also has a mythological meaning of the hero's transfiguration.

It is worth noting that, given the significant amount of researchers' work in the field of reconstruction of Lesya Ukrainka's author's myth, analysis of the symbolic nature of the poetess' images, nevertheless, we consider it possible to supplement it with an analysis of the reception of prophecy at the figurative level of the artist's dramatic works, where intuition, as a psychic force, represents the type of a lyrical hero – visionary-mystic – an intuitive medium (sorcerer, oracle, prophet), to whom the religious space of sacred and the need for personal sacrifice were opened for the renewal of the world, the restoration of its sacred integrity, which is the relevance of our study.

The purpose of this paper is to trace and analyse the movement of the author's consciousness of Ukrainian poetess in solving this research issue through the prism of mythopoetic archetypal categories on different "sections" of her dramatic works.

Methods

The use of the mytho-archetypal method in this study will help to understand the essence of Lesya Ukrainka's metatext, to emphasize new meanings and its important aspects: the interpretation of the problem of mythologism as a way of author's poetic realization of myth, the reception of the magical and religious sociocultural system in author's myth and the features of the worldview attitudes of the Ukrainian classical writer. With the help of structural-semiotic method it will be possible to interpret the phenomenon of prophetism and religious prophecy at the level of intuition, rationalism and intellectuality as sources of Lesya Ukrainka's creative intentionality, whose lyric dramas actor-subject (according to Levčenko: 2013) is transformed into a hero-visionary of a religious type, to explain the features of the mythological structuring of the artistic world of Lesya Ukrainka.

Materials

New literature willingly used the techniques of the prophetic books, their syntactic system, high pathos. And the capacious images, far-sighted projections and belief in their special mission brought the writers closer to the prophets. Sometimes they appeared as such in their own eyes, sometimes in the eyes of the recipients.

In Ukraine, the prophetic theme in world literature began to be covered within the framework of utopian literature. Lesya Ukrainka's article *Utopija v beletrystyzi* (Utopia in fiction) is highly revealing. It is in it that we find the foundations for the study of literary prophetism, therefore we will try to outline the main positions of the poetess. The Ukrainian writer completely shared the opinion that no idea had such an impact on the history of mankind as the visions of the Jewish prophets about the coming kingdom of love. Prophetic myths were replaced by the idea of progress, humanity saw the meaning of its existence. Lesya Ukrainka emphasized that already in the most ancient monuments there were images of the desired future, and sometimes even the fantastic past, which were united into one phantasmagoria. The immortality of these visions, which, of course, were constantly "modernized" is evidenced, in the view of Lesya Ukrainka, by the expression "socialist paradise", which united the ancient legend and the new theory of socialism at that time.

Literary ways of depicting a public goal, in her opinion, were quite the same type, usually an epic, objective style was used, "without decorations". From the theological utopia, Lesya Ukrainka noted, 'the prophetic utopia was subsequently born', which, in turn, became the ultimate foundation of various political utopias in the literary text. Already in Jewish authors, the religious ideal of the earthly paradise was superimposed on the political ideal of independence, and this tradition is preserved in most works with prophetic plots, which the researcher reasonably called "poetic journalism". Lesya Ukrainka also drawn attention to the poetics of prophetic poetry, in which, instead of an epic-calm tone, simplicity of legendary style, there were 'prophet's fervour and perseverance, a complete lack of objectivity, the accumulation of images, comparisons, reproaches, threats, vows, prophecies, regret, hope, anger – all feelings, all passions of the human heart were vividly reflected in that fiery lyrics' (Ukrainka 1977, VIII: 160).

Lesya Ukrainka left a lot of sensible remarks on the poetics of prophetism of a later time. Firstly, to make these books more convincing, there are numerous callings to the authority of God; secondly, the intrigue and drama in such works is ensured by bitter polemics with representatives of other religious teachings, who are called "false prophets"; thirdly, the addressee is intimidated by "heavenly punishments for improbability"; fourthly, prophetic communication is characterized by mastery of the technique of suggestion, which is enhanced by the technique of repetition. The anthropological factor of works with a prophetic plot is marked with the emphasized controversy of two types of people: "the righteous and the wicked", while within one type there are no gradations, psychological nuances, and moral differentiation.

Lesya Ukrainka also emphasized that the poetry of biblical prophecies should not be considered a unique work of the Jewish people. Some of the utopias of ancient religions should be attributed to the most prominent prophetic literature, in particular, this direction was widespread among the Babylonians. However, "old testament" Jewish literature is more systematized, accessible to the modern reader, and it explains the intensity of the development of prophecies in it by the lack of a state policy through the long Babylonian captivities.

The pessimistic interpretations of the future available in the prophetic books were picked up with medieval literature. This tradition is not rooted in ancient Greek literature, which avoided visions of catastrophism and the ideal of domination “over all the peoples of the earth”. In the article Lesya Ukrainka analysed in detail individual works of religious-dogmatic and fictional utopia, which took their origins from prophetic literature. A new era of fiction utopia was started by Sir Thomas More, who gave prophetic views an artistic setting in his *Utopia*. Besides More’s imitations, Lesya Ukrainka considered only Jonathan Swift’s *Gulliver’s Travels* to be an original example of fine writing. The writer’s critique of the modern system was not really supplemented by the traditional vision of prospects for society. In this sense, Swift ‘surpassed all the pessimists of the prophetic era with his gloomy genius’ (Ukrainka 1977, VIII: 171).

Fiction writers actively used the form of sleep or hallucination, which was ‘beloved by the ancient prophets’, and the former “vision” in their works of literature was transformed into a fantastic “lethargy”, “hypnosis”. The authors mostly predicted cardinal and multidimensional changes in the future through their heroes, but the tendency of doctrinaire led to the loss of artistic truth: the writers-“prophets” depicted the future mechanically and not very attractively. Lesya Ukrainka considered utopian works by Edward Bulwer-Lytton *The Coming Race*, Edward Bellamy *Looking Backward*, William Morris *News from Nowhere*, Anatole France *Sur la pierre blanche* (The White Stone) to be an attempt to displace social tendencies with the actually scientific accents. She reckoned Maurice Maeterlinck among the “comforters of humanity”, in particular his work *Olive Branches*, written in the highly artistic language of the prophet Ecclesiastes, if he were ‘reborn in an optimist’.

Evaluating the achievements of utopian writers, Lesya Ukrainka came to the conclusion that, unlike Thomas More, ‘who was the voice crying in the wilderness’, the writer of that time had a mass reader, a ‘greedy for the prophetic word’. The advantage of literature is that, unlike dry science, it gives vivid pictures, “visions” of the future. Of course, “false prophets” appear among writers who are ready to offer the reader a new cult. However, Lesya Ukrainka noted that an ideal, capable of life and probable for implementation, magnetically attracts false prophets, which, in particular, is clearly manifested in literature. That is why she claimed: ‘... writers, prone to prophetic plots, will always be interesting for the reader, because ‘whoever reveals the future to our feelings, then extends the boundaries of the eternity to our soul’ (Ukrainka 1977, VIII: 198).

Observations (and self-observations) of the psychology of the creative process, a common topos of “prophecy” and “visionary” in the works of researchers of Lesya Ukrainka’s creativity and the structural-semiotic features of the product of this spontaneous and inspired creativity provoke to consider the integral metatext of her lyrics as a text of a mythological type. The semiotic space of the individual author’s text of the mythological type appears the transfer to the universal picture of the world – the “cosmic universe” – of individual psychology. This is the ontological function of the myth. The metalanguage of the author’s myth as a secondary semiotic system is a set of original names that unfold the basic personal myth – stable plot-role-playing discursive structures that set the logic and nature of the functioning of human consciousness, create value orientations of the personality. As the modern Russian psycholinguist I. Nastin argues, each ‘personality is its own text, the metric of which was formed as a result of the semiotic unfolding of the original words-symbols. Moreover, each of us has a certain set of words that are meaningful for him / her – connotative nodes (aggregation nodes) of his / her discursive metric, which constitute a personal metalanguage (“an anchor personal-mythological text” (in the words of I. Cherepanova). This text, as a

stable in time plot-role-playing, apperceptive-discursive structure, is the basic personal myth of the subject, which sets the logic and nature of the functioning of his consciousness and determines the development of his identity (if we understand it as a self-concept or personal history)' (Nastin 2007: 48). The basic personal myth is realized in figurative speech at the level of metaphor, symbol, parable, fairy tale. Its main functions: explanation, instruction (method of organization) and action – these functions also act at the level of the literary text, motivating the deeds, thoughts and moods of its actants and actors. When the personality enters the myth, its splitting is removed, existential alienation is overcome. The basic personal myth as the axiological core, an actant scheme and central plot, adsorbs literary and cultural influences, referring to traditional plots and images without changing its structure.

The lyrical metatext created by Lesya Ukrainka indicates the production of mythological analogies, and, consequently, the cyclical nature of the myth in the modelling of artistic time, space, actants and events. Already in the early works of Lesya Ukrainka a tendency to modelling a typical for myth and religion dualistic picture of the world, which manifests itself, is clearly visible, in the opposition of light and darkness and other contrasting images. The mission of lyrical heroes and characters of this world is also typical of the myth – to fight the forces of evil, darkness and chaos, to protect the bright cosmic space.

In Lesya Ukrainka's lyrical metatext, as in any other text of the mythological type, the structural laws of homeomorphism are also highlighted, and equivalence relations are established. This contributes to the creation of an elementary-semiotic situation: each message must be interpreted, displaced during the transformation into signs of another level. Contrasting images with the subsequent removal of the opposite are a vivid example of the dialectical technique of thinking, to which researchers (Dmytro Dontsov, Mykola Zerov) also paid attention. This technique is contemplative and purely logical.

In addition to the mythological integrity and homeomorphism of semantic space, Lesya Ukrainka's lyrical metatext is characterized by "high symbolism". In a semantic text there is a relationship of similarity between content and expression – the sign is built according to the iconic principle; the expression is like a reflection of the content. Since man as an image of God is iconic, therefore any artist appears as a mediator – through him, as Lotman claimed:

[...] it turns out that the expression inherent in the itself becomes visible. It follows from this that judgments about the worth of works of art cannot use the criterion of originality, and the possibility of creating new and at the same time true texts is denied in principle. New text is always open old. The artist does not create something new, but reveals what was before him and eternal. His / her function in creating text resembles the role of the developer in creating photographic images. However, this role is not passive: the artist is a person who, by his / her moral activity, proves the right to arise in the role of a mediator, a "developer" from whom eternal and predetermined meanings should appear to the world. (Lotman 2000: 407)

Researchers have repeatedly noted the imitative nature of Lesya Ukrainka's early work, reminiscent of the early reproductive and compilation period of medieval literature. The mature period – throwing "into the wilds of world themes", working-out primarily traditional images and plots, rather than creating her own individual-author ones – is another argument in favour of identifying her artistic metatext as symbolic or semantic like the medieval one.

An essential feature of a semantic text is the hierarchical construction of meaning in a sign of this type. One and the same sign can be read differently at different levels. Therefore, the movement to the truth is not a transition from one sign to another, but a deepening into a sign. The same image,

depending on the context, can be either a symbol illuminated by higher knowledge, or a conventional sign. Thus, the image of the prophet in the dramatic works of Lesya Ukrainka can be a formal participant in a conventional social ritual (for example, the image of Eleazar in the sketch *Babylonian Captivity* or be a symbolic embodiment of the carrier of nuclear values of the semiosphere of creativity (for example, the images of Cassandra in the poem *Cassandra* and Antaeus in the poem *The Orgy*). The movement between these levels takes place along the moral and ethical axis (Eleazar–Tirzah–Cassandra). The symbolism of the hero deepens with his elevation-approach to moral and ethical truths, but “flattens” with the descent to the level of the performer of “significant” actions.

The myth world of Lesya Ukrainka is the evolution of a universal metamyth from the stage of the emergence of a cultural hero to the attempt to form a sacralised community and restore the lost fullness of the world through redemption and self-sacrifice.

Intuitiveness as a source of creative intentionality Lesya Ukrainka demonstrates high intelligence and, at the figurative level, appears the type of a lyrical hero – visionary-mystic – an intuitive medium (prophet), who has opened up the religious space of the sacred and the need for personal sacrifice for the sake of renewing the world, renewing its sacred integrity.

The type of religious visionary is born in the magical-mythological bosom of ancient beliefs. His mission is to preserve the world intact, to eliminate shortages and acquire values, but he does this symbolically – through a system of magical actions and through ritual sacrifices. His functions and values belong to another socio-cultural level: he is familiar with the sense of the sacred in the world, and his actions and “prophecies” are directed to the transcendent dimension.

The type of religious visionary in some of Lesya Ukrainka’s works is read feministically: women appear as the protagonists, taking over the role of subjects of action (Tirzah from *On the Ruins*, Cassandra – *Cassandra*). Such “feminization” of characters in the work of Lesya Ukrainka can be misinterpreted solely as a tribute to modern emancipation. Its roots are best found in comparative mythology, the history of religions and ancient civilizations, which she knew in detail, in the images of witches and godlike queens of the theocratic era, ancient priestesses and prophetesses of agricultural cults, and later Christian “possessed”. These archetypal images make a mystery of the mythological roots of the type of prophetess and religious visionary. Here it is worth mentioning the ancient Greek prophetess from the temple of Apollo *Pythia*, the Germanic *Velleda* and other prophetesses, obsessed, Christian saints.

It is difficult to single out a religious visionary from the magical-mythological continuum, but religiosity is his essential feature. It seems that the archaic oracles were the first to foresee the paradox of enthusiastic self-denial, which consists in the fact that ‘in this return a person simultaneously and every time becomes “a lonely person”’ (Rudnyc’ky 2009: 119).

So, Sir James George Frazer describing the religious type of “incarnation”, noted that:

[...] a being of a higher order infuses man for a more or less long time and manifests his supernatural power and wisdom through the performance of miracles and the making prophecies. The name of the inspired and embodied fits this type of man-god: the human body here is only a fragile modest vessel filled with an immortal divine spirit. (Frazer 2006: 84)

In turn, contrasting magic and religion, Ernst Cassirer in his work *Philosophie der symbolischen Formen* argues that the most convincing marker of religious worldview is the concept of sacrifice (Kassirer 2001: 168–169).

In this sense, we will focus on prophetism and religious prophecy in the above-mentioned dramatic works of Ukrainian writer in accordance with their status in the field of genre, as well as trace and analyse the movement of the author's consciousness of Lesya Ukrainka in depicting the psychology of spiritual leaders and their communication with the masses / individual.

Thus, according to the research of Levčuk, the works *Babylonian Captivity* and *On the Ruins* by formal (dynamic development of events (plot), vivid aphorism in the thoughts of the characters, one story line, a small amount of dramatic work, a small number of characters) and content (concise, concentrated plot; intense collisions, which often lead to a tragic outcome; at the core is one problem: *Babylonian Captivity* – the problem of national loyalty and betrayal, *On the Ruins* – the problem of national revival; sharp conflicts, which are also expressed at the level of the hero's inner world; the character of the personage is a fiction and is directed to the sphere of metaphysical ideas) signs can be called dramatic sketches (Levčuk 2015: 85–97).

In these two works, Ukrainian national issues are masterfully inscribed in the well-known biblical context: the depiction of Jews in crisis moments of the absence of statehood – in the period of loss of national landmarks. The time of action in the sketches is '4th century BC, when the Babylonian King Nebuchadnezzar II enslaved Jerusalem for 60 years and took thousands and thousands of Jews captive, ravaging the city itself and destroying Solomon's temple [586 BC] (Haleta 2011: 106).

The protagonists are the images of the prophets – the prophet-artist Eleazar and the prophetess Tirzah, unheard by the people. It is interesting that in the Holy Scriptures there are no prophets with the mentioned names (the names themselves occur, however, as the name of the priest (Eleazar – son of Aaron and the second Kohen Gadol (High Priest) of Israel [Exodus 28:1]) and the chosen family (Tirzah – one of the five daughters of Zelophehad [Numbers 26:33]). All this testifies to the fact that the artistic images of the seers are a figment of the imagination of Lesya Ukrainka. With the help of these characters, the writer 'continued the theme of a man, well developed in the world drama, who undertakes the mission to abolish or replace (through logos – a word) the world, to destroy the old model of life and create a new one' (Tanjuk 1992: 130). It is this understanding of the mission of the prophets as priests and bearers of God's word ("the spark of Prometheus") that is organically written in the works of the writer. Dedication to the word for their heroes is inseparable from the consciousness of the national order. After all, the Lesya Ukrainka's prophet is the one who not only foretells the future, but also vigilantly sees the historical present and, being in an atmosphere of deep sincerity with himself and God, sees the truth in the present and seeks to convey it to others. Enlightened by the Spirit of God, he addresses his word to the people and encourages them to act of liberation.

The protagonist of *Babylonian Captivity* is the singer Eleazar. The key motive of the artist's special mission in the life of the people, which has lost its national freedom, in Lesya Ukrainka's work is connected with his image. Most of the drama is occupied by the scene of the collective trial of Eleazar, which is arranged for the singer by the spiritual mentors of Israel and Judah – Levites and prophets. Eleazar is accused of national treason, because he earns his bread by singing songs in Babylon.

When Eleazar asked why they only wanted to stone him for serving the conqueror, while all the enslaved were working for Babylon, one of the prophets answered: "Because the sledge, the mattock, and the spade / In human hands are slaves of men – the word / On prophet's lips by God bestowed must serve / Our God alone and no one else //" (Ukrainka 1950: 99).

The word of the poet is the spiritual basis of national life; therefore, the poet's betrayal cannot have a moral justification.

In this sketch, Lesya Ukrainka posed and comprehended in artistic and philosophical terms one of the most painful problems of Ukraine of her time – the problem of losing its language.

The purpose of the singer is to compose and sing songs about the history of his people, about its glory, and among his people his songs have found response, understanding, compassion. This is emphasized, in particular, by the remark, which indicates the reaction of compatriots to Eleazar's song: "[...] a quiet weeping is heard amongst the crowd" (Ukrainka 1950: 108). Eleazar's songs about the glory of his ancestors, about the strength of his people, did not say anything to strangers. In them, they caused only scepticism ("Can that be true?") and indifference ("Is there no light but in Jerusalem?"). Such a native song, which used to please people's hearts, became humiliated after the enslavement of the land. Not finding a response to songs about his land, Eleazar transferred to a foreign language and began to sing songs about foreign countries in Babylon: "So then I sang them songs of Edom's past, / Of Egypt's, and of all those Gentile tribes, / In their own tongue" (Ukrainka 1950: 105).

In the dialogue between Eleazar and Greybeard, which is especially important to reflect the main idea of the work, the writer revealed the mechanism of denationalization of the people, the loss of historical memory caused by the transition to another language. The feeling of attachment to one's own homeland can be formed only in one's own linguistic and cultural environment. A story told in a foreign language will not awaken love for one's land. The generation brought up by it will lose natural connection with its land, a foreign language will grow up strangers in its own country.

In the final monologue of Eleazar, all the semantic lines of the work converge, here the main ideological content of the drama is condensed. The next words are the leitmotif of the monologue: "To suffer chains is shame unspeakable, / But to forget them is far worse disgrace" (Ukrainka 1950: 110).

Having received justification and forgiveness from his fellow countrymen, the singer strictly judged himself. He took upon himself both the collective guilt of the enslaved, on each of whom now beared the "our fathers' blood, in vain for freedom shed", and the personal guilt for betraying his moral duty to be the keeper of the spiritual treasures of his people, the custodian of the native language as a source of spiritual identity of the nation and the pledge of its future liberation.

Until the feeling of anger and shame for their slavery, for the forced labour for the conquerors died, the desire for freedom did not die. As long as the people of the enslaved country are capable of resisting, there remains hope for future liberation. With these words Eleazar concludes his final monologue:

O Babylon, thou dost rejoice too soon! / Our harps, though on the willows, still give sound; / Tears still flow down the streams of Babylon, / And Zion's daughter still doth burn with shame; / The lion of Judah still doth roar with rage. / O Thou, the Living God, my soul yet lives! / Still Israel lives, although in Babylon! / . (Ukrainka 1950: 110)

As in the previous work, the central image in the sketch *On the Ruins* is the prophet, the spiritual leader of the nation. In the image of the prophetess Tirzah, the image of Eleazar is continued and developed. Tirzah is Eleazar after the final epiphany. This is a prophetess who rejected all doubts and hesitations, understood the futility of her efforts to communicate with the conquerors, attempts to speak to them in their language, hoping to arouse sympathy in them for the misfortunes and humiliations of her people. She finally realized that in that tragic time, her word should belong only to her people. Now that the

soldiers have been killed or taken prisoner, the prophetic word remains the only force, the only spiritual weapon of the captives. Only it can support the unfortunate and desperate, give them strength and hope.

It is this mission that the prophetess Tirzah fulfils. Wandering over the Jordan Plain near the ruins of Jerusalem among her unfortunate homeless folk, she sought to support desperate people with her word. Deeply desperate women, whose husbands were killed or taken away for slave labour, she taught not to fold hands, but to work: "None are forsaken who still have themselves" (Ukrainka 1950: 76).

Not in every soul the prophetic word awoke hope and will to fight for a worthy life. There were among the overcome who were indifferent to her words. Old Man, who slept "the stonelike sleep of apathetic slave", cursed Tirzah "Let him be cursed who wakes the vanquished ones!" and "A curse on him who steals the sleep from slaves!" (Ukrainka 1950: 80). This episodic image of a volunteer slave was developed in subsequent dramas.

The second part of the work unfolded the conflict between Tirzah and two crowds of prophets – Samaritan and Jewish. It began with a scene of a dispute between the prophetess and a Jewish singer who manifestly patched together a small harp, tried to play it and sing *Jeremiah's Lamentation*, but could not remember the words. Tirzah took the harp out of the singer's hands and hurled it far into the Jordan.

At the singer's loud lamentations, two crowds of prophets came running together and began to find out the reasons for the conflict. But, absorbed in their own strife and enmity, they could not come to an agreement. The Levites believed that Tirzah should be drowned for an attempt on the "relic of God's Zion", while the Samaritans saved her because they did not recognize "a holy relic", and therefore did not consider the act of Tirzah's a sacrilege. The Samaritan prophet hoped to move the shrine from Jerusalem to Samaria and invited Tirzah to become their prophetess. However, Tirzah did not accept the offer. The prophetess called on Jews and Samaritans, as two branches of the same people, to "forget feud" and unite. But both sides disregarded Tirzah's appeal and continue to argue. Tirzah rightly accused the pretenders of spiritual shepherds of self-destruction and placed all hopes for future liberation from slavery on the common people, to whom she addressed a word of consolation in the opening scenes of the sketch. The prophetess condemned and accused the hostile chief men:

But ye / Are not the ones to forge the iron yoke / Into the scythe and reaping hook. 'Tis they, / The common folk, who by their fires, in huts, / Are toiling sleeplessly ere yet 'tis dawn – / 'Tis they prepare the harvest of the Lord, / While ye, like venomous serpents, in your wrath / Shoot forth at one another your fell stings / And poison each the other, like those asps / Which God once sent upon us for our sins. (Ukrainka 1950: 89)

In his convictions, Tirzah opposed both the Samaritan prophets and Levites. Tirzah and the chief men took different positions in their views on the path to national salvation. If the prophets of both camps professed strict observance of old laws and traditions, arguing only about the location of the old temple (the Samaritans want to move it to their territory), then Tirzah believed that the pledge of future liberation was not to preserve the ruins, but to build a new temple. The stones from the ruins of the old shrine, she believed, should be laid in the foundation of the new temple. The old had not to remain unchanged, it should become the foundation of the new.

Tirzah's belief in the need to build a new temple, and not in the worship of old shrines, was not shared by either the Samaritan prophets or Levites. Outraged by the words of Tirzah, they drove her into the desert. In this finale of the sketch, the motif of the unheard prophet, whose true prediction no one had faith in arose – a motif that would become the key in the dramatic poem *Cassandra*.

It is symbolic that the images of seers were shown in the analysed works against the background of the dark time of day. Thus, the action of the dramatic sketch *Babylonian Captivity* unfolded in the evening (“The crimson of the setting sun” [Ukrainka 1950: 92]), and in the sketch *On the Ruins* a “silvery moonlight” was depicted (Ukrainka 1950: 75). In all two contexts, the semantics of the night was not accidental. It allegorically pointed to the night of consciousness, the night of the spirit of the folk, what was in a lethargy of slavery or indifference. Only prophets were spiritually sighted, but their mission was to awaken the whole people from that sleep. This is how the conflicts of works are defined – the confrontation between the prophet and the crowd, individuality and society, freedom and slavery.

It is noteworthy that the images of the heroes-prophets in the works of Lesya Ukrainka were not concretized, but were written only with separate strokes-hints. The only means of individualization of characters were names and their semantics. In particular, in the sketches *Babylonian Captivity* and *On the Ruins* only Eleazar and Tirzah were named prophets who sacrificially served the truth, while neither the enslaved people, with whom the singers were in dialogue, nor their disoriented spiritual leaders (Levites, Samaritans and Jews, prophets) were named. This small detail emphasized the idea that only the conscious and voluntary fulfilment of one’s vocation distinguished the individual from the masses, made him / her a person, a person with a name.

It’s important that Lesya Ukrainka endowed her characters symbolic, iconic names. They not only corresponded to a specific territorial-historical context, but also accumulated a wide range of interpretive potential. For example, the name Eleazar is translated from Hebrew as “El has helped”. In the context of the work, it was the deep sincerity and complete trust in God that saved the life of the seer and made his words active in the hearts of the people. “O Thou, the Living God, my soul yet lives! / Still Israel lives, although in Babylon! /” (final monologue of Eleazar [Ukrainka 1950: 110]). The prophetess Tirzah’s appeal to the people began with consonant words: “God lives and we still live” (Ukrainka 1950: 76). The name of the heroine is translated from Hebrew as “my delight”, allegorically indicating the aspiration and expectations of the people of the prophetic word.

An important factor that distinguished seers from other characters was also their speech. Clear, concise, deep, it vividly expressed the writer’s worldviews, cast in aphoristic maxims: “Eleazar: [...] To suffer chains is shame unspeakable, / But to forget them is far worse disgrace /” (Ukrainka 1950: 110), or “Tirzah: [...] He hath no native land, who lies supine. / To him who sows and reaps – to him the land /” (Ukrainka 1950: 79).

Thus, in Lesya Ukrainka’s dramatic sketches the images of prophets have appeared as ideal carriers of the author’s idea, as far as they allow us to comprehend a certain problem “out of time”, in a three-dimensional perspective of the past, present and future – this is mainly a national problematics, focused on existential dilemmas of freedom and slavery, sacrifice and indifference. The singer’s mission in this situation is to show the people the right choice, to direct them on the path of state and spiritual progress (even at the cost of their own lives).

We agree with the opinion of Yuliia Levčuk that the dramatic poem is undoubtedly the central genre in the work of Lesya Ukrainka. The problem of the concept of this genre remains open to this day. In addition, a dramatic poem always evokes an association with Lesya Ukrainka, therefore this genre as a top, typical, demonstrative phenomenon in the genre system of the writer will be paid attention.

Researchers (Oleh Babyškin, Liudmyla Demjaniv’ska, Yuliia Desjatova, Mykola Zerov, Tereza Levčuk, Nataliia Maljutina, Bohdan Mel’nyčuk, Yaroslav Poliščuk, Ivan Franko, *et al.*), mainly focusing on

the formal aspect of this issue, determine the peculiarity of Lesya Ukrainka's dramatic poem as a poetic drama, which entails excessive subjectivity as for the dramatic kind. In this regard, Levčuk turned to the concept of "genres littéraires" in the communicative theory of Jean-Marie Schaeffer, according to which [the concept – O.B.] not a genre definition identifies the work of art, but a writer, using a genre or genre element in a work, thus interprets a creative idea or realizes his / her own type of thinking. That is, the genre interpreted by a concrete author is also a type of communication of this author with the world (Levčuk 2015: 98). Continuing her research, Levčuk has deduced an interesting thesis that drama in general and dramatic poem in particular are the result of "reconciliation" of two opposing principles (paternal and maternal, lyrical and epic), the path to which Lesya Ukrainka found herself. A dramatic poem is a way of self-healing in harmony. Thus, the two basic modes of literature in Lesya Ukrainka's dramatic art originated from her subconscious idea of paternal and maternal origins, and the interaction of these basic modes (in the drama) made it possible for the writer to realize her long-standing desire to "reconcile", "combine" the realist and the romantic (Levčuk 2015: 101).

Thus, the "dramatic poem" contains a certain imbalance between the lyric and the epic, which manifests itself mainly in the concept of "poem", which most likely the author has correlated with the lyrical beginning. The drama of Lesya Ukrainka, which already contains lyrical and epic, is supplemented in most of her dramatic works with optional lyricism (poem), which is a manifestation of the author's natural inclinations. Another important aspect, as Levčuk found out, is the way of synthesizing lyrics and epic. This path is embodied in the poem, where the two opposites just organically interact, latently combine (in contrast to the drama, where they "fight"). Thus, the poem is an adjustable component, that reveals the imbalance between the lyric and the epic. The poem will successfully exist, having in itself an unequal ratio of lyrics and epic (i.e., the dominance of some component is possible, while the drama itself tends to be equally distributed). The definition of "dramatic" indicates that the nature of the interaction between the lyrics and the epic in the poem has ceased to be latent, organic, "peaceful", and has been transformed to the level of aggravated struggle, confrontation, competition (Levčuk 2015: 103).

In the dramatic poem *Cassandra*, the central and main character is one of Prometheus' descendants – the prophetess Cassandra, for whom both all action – the Trojan War, and all the protagonists – sisters, brothers, Trojans, Greeks – are only a living background. Homer's Troy, the gynaeceum of the Palace of Priam, and the squares of the city of Ilion serve the decorative background.

Cassandra is a prophetess who believes in *Moirai*, a dark and terrible goddess, blind, relentless, who knows neither pity nor grace; she does not want to honour the gods when the gods and goddesses are only slaves of fate ("[...] to be the slave of slaves / I have no wish!" [Ukrainka 1968: 200]); she stumbles before Deiphobus and partly before Onomaus for the rights of women as individuals; the spirit of protest against any slavish obedience, against the conservatism and inertia of the domestic system lives in her. Lyrical appeals to Artemis, depictions of the cruel power of *Moirai*, sudden visions of the impending "Troy falls in ruins" – all this does not give the poem a real mystical colour.

Knowing others as Cassandra knows them, it is not difficult to foresee and predict their fate. This Fate is simply a historical inevitability, a logical conclusion from the analysis of persons and events (see, for example, the conversation of Cassandra and Polyxena in Act II [Ukrainka 1968: 187–190]). Helenus, for example, could draw quite the same conclusions as Cassandra, but they are useless to him, he knows that they would be unpleasant to others. On the contrary, remoted from everyday life, so to speak, "declassified",

Cassandra does not want and can no longer even reckon with it. Here is the source of the tragedy that she is experiencing – the tragedy of a far-sighted thinker, the tragedy of faithful competition to truth.

The composition of the poem is almost everywhere antithetical. The antithesis, clearly outlined in the verbal contests of the dramatis personae (“agons” of the ancient drama), in casually tossed maxims, sometimes worthy of the best “gnome” of ancient tragedy or “pointe” of French classical drama, has been revealed with all its fullness and persuasiveness. In addition, the image of the central heroine of the poem rises higher in its hopeless loneliness.

The exposition of Cassandra’s character develops in six acts, but the antitheses extend to the last two.

In the first scene, Cassandra is contrasted with Helen, the living embodiment of a beauty, that is not inspired by any thought – and therefore a murderous beauty, like death, a beauty that is thoughtless, carefree, spontaneously material. Moreover, this beauty represents a great social force, but disorganizing force that carries with it decay, extinguishes the spark of Prometheus’ fire in a living person.

In the second scene, Lesya Ukrainka gives the antithesis of Cassandra in the person of Polyxena, the bride of Achilles: this is a thoughtless, strong in spontaneity and poor in analytical thought youth, essentially irresponsible for its blind attitude to life, for its selfish desire for personal happiness.

In the next scene, the antithesis of Cassandra and Andromache is developed, already outlined in the third. One of the most beloved heroines in Homer’s epoch does not evoke the *Cassandra* author’s sympathy. Andromache is an ordinary woman, “only a woman”, the keeper of the hearth and peace, which is higher for her more than all quests and all truths. It is Andromache who says to Cassandra the words so sharply opposed in spirit to the whole being of the prophetess:

All the same, Cassandra, / Of your truth we have had enough and more, / Evil-presaging, evil-bringing, let us / Live now in hope, even if it is false. / Oh, I am weary with your kind of truth! / O sister, at least grant me dreams and visions! (Ukrainka 1968: 213)

Cassandra can’t and doesn’t want to give that, and the relationship between the sisters turns into a feeling of sharp mutual hatred. Andromache is a representative of the immovable-conservative, domestic, “instinctive” principle: this connects her with people like Deiphobus and Onomaus – natures who are just as alien to analytical thought. They all clearly know what they want; they are not aware of any doubts; Deiphobus is simple and elementary in his patriotism; the dispute tires him, accustomed to command; and just as elementary-simple Onomaus, who, as a merchant, trades with Cassandra and cannot understand the intricacies of her dialectics at all.

The conflict between Cassandra and Helenus is the main one in the drama of Lesya Ukrainka. The children of Priam Helenus and Cassandra, according to myths, not only represented the same caste, but were also twins. Usually, twins feel their integrity, and within their microcosm they can distribute the main functions. Actually, the opposition of self-sufficient prophets lies in the opposition of male / female (the era of Troy was marked by gender parity in the state of priests), often reduced to the incompatibility of the analytical mind and intuition, ignoring gender nuances of existential and ethical content. Hundorova has rightly interpreted the gender essence of Helenus’ image as “the personification of a mind, which is identical to power’. Simply put, ‘he appropriates the truth as a woman and gets power” (Hundorova 2002: 82).

It is significant that the brother resorted to *ornithomancy* [the practice of reading omens from the actions of birds – O.B.], and Cassandra called herself a “bird-oracle”. *Gamayun*, a prophetic bird of

Slavic folklore, was said to spread divine messages and prophecies of the gods. In antiquity, the raven was considered a prophetic bird, this bird as a companion of Apollo was a symbol of the prophetic power of God. However, at the behest of the last, raven, which was once white, turned black and ominous, and then Apollo brought the swan closer to him. Instead, the crow, closely associated with Athena (later depicted with an owl companion), has completely lost its former authority. As Protopopova notes, “the crow next to the raven is sometimes mentioned as a soothsayer, but [...] once a wise prophetic bird after the ‘curse’ of Athena began to be perceived either as a chatterbox, or as a bearer of stupid omens” (Protopopova 2002).

Cassandra’s prophecy was absolutely organic, she visualized to her compatriots her sense of the future, which was inspired by higher powers. Instead, Helenus only imitated the penetration into the mystery of the future, and considered the ritual “a veil for naked truth before the public gaze”. Helenus saw his own power in the “quick and lithe Phrygian understanding”. The main attribute of the supreme Phrygian deity Sabazios is a serpent, only Cassandra considered “to crawl around like snakes” incompatible with the prophetic mission. Helenus, a typical Pharisee, believed that he is under the protection of Apollo and was obliged to point to the light, the prospects of overcoming the forces of chaos. By his behaviour, he vividly illustrated the thesis of Georg Simmel, who argued that man was an extrovert being who was constantly in development and did not have a stable centre. It was difficult for him to realize his vocation, but it was easier to draw logical conclusions. To the prophet Helenus, the sister seemed to be paralyzed by the truth-Medusa (Ukrainka 1968: 215–216): “as you were turned to stone; / As if Medusa cast a glance upon you’, but he preferred to see himself as a “helmsman” who “guided a mighty ship”. In Helenus’ reasoning about the confrontation of male and female, a kind of calmly cynical beauty of the intellect sparked.

In some places the prophet resorted to theatrical and heroic pathos. His word was always aimed at efficiency, equilibristic relativism. Idealistically absolutizing the “fruitfulness” of the word (“The word is fruitful / And gives birth more than Proto-Mother Earth” [Ukrainka 1968: 217]), Helenus confessed to Cassandra that in fact he was forced to “play the Prophet”. Nevertheless, this pretence brought him pleasure, he flaunted his “prophet’s diadem and silvered staff” (“the signs of power and domination above kings” [Ukrainka 1968: 219]), rhetorical skill, triumph over the crowd. Helenus’ artistic character was evidenced by his “solemn, hieratic step”, that is, emphatically majestically modest, obviously semi-dance, characteristic of the processions of the sacred holy women – “hierodules”. Helenus willingly gave “the sword and spear” for self-realization to such as Onomaus, Dolon and even Hector, and he himself revelled in the position of the real ruler of history and human destinies: “I have no equal like unto myself / Among all rulers and above all heroes” (Ukrainka 1968: 219). The false prophet assumed the likelihood of deceiving the Moira herself, offering his sister to hide her “in a secret way beneath the alta” during “the wedding sacrifices” to the gods. After all, he himself represented the type of man with a “secret way”, above which the altar was just a decoration, because there were no shrines for him.

Helenus fully corresponded to the masculine type of Apollonian man, who, according to the classification of J. Bolen, “feels quite comfortable in the heavenly realm of intellect, will and reason. And although this god is known as the embodiment of light and form, Apollo has his own hidden dark side” (Bolen 2005). As a man with the demiurge’s intelligence, Helenus considered himself incomparable “in deeds”. However, by the power of thought, he put Cassandra on the same level with himself (“No, we are not alike, yet we are equal, / If not in deeds, at least so in our thoughts” [Ukrainka 1968: 219]). Moreover, the potential of a woman-competitor, endowed with the true gift of divination, he needed to localize.

The false prophet was the first to do honour to the Achaeans, in particular, his advice to place a donated wooden horse near the Palladion was an encroachment on his sister's space. Cassandra ridiculed the shortsightedness of Helenus, who tried to persuade the people to respect "a sign of peace", which caused the final split between the twins. Pragmatic Helenus found it possible to overcome his rival: in the situation with the captured Greek Sinon, he flaunted to the Trojans the indecision of Cassandra. In general, Helen preferred populist decisions, he tended to seek public approval and be as careful as possible in advice (for example, "neither useful nor honourable"). Quite motivated, he joined Deiphobus, because power was always a reliable protection of a cult guard with a swindling vein. Helenus was more often "in conversation" with his older brother than with the gods. These traits allowed him, according to Cassandra's prophecy ("you'll gain the victory over victors") to be needed by enemies after the war, gaining the authority of the Prophet in the famous Temple of Apollo.

Helen Apollo's "raven", the archetype of the eternal interpreter, who satisfied men's ambitions by developing the world in his own way. Personal status for him was higher than the knowledge of the truth and the interests of the state. He managed to artistically defeat the prophetess-woman in the eyes of the crowd, but in fact "helmsman" Helenus guided his ship blindly and never recognized the "eyesore" artificially hidden from admirers. Helenus' potential strength lay in his search for the integrity of male and female worldviews and talents at the elite level. However, the idea of synthesizing men and women asymmetrically represented in culture was doomed to endless conflict. A warning from Cassandra (Ukrainka 1968: 220) "[...] do not overestimate yourself, Helenus!" [which has a deep gender connotation – O.B.] – he never heard.

Cassandra was lonely. The very knowledge of the truth was not enough to change the course of events: it required the will to action, the possibility of action. And Cassandra didn't have that. Thus, it is not enough for a political fighter to know the truth – they need the will to fight; it is not enough for him to "speak", but it is necessary to "prove with an armed hand". The one who does not have such a will, the one who does not have an armed hand, inevitably suffers the catastrophe of Cassandra. And life is not worth it, no matter what disasters and troubles befall people; it goes on continuously and incessantly ("There is no ruin! It is life! All life!" [Ukrainka 1968: 239]): and an infinitely bitter-minded person is only a witness and a passive victim of this course of events.

As has been shown in the paper, the concept of the Greek "moira", rock or "fate" clearly dominates under various forms in the dramatic works of Lesya Ukrainka, such as *Babylonian Captivity*, *On the Ruins*, *Cassandra*. The fate of the enslaved people cannot be improved by even the most inspired prophet in *Babylonian Captivity* and *On the Ruins*. Even such a clairvoyant as Cassandra failed to avert the tragic fate that befell the glorious folk in *Cassandra*.

However, in the dramatic poem *The Orgy* the element of a definite volitional act is striking, which, like a leitmotif, passes through the whole action, sounds like a call to battle and ends not so much with defeat as with its indecision. The act of "will" as a principled dramatic concept, and not just as the desire of the characters, which has been repeatedly noted by some researchers of Lesya Ukrainka's work (Kozij 1984: 156–163; Stavyckyj 1970), expressed in *The Orgy*. In this work, Lesya Ukrainka continued and deepened the theme of national treason. At the heart of the dramatic poem was the problem of moral choice. The artistic time of *The Orgy* belonged to the era (national-political and cultural-spiritual oppression of Greece by the militaristic Rome), when the struggle for national existence passed from the battlefield to the field of culture (according to Anteus' sister Euphrosyne, "Only Apollo has not ceased

to love / Hellas, and in her there's still hope of life" [Ukrainka 1968: 150]), when the fate of the nation depended on whether it succeeded in preserving its language and culture, when the conqueror changed tactics and his hand held out not a sword, but money, he sought not to kill, but to buy. The main guardian of the nation was an artist – Anteus, a Greek poet-singer, who could not accept the profanation of Greek art at that time, with its humiliating role, which was limited to subservience the Roman conquerors. Therefore, the central conflict between national loyalty and opportunism was transferred to the realm of art.

One of the keys in the ideological and semantic solution of the drama was the dialogue between Anteus and the sculptor Phaedon. The dialogue impressed with the power of concentrated thought, conciseness and aphorism of expression. Through Anteus' lips, Lesya Ukrainka expressed here her intense reflections on the bitter fate of the Ukrainian artist, faithful to his people (Ukrainka 1968: 161): "You have not sold yourself – still worse! You gave / Yourself, like wet clay into foeman's hands. / And who will breathe in you the living fire / When you're no more creator, but created /".

This is a kind of result of her own creative path, her life credo, her "testament to freedom fighters" (Masenko 2002: 73). The American researcher of Lesya Ukrainka's creativity Percival Cundi (1950: 35) put it this way: "The writer manifestly intended her readers to substitute Russia for Rome and Ukraine for Corinth and so to perceive their own situation in the present in which they were living". Borys Jakubsky meant the same when he concluded that the defeated Hellas in Lesya Ukrainka's dramatic poem *The Orgy* was in fact Ukraine, and its oppressor and enemy was Moscow: Anteus was a nationalist of the same grade as the poetess; he hated the victorious Romans and never, under any circumstances (even the most favourable for him), would not give them his creativity: he hated them not only for destroying the political will of his native land, but also for depriving the liberty-freedom of his native art (Jakubsky 1954: 112–114).

The scene of the orgy, to which the Maecenas invited Anteus and his wife, was the culmination of the play. Here, Nerissa's betrayal brought Anteus' conflict with those around him to a tragic edge, and the dramatic action quickly approached catastrophe.

Roman orgy (an ancient orgy, in most cases, was a carefully thought-out and staged collective action, which temporarily gave the community the opportunity to express their erotic desires without restrictions in a certain period of time, as a rule, under the patronage of a particular god or goddess – Saturnalia, Lupercalia and Bacchanalia – O.B.), but Anteus would sing on it according to his own Greek custom. The song performed by Anteus was full of the spirit of Dionysian holidays. It was a hymn to the spring renewal of the earth, to the life-giving forces of nature, awakening after hibernation. As during the Greek orgies, Anteus sang in a state of divine inspiration close to an ecstatic one, in a state of maximum tension of the creative energy of the spirit, "holy frenzy", "drunk with trans-human force".

In this aspect, in author's opinion, it is interesting to analyse the action-orgy as a spectacular phenomenon in the work of Lesya Ukrainka through the prism of circus imagery and its semantics, because the concept of "world-theatre" has another invariant: the world is a circus, a bizarre circus, where all human sensations are turned on to the maximum. The author agrees with the opinion of Kočerha that the circus is always a struggle, an experience of the embodiment of fantasy, the materialization of a fairy tale or myth. Circus is the art of authenticity, not imitation (Kočerha 2017: 230). Analysing the history, semiotics, as well as various interdisciplinary contexts of the cultural topos of the circus in the works of researchers, Kočerha has highlighted those aspects that attract writers in the circus spectacle: the invariable attribute of

the holiday, its masters are able to create a special atmosphere of elation, relaxed, optimistic; demonologism, eroticism, etc. (Kočerha 2017: 231).

Thus, at the banquet of the far-sighted and insidious Maecenas-statesman, among the numerous invited artists there was a place for circus performers. In the program of the *Impreza*, their performance was the initial one, which was intended to witness the fireworks of talents from different countries, which in the subtext strengthened the idea of the power of the Roman Empire. Maecenas kept the directing of the festive evening in his field of influence, and it was he who gave instructions to the slave major-domo about the circus intermezzo. The performance itself in the play is written in the remark: “[...] there start to appear on the stage mimes who perform short farces in dumb show, Egyptian tumbler girls, with swords, jugglers and juggler girls with bright balls, etc.” (Ukrainka 1968: 167). In fact, in the house of Maecenas, the “magicians” were seen as accidental delusions, the remark of the Maecenas is permeated with superiority, who, to be honest, knew how to appreciate true talent, was an admirer of “the worth of art” and considered it necessary to dose the mass one: “[...] Only be sure it doesn’t last too long! / Each must perform only for a few minutes / And nobody must come on more than once. /” (Ukrainka 1968: 167).

The grassroots place of the circus in artistic craft is also indicated by the marking of them with “*monkeys*”, tasty to fame. However, they made a great impression on the audience, since they were sincerely applauded, and that gave reason for the circus performers to popularize their art form.

It’s worth paying attention to the sign “monkey”. It is clear that the lexeme “monkey” was accepted by the Maecenas with an expressive discriminatory connotation, to which exotic associations were still attached. It’s interesting, that in *The Orgy* in childhood, one of the main characters was called as a “monkey” – Nerissa, Anteus’ wife. In a discussion with Anteus, she said: “No, no, it is my duty to remember / That you have made into a human being / “The little monkey from Tanagra”. /” (Ukrainka 1968: 155).

However, Nerissa realized that in the gender aspect, she remained a “monkey” for her beloved husband, since her right to freedom of choice was virtually eliminated, and her appointment was limited to the delight of the family and guests of the house. At the same time, in Anteus’ eyes, she still remained with a “monkey” consciousness, that she was not capable of high sacrifice, and therefore the sentence for her was not as a beloved wife, but as an animal that rebelled in the circus arena.

The orgy in the Maecenas’ house transformed the previous ideological disputes of the drama into a situational plan and emphasized the rightness of Anteus. In this house he was betrayed not only by his pupil and friend-sculptor (accordingly Chilon and Phaeton – O.B.), here the central character was waiting for the most insidious betrayal – the betrayal of a woman with whom he was bound by marriage, who was obliged to remain faithful to him. For the recognition and glory received from the conqueror, the artist of the enslaved nation had to pay for the loss of dignity and honour. Nerissa’s betrayal (which emphasized the motive of humiliation and shame, presented in the artist’s position, and also violated human dignity and national honour) emphasized and brought to the extreme the confrontation of Anteus, who was faithful to the moral obligation to protect his native culture from corruption and decay, with compatriots who abandoned their vocation for money and fame. The hellish circle closed around him. Surrounded by enemies and traitors, he remained not only lonely but also disgraced. The Maecenas achieved his goal. By seducing Anteus’ wife, he dishonoured the artist whom he could not buy.

The character of the volitional act of the protagonist from the beginning to the end of the drama was almost demonstrative. In this infernal circle, the sacrifices made by Anteus, giving up fame and

money, were not enough. They did not save his honour. In the house of a stranger who came to his land as a conqueror, betrayed by his closest people, Anteus was able to preserve his dignity only at the cost of his life. His conflict with entourage led to a catastrophe – he took the life of Nerissa and he himself also preferred the mortal self-destruction from such an unworthy life.

Conclusions

Summing up, the author notes that the basis for the reception of prophecy at the figurative level of the dramaturgic works of Lesya Ukrainka is the understanding of the myth as the manifestation of the author's consciousness immanently inherent in a work of art, as an individual version of the mythological picture of the world, in which the holistic structure of the metamyth retains the force of the universal archetypal matrix.

In author's opinion, in the study of the stated problem it is necessary to distinguish two aspects. The first one is writing one's own works on a religious-historiosophical or ancient mythological basis, which required from the writer not only a fundamental knowledge of mythology and the Bible, but also a special talent, tuning fork sensitivity to the energy of mythological realities and Christian culture. To move the stable, monumental image formed thousands of years ago, to give one more life, to transform and present in its evolution – already in literature of a completely different kind – this is the task that Lesya Ukrainka performed in dramatic sketches and poems. The talent of the writer is more often seen in the depth to which the codes of his work can mean. It is important to find decoders by any means that would maximally reveal the semantic load of the work of art, in this case – the dramatic works of the Ukrainian writer. Lesya Ukrainka used the well-known biblical contexts and mythological realities not as decorations, but primarily first of all as a holistic natural work developed on an equally natural plot. She installed the myth not according to a given scheme, but organically placing it in an individual artistic picture of her own artistic imagination.

The second aspect is actually the reception by Lesya Ukrainka of prophetism and religious prophecy as a providential direction of creativity, which provides examples of the events that should occur, as well as themes of the prophet and pseudoprophet, clarifying the nature of the prophetic spirit, its influence on human communities and their history. Considering the dramatic works of the writer *Babylonian Captivity*, *On the Ruins*, *Cassandra* and *The Orgy*, proceeding from the thesis that “great poets create their own myth”, consciously or unconsciously the poetess re-actualized in her work a certain repertoire of archetypal and mythological structures. Thus, the paradigm of the author's myth of Lesya Ukrainka is a type of religious visionary born in the magical-mythological bosom of ancient beliefs, and his / her functions and values belong to another socio-cultural level: he / she is familiar with the sense of the sacred in the world, and his / her actions and “prophecies” directed to the transcendental dimension. The religious visionary shows attention to the irrational phenomena of his / her psyche, to his / her own intuitive insights, and is inclined to enthusiastic self-denial and self-sacrificing service. This archetypal image is a kind of mythological matrix, on the basis of which the images of the lyrical heroes of Lesya Ukrainka are modelled. Therefore, the appearance in literary criticism of the myth-making definition of the poetess as a “prophetess” or “woman-heresiarch” (the female type of mystic visionary), which is based on the images she modelled (Tirzah and Cassandra), was not accidental, but they do not take into account the fact that this archetypal

matrix is important for the myth-thinking of the poetess. The images of prophets in the works of Lesya Ukrainka appear as ideal carriers of the author's ideas, since they allow one to comprehend a certain problem in the volumetric perspective of the past, present and future. In dramatic sketches and poems, these are mainly a national issue, focused on the existential dilemmas of freedom and slavery, sacrifice and indifference, freedom and sacrifice. The principle of hierarchical openness can be recognized in the characterization of the poetess' characters: some have already redeemed themselves as a victim, others have not overcome the contradiction between the earthly and the ideal, but are on the path of spiritual identification.

Creativity of Lesya Ukrainka is thoroughly imbued with prophetic visions concerning the future of Ukraine. This issue, as well as further detailed analysis of the implementation of prophecy on a broad basis, is a promising direction in the development of the problem posed in the paper.

References

- Ahejeva, Vira (2001) *Poetesa zlamu stolit'*. *Tvorčist' Lesi Ukrajinky v postmodernij interpretaciji* [The Poetess of the Turn of the Century. The Work of Lesya Ukrainka in a Postmodern Interpretation]. Kyjiv: Lybid.
- Anhelova, Anhelina (2004) *Mifolohične osmyslennja buttja u dramaturhiji Lesi Ukrajinky* [Mythological Understanding of Life in the Drama of Lesya Ukrainka] (Doctoral dissertation – unpublished). Kyjiv: Deržavna akademija kerivnych kadriv kul'tury i mystectv.
- Bezrukova, Iryna, Viktoriia Marceniško (2012) “Antyčnyj tekst jak sjužetno-strukturna osnova dramatyčnoji poemy Lesi Ukrajinky ‘Kassandra’” [Ancient Text as a Plot-Structural Basis of Lesya Dramatic Poem “Cassandra”] [In:] *Visnyk Čerkas'koho universytetu. Serija: Filolohični nauky* [Bulletin of Cherkasy University. Series: Philological Sciences]. Volume 26; 45–52.
- Bodyk, Ostap (2004) “Filosofs'ko-relihijne osmyslennja ljuds'koho buttja u tvorčosti Lesi Ukrajinky” [Philosophical and Religious Understanding of Human Existence in the Works of Lesya Ukrainka]. [In:] *Literatura. Fol'klor. Problemy poetyky, II: Pytannja mentalitetu v ukrajins'kij literatury* [Literature. Folklore. Problems of Poetics, II: Questions of Mentality in Ukrainian Literature]. Volume 18; 115–126.
- Bolen, Jean Sh. ([1989] 2005) [*Gods In Everyman: Archetypes That Shape Men's Lives*. New York: Harper&Row Publishers.] Translated into Russian by Evgeniy Miroshnichenko. *Bohi v každom mužčine. Archetipy, upravljajuščie žyzn'ju mužčin*. Moskva: Izdatelskij dom “Sofiya”. <http://kogni.narod.ru/coronis.htm> [date of access: 23 July 2021].
- Cassirer, Ernst ([1925] 2001) [*Philosophie der symbolischen Formen Bd. II Das mythische Denken*, Berlin]. Translated into Russian by Sergey Romashko. *Filosofija simvoličeskyh form, II: Mifolohičeskie myslenie*. Moskva–Sankt-Peterburh: Universitetskaya kniga.
- Chorob, Stepan (2002) *Ukrajin'ska moderna drama kincja XIX–počatku XX stolittja (neoromantyzm, symbolizm, ekspresionizm)*, [Ukrainian Modern Drama of the Late XIX–Early XX Century (Neo-Romanticism, Symbolism, Expressionism)]. Ivano-Frankivs'k: Plai.
- Cundi, Percival ([1923-1924]1950) [*Zibrannja tvoriv u semy tomach*. Kyjiv]. “Introduction”. [In:] Lesya Ukrainka. *Spirit of Flame. A Collection of the Works of Lesya Ukrainka*. Translated into English by Percival Cundy. New York: Bookman Associates.
- Dontsov, Dmytro (1953) “Poetka proročycja (Lesja Ukrajinka)” [Poetess Prophetess (Lesya Ukrainka)] [In:] *Tuha za herojičnym. Ideji i postati literaturnoji Ukrajinny* [Longing for the Heroic. Ideas and Figures of Literary Ukraine]. London: Vydannja Spilky ukrajins'koho molodi; 5–28.

- Frazer, James G. ([1923] 2016) [*The Golden Bough*. London: Macmillan and Co]. Translated into Russian by Mikhail Ryklin. *Zolotaja vetv': Issledovanie mahii i relihii*. Moskva: Akademicheskii Proyekt.
- Haleta, Olena (2011) "Na ruginax. Dvi rozvjazky do odnoji dramy" [On the Ruins: Two Solutions to One Drama]. [In:] Lesya Ukrainka. *Dramy ta interpretaciji* [Drama and Interpretation]. Kyjiv: Knyha; 103–110.
- Hryhorčuk, Yuliya (2016) "Chudožnje osmyslennja obrazu proroka i joho misiji u tvorčosti Viry Vovk i Lesi Ukrainky" [Artistic Interpretation of the Image of the Prophet and his Mission in the Works of Vera Vovk and Lesya Ukrainka]. [In:] *Slovo i Čas*. Volume 12, 36–41.
- Hundorova, Tamara (2002) *Femina melancholica. Stat' i kul'tura v hendernij utopiji Ol'hy Kobyljans'koji* ["Femina Melancholica." Gender and Culture in Olga Kobyljanska's Gender Utopia]. Kyjiv: Krytyka.
- Hundorova, Tamara (2009) *ProJavlennja slova: Dyskusija rann'oho ukrajins'koho modernizmu* Krytyka [Manifestation of the Word. Discourse of Early Ukrainian Modernism]. Kyjiv: Krytyka.
- Jakubsky, Borys (1930), "Orhija" [The Orgy]. [In:] Lesya Ukrainka. *Tvory u dvanadcaty tomach* [Works in Twelve Volumes]. Volume XI: Dramy [Drama]. Kyjiv: Knyhospilka; 109–117.
- Kobec, Olena (2013) "Specyfika funkcionuvannja konceptu "prorok" u tvorčosti Ivana Franka ta Lesi Ukrainky" [The Specifics of the Functioning of the Concept of "Prophet" in the Works of Ivan Franko and Lesya Ukrainka]. [In:] Viktor Kocur (ed.) *Materialy VII Mižnarodnoji naukovo-praktyčnoji internet-konferenciji "Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na počatku tret'oho tysjačolittja u krajinox SND"* [Proceedings of the VII International Scientific and Practical Internet Conference "Problems and Prospects of Science Development at the Beginning of the Third Millennium in the CIS Countries."]. Pereiaslav-Chmel'nyč'kyj: Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody; 286–288.
- Kočerha, Svitlana (2011) *Kul'turosofs'ka koncepcija Lesi Ukrainky: kul'turni kody, obrazy, sjužety* [Lesya Ukrainka's Cultural-Philosophical Concept: Cultural Codes, Images, Plots] (Doctoral dissertation abstract – unpublished). L'viv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka.
- Kočerha, Svitlana (2017) "Topos cyrku v tvorčosti Lesi Ukrainky" [Circus Topos in the Works of Lesya Ukrainka]. [In:] *Sučasni literaturoznaveči studiji. Literaturni vymiry vydovyščnyx form kul'tury* [Modern Literary Studies. Literary Dimensions of Spectacular Forms of Culture], Volume 14; 229–239.
- Kozij, Dmytro (1984) "Formy trahizmu u Lesi Ukrainky" [Forms of Tragedy in Lesya Ukrainka]. [In:] Dmytro Kozij, *Hlybynnij etos. Narysy z literatury i filosofiji* [Deep Ethos: Essays on Literature and Philosophy]. Toronto–N'ju-Jork–Paryž–Sidnej; 156–163.
- Lesyk, Volodymyr (2004) "Intuityvizm čy prahmatyzm? ("Kassandra" Lesi Ukrainky)" [Intuitivism or Pragmatism (Lesya Ukrainka's Cassandra)]. [In:] *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Serija: Filolohija* [Bulletin of Lviv University. Series: Philology]. Volume 35; 252–256.
- Levčenko, Halyna (2013) *Mif proty istoriji: Semiosfera liryky Lesi Ukrainky* [Myth Versus History. Hemisphere of Lesya Ukrainka's Lyrics]. Kyjiv: Akademvydav.
- Levčuk, Yuliia (2015) *Žanrova systema tvorčosti Lesi Ukrainky (kohnityvnyj aspekt)* [Genre System of Ukrainka Lesya Creativity (Cognitive Aspect)] (Doctoral dissertation – unpublished). Luč'k: Schidnojevropejs'kyj nacional'nyj universytet imeni Lesi Ukrainky.
- Lotman, Yuriy (2000) *Semiosfera* [Semiosphere]. Sankt Peterburh: Iskustvo-SPB.
- Masenko, Larysa (2002) *U Vavylons'komu poloni: temy nacional'noji ta social'noji nevoli u dramaturhiji Lesi Ukrainky* [In the Babylonian Captivity: Themes of National and Social Captivity in the Drama of Lesya Ukrainka]. Kyjiv: Soniashnyk.
- Mejzers'ka, Tetiana (1997) *Problemy indyvidual'noji mifolohiji (T. H. Ševčenko – Lesja Ukrainka)* [Problems of Individual Mythology (Taras Shevchenko – Lesya Ukrainka)] (Doctoral dissertation – unpublished). Odesa: Odes'kyj deržavnyj universytet imeni I. I. Mečnykova.

- Nastin, Igor (2012) *Psicholinhvistika: psikhosemanticheskiy aspekt* [Psycholinguistics: Psychosemantic Aspect]. Moskva: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Poliščuk, Yaroslav (2000) *Estetyka mifu i mifolohičnyj horyzont rann'oho ukrajins'koho modernizmu* [Aesthetics of Myth and Mythological Horizon of Early Ukrainian Modernism] (Doctoral dissertation abstract – published). Kyjiv: Instytut literatury im. T.H. Shevchenka.
- Poliščuk, Yaroslav (2002) *Mifolohičnyj horyzont ukrajins'koho modernizmu* [Mythological Horizon of Ukrainian Modernism]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV.
- Protopopova, Irina (2002) “Afina-Koronida i tret'ja ptica iz trahedii Evripida *Ion*” [Athena-Coronis and the Third Bird from the Tragedy of Euripides *Ion*]. [In:] *Mirovoe drevo = Arbor mundi* [World Tree = Arbor Mundi]; Volume 9. <http://kogni.narod.ru/coronis.htm> [date of access: 23 July 2021].
- Rudnyc'kyj, Mykhailo (1936) *Vid Myrnoho do Chvyll'ovooho* [From Mirny to Khvylovy]. Lviv: Vyd. spilka “Dilo”.
- Stavyc'kyj, Oleksii (1970) *Lesja Ukrainka: etapy tvorčoho šljachu* [Lesya Ukrainka: Stages of the Creative Path]. Kyjiv: Dnipro.
- Sverstjuk, Yevhen (1999) *Na svjati nadiji. Vybrane* [On the Holidays of Hopes. Favorites]. Kyjiv: Nasha vira.
- Sverstjuk, Yevhen (2008) *Mit Lesi Ukrainky* [Myth of Lesya Ukrainka]. Luc'k: RVV «Vezha» VNU im. Lesi Ukrainky.
- Tanjuk, Les (1992) “Do problem ukrajins'koji 'proročoji' pjesy (*Kassandra* Lesi Ukrainky, *Prorok* Volodymyra Vynnyčenko, *Narodnij Malaxij* Mykoly Kuliša)” [To the Problems of the Ukrainian 'Prophetic' Play (*Cassandra* by Lesya Ukrainka; *The Prophet* by Volodymyr Vynnychenko; *People's Malachi* by Mykola Kulish)]. [In:] *Sučasnist.* Vol. 2; 130–140.
- Taranhul, Irina (2009) “... Ja zavždy čuju hore, baču hore, a pokazaty ne vmiju”: moral'no-psycholohični antynomiji obrazu Kassandry v interpretaciji Lesi Ukrainky” [I always Hear Grief, I See Grief, but I Can't Show it”: Moral and Psychological Antinomies of the Image of Cassandra in the Interpretation of Lesya Ukrainka]. [In:] *Volyn' filolohična: tekst i kontekst* [Volyn Philological: Text and Context]. Volume 7; 321–328.
- Turhan, Olha (1998) “*Kassandra* Lesi Ukrainky – avtors'kyj 'tekst-mif” [Lesya Ukrainka's *Cassandra* – Author's 'Text-Myth']. [In:] Anatolii Krylovec, Yaroslav Poliščuk (eds.) *'Kassandra' Lesi Ukrainky i avtors'kyj modern* [Lesya Ukrainka's *Cassandra* and Author's Modernism]. Ostroh: Ostrozka Akademia; 3–16.
- Ukrainka, Lesya ([1923-1924]1950) *Zibrannja tvoriv u semy tomach*. Kyjiv]. *Spirit of Flame. A Collection of the Works of Lesya Ukrainka*. Translated into English by Percival Cundy. New York: Bookman Associates.
- Ukrainka, Lesya ([1936-1937]1968) *Vybrani tvory u tr'och tomach*. Kyjiv]. *Life and Work. Selected Works*. Translated into English by Vera Rich. Toronto: Woman Council of Ukrainian Canadian Committee.
- Ukrainka, Lesya (1977) *Zibrannja tvoriv u dvanadcaty tomach* [Collection of Works in 12 Volumes]. Volume VIII: Literaturno-krytyčni ta publicystyčni statti [Literary-Critical and Journalistic Articles]. Kyjiv: Naukova dumka.
- Wójtowicz, Sylwia (2008) *Dramatopisarstwo Lesi Ukrainky. Horyzont aksjologiczny refleksji kulturowych* [Lesya Ukrainka's Drama. Axiological Horizon of Cultural Reflections]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zabužko, Oksana (2018) *Notre Dame D'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohij*. [Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka in the Conflict of Mythologies]. Kyjiv: Komora.
- Žvanija, Liudmyla (2013) *Katehorial'ni paradyhmy ljuds'koho buttja: vizija Tarasa Ševčenka i Lesi Ukrainky* [Categorical Paradigms of Human Existence: the Vision of Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka] (Doctoral dissertation – unpublished). Kyjiv: Kyjiv's'kyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Ševčenka.

KATARZYNA BUCZEK
University of Opole, Faculty of Philology

A Content Analysis of COVID-19 Pro-Vaccine and Anti-Vaccine Internet Memes in Poland

Abstract

Faced with Covid-19 people are overwhelmed with information coming from governmental or health care sources but also from social media and digital communication platforms. The Internet and especially social media are often inundated with unreliable or even false information regarding COVID-19 and vaccination against it. This seriously impacts the public health, since misinformed people may be hesitant towards the health-related measures enforced by the governments and health authorities, which, in turn, contributes to their vaccine hesitancy. The aim of the paper is to investigate the Internet memes created and popularized in Poland by supporters and opponents of COVID-19 vaccinations. The data for the study include memes published between December 2020 (vaccinations become available in Poland) to May 2021 and comes from the most popular, publicly accessible social networks and meme pages with the greatest number of followers. The content analysis relays on such variables as whether the meme is pro- or antivaccine, what persuasive appeals (emotion, fear, rationality) are used, number of reactions and shares. Additionally, the analysis looks at the thematic content of the memes and tries to specify whether the pro- and anti-vaccination memes contain more gist than verbatim information. The analysis aims to define persuasion methods that pro-vaccine and anti-vaccine groups use in their memes.

Keywords: content analysis, memes, Covid-19, persuasion methods

Introduction

Social media enable people to access information about the current state of affairs almost instantaneously. Moreover, as a communication medium, they make spreading information easy and inexpensive. As suggested by Rubin and Wilson (2021: 131), all that leads to a situation in which people are under the misapprehension that they are experts in almost any field and do not need to consult their decisions with more experienced, acknowledged specialists. This refers not only to politics, finance, and culture but also to health issues which, in the age of the Covid-19 pandemic, have dominated the information circulated

amongst people. Houlden *et al.* (2021: 1991) state that online communication platforms have recently been overflowed with misinformation concerning Covid-19, which, in turn, may have serious health implications. In their study, the researchers, among others, point to studies by Brennen *et al.* (2020) and Cuan-Baltazar *et al.* (2020) that support the claims and draw similar conclusions. The misinformation regarding Covid-19 is associated predominantly with lack of trust in governmental sources of information and broadly understood science (Han *et al.* 2021; Soveri *et al.* 2021). As a consequence, people are confused and do not follow the official line of medical advice and are not willing to wear protective face masks or take the Covid-19 vaccination.

With the significant growth of social media users in Poland (Table 1), the problem of misinformation and distrust in official sources of information increases. According to the forecast concerning the growth of social network users in Poland (Statista Aug 13, 2021), the number of active social network users is expected to reach 32.11 million individuals in 2026. This indicates a probable increase of 5.88 million new users from 26.23 million already active users in July 2021.

Table 1. Social media use in Poland (<https://datareportal.com>)

YEAR / POPULATION	SOCIAL MEDIA USERS	% OF THE TOTAL POPULATION
January 2021/37,82 m	25.90 m	68.5%
January 2020/37,87 m	19.00 m	50%
January 2019/38,07 m	18.00 m	47%
January 2018/38,14 m	17.00m	45%

It is apparent that people in Poland predominantly turn to the Internet and social media when searching the information concerning Covid-19 and the vaccination against it. According to statistical data provided by *Statistics Poland* in 2020, 68.5% of Poles considered the Internet a reliable source of information about Covid-19 (<https://stat.gov.pl/covid/>). Interestingly, every third Pole (37.2%) obtained information about Covid-19 on social networks. Due to that, Poles' attitudes towards, for instance, vaccination against Covid-19 appear to be more and more influenced by such sources. The claim can be supported by the results of the Flash Eurobarometer 494 survey *Attitudes on vaccination against COVID-19* (Ipsos European Public Affairs May 2021). The survey was conducted in all European Union member countries between 21 and 26 May 2021 and included 26106 interviews in total (1020 in Poland).

With regard to Covid-19 vaccination and the fight against the pandemic, it turns out that only 26% of the interviewed Poles *totally agreed* with the statement that "a vaccine is the only way to end the pandemic", and only 19% with "I believe vaccines authorized in the European Union are safe". What is more, 55% of the Polish respondents were totally dissatisfied with the way Polish government has "handled the vaccination strategy" and as many as 58% considered public authorities to be "not sufficiently transparent about Covid-19 vaccines". When it comes to the sources of information people in Poland trust, the survey revealed that only 11% of the surveyed people would use governmental sources, and as many as 51% in total rely on the information coming from colleagues, friends, family as well as media, websites or online social networks. It is equally important that as many as 22% of surveyed Poles claim that they actually do not know whom they can trust or where to look for reliable information concerning Covid-19 treatment or the vaccination against it. All the above data indicate that the abundance of information concerning

the disease in association with the lack of stable and trusted source of information make people rely mostly on their closest friends and online sources that influence people into following particular lines of thought. Since we live in the so-called “visual culture” in which visual content carries significant as well as nonsignificant or trivial information (Evans and Hall 1999: 2), memes become accessible tools for both the authors and the recipients of the information concerning Covid-19 or the vaccination against it. Nonetheless, as pointed by Basch *et al.* (2021: 2), continuous exposure to Covid-19 memes can lead to misinformation and further confusion.

Memes

The term ‘meme’ in its current use is far from the original meaning. It was first coined by Richard Dawkins (1976) who, in order to explain the processes of cultural evolution, described memes as small cultural units of transmission that by way of imitation spread from person to person. Today, the concept of a meme is generally understood as a joke or pun spread throughout the Internet. Merriam-Webster Online Dictionary provides a definition of a meme as “an amusing or interesting item (such as a captioned picture or video) or genre of items that is spread widely online especially through social media.” As specified by Shifman (2014: 41), memes are digital objects that share certain common visual or formulaic features which are continuously imitated, modified and shared by the Internet users. They are limited in communication, yet their impact, due to mass popularity, can have serious consequences for their recipients (Milner 2016: 14). As Milner (2016: 40) points out, memes are important not only due to their undeniable mass popularity and spread that is often greater than any individual text can have, but also because by using multimodal elements, they aim at collective response and reaction. Their goal is to comment, interpret or mock current situations or social affairs. Since they are easily accessible via social media, they are more and more commonly used by various social movements to promote their ideologies, criticize individuals and institutions or manipulate people into certain actions and behaviours (Ross, Rivers 2017; Shifman 2014). With the growing reliance on information from social media, memes play an important role in shaping people’s opinions and attitudes towards political, social and health issues. More than ever, faced with the Covid-19 pandemics and the lockdowns, people not only search the Internet for information concerning medical treatment, vaccination, and safety precautions but they also try to find materials that would reduce their anxiety and provide humorous content to reduce stress caused by negative experiences related to Covid-19 pandemic (Akram *et al.* 2021: 8). Basch *et al.* (2021: 2) points out, however, that despite the general intentions of memes to be humorous, they may enhance and promote inaccuracy and misinformation. This, in turn, may lead to a lack of trust in science and modern medicine as well as strong belief in the detrimental side effects of Covid-19 vaccination.

Aims and data

Covid-19 pandemics and the lockdowns have led people to search the Internet for information concerning medical treatment, vaccination and safety precautions. Very often, however, people do not care whether the sources they use are reliable and verifiable. What is more, most people want to get the information at

a glance. All that makes Internet memes a possible source of information that is easy to understand and does not require elaborate reading of complex texts.

98

The aim of the paper is to investigate the Internet memes created and popularized in Poland by supporters and opponents of Covid-19 vaccinations and identify the characteristics of pro-vaccination compared with anti-vaccination memes. In order to do that, the author analyses 80 memes published within six months from December 2020 (when vaccinations became available in Poland) to May 2021. The memes come from the most popular, publicly accessible social networks and meme pages with the greatest number of followers (data as of May 2021). The author takes into account the memes using only the Polish language, which focus exclusively on the topic of Covid-19 vaccination and do not touch upon any additional (e.g. political, cultural or financial) matters. Although such frames limit the number of memes, they ensure that the analysis does not stray from the main subject. The paper discusses how the attitudes towards the Covid-19 vaccination are expressed through social media, and memes in particular. Figures 1 and 2 provide the examples of pro-and anti-vaccination memes that are included in the study.

Figure 1. Example of an anti-COVID-19 vaccination. The image is a public domain work. Source: <https://demotywatory.pl/5043817/>. [Translation: Covid-19 vaccination is effective and completely safe, however, it has one, small side effect]

Figure 2. Example of a pro-COVID-19 vaccination. The image is a public domain work. Source: <https://demotywatory.pl/5071661/>. [Translation: Gradation of stupidity: 1. Stupid 2. More stupid 3. The most stupid 4. Anti -vaccinationists 5. Covidiot 6. Flat-earther 7. Anti -vaccinationists-Covidiot]

Method and procedure

The study adopts quantitative content analysis and attempts to evaluate and compare the memes from the perspective of their thematic engagement and manipulation techniques.

The first part of the analysis aims at depicting thematic differences between pro- and anti-vaccination memes. The thematic content analysis of the material is based on 14 categories which are modelled on Bean (2011):

1. Vaccine-preventable diseases (whether the subject is included in the memes, and is used to support or discard the vaccination)
2. Logical fallacies / faulty thinking (errors in reasoning that are deliberately used to support or discard the vaccination)

3. Vaccine injury/safety/autism (whether the subjects are used in the memes to support or discard the vaccination)
4. Informed decisions (whether the memes suggest making decisions concerning vaccination based on knowledge and reliable information)
5. Vaccine effectiveness
6. Out-group is danger to society (whether the memes mention the out-group)
7. Conspiracy theories (whether the memes refer to or use conspiracy theories about Covid-19)
8. Stupidity/gullibility (whether the memes present the out-group members as naive, easily deceived and too willing to believe everything they are told)
9. Appeal to nature / nature is better
10. Scientific method (whether the memes use trustworthy, scientific sources)
11. Civil liberties (whether the memes refer to civil liberties to support their anti- or pro-vaccination message)
12. Ignorance (whether the memes accuse the out-group members of ignorance of effects of vaccination)
13. Nondescript / ominous (whether the memes aim at scaring the viewers)
14. Victimhood (whether the memes suggest that taking or not taking vaccines hurts, damages, or makes people suffer)

Each meme was evaluated separately by one coder - the author, and 10% of the material was evaluated by an independent coder to ensure the reliability of the evaluation of the material for analysis. Next, Cohen's kappa interrater reliabilities were calculated for categorical variables (Cohen, 1960). The Cohen's kappa statistic was used to measure to what extent the author's evaluation of the material agreed with the evaluation of the second coder. The result of the test indicated moderate to perfect agreement. This meant that the authors evaluation was balanced and well founded.

In the evaluation process, each meme may represent more than one theme. The memes which include the vaccination supportive messages are treated as pro-Covid-19 vaccination memes, and the memes that contain discouraging messages are treated as anti-Covid-19 vaccination memes.

Possible differences between the pro- and anti-Covid-19 vaccination memes are measured with the use of chi-square tests (with Yates correction that is used for small sets of data), which allow evaluating the proportion differences on each category's role as far as pro- and anti-Covid-19 vaccination is concerned.

In the second part of the analysis the author wants to find out what persuasive techniques are used in both types of memes, whether they appeal to the emotional side of the memes' recipients, their fears, or maybe they try to rationalize the matter. Focus is also put on the style of the memes, whether they employ sarcasm - use words that mean the opposite of what the memes' authors want to express. The above mentioned variables are coded and evaluated by two independent raters who used the codebook inspired by and modelled on Harvey *et al.* (2019). Each variable is evaluated for each meme with the use of a 0-7 points scale where 0 means 'completely/absolutely not' and 7 means 'completely/absolutely yes' (see: Table 2). After individual evaluation, the coders discuss their answers to the questions and establish a shared evaluation of each meme.

Table 2. Variables in the analysis of memes' persuasive techniques.

VARIABLE	QUESTION	SCALE
APPEAL TO EMOTIONS	Is the meme emotional? Does it appeal to emotions (both positive and negative)	from 0 –'completely/absolutely not' to 7 'completely/absolutely yes
APPEAL TO FEAR	Does the theme appeal to fear? Is fear a tactical move to persuade the recipients?	from 0 –'completely/absolutely not' to 7 'completely/absolutely yes
APPEAL TO RATIONALITY	Does the meme appeal to rationality, knowledge or logic?	from 0 –'completely/absolutely not' to 7 'completely/absolutely yes
LEVEL OF SARCASM	How sarcastic is the meme?	from 0 –'not sarcastic at all' to 7 'very sarcastic'

It is also important for the study to calculate the number of false statements (the information that is incorrect and is given with the intent to mislead) that appear in both types of memes. Each meme's total number of statements (sentences or phrases that are used) and the number of false statements (sentences or phrases that provide a false, incorrect information) are calculated separately and later on added to specify the numbers for the whole material. The statement is understood in the study as a sentence, a phrase or word, depending on the stylistic character of the meme.

Results

It has been observed that out of 80 memes that were selected and analyzed, 61.25% were anti-Covid-19 vaccination memes. When it comes to the number of false statements, it turns out that the mean percentage (MP) of false statements in all pro- and anti-vaccination memes is equal to 19.56% with standard deviation (σ) – a measure of how numbers spread out – equals 1.15. Interestingly, the number of false statements is considerably bigger amongst anti-Covid-19 vaccination memes (the mean percentage (MP) of false statements amounts to 35% with standard deviation (σ) = 1.19) than pro-Covid-19 vaccination memes (here MP = 2.72% σ = 0.7).

Chi-square tests were conducted to evaluate the percentage differences in each type of theme as a function of pro- and antivaccine memes. Generally, the choice of topics used by both types of memes is not statistically significant (although the data from the sample may seem to suggest the opposite), and both groups use a broad variety of themes (Table 4). The results of the tests reveal that there are two statistically significant categories, namely – *stupidity/gullibility* and *ignorance*. Both themes are predominantly used in pro-vaccination memes. The tendency is to show the anti-vaccination movements as stupid and ignorant, and the people who are opposed to Covid-19 vaccination as uneducated and narrow-minded (Figure 3).

Figure 3. Pro-vaccination memes referring to ignorance and stupidity. The image is a public domain work. Source: <https://wyborcza.pl/andrzejrysuje/178695216/>; <https://demotywatory.pl/5048664/>; (<https://wyborcza.pl/andrzejrysuje/178695216/>)

[Tłumaczenie: vaccine ... oh, no way. It can be detrimental to health]

[Tłumaczenie: No, mRNA vaccine does not change your genome. Pity, this could have been a chance for you]

What is also important is that a range of themes is used only by one of the two types of memes. Such a situation makes it impossible to perform the chi-square tests. Nevertheless, the avoidance of particular topics also sheds some light on the character of the memes and their thematic tendencies and preferences. To these belong themes referring to *vaccine-preventable diseases*, *appeal to nature/nature is better*, *scientific method* used in the process of the development of Covid-19 vaccines, *civil liberties* and *non-descript/ominous* theme. Anti-Covid-19 vaccination memes do not expound about the vaccine-preventable diseases topic so as not to remind their readers that historically speaking, all types of vaccinations have brought more good than potential risk or danger. Surprisingly, pro-vaccine memes avoid a much broader range of themes, which may suggest that their authors are not entirely confident about the matter. None of the pro-Covid-19 vaccination memes uses the *scientific method* theme. This supports the aforementioned Eurobarometer 494 survey, which revealed that people in Poland have little knowledge concerning the scientific and health measures behind the vaccination. Pro-Covid-19 vaccination memes are also not *ominous* in their character, as they do not use people's fears to convince them that vaccination will be beneficial for them. Anti-Covid-19 vaccination memes tend to have an ominous, non-descriptive character to scare people of the vaccination. They also try to convince people about the vaccine's lack of effectiveness in an irrational and emotional way, often using the argumentation of *civil liberties*. The detailed analysis and the statistical significance of the thematic differences between pro- and anti-Covid-19 vaccination is presented below in Table 4.

Table 4. Chi-square tests on themes as a function of pro- and antivaccine memes

THEME	PRO-COVID-19 VACCINATION MEME	ANTI- COVID-19 VACCINATION MEME	
VACCINE- PREVENTABLE DISEASES	6	-	
LOGICAL FALLACIES/FAULTY THINKING	12	9	The chi-square statistic is 4.0586. The p-value is .043947. Significant at $p < .05$. The Fisher exact test statistic value with Yates correction is 0.067. The result is not significant at $p < .05$.
VACCINE INJURY/ SAFETY/ AUTISM	6	21	The chi-square statistic is 4.6906. The p-value is .030328. Significant at $p < .05$. The chi-square statistic with Yates correction is 3.6984. The p-value is .054465. Not significant at $p < .05$.
INFORMED DECISIONS	6	4	The chi-square statistic is 2.1744. The p-value is .140328. Not significant at $p < .05$. The chi-square statistic with Yates correction is 1.2715. The p-value is .259483. Not significant at $p < .05$.
VACCINE EFFECTIVENESS	2	12	The chi-square statistic is 4.2792. The p-value is .038582. Significant at $p < .05$. The chi-square statistic with Yates correction is 3.121. The p-value is .07729. Not significant at $p < .05$.
OUT-GROUP IS DANGER TO SOCIETY	7	3	The chi-square statistic is 4.8614. The p-value is .027464. Significant at $p < .05$. The chi-square statistic with Yates correction is 3.4499. The p-value is .063254. Not significant at $p < .05$.
CONSPIRACY THEORIES	7	18	The chi-square statistic is 1.7705. The p-value is .183315. Not significant at $p < .05$. The chi-square statistic with Yates correction is 1.173. The p-value is .278781. Not significant at $p < .05$.

THEME	PRO-COVID-19 VACCINATION MEME	ANTI-COVID-19 VACCINATION MEME	
STUPIDITY GULLIBILITY	12	5	The chi-square statistic is 9.2197. The p-value is .002394. Significant at $p < .05$. The chi-square statistic with Yates correction is 7.595. The p-value is .005853. Significant at $p < .05$.
NATURE/NATURE IS BETTER	-	1	
SCIENTIFIC METHOD	-	1	
CIVIL LIBERTIES	-	3	
IGNORANCE	9	4	The chi-square statistic is 6.0762. The p-value is .013701. Significant at $p < .05$. The chi-square statistic with Yates correction is 4.6395. The p-value is .031244. Significant at $p < .05$.
NONDESCRIPT OMINOUS	-	8	
VICTIMHOOD	2	10	The chi-square statistic is 2.9008. The p-value is .088537. Not significant at $p < .05$. The chi-square statistic with Yates correction is 1.9094. The p-value is .167029. Not significant at $p < .05$.

As far as the emotional aspect of the memes and especially their appeal to emotions and fears are concerned, it turns out that both pro-vaccination and anti-vaccination memes do appeal to emotions and predominantly address their readers' feelings. Still, the analyzed pro-vaccination memes generally appeal to positive emotions, whereas anti-vaccination ones try to appeal mainly to fears. Pro-vaccination memes refer to the readers' rationality and common sense much more often than anti-vaccination memes do. The appeal to emotions is, in general, less common in both types of memes. However, when the authors of the anti-Covid-19 vaccination memes want to play on emotions, they tend to appeal to fear of the meme's recipients. The analysis also revealed presence of sarcasm in both types of the memes. Nonetheless, it has been used much more often in pro-Covid-19 vaccination memes than in the anti-vaccination ones and was directed at the opponents of Covid-19 vaccination.

The detailed data are presented in Table 5 below.

Table 5. Mean scores for each variable

	PRO-COVID-19 VACCINATION MEMES	ANTI-COVID-19 VACCINATION MEMES
APPEAL TO EMOTION	MP = 3.51, σ = 1,52	MP = 3.04, σ = 1.27
APPEAL TO FEAR	MP = 1.00, σ = 1.41	MP = 2.71, σ = 1.45
APPEAL TO RATIONALITY	MP = 2.25, σ = 2.42	MP = 1.67, σ = 1.13
DEGREE OF SARCASM	MP = 3.51, σ = 2.31	MP = 2.32, σ = 1.67

Conclusions

The study attempts to offer insights into the strategies of persuasion applied in memes published between December 2020 to May 2021 to express pro- and anti-Covid-19 vaccine information. Despite particular limitations of the study, namely, the small number of the memes accepted for the analysis caused by the use of only Polish language memes concerned purely with the Covid-19 vaccination topic, the results of the analysis stand in agreement with the Eurobarometer 494 survey's conclusions and reveal mixed attitudes towards Covid-19 vaccination in Poland, and especially on Polish social media. This is visible when we look at the pro- and anti-vaccination memes and how they try to convince their viewers. Predominantly, the anti-Covid-19 vaccination memes' driving force is lack of trust in health care system and science and concern about the vaccination's safety and adverse effects. The content of both types of memes shows a relatively low level of literacy of both the authors of the memes and their recipients when it comes to health issues and the fight with Covid-19. Very often they are based on fears and scientifically unsupported pieces of information that are intended to play on people's emotions. Memes that are often used as humorous tools that help to develop coping mechanisms to fight stress, anxiety or tension play here a detrimental role. It can be concluded that Covid-memes, especially anti-Covid-19 vaccination memes and, thus, social media information, instead of promoting vaccination and engaging vaccine-hesitant Poles, clearly compromise the efforts to promote vaccination.

References

- Akram, Umair, Kamila Irvine, Sarah F. Allen, Jodie C. Stevenson, Jason G. Ellis and Jennifer Drabble (2021) "Internet Memes Related to the COVID-19 Pandemic as a Potential Coping Mechanism for Anxiety." [In:] *Nature: Scientific Reports* 11, 22305. doi.org/10.1038/s41598-021-00857-8
- Basch Corey H., Zoe Meleo-Erwin, Joseph Fera, Christie Jaime and Charles E. Basch (2021) "A Global Pandemic in the Time of Viral Memes: COVID-19 Vaccine Misinformation and Disinformation on TikTok." [In:] *Human Vaccines & Immunotherapeutics* 17: 8, 2373-2377. doi.org/10.1080/21645515.2021.1894896
- Bean, Sandra J. (2011) "Emerging and Continuing Trends in Vaccine Opposition Websitecontent." [In:] *Vaccine*. Volume 29, Issue 10; 1874–1880. Online: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264410X11000193>.

- Brennen, Scott J., Felix M. Simon, Philip N. Howard, Rasmus Kleis Nielsen (2020) "Types, Sources, and Claims of COVID-19 Misinformation." [In:] *RISJ [Reuters Institute for the Study of Journalism] factsheet, April 2020*; Reuters Institute: University of Oxford. Online: <https://www.hsd.org/?view&did=836968>
- Cohen, Jacob (1960) "A Coefficient of Agreement for Nominal Scales." [In:] *Educational and Psychological Measurement*. Vol. 20. No 1; 37–46.
- Cuan-Baltazar, Jose Yunam, Maria Jose Muñoz-Perez, Carolina Robledo-Vega, Maria Fernanda Perez-Zepeda, Elena Soto-Vega (2020) "Misinformation of COVID-19 on the Internet: Infodemiology Study." [In:] *JMIR Public Health and Surveillance*, 6(2), e18444. Online: <https://doi.org/10.2196/18444>.
- Evans Jessica and Stuart Hall (eds.) (1999) *Visual Culture: The Reader*. SAGE Publishing
- Han, Qing, Bang Zheng, Mioara Cristea, Maximilian Agostini, Jocelyn J. Belanger, Ben Gützkow, Jannis Kreienkamp, N. Pontus Leander (2021) "Trust in Government Regarding COVID-19 and its Associations with Preventive Health Behaviour and Prosocial Behaviour during the Pandemic: A Cross-sectional and Longitudinal Study." [In:] *Psychological Medicine*; 1–11. Online: <https://doi.org/10.1017/S0033291721001306>.
- Rubin Daniel Ian, Faith Agostinone Wilson (2021) *A Time of Covidiocy: Media, Politics, and Social Upheaval* (Critical Media Literacies Series). Leiden/Boston: BRILL.
- Dawkins, Richard (1989) *The Selfish Gene, Revised Edition*. Oxford: Oxford University Press
- Ross, Andrew S., Damian J. Rivers (2018) "Discursive Deflection: Accusation of 'Fake News' and the Spread of Mis- and Disinformation in the Tweets of President Trump." [In:] *Social Media + Society*. Online: <https://doi.org/10.1177/2056305118776010>.
- Shifman, Limfor (2014). *Memes in Digital Culture*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Soveri, Anna, Linda C. Karlsson, Jan Antfolk, Mikael Lindfelt, Stephan Lewandowsky (2021) "Unwillingness to Engage in Behaviors that Protect Against COVID-19: The Role of Conspiracy Beliefs, Trust, and Endorsement of Complementary and Alternative Medicine." [In:] *BMC Public Health*, 21(1), 684. Online: <https://doi.org/10.1186/s12889-021-10643-w>.

Internet sources:

- Digital Poland 2019-21. [On:] <https://datareportal.com/digital-in-poland> [date of access: 18.05.2022].
- Eurobarometer 494 Attitudes on vaccination against COVID-19. [On:] <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/75097d26-ee81-11eb-a71c-01aa75ed71a1> [date of access: 18.05.2022].
- Forecast of social network user numbers in Poland 2017-2026. [On:] <https://www.statista.com/statistics/569024/predicted-number-of-social-network-users-in-poland/> [date of access: 18.05.2022].
- Główny Urząd Statystyczny (Polish Statistics) *Statystyka zwiqzana z COVID-19*. [On:] <https://stat.gov.pl/covid/> [date of access: 18.05.2022].
- The interrater reliabilities of Cohen's kappa. [On:] <https://www.theanalysisfactor.com/kappameasures-inter-rater-reliability/> [date of access: 18.05.2022].

VASYL DMYTROVYCH BYALYK
Chernivtsi National University, Ukraine

LIUDMYLA IVANIVNA NIZHNIK
Chernivtsi National University, Ukraine

Epistemic Words on the Confidence Scale

Abstract

The article examines a group of 107 epistemic words in order to determine their integral and differential semes and place them on the confidence scale. The relevance of the study is conditioned by the interest in studying the stance of a speaker's utterance. The article analyses the notion of epistemic words, their linguistic and non-linguistic properties. As a result of definition and semantic analyses of epistemic words, epistemic words with high, medium and low modal strength were singled out. Such a categorization is possible, because epistemic words have the same integral semes but various differential semes. Epistemic words have a scalar nature and the level of their modal strength reflects the speaker's commitment to the utterance that ranges from confidence to uncertainty.

Keywords: epistemic words, modal strength, level of confidence, confidence scale, component analysis

Introduction

Linguistic ways of expressing personal feelings and assessments have been the focus of many studies. Thus, the speaker's position is conveyed through various markers of epistemic modality, among which epistemic words occupy a prominent place. Epistemic words have been studied by many linguists (Leo Hoyer, Rodney Huddleston, George Lakoff, Frank Palmer, Geoffrey Pullum, Anna Wierzbicka), psycholinguists (Daniel Kahneman, Karl Teigen, Amos Tversky), sociolinguists (Janet Holmes, Robin Lakoff) that indicates a comprehensive and synergistic approach to the study of this speech phenomenon.

Understanding the semantics of epistemic words is based on the semantic components "I think" and "I do not say that I know" (Wierzbicka 2006: 204). Epistemic words convey the speaker's attitude to the proposition of the utterance. According to their place in the utterance, epistemic words are divided into those that have a definite position and are used before its proposition (epistemic verbs, nouns and adjectives) and those that do not have a definite place (epistemic adverbs, parentheses or phrases). Usually,

epistemic words are used in the main part of the utterance before the subordinate part and are connected with it by the conjunctions *that*, *to* or without a conjunction, and in the structure of the statement refer to the pronoun in the first person singular or plural. Also, there is an opinion (Biber 2006: 99) that epistemic words refer to pronouns in any person if they convey a stance to what is said. Anna Wierzbicka (2006: 204) studies epistemic verbs in phrases with the personal pronoun *I*.

Properties of epistemic words

At the present stage of studying lexical markers of epistemic modality, the following linguistic properties are distinguished for epistemic words and phrases - modal strength, degree of modality, subjectivity / objectivity of modality (Collins 2009, Hoyer 1997, Huddleston & Pullum 2002). In addition, psycholinguistic studies analyze probabilistic terms according to five semantic dimensions: probability level, valence of the expected events (positive or negative), locus of uncertainty (internal or external), intended vagueness (degree of non-commitment), direction of uncertainty (Kahneman & Tversky 1982, Teigen 1988). The properties relevant to this study are discussed below.

The strength of modality is “the strength of commitment (prototypically the speaker’s commitment) to the factuality or actualization of the situation” (Huddleston & Pullum 2002: 175). As epistemic words convey a different level of commitment to what is said, this property is used to place epistemic words on a scale according to the strength they semantically convey. Scholars (Halliday & Matthiessen 2014, Hoyer 1997, Huddleston & Pullum 2002) have already attempted to categorize epistemic adverbs into strong, medium, and weak by modal strength.

Subjectivity and objectivity of modality (Palmer 1990, Huddleston & Pullum 2002, Collins 2009) indicate the internal or external orientation of modality. Subjective modality is intrinsic and indicates the speaker’s confidence / uncertainty (e.g. I believe it’s true). Objective modality is external and indicates a probability that is not linked to the speaker’s opinion (e.g. the tea appears to be hot). Some words convey both internal and external modality (e.g. He will possibly come).

Kahneman D. and Tversky A. (1982) talk about internal and external uncertainty, which differ depending on whether we describe the subjective states of incomplete knowledge or uncertainty associated with external sources. Internal uncertainty stems from ignorance, and external – from the tendency to certain thoughts. These types of uncertainties may depend on the time frame. Uncertainty about past events will be interpreted as ignorance, especially if the truth is known to someone else, while uncertainty about the future comes from a tendency to a certain opinion.

Probability level (Teigen 1988) is inherent for the terms of probability and may have a number equivalent from 0 to 100% (e.g. There is a 50% chance that he took after his father). In language this level of probability is reflected through quantifiers. Rubin V. (Rubin 2010: 536) talks about the scalar model of the continuum of confidence, which includes five levels: absolute confidence, high confidence, moderate confidence, low confidence and uncertainty.

Valence of the expected events (positive or negative) or positive and negative meanings are characteristic for terms and expressions of probability (Teigen & Brun 1999). Meanings can be called positive when they ask the listener to take into account the described result, for example *likely*, while negative meanings imply a denial of the described result, for example *unlikely*.

Terms and expressions of probability are characterized by intentional vagueness (Teigen 1988). Absolute certainty and impossibility cannot vary and they have definite meanings, while probability and uncertainty can vary, as evidenced by the large number of words to denote them. Fuzziness is a “type of internally determined uncertainty in meaning with an external linguistic counterpart” (Li 2011: 811). One of the important features of fuzziness is the lack of a clearly defined boundary.

Mostly, the concepts of probability and certainty coincide, but sometimes they are heterogeneous. On the probability scale “possibly” indicates a small probability, while on the confidence scale “possibly” indicates uncertainty. “Impossible” denotes no probability, but a manifestation of confidence and conviction. The probability corresponds to 100% confidence, but 0% probability does not correspond to uncertainty, because uncertainty involves a certain low percentage of probability. The fact that the speaker reports his uncertainty in the proposition does not equate to a complete rejection of the proposition. Uncertainties may vary with the confidence with which they are evaluated.

Confidence scale

The fact that epistemic words have features such as modal strength and level of probability makes it possible to place them on a scale, which allows the gradation of these words according to the order of decreasing or increasing the level of confidence / probability. The concepts studied by epistemic logic can be located on a scale whose extreme points are knowledge and ignorance (Dotsenko 2006), confidence and doubt (Wesson and Pulford 2009), faith and doubt (Junge 1985), confidence and impossibility (Renooij and Witteman 1999), yes and no (Halliday and Matthiessen 2004). Knowledge, unlike beliefs, is always true, and beliefs can be both true and false. The state of confidence / uncertainty of the speaker varies depending on his belief in the truth of the information he reports. The scale for ranking the terms of epistemic modality is called the continuum of confidence / uncertainty (Fabre 1991), the probability scale (Renooij and Witteman 1999), the reliability scale (Halliday 2004).

The scalar view of epistemic modality is unanimous among scholars and is the subject of discussion in pragmatics, functional linguistics and formal semantic circles. According to Nuyts (2001: 22), it is more common for people to place their judgments on a scale than to place them in terms of discrete categories of certainty and doubt: “from a cognitive and functional point of view, there is good reason to think in terms of the scale, although people highlight only inaccurate positions on it”. Although key positions on the epistemic spectrum may correspond to probability, possibility, confidence, and lack of probability or possibility, the fact that speakers can scalarize these positions using a series of “evaluative expressions” suggests that spectrum terms are not discrete categories.

The confidence scale is used to indicate the modal nuances in the truth of the content of the utterance. This scale is used to describe the strength of belief in terms of accuracy or quality of prediction, judgment, or choice, and is described through a continuum ranging from complete certainty to complete doubt or impossibility (Wesson & Pulford 2009: 151). Strong epistemic values of this scale indicate the truth of the existence of someone / something and weak values indicate doubts. Scholars usually do not distinguish “confidence” from “probability” and place them along the same scale.

Methodology of word grouping of different modal strength

Definition analysis belongs to the traditional methods of semantic research, which allows correlating the meanings of certain lexical items using dictionary definitions. Dictionary definitions are considered as a complete and objective source of formalization of the semantic structure of the word. Analysis of the definitions of lexical units of explanatory dictionaries allows us to identify the semes required for a component analysis. For the definition analysis we use the definitions of 5 explanatory dictionaries (American Heritage Dictionary, Collins English Dictionary, Dictionary by Merriam-Webster: America’s most trusted online dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English, Oxford Dictionaries: English Dictionary, Thesaurus, Grammar help). Table 1 shows the definition analysis of the verb “assume”.

Table 1. Definition of the verb “assume” in explanatory dictionaries.

assume	<ol style="list-style-type: none"> 1. to think or accept that something is true but without having proof of it (5); 2. to suppose (2); 3. if you assume that something is true, you imagine that it is true, sometimes wrongly (1); 4. (formal) to take or begin to have power or responsibility (3); 5. (formal) to begin to have a particular quality or appearance (3); 6. (formal) to pretend to have a particular feeling or quality (3); 7. to take over without justification; seize (3); 8. to clothe oneself in (2); 9. to take up or receive into heaven (1); 10. to take to or upon oneself: UNDERTAKE (1); 11. to place oneself in (1); 12. to take over (the debts of another) as one’s own (1); 13. to take up or in : RECEIVE (1); 14. to take into partnership, employment, or use (1).
--------	---

Out of these definitions of “assume”, only the first three are epistemic, i.e. those that describe mental processes, so they are relevant for the research.

The method of seme analysis is a description of the meaning as a set of semes (Sternin 2008). Seme - a component of meaning that reflects the distinctive feature of the denotation of the word (object, phenomenon, process) and can distinguish the meaning of words. Seme is the smallest, finite, indivisible particle of content, elementary content.

Component analysis is the distinction of integral and differential semes in the meanings of words by their pairwise comparison within a group of lexical units close in meaning. When comparing semantically similar words, there are always the same semes in the compared words. Such semes are called integral. The semes that distinguish the meanings of the compared words are called differential. Component analysis of meaning aims to identify all components of the meanings of comparable words and is made for large arrays of vocabulary - synonymous arrays, lexical-semantic groups and fields (Sternin 2008). Component analysis allows a comprehensive description of the basic integral semes of semantically similar words and differentiate comparable words by semes.

Component analysis of epistemic words showed that they have semes, denoting:

- truthfulness, correctness “sth. is true, right” and untruthfulness “sth. is not true / right”;

- the fact “sth. is a fact”, probability “sth. is likely, possible” and negative improbability “sth. might not be true or genuine”;
- certainty “sure”, intermediate certainty “not completely certain” and denial of certainty “uncertain, not certain”;
- predictions that something will happen “sth. will happen”, “not to be avoided” or “not having a chance to happen”;
- the presence of evidence “with proof”, “according to what is said, heard or seen”, “according to the way sth. appears”, “based on facts” in the formation of opinion and its absence “without proof”;
- clarity “easy to see or understand” and ambiguity “difficult to understand”;
- accuracy “accurate” and inaccuracy “not exactly”.

Epistemic words also have semes connected to mental processes “to think, to believe”, “belief, opinion, feeling”, “understanding”, “sth. is believed”.

Gradation of epistemic words

The modal strength in most cases correlates with the level of confidence / uncertainty. Epistemic words of high modal strength have a high level of confidence / uncertainty, epistemic words of medium modal strength have a medium level, and epistemic words of low modal strength have a low level of confidence / uncertainty. *Sure* in “I’m sure he didn’t do it” statement has a high level of confidence and conveys a high modal strength; *think* in “I think you ought to phone the constable” has an average level of confidence and conveys a medium modal strength; *doubtful* in “It is doubtful that she has transformed the role of a woman in her family” has a low level of confidence and conveys a low modal strength.

The group of epistemic verbs in this study covers 30 verbs *appear, assume, believe, bet, doubt, expect, feel, find, gather, guess, hope, hypothesize, imagine, know, mean, predict, presuppose, presume, reckon, see, seem, suppose, suspect, swear, take, think, trust, understand, wonder*.

The epistemic verbs of high modal strength include *bet, expect, hope, know, mean, predict, see, trust*. These words denote knowledge, faith, expectations, hope, seriousness, statements with them have a positive meaning. They convey a subjective modality, because they indicate a personal attitude to what is said. These words have semes “to think, to believe, to have an opinion”, “sth. is true, right”, “sth. will happen”, “sth. is accurate”, “certain”, “be serious”, “for granted”. Some of these words (*hope, predict, expect*) are directed to the future. Here are examples of the use of epistemic verbs of high modal strength: e.g. It was pouring rain, I *know* that. My hair was all boofy (Moriarty 2014: 24).

The verbs *assume, believe, feel, find, guess, imagine, presuppose, presume, reckon, suppose, think, seem, appear, gather, hypothesize, take, understand* belong to the epistemic verbs of medium modal strength. This group of words is characterized by the following semes of meaning “to think, to believe, to have an opinion”, “to conclude, to understand”, “sth. is true, right”, “not completely certain”, “not exactly”, “have proof”, “without proof”. These words denote a thought, an impression, a feeling, a probable thought about which no confidence has been formed. Such a subjective opinion can be formed indirectly on the basis of information heard from various sources or groundlessly. What a person learns by gathering information through observation and reflection is hypothetical, not real knowledge (Wierzbicka 2006: 222). Reliable

knowledge is in the source of information, not in the result of its processing. The use of epistemic verbs of medium modal strength is shown in the following example: e.g. “And not a moment too soon. I *think* those were the words you used yesterday on the phone to your mother” (Moriarty 2014: 100).

Seem, appear are used to denote external aleatory probability (e.g. The weather *seems* to be fine) and internal epistemic uncertainty (e.g. It *seems* to me that if you place music at the center of your being, then you can't afford to sort out your love life).

The verbs *doubt, suspect, wonder* belong to the epistemic verbs of the low modal strength. They are characterized by semes “to think, to believe, to have an opinion”, “sth. might not be true or genuine”, “feel uncertain”. Further, uncertainty is expressed explicitly by the semantics of the corresponding verb: e.g. I *doubt* my sister will ever marry: If she's sad or upset or angry, she needs to be alone – she fears a man dismissing her womanly tears (Flynn 2012: 62).

Component analysis of 25 epistemic adjectives showed the following. Epistemic adjectives of confidence include *apparent, certain, clear, confident, convinced, correct, evident, inevitable, obvious, positive, right, sure, true, well-known*. Epistemic adjectives of confidence belong to the adjectives of high modal strength and have semes of meanings “easy to see or understand”, “sth. is true or right”, “sth. will happen”, “sth. is accurate”, “sure, certain”, “generally known”, “based on facts”. Some of them are subjective (*confident, convicted*) and some are objective (*positive, inevitable*). Objective epistemic adjectives have a high level of probability. Epistemic adjectives belong to the means of nominating confidence. When a person is confident in something, he speaks of his confidence: e.g. “I'm *sure* he didn't do it. He seems like a gentle child.” “I'm one hundred percent *positive*,” said Jane. “Well, I'm ninety-nine percent *positive*. I'm . . .” (Moriarty 2014: 80).

Epistemic adjectives of medium modal strength include *likely* and *probable* which have a “positive meaning” (Teigen 1988, Wierzbicka 2006) and express the probability that something will happen. Both words have the same meaning as “sth. is likely”, “sth. is true, right”. In the following example there are certain grounds for the assumption with *likely*: e.g. I'm not saying there's anything wrong with public high schools per se, I just think your children are more *likely* to interact with, you know, a better class of person (Moriarty 2014: 274).

Epistemic adjectives of low modal strength include *doubtful, possible, uncertain, unclear, unconvinced, unsure, unlikely, improbable*. All of these epistemic adjectives have a “negative meaning” because they deny confidence, clarity, and probability. They have semes “feel doubt, not certain”, “not having a chance to happen”, “sth. is not true, right”, “difficult to understand”: e.g. He'd never actually mentioned playing with Amabella before, which was part of the reason it had seemed so *unlikely* that he'd been bullying her (Moriarty 2014: 275).

Epistemic nouns of confidence include *assertion, belief, conviction, fact, knowledge*, which are characterized by such semes of meaning as “belief, opinion”, “understanding”, “statement”, “sth. is true or right”, “sure”. They convey a strong belief in the truth of what is being said and a sense of confidence. Epistemic nouns are mostly used in indirect speech in a certain reflection of characters or description of events: e.g. She had never even properly registered the *fact* that the two Toms had the same name, they were so different (Moriarty 2014: 311).

Assumption, chance, claim, hypothesis, idea, impression, feeling, opinion, possibility, suggestion belong to a subgroup of epistemic nouns of medium modal strength with the semes “belief, opinion”, “sth. is true or right”, “without proof”, indicating a probable opinion. Such an opinion is different from knowledge

and subjective, it is not what is said with conviction and confidence: e.g. She liked the *idea* that he only married me for my money (Flynn 2012: 260).

The epistemic nouns of the low modal strength include *doubt* with the meaning “not certain”, “sth. is true or right”. In the example below the speaker expresses strong doubts about the things being discussed: e.g. I have serious *doubts* that several of the frameworks here are more popular (Palahniuk 1999: 25).

Modal adverbs are considered “the most accurate expression of epistemic modality, in the sense that they are accurate means of indicating the degree of probability of the state of affairs” (Nuyts 2001: 55). A wide range of epistemic adverbs allows a speaker to partially “objectify” his position, to hint at some good reason for it, to express the hope that a certain position will be perceived by other people as justified (Wierzbicka 2006: 259).

The analysis of 32 epistemic adverbs showed that epistemic adverbs of confidence (*actually, assuredly, certainly, clearly, definitely, indubitably, ineluctably, inescapably, manifestly, obviously, really, surely, truly, unarguably, unavoidably, undeniably, undoubtedly, unquestionably*) have semes “sth. is true”, “sth. is a fact”, “certain, sure”, “easy to see or understand”, “not to be avoided”, they are epistemic adverbs of high modal strength and, in addition to confidence, convey factuality, certainty, clarity and indisputability. e.g. They didn’t talk for a month. *Clearly*, they’ve made up (Flynn 2012: 349).

Adverbs of medium modal strength (*apparently, kind of, predictably, probably, sort of, supposedly, allegedly, reportedly, evidently*) include a subgroup of epistemic adverbs with semes “sth. is true”, “sth. is a fact”, “according to what is heard or seen”, “according to the way sth. appears”, “sth. is believed”, “sth. is likely”, “with proof”, “without proof”, “not exactly”. In the example below the speaker expresses his subjective opinion, he is not categorical in his statement, because he understands that he may be wrong: e.g. Everyone was *kind of* mad at me, but they’re the ones who never let me pay for movers (Moriarty 2014: 79).

Hearsay adverbs (*allegedly, apparently, evidently, reportedly, supposedly*) are distinguished by Wierzbicka (2006: 281) to denote knowledge that has been learned from various sources. They denote something that is known and expected. The integral seme for understanding the words of this subgroup is “according to sources”, i.e. the knowledge that is learned indirectly through certain sources. These adverbs belong to epistemic words of medium modal strength. Using epistemic adverbs, the speaker refers to what he has said neither trustingly nor skeptically, he does not commit to what is said. Such statements do not express confidence, but convey only indirect, heard knowledge or assumptions that can be believed: e.g. “*Apparently* poor little Ziggy isn’t invited to that party,” Jane’s mother said in a lowered voice (Moriarty 2014: 96).

Perhaps, perhaps, possibly, conceivably refer to epistemic adverbs of low modal strength, because they convey the possibility that something will happen or not. Wierzbicka A. (2006: 276) refers *conceivably* and *possibly* to “uncertain” adverbs. They are possibly speaker-oriented, express the speaker’s assessment of the possibility, reflect the speaker’s desire not to say more than necessary, and are cautious and reflective in nature. Whereas, *conceivably* includes very low confidence in the veracity of the statement made. These words are characterized by semese “sth. is true”, “sth. is believed”, “sth. is likely”, “not certain”, so they are used to convey uncertainty: e.g. So *maybe* there was no good end for me (Flynn 2012: 385).

Conclusion

114

Epistemic words are comparatively new for linguistic study. In this study a set of epistemic words have been categorized by modal strength. Component analysis of 30 epistemic verbs, 25 epistemic adjectives, 20 epistemic nouns and 32 epistemic adverbs allowed their division into groups of words of high, medium and low modal strength. Integral semes for epistemic words are “to think, to believe, to have an opinion”, “to conclude, to understand”, “sth. is true, right”, “sth. is likely”. Differential semes for epistemic words of high modal strength are “sth. is a fact”, “sth. is accurate”, “sth. will happen”, “certain, sure”, “be serious”, “for granted”, “easy to see or understand”, “generally known”, “based on facts”, “not to be avoided”, for epistemic word of medium modal strength differential semes are “not completely certain”, “not exactly”, “have proof”, “without proof”, “according to what is heard or seen”, “according to the way sth. appears”, for modal words of low modal strength differential semes are “feel doubt, not certain”, “not having a chance to happen”, “sth. is not true, right”, “difficult to understand”, “sth. might not be true or genuine”. Separating these semes allows placing epistemic words on a scale of confidence according to the level of confidence they convey.

Linguistic and non-linguistic properties of epistemic words allow studying different aspects of the confidence scale. Epistemic words are placed along this scale according to the modal strength and probability level. They have a positive and negative valence. Epistemic words have a vague position on the scale and can change it, as they can be modified by adjectives or quantifiers and become closer to certainty or uncertainty, taking some direction.

The choice of epistemic words can influence the level of confidence expressed in the utterance. Their use is also connected to the functions the utterance conveys. The speaker not only expresses the confidence or uncertainty in sth., but also uses a set of epistemic words to ensure stable and harmonious communication, to present information, to ask for sth., to show empathy, to give positive evaluation or for discreditation. Further, the connection between the modal strength of epistemic words and their functional use will be studied.

References

- Biber, Douglas (2006) “Stance in Spoken and Written University Registers.” [In:] Liz Hamp-Lyons, Ken Hyland (eds.) *Journal of English for Academic Purposes*. Volume 5, Issue 2. Amsterdam: Elsevier; 97–116.
- Collins, Peter (2009) *Modals and Quasi-Modals in English*. Amsterdam - New York, NY: Rodopi.
- Dotsenko, Olena (2006) *Semantic-Pragmatic Syntax: Features of Modality Expression: Monograph*. Kyiv: Millennium.
- Flynn, Gillian (2012) *Gone Girl*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Halliday, Michael, Christian Matthiessen ([2004] 2014) *An Introduction to Functional Grammar*. Fourth Edition. London: Routledge.
- Hoye, Leo (1997) *Adverbs and Modality in English*. London: Longman
- Huddleston, Rodney, Geoffrey Pullum (2002) *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Junge, Kenneth (1985) “Phenomenological Note on Belief-Feeling and the Relation Between Affect and Belief.” [In:] *Scandinavian Journal of Psychology*. Volume 26, Issue 1; 285-287.

- Kahneman, Daniel, Amos Tversky (1982) "Variants of Uncertainty." [In:] *Cognition*. Volume 11, Issue 2; 143–157.
- Li, Ma (2011) "Clarification on Linguistic Applications of Fuzzy Set Theory to Natural Language Analysis." [In:] *Eighth International Conference on Fuzzy Systems and Knowledge Discovery, FSKD 2011, 26 – 28 July 2011, Shanghai, China*; 811–815.
- Moriarty, Liane (2014) *Big Little Lies*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Nuyts, Jan (2001) *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization*. Amsterdam: John Benjamins.
- Palahniuk, Charles (1999) *Fight Club*. N. Y.: Holt Paperbacks.
- Palmer, Frank (1990) *Modality and the English Modals*. Second Edition. London: Longman.
- Renooij, Silja, Cilia Witteman (1999) "Talking Probabilities: Communicating Probabilistic Information with Words and Numbers." [In:] *International Journal of Approximate Reasoning*. Volume 22, Issue 3. Amsterdam: Elsevier; 169–194.
- Rubin, Victoria (2010) "Epistemic Modality: from Uncertainty to Certainty in the Context of Information Seeking as Interactions with Texts." [In:] *Elsevier Information Processing & Management*. Volume 46, Issue 5. Amsterdam: Elsevier; 533–540.
- Sternin, Iosif (1979) *Problems of Word Structure Analysis*. Voronezh: Voronezh University Publishing House.
- Teigen, Karl (1988) "The Language of Uncertainty." [In:] *Acta Psychologica*. Volume 68. Amsterdam: Elsevier; 27–38.
- Wesson, Caroline, Briony Pulford (2009) "Verbal Expressions of Confidence and Doubt." [In:] *Psychological Reports*. Volume 105. California: Sage Journals; 151–160.
- Wierzbicka, Anna (2006) *English: Meaning and Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Internet sources:

- American Heritage Dictionary*. [At:] <https://www.ahdictionary.com/> [date of access: 30 Jan. 2022].
- Collins English Dictionary*. [At:] <https://www.collinsdictionary.com/> [date of access: 30 Jan. 2022].
- Dictionary by Merriam-Webster*. [At:] <https://www.merriam-webster.com/> [date of access: 30 Jan. 2022].
- Longman Dictionary of Contemporary English*. [At:] <https://www.ldoceonline.com/> [date of access: 30 Jan. 2022].
- Oxford Dictionaries: English Dictionary, Thesaurus, Grammar help*. [At:] <https://en.oxforddictionaries.com/> [date of access: 30 Jan. 2022].

PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Angielskiej

Kolegium Międzydziedzinowych Studiów Indywidualnych, Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-3915-650X

Językoznawstwo antropologiczne we współcześnie prowadzonych badaniach nad językiem i kulturą

Anthropological Linguistics in Contemporary Research on Language and Culture

Abstract:

The idea for this text was dictated by the need to develop a comprehensive taxonomy of Language Anthropology, and in particular the place occupied by Anthropological Linguistics in this classification. The first extensive attempts to determine the exact place that Anthropological Linguistics occupies in this taxonomy were presented over a decade ago (Chruszczewski 2010, 2011), and they were later developed and modified (Chruszczewski 2018). The present classification of Anthropological Linguistics is based upon the current state of knowledge and above all on research undertaken in numerous scientific centers around the world where it is obvious that language is an integral part of human culture and it is recognized that both of the phenomena influence each other and that the most reliable results can be obtained by studying language and culture simultaneously. It goes without saying that scholars are thinking, hard-working and creative beings. Therefore, the increase and updating of knowledge, including research fields and disciplines, is very large and takes place very quickly. Many working research ideas from not so far ago are already recognized and autonomous scientific disciplines. Hence, I share the opinion of those researchers who believe that from time to time it is necessary to modernize, re-describe and explain anew the classification of the disciplines in which we work, so that the readers of our works can see how we ourselves understand the discipline of our core research. On the one hand the following classification of Anthropological Linguistics can be seen as exactly this kind of explanation of how the author of the paper understands this research field, and on the other hand it can be seen also as an open invitation for discussion.

Keywords: Anthropological Linguistics, Contact Linguistics, language, culture

Pomysł na powstanie tego tekstu został podyktowany potrzebą opracowania całościowej taksonomii antropologii języka, a w szczególności miejsca jakie zajmuje w tej klasyfikacji językoznawstwo antropologiczne. Pierwsze rozbudowane próby określenia dokładnego miejsca jakie zajmuje w tej taksonomii językoznawstwo antropologiczne zostały przedstawiona ponad dekadę temu (zob. np. Chruszczewski 2010, 2011), a później były rozwijane i uaktualniane (Chruszczewski 2018). Poniższa klasyfikacja oparta jest o współczesny stan wiedzy, a przede wszystkim o badania podejmowane w różnych licznych ośrodkach naukowych na świecie, w których pracują badacze, którzy wiedzą ponad wszelką wątpliwość, że język jest integralnym elementem kultury wypracowanej przez człowieka i uznają, że oba te zjawiska wzajemnie wpływają na siebie i – co bardzo ważne – są przekonani, iż najwiarygodniejsze wyniki uzyskać można badając oba te zjawiska równocześnie. Nieco przekornie można powiedzieć, iż trudność jednak, między innymi, polega na tym, że człowiek jest istotą myślącą, pracowitą i kreatywną. W związku z czym przyrost i aktualizacja wiedzy, a w tym dziedzin i dyscyplin badawczych, jest bardzo duży i następuje bardzo szybko. Wiele roboczych pomysłów badawczych sprzed lat jest już dzisiaj uznanymi i autonomicznymi dyscyplinami naukowymi. Stąd też podzielam opinię tych badaczy, którzy są zadania, że co jakiś czas należy uwspółcześniać, objaśniać i opisywać na nowo klasyfikację dyscyplin, w ramach których pracujemy, aby czytelnicy naszych prac mogli się zorientować jakim tokiem podążają nasze myśli i jak my sami rozumiemy dyscyplinę, której poświęcamy nasz czas. Poniższa klasyfikacja może być właśnie postrzegana jako pewnego rodzaju dynamiczne i cały czas ubogacane autorskie spojrzenie na – głównie – miejsce językoznawstwa antropologicznego – dyscypliny stosunkowo młodej i – co bardzo cieszy – coraz wyraźniej obecnej w badaniach prowadzonych przez polskich badaczy.

Antropologia języka (wybrane kierunki badań)¹:

- I. ewolucja języka** – dyscyplina naukowa badająca złożone zagadnienie pochodzenia i rozwoju języka jako formy komunikacji symbolicznej właściwej wyłącznie człowiekowi;²
- II. antropologia lingwistyczna** – dyscyplina badająca związki między kulturą, językiem a określoną społecznością mowną;
- III. antropologia pisma (oraz antropologia piśmienności)** – dyscyplina badająca kulturowo zróżnicowane sposoby zapisu i przekazywania informacji;
- IV. językoznawstwo kulturowe** – dyscyplina, której jednym z jego założeń jest badanie relacji: język – kultura – człowiek – rzeczywistość; (np. tzw. hipoteza Sapira–Whorfa);

1 Klasyfikacja ta została przedstawiona również w publikacji książkowej pt. *Kreolingwistyka w zarysie. Językowo-kulturowe mechanizmy przetrwania, rozwoju i dezintegracji*. (Knapik, Chruszczewski – w przygotowaniu).

2 Przedmiotem badania ewolucji języka są początki języka jako formy komunikacji w linii człowiekowatych. Zob. np. bardzo wielowątkowe i bogate w sugestie oraz wskazujące kierunki dalszych prac interdyscyplinarne wprowadzenie do badań nad ewolucją języka pt. *Ewolucja języka. W stronę hipotez gesturalnych* (Żywiczyński, Waciewicz 2015). Zob. też pracę pt. *Evolutionary Linguistics* autorstwa April i Roberta McMahonów z 2013 roku, która mimo swojego tytułu lokuje się zdecydowanie w obszarze badań ewolucji języka; czy prace Chrisa Knighta, który podkreśla w swoich badaniach znaczenie społecznych aspektów kooperacji, które leżą u początków języka (Knight 1991, 2000).

V. **językoznawstwo antropologiczne** (główne kierunki badań):

- A. **językoznawstwo terenowe**, zajmujące się dokumentacją języków (w tym języków ginących) i **etnografią praktyk językowych** (w ramach tej subdyscypliny można lokować np. **badania paremiologiczne**³);
- B. **językoznawstwo typologiczne** zajmujące się klasyfikacją i określeniem typów języków świata, w ramach którego lokować można **językoznawstwo ewolucyjne**;
- C. **językoznawstwo kontaktu**:
- C.1. **językoznawstwo kontaktu zewnątrzspołecznego** (w dużej mierze zbieżne z postulatami wysuwanyymi przez **ekolingwistykę**,⁴ rozumianą jako dyscyplinę zgłębiającą zmienne środowiska funkcjonowania i zmian języków):
1. **makrosocjolingwistyka** opisuje zależności zachodzące między zmianami społecznymi a zmianami językowymi;⁵ opisuje zmianę języka lub śmierć języka zachodzące w wyniku kontaktu społeczności mownych; bada **etnografię mówienia**⁶ społeczności dyskursu itp.;
  - 1.1. **kreolingwistyka** bada procesy oraz opisuje mechanizmy powstawania i dezintegracji języków kontaktu,⁷ tj. głównie pidżynów, języków kreolskich i języków mieszanych, powstających i zmieniających się wraz z rozwojem kontaktów społeczno-kulturowych;
- C.2. **językoznawstwo kontaktu wewnątrzspołecznego** (funkcjonujące w dużej mierze w domenie pragmatyki antropologicznej):
1. **mikrosocjolingwistyka** bada zmiany zachodzące w języku wewnątrz społeczności mownych, w tym np. grzeczność językową,⁸ związki języka z płcią, relacje siły i przewagi w języku itp.;
  - 1.1. **etnolingwistyka** opisuje i bada procesy powstawania i przekształcania się tzw. języków narodowych, powstających i zmieniających się wraz z rozwojem kontaktów społecznych; w ramach etnolingwistyki lokować można **dialektologię**;

3 Zob. rozdział pt. „Paremiologia” autorstwa Stanisława Prędoty (2003: 60–67); zob. też np. pracę poświęconą etnografii przysłów w kreolu jamajskim (Knapik 2019).

4 Zob. np. wprowadzenia do badań ekolingwistycznych autorstwa Salikoko Mufwene (2001).

5 Zob. np. prace Basila B. Bernsteina (1975), czy Petera Trudgilla (1974), ([1974] 1983).

6 Zob. Dell H. Hymes (1962); Muriel Saville-Troike ([1982] 2003).

7 *Mechanizmy* rozumiane są zazwyczaj jako statyczne regularności, które można wyabstrahować i uogólnić; *procesy* są rozumiane jako zjawiska bardzo dynamiczne i zmienne, które zwykle są głęboko zakotwiczone w swoim niewerbalnym, ale znaczeniowtórym kontekście, na który składają się: sytuacja przekazania informacji, grupa społeczna biorąca udział w przekazywaniu/odbiorze informacji oraz kultura, w ramach której następuje przekazanie i/lub odebranie informacji. Niekiedy jest niezwykle trudno odróżnić tak zdefiniowany mechanizm od procesu, stąd oba terminy bywają używane wymiennie.

8 Zob. np. interesującą pracę pod redakcją Susanne Mühleisen oraz Bettiny Migge (2005) na temat grzeczności językowej w karaibskich językach kontaktu.

- 1.2. pragmalingwistyka**⁹ zajmuje się, między innymi, opisem bezpośredniej sytuacji komunikowania, aktów mowy,¹⁰ typów dyskursów i tekstów jakimi dana społeczność mowna oraz społeczność dyskursu¹¹ się posługuje; badaniem typów i stopnia rozwoju praktyk dyskursywnych danej społeczności mownej;¹² bada antyjęzyk,¹³ powstający zawsze w jakiejś określonej sytuacji komunikacyjnej itp.;
- 1.3. przekładoznawstwo** zajmuje się uzyskaniem wiedzy o tym, jak kreowane jest znaczenie w poszczególnych społeczno-kulturowych zanurzeniach dyskursów i poszczególnych typów tekstów tychże dyskursów, (w praktyce **praca tłumacza** – niekoniecznie przekładoznawcy – polega głównie na wypracowaniu ekwiwalentów znaczeniowych tekstów języka źródłowego w kulturach języków docelowych); **dydaktyka przekładu**, traktowana jako subdyscyplina przekładoznawstwa, zajmuje się zarówno nauczaniem przekładoznawstwa, jak i dostarczaniem praktycznych narzędzi niezbędnych w pracy tłumacza;
- 1.4. dydaktyka języków** zajmuje się uzyskaniem wiedzy o tym, jak przekazywana powinna być znajomość języka oraz jak jest nabywana znajomość języka, (w praktyce **praca glottodydaktyka** – niekoniecznie teoretyka nauczania, czy nabywania języka – polega głównie na przekazaniu praktycznej wiedzy z zakresu jakiegoś języka, co w konsekwencji powinno być zwieńczone opanowaniem nauczanego języka przez osobę uczącą się tego języka).

-
- 9 Zob. też np. pracę Miry Ariel (2008) pt. *Pragmatics and Grammar*, w której autorka wyraźnie zaznacza, że pragmatyka „(...) wzbogaca nasze zakodowane [przez np. gramatykę – PC] wiadomości pragmatycznymi, to jest możliwymi do wydedukowania interpretacjami (przeciwstawianymi formalnym, logicznym dedukcjom)” (Ariel 2008: 2).
- 10 Zob. np. klasyczny już tekst na temat aktów mowy Johna L. Austina (1962), czy prace Anny Wierzbickiej (1991) na temat pragmatyki międzykulturowej oraz zróżnicowania aktów mowy z uwagi na kulturę i język (Wierzbicka 1985) oraz np. pracę Charlesa Briggsa (1985) na tematy pragmatyki przysłów w języku hiszpańskim używanym w Nowym Meksyku.
- 11 Zob. omówienie terminów „społeczność mowna” (niem. *Sprachgemeinschaften*; ang. *speech community*), „społeczność komunikacyjna” oraz „społeczność dyskursu” (niem. *Kommunikative Gemeinschaften* – odpowiadające w sporej mierze zakresowi anglojęzycznemu *discourse community*) np. w tekstach Ludwika Zabrockiego (1962; [1970] 1980), Johna Gumperza ([1968] 1972) oraz w tekście Piotra P. Chruszczewskiego (2011: 191–199).
- 12 Zob. też omówienie roli niewerbalnego, ale znaczeniowego kontekstu (Chruszczewski 2011: 215–219) oraz sytuacyjnego, społecznego oraz kulturowego zanurzenia tekstów (Chruszczewski 2011: 220–228).
- 13 Zob. np. omówienie różnych aspektów socjopragmatyki antyjęzyków Piotr P. Chruszczewski (2011: 181–191), Peter Chilton (2005), Bhaktiprasad Mallik (1972), Adam Podgórecki (1976), Michael A. K. Halliday (1978).

Komentarze i glosy**(a)**

Zakres badania **antropologii lingwistycznej** jest zbliżony do zakresu badań prowadzonych w ramach **językoznawstwa antropologicznego** (w użyciu jest też rzadziej stosowany termin: „**lingwistyka antropologiczna**”), stąd częsta konfuzja w użyciu tych terminów, niemniej można założyć, że używanie ich jako synonimów nie stanowi wielkiego błędu, gdyż w antropologii lingwistycznej nacisk położony jest bardziej na kulturę i wypracowanie opisu praktyk kulturowych dziejących się za pomocą języka, niż zbieranie danych czysto lingwistycznych dotyczących tego np. jakim językiem, rejestrem, itp. posługuje się osoba wypowiadająca słowa w chwili mówienia. Podsumowując tę myśl, obie dyscypliny różnią się przedmiotem swoich badań. O ile zasadniczym przedmiotem badania językoznawstwa antropologicznego jest język, o tyle podstawowym przedmiotem badania antropologii lingwistycznej jest człowiek i jego zachowania, a w tym również jego zachowania językowe. (Zob. też tekst Bronisława Malinowskiego ([1929] 2000).

(b)

Antropologia pisma oraz **antropologia piśmienności** – jako subdyscypliny antropologii języka – są dyscyplinami naukowymi blisko spokrewnionymi z językoznawstwem antropologicznym. W ich zakresach zainteresowań znajdują się zarówno bardzo zróżnicowane praktyki językowe związane z zapisem języka, w tym także zdarzenia piśmienne, jak i praktyki piśmienne, ale także formy artystyczne jakie zapisy języka mogą przybierać (zob. np. Artières, Rodak [red.] 2010; Godlewski, Karpowicz, Rakoczy [red.] 2016; Strzemiński [1947/1958] 2016; Strzemiński/Zagrodzki 2017).

(c)

Główny obszar zainteresowań i zakres **językoznawstwa kulturowego** (przez Janusza Anusiewicza konsekwentnie nazywanego „**lingwistyką kulturową**”) jest niezwykle szeroko zdefiniowany i obejmuje wedle tego autora wiele innych obszarów badawczych, przede wszystkim historię zagadnienia badawczego relacji: język – kultura; stan badań nad tym zagadnieniem; teoretyczne i metodologiczne aspekty tego zagadnienia; kulturowe i kulturotwórcze (niekiedy też państwowotwórcze, np. w Izraelu) funkcje języka w różnych formach i sposobach jego istnienia; dziedzictwo kulturowe utrwalone w repertuarze danego języka narodowego lub mniejszościowego; zob. też Anusiewicz (1995: 15–16). Obecnie duża część wskazywanych przez Anusiewicza obszarów badawczych, które miałyby być domenami językoznawstwa kulturowego, jest już z powodzeniem zagospodarowanych przez dynamicznie rozwijające się subdyscypliny językoznawstwa antropologicznego.

(d)

W *tak zwanej hipotezie Sapira–Whorfa* (bowiem oni sami nigdy tak nie określili pomysłu na opisanie zjawiska, które badali) język jest traktowany jako „zjawisko społeczno-poznawczo-kulturowo-

komunikacyjne, a nie tylko jako środek i narzędzie porozumiewania”, co więcej, w takim rozumieniu język jest „psychofizycznym nośnikiem myśli o charakterze społeczno-kulturowym. Stanowi rezultat procesów i sposobów poznania taki, że myśli spełniają się w języku. Zawiera określoną klasyfikację i hierarchizację oraz taksonomizację (uporządkowanie) świata, co przejawia się w kategoryzacji semantycznej, otwierającej jako *genus proximum* definicje semantyczne. Jest zarazem interpretacją i aksjologizacją rzeczywistości. W tym ujęciu tekst stanowi językowy mikromodel określonego wycinka rzeczywistości, zorganizowany według wymienionych zasad” Anusiewicz (1995: 113). (Zob. też omówienie tej perspektywy badawczej w opracowaniu Anny Pajdzińskiej i Ryszarda Tokarskiego [1997]). Trzeba pamiętać, że tego typu badania nie stanowią jako takiego *novum* we współczesnej nauce, bowiem jako pierwszy badania w tak sformułowanej domenie badawczej zapoczątkował już Wilhelm von Humboldt (zob. np. [1806] 2002; [1836] 1999; [1903/1936] 1968). O języku jako o wytworze kultury, ale także jako o aktywności kulturowej pisze także już w 1913 roku Jan Michał Rozwadowski ([1913] 1950).

(e)

„Zadaniem [typologii języków] jest analiza tych cech systemów językowych, które wprawdzie nie są wspólne wszystkim językom, ale występują w większych ich grupach. Typ lingwistyczny jest to właśnie grupa języków posiadających wspólne cechy strukturalne. Pierwszym problemem typologii jest więc dobór cech, na podstawie których mamy wydzielać typy. Chodzi tu o wybór cech ważnych, tj. takich, które przejawiają się właściwie już zespołami cech ze sobą związanych, wynikających ze wspólnych przyczyn synchronicznych” (Milewski [1950] 1993: 76, rozdział pt. „Podstawy teoretyczne typologii języków”. Zob. np. też prace Merritta Ruhlena [Ruhlen 1994; Greenberg, Ruhlen 2007]).

(f)

Językoznawstwo ewolucyjne jest inderdyscyplinarną dyscypliną badań, w ramach której łącząc np. badania genetyczne z badaniami lingwistycznymi i pracując przy wykorzystaniu dużych baz danych często pozyskiwanych bezpośrednio od respondentów (np. w formie materiału genetycznego), badacze starają się ustalić kierunki rozprzestrzeniania się migrujących ludzi, a tym samym języków, jakimi oni się posługiwali/posługują. Warto zapoznać się z np. z pracami pt. *Genes, Peoples, and Languages* (Cavalli-Sforza [2000] 2001) oraz *The Origin of Language. Tracing the Evolution of the Mother Tongue* (Ruhlen 1994). Na marginesie warto polecić też pracę Wilhelma von Humboldta ([1836] 1999) pt. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, w której autor stawia niezwykle istotne do dzisiaj pytanie badawcze, dotyczące tego jak zróżnicowanie konstrukcji języków może wpływać na rozwój mentalny człowieka (dzisiaj powiedzielibyśmy raczej – rozwój kognitywny człowieka).

(g)

Witold Doroszewski (tom IV, 1953: 6) stwierdza, że “[p]rzedmiotem **dialektologii** jest badanie dialektów i procesów ich historycznej integracji z językami narodowymi”. Karol Dejna ([1973] 1993: 14) dodaje, że „(...) dialekt, który pojmujemy jako typ języka odznaczający się zespołem cech dialektalnych, jakie koncentrują się na pewnej części terytorium językowego oraz współdecydują o wyodrębnieniu

się etnicznie grupy ludnościowej od jej pobratymców. Dialekt przeto jest zmienioną w zakresie danego zespołu cech dialektalnych częścią języka etnicznego”.

(h)

Przekład/ tłumaczenie/ interpretacja oraz zjawisko przekładu/ tłumaczenia/ interpretacji mogą być definiowane bardzo szeroko; np. literatura, reportaż, czy antropologia kultury może być rozumiana jako przekład/ tłumaczenie/ interpretacja rzeczywistości, podobnie np. praca literata, reportażyisty, czy antropologa kultury może być rozumiana jako praca tłumacza obserwowanej rzeczywistości, który twórczo przekłada to, czego doświadcza na inny kod językowo-kulturowy (zob. np. Knapik, Chruszczewski [red.] – w przygotowaniu).

(i)

Trzeba w tym miejscu oddać honory pomysłowi Tomasza P. Krzeszowskiego, wedle którego **nie powinno być wcale mowy o takim koncepcie jak „ekwiwalent znaczeniowy”**, który wedle tego badacza jest urojeniem (zob. Krzeszowski [2016]). Podkreślić należy również, że różnica w pracy przekładoznawcy – teoretyka badań nad tłumaczeniem, a tłumacza, zasadza się na różnicy celów i tym samym też na różnicy w sposobie pracy. Kiedy pierwszy z nich jest teoretykiem, drugi jest praktykiem, chociaż niekiedy zdarzają się bardzo dobrzy teoretyzujący praktycy oraz doskonali praktykujący teoretycy przekładu.

(j)

Zgodzić się należy z poglądem Franciszka Gruczy, który jest zdania, iż **nieporozumieniem jest używanie terminu „język obcy”**, bowiem „obcość języka” jest pojęciem skalarnym, względnym i w sporej mierze nielogicznym. Po pierwsze, język może być obcy dla kogoś w większym stopniu lub w stopniu coraz mniejszym – kiedy np. zaczynamy się go uczyć; wtedy język, którego się uczymy, staje się nam znany i przestaje być obcy. Po drugie, język może być obcy wyłącznie w relacji, innymi słowy, np. język ayapaneco może być obcy dla Polaków, Niemców, Francuzów itd., ale nigdy nie byłby obcy dla tej konkretnej społeczności mownej, która go używała jako swojego języka rodzimego. Stąd nazywanie języka ayapaneco, czy jakiegokolwiek innego języka, „językiem obcym”, mogłoby być postrzegane jako nadużycie lub nawet jego świadoma deprecjacja. Po trzecie, małe dziecko, które poddawane jest przez swoich rodziców procesowi naturalnej akulturacji i nabywa język oraz wzory kultury swoich rodziców, nabywa – *de facto* – kompetencje języka „obcego”, bowiem go wcześniej nie znało. Stąd nieporozumieniem byłoby mówienie, że każde dziecko zaraz po urodzeniu jest zanurzone w kulturę języka „obcego”, a nie języka ojczystego. (Prywatne rozmowy z Franciszkiem Gruczą [Wrocław, Warszawa 2012]; zob. też inne teksty Franciszka Gruczy [2007, 2010]).

Bibliografia

Anusiewicz, Janusz (1995) *Językoznawstwo kulturowe*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
Ariel, Mira (2008) *Pragmatics and Grammar*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Artières, Philippe, Paweł Rodak (red.) (2010) *Antropologia pisma. Od teorii do praktyki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Austin, John Langshaw (1962) *How to Do Things with Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bernstein, Basil B. (1975) *Class, Codes, and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*. New York: Schocken Books.
- Briggs, Charles L. (1985) "The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish". [W:] *American Anthropologist*. Volume 87. No. 4; 793–810.
- Cavalli-Sforza, Luigi Luca ([2000] 2001) *Genes, Peoples and Languages*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Chilton, Peter (2005) "Antilanguage". [W:] *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Volume 1. R. E. Asher (red. nac.). Oxford, New York: Pergamon Press; 136–137.
- Chruszczewski, Piotr P. (2010) „Podstawowe problemy językoznawstwa antropologicznego”. [W:] Jacek Fisiak (red.) *Studia językoznawcze: od językoznawstwa teoretycznego do stosowanego*. Kraków: TERTIUM; 57–68.
- Chruszczewski, Piotr P. (2011) *Językoznawstwo antropologiczne. Zadania i metody*. Wrocław: Oddział Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.
- Chruszczewski, Piotr P. (2018) „Przekładoznawstwo jako domena językoznawstwa antropologicznego”. [W:] Aleksandra R. Knapik, Piotr P. Chruszczewski (red.) *Między tekstem a kulturą. Z zagadnień przekładoznawstwa*. Beyond Language. Tom 1. Æ Academic Publishing, San Diego, CA, USA; 77–94.
- Dejna, Karol ([1973] 1993) *Dialekty polskie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Doroszewski, Witold (1953) „Przedmiot i metody dialektologii”. [W:] *Poradnik Językowy*. Tom 4; 1–12.
- Godlewski, Grzegorz (2016) „Antropologia praktyk językowych: wprowadzenie”. [W:] Godlewski, Grzegorz, Agnieszka Karpowicz, Marta Rakoczy (red.) (2016) *Antropologia praktyk językowych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego; 7–80.
- Greenberg, Joseph H., Merritt Ruhlen (2007) *An Amerind Etymological Dictionary*. Stanford, CA: Department of Anthropological Sciences, Stanford University.
- Grucza, Franciszek (2007) *Lingwistyka stosowana. Historia – Zadania – Osiągnięcia*. Seria: Języki. Kultury. Teksty. Wiedza. Warszawa: Euro-Edukacja.
- Grucza, Franciszek (2010) „O statusie, pozycji i zadaniach lingwistyki stosowanej”. [W:] Jacek Fisiak (red.) *Studia językoznawcze: od językoznawstwa teoretycznego do stosowanego*. Kraków: Tertium; 121–146.
- Grucza, Franciszek [2012] prywatne rozmowy z autorem przeprowadzone we Wrocławiu oraz Warszawie.
- Gumperz, John J. ([1968] 1972) "The Speech Community". [W:] Pier Paolo Giglioli (red.) *Language and Social Context*. Harmondsworth: Penguin Books; 219–231. Pierwodruk [w:] *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Macmillan; 381–386.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood (1978) "Antilanguages". [W:] M. A. K. Halliday *Language as Social Semiotics*. London: Arnold; 164–182.
- Humboldt von, Wilhelm ([1806] 2002) ["Latium und Hellas oder Betrachtungen über das klassische Altertum". [W:] A. Leitzmann, B. Gebhardt, W. Richter (red.) *Wilhelm von Humboldts gesammelte Schriften*. Vol. I-XVII. Berlin (1903–1936): Behr]. „Lacjum a Hellada, czyli rozważania o starożytności klasycznej”. [W:] *O myśli i mowie. Wybór pism z teorii poznania, filozofii dziejów i filozofii języka*. Tłum. pol. i wstępem opatrzyła Elżbieta M. Kowalska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 50–94.
- Humboldt von, Wilhelm ([1836] 1999) [*Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Berlin: Königlichem Akademie der Wissenschaften]. *On Language: On the Diversity of Human Language Construction and*

- its Influence on the Mental Development of the Human Species*. Michael Lonsky (red.) Tłum. ang. Peter Heath. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humboldt von, Wilhelm ([1903/1936] 1968) *Gesammelte Schriften. Ausgabe Der Preußischen Akademie Der Wissenschaften*. Vol. I-XVII. Berlin: [Behr] De Gruyter.
- Hymes, Dell H. (1962) "The Ethnography of Speaking". [W:] Thomas Gladwin, William C. Sturtevant (red.) *Anthropology and Human Behavior*. Washington, DC: The Anthropological Society of Washington; 13–53.
- Knapik, Aleksandra R. (2019) *Jamaican Creole Proverbs from the Perspective of Contact Linguistics*. Æ Academic Publishing, San Diego, CA, USA.
- Knapik, Aleksandra R., Piotr P. Chruszczewski (red.) [w przygotowaniu] *Między tekstem a kulturą 2. Z zagadnień interpretacyjnych*. Æ Academic Publishing, San Diego, CA, USA.
- Knapik, Aleksandra R., Piotr P. Chruszczewski [w przygotowaniu] *Kreolingwistyka w zarysie. Językowo-kulturowe mechanizmy przetrwania, rozwoju i dezintegracji*. Æ Academic Publishing, San Diego, CA, USA.
- Knight, Chris (1991) *Blood Relations: Menstruation and the Origins of Culture*. New Haven, CT, London, UK: Yale University Press.
- Knight, Chris (2000) "Introduction: The Evolution of Cooperative Communication". [W:] Chris Knight, Michael Studdert-Kennedy, James R. Hurford (red.) *Evolutionary Emergence of Language. Social Function and the Origins of Linguistic Form*. Cambridge, UK: Cambridge University Press; 19–26.
- Krzyszowski, Tomasz P. (2016) *The Translation Equivalence Delusion. Meaning and Translation*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Malinowski, Bronisław K. ([1929] 2000) „Antropologia stosowana”. [W:] *Kultura i jej przemiany*. [„Africa” opublikowane po raz pierwszy w *Practical Anthropology*. Vol. 2, No. 1; 23-39]. Tłum. pol. Anna Mach. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 505–521.
- Mallik, Bhaktiprasad (1972) *Language of the Underworld of West Bengal*. Research Series 76. Calcutta: Sanskrit College.
- McMahon, April M. S., Robert McMahon (2013) *Evolutionary Linguistics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Milewski, Tadeusz ([1950] 1993) „Podstawy teoretyczne typologii języków”. [W:] *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. Tom X; 122–140. Przedruk [w:] *Teoria, typologia i historia języka*. Zbiór prac Tadeusza Milewskiego pod redakcją Leszka Bednarczuka. Kraków: Universitas; 75–87.
- Mufwene, Salikoko S. (2001) *The Ecology of Language Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mühleisen, Susanne, Bettina Migge (red.) (2005) *Politeness and Face in Caribbean Creoles*. Amsterdam: John Benjamins.
- Pajdzińska, Anna, Ryszard Tokarski (1997) „Kulturowe aspekty językoznawstwa – językowy obraz świata”. [W:] Krzysztof Jarosław Brozi (red.) *Badanie zmian i relacji międzykulturowych w Europie oraz na jej pograniczach*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 175–183.
- Podgórecki, Adam (red.) (1976) *Zagadnienia patologii społecznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Prędoty, Stanisław (2003) „Paremiologia”. [W:] *Wprowadzenie do językoznawstwa niderlandzkiego* autorstwa Stanisława Prędoty. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; 60–67.
- Rozwadowski, Jan Michał ([1913] 1950) „Język jako wytwór kultury”. [W:] *Język polski*. Przedruk [w:] Jan Michał Rozwadowski (1950) *O zjawiskach i rozwoju języka*. Wydanie drugie. Kraków: Gebethner & Wolff; 10–19.

- Ruhlen, Merritt (1994) *The Origin of Language. Tracing the Evolution of the Mother Tongue*. New York: John Wiley & Sons.
- Saville-Troike, Muriel ([1982] 2003) *The Ethnography of Communication*. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Strzemiński, Władysław ([1947/1958] 2016) *Teoria widzenia*. [1947 – nieopublikowany manuskrypt; 1958 – niskonakładowe wydanie z przedmową J. Przybosia. Kraków]. Łódź: Muzeum Sztuki w Łodzi.
- Strzemiński, Władysław, Janusz Zagrodzki (2017) *Obrazy słów*. Wydanie II. Łódź: Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna im. Leona Schillera w Łodzi.
- Trudgill, Peter ([1974] 1983) *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*. London: Penguin Books.
- Trudgill, Peter (1974) *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, Anna (1985) "Different Cultures, Different Languages, Different Speech Acts: Polish vs. English". [W:] *Journal of Pragmatics*. No. 9; 145–178.
- Wierzbicka, Anna (1991) *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Zabrocki, Ludwik ([1970] 1980) "Kommunikative Gemeinschaften und Sprachgemeinschaften". [W:] [*Folia Linguistica*. Vol. 4 (1/2); 2–23]. [Przedruk w:] Ludwik Zabrocki. *U podstaw struktury i rozwoju języka*. Warszawa, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe; 146–164.
- Zabrocki, Ludwik (1962) „Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego”. [W:] *Prehistoria języka niemieckiego*. Vol. 1. Wrocław: PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Żywiczyński, Przemysław, Sławomir Waciewicz (2015) *Ewolucja języka. W stronę hipotez gesturalnych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

ANNA CHUDZIK

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki, Katedra Teorii Komunikacji

ORCID: 0000-0002-7746-3308

„Wiolka mówi o obrzydliwych rzeczach”. O semantyce i funkcji nazw intymnych części ciała w kobiecym stand-upie

**“Wiolka Talks about Disgusting Things”. On the Semantics and Functions
of the Names of Intimate Body Parts in a Female Stand-up Comedy**

Abstract

The topic of this article concerns the names of intimate body parts that appear in the performances of Polish female stand-up comedians. The aim of the considerations is to show the dominant semantic forms of naming intimate parts of the body and to indicate their functions in speech and genre discourse. The article begins with theoretical findings on the genre features of stand-up and the specificity of the vocabulary relating to body parts considered taboo. Further considerations include an analysis of the material divided into the part concerning semantics and the part concerning the function of the studied vocabulary. The methodological approach used in the study is lexical semantics in terms of cognitive linguistics with elements of pragmalinguistics.

Keywords: semantics, language functions, language taboo, stand-up

Wstęp

Tematem artykułu są nazwy intymnych części ciała pojawiające się w występach polskich stand-uperek, a polem badań – język i teksty tego gatunku wypowiedzi komicznej, z definicji nastawionego na naruszenie społecznych konwencji w zakresie poruszanej tematyki i stosowanego języka. Intymne części ciała oraz ich czynności, tj. seks oraz wydalanie, są jednymi z najbardziej uniwersalnie tabuizowanych sfer kultury i języka, a szczególne wymogi w zakresie powściągliwości językowej stawiane są kobietom, od których oczekuje się „delikatności uczuć”, „skromności” i „wstydlivości” (Hartman 2022; zob. Ivy, Backlund

1994: 279–281). Celem rozważań jest ukazanie dominujących semantycznych sposobów nazywania intymnych części ciała (jako domeny poznawczej, a także pola leksykalnego) oraz wskazanie ich funkcji (w wypowiedzi i dyskursie gatunkowym) w określonych wyżej tekstach tworzonych i prezentowanych na scenie przez kobiety.

Artykuł rozpoczynają ustalenia teoretyczne dotyczące cech gatunkowych stand-upu oraz specyfiki słownictwa odnoszącego się do tabuizowanych części ciała. Dalsze rozważania mają charakter badawczy i zawierają analizę materiału podzieloną na część dotyczącą semantyki oraz część dotyczącą funkcji badanego słownictwa. Zastosowanym podejściem metodologicznym jest semantyka leksykalna w ujęciu językoznawstwa kognitywnego z elementami pragmatyki.

Stand-up jako forma rozrywki i wzorzec gatunkowy

Nazwa „stand-up”, odnosząca się dziś do konkretnego gatunku scenicznego, powstała z opisowego początkowo określenia „stand-up comedy” jako formy komediowego występu, podczas którego artysta stoi na scenie. Jest w swej zasadniczej części występem monologowym opartym na odtwarzaniu przygotowanego wcześniej tekstu („programu”), ale z nieodłącznymi elementami dialogu z publicznością oraz fragmentami improwizowanymi i modyfikowanymi podczas występu pod wpływem zachowania odbiorców (Brodie 2008: 153–154; Wawrzyniuk 2021: 87). Korzenie tej formy prezentacji scenicznej sięgają XIX- i XX-wiecznej tradycji burleski i wodewilu w Ameryce oraz music-hallu w Wielkiej Brytanii, a po drugiej wojnie światowej znalazły kontynuację w rozwijających się klubach i pubach komediowych oraz telewizyjnych programach rozrywkowych (Zoglin). W Polsce stand-up pojawił się w latach 90. XX wieku i był tworzony przez środowisko kabareciarzy i aktorów, natomiast pełny jego rozkwit i popularność nadeszły w drugiej dekadzie XXI stulecia (zob. Płociński 2017). Oprócz rosnącej sceny klubowej, rozpoznawalność zapewniły mu telewizyjne programy rozrywkowe („Na Stojaka”, „Stand Up. Zabij Mnie Śmiechem”), po części serwisy streamingowe (np. Netflix, prezentujący występy anglojęzycznych wykonawców) i przede wszystkim media społecznościowe (głównie YouTube), w których zaczęto umieszczać nagrania z występów, otwarte do komentowania i dalszego sieciowego rozpowszechniania. Dziś najpopularniejsze filmy z występami polskich stand-uperów osiągają po kilkanaście milionów odsłon¹. W kontekście tematyki niniejszego artykułu warto dodać, że jest to forma rozrywki tworzona głównie przez mężczyzn – w największym polskim serwisie poświęconym scenie w rankingu najpopularniejszych stand-uperów tylko około 7,6 procenta stanowią kobiety (8 na 104 artystów), a w rankingu najpopularniejszych filmów tylko nieco ponad 10 procent jest autorstwa stand-uperek (45 na 437 nagrań)².

W ten sposób stand-up stał się osobnym i odróżnianym od innych gatunkiem komicznym, z własnym dyskursem, formami humoru, coraz bardziej wewnątrznie zróżnicowanym na podgatunki, warianty i odmiany stylowe (Husband 2019). Próbując zarysować ramy wzorca gatunkowego stand-

1 Rekordzistą jest program *Puder do cery zimnej* Rafała Paczesia, który od momentu umieszczenia w serwisie YouTube w 2018 roku został wyświetlony 33 miliony razy. Dla porównania, najpopularniejszym występem stand-uperki jest *Zespół HAJSpergera* Olki Szczęśniak, obejrzany od 2019 roku 3,6 miliona razy (<https://www.youtube.com/>; dane na 20.02.2022).

2 Rankingi obejmują twórców umieszczających nagrania swoich programów w YouTube i uwzględniają liczbę nagrań, czas ich funkcjonowania w serwisie oraz liczbę odtworzeń (<https://standupedia.pl>; dane na 28.02.2022).

upu, odwołam się do koncepcji gatunku Marii Wojtak (2019: 114–122) i omówię cztery jego aspekty: strukturalny, pragmatyczny, tematyczny i stylistyczny.

Stand-up jest gatunkiem funkcjonującym w dwóch obiegach. W pierwotnym jest prezentowanym publicznie monologiem scenicznym z elementami improwizacji, a także interakcji i dialogu z publicznością (zwanym *crowdworkiem*), o długości od kilkunastu do kilkudziesięciu minut. Występ (w tym jego tekst) jest gatunkiem złożonym, najczęściej narracyjnym, w którym rozpoznać można prostsze strukturalnie formy gatunkowe, takie jak: żart, anegdota, aluzja, skecz, inwektywa, zagadka, wspomnienie, toast i in. (Brodie 2008: 164). Ważną rolę odgrywają elementy komunikacji niewerbalnej, w tym gesty i ruchy ciała oraz ton głosu i elementy parajęzykowe (śmiech, jęk). W obiegu wtórnym nagranie występu udostępniane jest w mediach społecznościowych w formie filmu otwartego na pisemne komentarze widzów.

Podstawową i niezbywalną intencją komunikacyjną stand-upu jest zapewnienie odbiorcom rozrywki poprzez wywołanie efektu komicznego. W wariacie prototypowym jest to rodzaj komizmu przekraczającego normy społeczne (językowe, grzecznościowe, tematyczne). Żarty wplecione w występ mogą występować przeciw społecznej hipokryzji i dzięki temu posiadają potencjał kontrkulturowy (Zoglin), równie często jednak służą jedynie „niepoprawnej politycznie” rozrywce. Występy stand-uperów często dostępne są tylko dla osób pełnoletnich i świadomych konwencji gatunkowej spektaklu, w którym decydują się uczestniczyć³.

Tematami stand-upu głównego nurtu jest szeroko pojęte życie codzienne i społeczne, w tym fakty prezentowane jako elementy biografii artysty oraz jego życiowe obserwacje i refleksje. Charakterystyczne i powiązane z typem komizmu jest poruszanie tematów tabu, wstydliwych, kontrowersyjnych, a także prezentowanie często szokującego czy niekonwencjonalnego punktu widzenia na nie. Pisze badacz: „Tu nie ma zakazanych tematów. Najlepiej, by chamski żart dotykał czyichś osobistych doświadczeń. Brzydka twarz, rozwód, rzadki kontakt z dziećmi, kłopoty z prawem, choroba nowotworowa, a nawet śmierć kogoś bliskiego? Bardzo proszę – im większe tabu złamane, tym śmieszniej” (Płociński 2017).

Na poziomie stylu językowego prezentowana wizja świata wyrażana jest z wykorzystaniem języka potocznego, w tym wulgaryzmów i obscenizmów (Wawrzyniuk 2021: 87). Taki dobór środków wynika z tematyki i celu występu. Ma też służyć budowaniu prezentacji stand-upera, jego kreacji autentyczności i szczerości, a także tworzeniu poczucia wspólnoty odbiorców z artystą, z którymi łączy go wspólny język, znajomość tej samej leksyki i idiomów (zob. Chłopicki 2012: 98–100). Język stand-upu wykazuje tendencje socjolektalne (rozpoznawalne cytaty, żargonowa leksyka), ale jako wypowiedź artystyczna jest też wyrazem idiolektu twórcy.

Genitalia – tabu – język

Części ciała uznawane w danym kręgu kulturowym za intymne, co dotyczy zwłaszcza genitaliów, rzadziej innych cech cielesno-płciowych, są jednymi z najbardziej uniwersalnych obiektów tabu rozumianego jako „zachowania, których nie należy praktykować, i tematy, jakich nie należy poruszać w danej społeczności (nie wypada o nich mówić), ponieważ są uznawane za wstydlive, niebezpieczne, kontrowersyjne, przykre lub niemoralne” (Dąbrowska 2008: 175). Najistotniejsze dla tabuizacji części ciała jest ich powiązanie ze

3 W pierwszych minutach programu Wiolki Walaszczyk *Pucz* artystka sprawdza ową świadomość, pytając, czy jest na sali ktoś, kto nie lubi przeklinających kobiet. Jeden z widzów decyduje się wyjść.

sferą seksualności człowieka, a także z równie wstydliwymi czynnościami fizjologicznymi (Dąbrowska 1994: 30; Blake 2019: 393–394; por. kategorie tabu Allan, Burrridge 2006: 1). W procesie socjalizacji jednostka uczy się, że z niektórymi częściami ciała wiąże się poczucie wstydu, czasem wzmacniane motywacją religijną, etyczną czy magiczną (Elias [1969] 1980: 176–197). W kulturze chrześcijańskiej (szczególnie w nowożytnej odmianie protestanckiej) seksualność, a za nią intymne części ciała, zwłaszcza kobiecego, powiązane zostały z grzechem, kuszeniem „żądzy”, uznawane są za brudne, nieczyste (Mohr 2013: 92, 129–132). Badacze wiążą też moc tabuizowania płciowości z przemocą symboliczną stosowaną w kulturze patriarchalnej, zgodnie z którą seksualność kobiety należy do jej męża – posiadacza, stąd grzechem jest dzielenie się jej przejawami z innymi mężczyznami (Saganiak 1999: 103–105). Dlatego nazwy żeńskich genitaliów były w historii mocniej tabuizowane (Allan, Burrridge 2006: 7). Na te dwie podstawowe motywacje nakładana jest dodatkowo konotacja tabu estetycznego, wynikająca z powiązania z czynnościami wydalniczymi – z tej perspektywy intymne części ciała są brzydkie i budzą wstręt.

Omawiane tabu przejawia się w kulturze zakazami dotyczącymi ograniczeń w zachowaniach, w tym w nazywaniu i pokazywaniu intymnych części ciała. W języku tabu wyraża się w planie treści lub w planie wyrażania (Leszczyński 1988: 28–37). Tabuizacja w planie treści oznacza unikanie tematów dotyczących seksu (poza wybranymi relacjami, np. męskiego spotkania), wydalania oraz innych, w których mogłoby się pojawić nawiązanie do intymnych części ciała. W planie wyrażania tematy te są obrazowane z wykorzystaniem form (językowych i innych znakowych, np. gestów) eufemistycznych i/lub metaforycznych. Tabuizowane elementy znakowe są też celowo wykorzystywane, nabierając wysokiego nacechowania ekspresywnego, zwykle (ale nie zawsze) negatywnego i pogardliwego dla desygnatu i/lub odbiorcy wypowiedzi. W języku przybierają wówczas funkcję dysfemizmów (kakofemizmów), wulgaryzmów, przekleństw i wyzwisk (Allan, Burrridge 1991: 26–29; Dąbrowska 1994: 60–62).

Semantyka nazewnictwa innych części ciała

W tej części artykułu omówione zostaną przykłady celowego naruszania tabu nazw intymnych części ciała. Podstawę materiałową stanowi dziesięć programów stand-upowych, podanych w *Wykazie źródeł*, oznaczonych numerami (1–10). Za intymne części ciała w badanej społeczności interpretacyjnej uznają męskie i żeńskie genitalia, pośladki oraz kobiece piersi. Analizie poddane zostanie słownictwo odnoszące się do tych części ciała, przy czym jego znaczenie rekonstruowane jest w ujęciu pragmatycznym – kontekstowym i wynika z semantyki całej wypowiedzi. Istotna w analizie będzie motywacja semantyczna, konotacje, wartościowanie oraz wartość ekspresywno-emocjonalna badanych leksemów. Zebrane słownictwo podzielone zostało na dwie grupy, ze względu na ich znaczenie w konkretnych wypowiedziach:

- denotujące intymne części ciała i tworzące pola leksykalne odpowiadających im domen pojęciowych (ujęcie onomazjologiczne);
- posiadające inne denotacje i rozbudowujące semantycznie kategorie radialne pierwotnie i prototypowo oznaczające intymne części ciała (ujęcie semazjologiczne).

Podział na warianty w ich obrębie oparty jest na dominującym w danym użyciu mechanizmie semantycznym, najczęściej niejedynym (frazelogizmy często oparte są na metaforach, wyzwiska są wulgaryzmami itd.). Warianty te nie mają więc charakteru rozłącznego.

1. Nazwy odnoszące się do intymnych części ciała

Wśród określeń bezpośrednio odnoszących się do genitaliów i innych seksualnie traktowanych części ciała wyróżnić można:

1.1. Nazwy profesjonalne

Łączy je dominująca funkcja poznawcza, neutralność emocjonalna, niski poziom nacechowania aksjologicznego. Pochodzą głównie z języka medycznego. W materiale pojawiają się określenia takie jak: *penis* (1, 3, 6), *krocze* (7), *pochwa* (1, 8), *wagina* (2), *srom* (2), *wargi [sromowe]* (9), *biust* (1), *sutki* (1), czasem w kontekście badań czy narzędzi lekarskich – *metalowa kaczka do otwierania pochwy* (8).

1.2. Nazwy potoczne

W grupie potocznych znajdują się określenia nacechowane ekspresywnością i wulgarnością, zbudowane wokół kilku dominujących leksemów oraz pochodne od nich formy deminutywne i augmentatywne. Ich znaczenia etymologiczne są różnorodne i złożone, zmienna w czasie jest ich wartość emocjonalna i społeczny odbiór jako obscenicznych, eufemistycznych bądź neutralnych (Leszczyński 1988: 38–40)⁴. Pojawiające się w materiale słownictwo dotyczy głównie męskich i żeńskich genitaliów, określenia innych części intymnych pojawiają się sporadycznie i są traktowane jako wulgaryzmy o niskim poziomie obscenizmu: *tyłek* (7), *dupa* (1, 3, 5, 10), *cyce*, *cycki* (1, 7, 9). Pole leksykalne męskich genitaliów to przede wszystkim nazwy penisa, określanego jako *kutas* (2, 3, 7, 8), *kutasisko* (5), *kutach*, *kutang* (8), *fiut* (2), *fiutek* (3), *fiutuś* (9), *chujek* (9), *pisiak* (10), *pindol*, *pindolek* (9). W odniesieniu do kobiecych genitaliów pojawia się określenie *pizda* (2, 3, 9, 10) i jego zdrobniała wersja *pisia* (9), zgrubienie *picza* (8), a także *cipa* i *cipka* (10).

Słownictwo to jest bardzo ekspresywne (co podkreślają też elementy parajęzykowe – akcent i ton głosu), ale pozbawione negatywnego wartościowania. Poziom wulgarności jest natomiast różny, przy czym tworzenie form zarówno deminutywnych, jak i augmentatywnych wpływa na jego obniżenie aż do zupełnej dewulgaryzacji (*pisia*). Nacechowanie wulgarnością jest zresztą zawsze zależne od kontekstu i trudne do opisu semantycznego. Jak zauważa badaczka zjawiska: „granica, która pozwala odróżnić wulgaryzację od silnego nacechowania ekspresją, bywa delikatna i chwiejna” (Kowalikowa 2008: 83).

1.3. Nazwy metaforyczne i frazeologizmy

Niektóre z wyżej omówionych nazw z pochodzenia są metaforami (dziś już potocznymi), w języku wciąż pojawiają się nowe. Polszczyzna (jak i inne języki) zawiera bogactwo metaforycznych eufemizmów i dysfemizmów służących denotowaniu intymnych części ciała (Dąbrowska 1994: 192–207, 317–318;

4 Dotyczy to kwestii zmiany konotacji, wartościowania, a nawet denotacji. Przykładowo *kutas* (z tur. *kutaz* – ozdoba z frędzli na szyi konia) oznaczał wisior z frędzli przy pasie szlacheckim, dodatkowo stał się metaforycznym określeniem penisa, z czasem nabral konotacji wulgarnej (Bańkowski 2000: 865). Z kolei współcześnie neutralny i obecny w wielu językach *penis* w starożytnym Rzymie był obsceniczny (Mohr 2013: 52). Staropolskie wulgarne określenie żeńskich genitaliów, czyli *kiep*, z czasem stało się inwektywą oznaczającą człowieka głupiego (Maćkiewicz 2006: 89), zachowaną w strukturze przymiotnika *kiepski*. Te zaskakujące historie rozwoju słownictwa wykraczają poza zakres niniejszego artykułu.

Allan, Burridge 1991: 96–116). Najczęściej ich motywacją semantyczną jest podobieństwo wielkości, kształtu, faktury lub innych elementów wizualnych genitaliów do obiektów z innych domen poznawczych: narzędzi, rzeczy codziennego użytku, produktów spożywczych, zwierząt. W badanym materiale penis określany jest więc jako *pędzel* (9), *pała* (9), *cygaretką* (4), jądra – jako *jaja* (2, 9) lub *kule* (8), a wagina – jako *szpara* (1), *przecinek między nogami* (9), *frędzel* (4), *kalafior* (9), *pieróg* (3), *gniazdko* (5), *myszka* (9), *bóbr/bober* (4). Często metafora taka jest elementem szerszego gestaltu pojęciowego obejmującego działania, stanowiąc podstawę frazeologicznego ujęcia; duża ich liczba dotyczy czynności seksualnych z udziałem penisa: *pompowanie parowy* (9), *ciągnięcie druta* (10), *kiszenie ogóra* (9), *moczenie ptaka* (9), *walenie konia* (9) i *konar, który nie płonie* (1).

Na pograniczu semantycznych ujęć metaforycznych i pragmatycznego antropomorfizowania umieścić można przykłady nadawania nazw własnych genitaliom oraz ich ożywiania, przejawiającego się prowadzeniem rozmów z jądrami (8) czy waginą (10).

Omawiany wariant semantyczny cechuje atrakcyjność kreatywności językowej i komiczności niektórych skojarzeń.

1.4. Znaczenia implikowane

W wielu przypadkach denotacja intymnych części ciała odbywa się w formie nie wprost i wynika z kontekstu sytuacji komunikacyjnej. W takiej funkcji mogą pojawić się gesty imitujące ujmowanie czy dotykanie genitaliów (7, 9), eufemistyczne zaimki osobowe i wskazujące połączone z gestem wskazywania na genitalia: *wy cały czas sprawdzacie, czy **on** tam jeszcze jest* (1), *ale naprawdę, koniecznie **tam**?* (1), lub zastępowanie tabuizowanego wyrazu wokalizacją, np. gwizdem (1). Ta denotacja genitaliów w formie implikatury konwersacyjnej w przypadku stand-upu nie wynika z woli unikania tematów tabu i ich językowych indeksów, jest raczej parodystycznym naśladowaniem społecznych konwencji ich traktowania i językowego omijania.

2. Nazwy intymnych części ciała mające inne denotacje

Słownictwo etymologicznie i prototypowo odnoszące się do intymnych części ciała ze względu na swoje powiązanie z tabuizowanym tematem cechuje się wysoką wartością ekspresywną i emocjonalną. Sprawia to, że wokół pierwotnie peryferyjnych konotacji i aspektów semantycznych (np. wartości ekspresywnej czy potencjału obsceniczności) rozwijają się nowe znaczenia, tworząc rozbudowane kategorie radialne (Geeraerts 2001: 51–59; Brugman, Lakoff 2006). W badanym materiale można wyróżnić kilka mechanizmów takiego rozszerzania znaczenia:

2.1. Znaczenia metonimiczne

Metonimiczne rozszerzenia zakresu znaczeń nazw części ciała są częste w potocznym słownictwie (Maćkiewicz 2006: 77–95). W analizowanych przykładach dotyczy to np. sytuacji, gdy nazwa intymnej części ciała zaczyna odnosić się do uznawanej za atrakcyjną seksualnie osoby: *on jest dupeczką* (7), kobiety jako *fajne dupy* (5), aluzyjny opis mężczyzny stanu wolnego: *jeśli jaja to tylko z wolnego wybiegu* (1).

2.2. Znaczenia metaforyczne i związki frazeologiczne

Metaforyczne rozszerzenia znaczeń to najliczniej reprezentowany wariant semantyczny ze wszystkich omawianych. Poświadcza bogactwo potocznej polszczyzny w tym zakresie, jest dowodem produktywności kategorii pojęciowej ciała jako domeny źródłowej metafor (Maćkiewicz 2006: 17–29), często rozwijanych następnie do form idiomatycznych z zatartą motywacją semantyczną.

Najpopularniejsze są metafory i związki frazeologiczne z wulgaryzmem *chuj*, który wykazuje się ponadto szerokim zakresem polisemiczności. W zebranych materiale powtarzalne jest znaczenie „niewielka wartość lub jej brak” oraz funkcja zastępowania w tym zakresie zaimków związanych z negacją. Przykładowe znaczenia denotowane to: „nikt, nikogo” – *Chuj wie* (1, 4, 10), *Nie ma chuja w wsi* (4), *Nie ma chuja na Mariolę* (4), „nic” – *chuja dało* (3), *na chuj drążyć temat* (7), „brak powodu lub rezultatu” – *po prostu chuja ci idzie zrozumieć* (7), *ni chuja się nie udało* (7), *po chuj im podpowiadasz* (6), *po chuj się śmiejesz* (3). Równie powszechne jest używanie omawianego leksemu w funkcji składowej przysłówka lub przymiotnika dla określenia ilości: „dużo” – *w chuj ludzi w tym lesie* (10), a także intensywności, dużej: „bardzo” – *robota ciężka w chuj* (2), *włosy kręcone jak chuj* (7), *chyba że w chuj ci się nie chce* (5) albo... małej: „niska” – *po chuju empatyczność* (7). Liczba frazeologizmów z metaforycznym wykorzystaniem nazw żeńskich genitaliów jest mniejsza i oznacza zwykle „brak zainteresowania” – *mam to w piździe* (9). Popularne i często frazeologizowane są określenia związane z pośladkami, zarówno w aspekcie czynności seksualnych: *dawać dupy* (7, 10), jak i stanów i czynności innego rodzaju: „nie przejmować się” – *mieć w dupie* (9), „być zbyt poważnym” – *mieć kij w dupie* (6), „zabrać się do działania” – *ruszyć dupę* (3), a także wartościowania: „nieistotne” – *mądrości z dupy* (2), *problem z dupy* (2).

Dla popularności wyrażań z tej grupy kluczowe jest ich nacechowanie ekspresywne, pozwalające podkreślić wagę prezentowanych treści. Zastąpienie zaimka bądź przysłówka wulgarnym określeniem wyraża silniejszą, intensywniejszą wersję przywoływanej jakości lub bytu. Ową moc wyrażania intensywności przez wulgarne określenia dobrze widać w sytuacjach, gdy występują obok leksemów neutralnych w tym względzie, np. w skalarnej relacji z procesem autorefleksji: *po co, po co, w końcu doszłam do etapu: po chuj* (10), w którym *po chuj* jest intensywniejszą wersją pytania *po co*. Inny przykład to autocharakterystyka: *wredna, ruda, chuj, chuj, chuj* (10), wykorzystująca trójelementowy schemat stopniowania cech, w którym ostatni człon jest najbardziej negatywny, co jeszcze wzmocnione zostało jego zwielokrotnieniem.

2.3. Wyzwiska i określenia pejoratywne

Wykorzystywanie nazw części intymnych jako wyzwisk i obelg ma długą tradycję kulturową (Allan, Burridge 2006: 80–81). W stand-upie pojawia się zarówno w opisie prezentowanej podczas występu wizji rzeczywistości, jak i w bezpośrednich zwrotach do współuczestników wydarzenia. Najczęściej w formie obraźliwych określeń skierowanych do adresata (‘wyzwisk’ według definicji Grochowskiego, 1995: 18) oraz pejoratywnych określeń opisywanych osób lub rzeczy (‘epitetów’) pojawia się *chuj*, *kutas* i *pizda*: *zdjęcie z tym chujem* (8), *zapytaj, chuja, gdzie był* (7), *kutas [egzaminator] orgazmu dostaje, bo mnie ujebał* (3), *ty pizdo, ty* (3), *wifi zasrane, ładuj się, pizdo* (1).

W interakcji bezpośredniej omawiany wariant semantyczny traci aspekt negatywnego wartościowania i funkcję wyzwiska, jest traktowany jako rodzaj środowiskowego żargonu i żartu (Allan, Burridge 2006: 89). Stand-uperki zwracają się w ten sposób zarówno do kolegów artystów: *chuj ci*

w dupę, Pacześ (10), jak i do widzów: *chuju, dostaniesz skarpety od Mikołaja (10), ty chuju do szczania (9)*. Podobnie jak w poprzednim wariantcie semantycznym, kluczowym aspektem znaczenia wydaje się wyrażanie zaangażowania w wypowiedane słowa, czasem – ale nie zawsze! – połączone z negatywnym wartościowaniem.

2.4. Ekspresywizmy i przekleństwa

Kluczowa dla wulgarnych określeń nazw intymnych części ciała funkcja wyrażania zaangażowania emocjonalnego może stać się głównym aspektem ich znaczenia, tworząc wyrażenia semantycznie (informacyjnie) ‘puste’ (Grochowski 1995: 13), których pierwotna denotacja jest dla znaczenia kontekstowego nieistotna. Dotyczy to ekspresywizmów, w tym wyrazów zwanych ‘przekleństwami’ i ‘wulgaryzmami’, przy założeniu, że przeklinanie implikuje wyrażenie negatywnych (i nie tylko) emocji w sposób spontaniczny, a wulgaryzmy to używane często w tym celu wyrażenia łamiące tabu (Grochowski 1995: 13, 15)⁵. W badanym materiale najczęstszym ekspresywizmem tego typu jest *chuj*, na co wpływa ma zapewne jego dynamiczna forma fonetyczna – jednosylabowca wypowiedanego z szybkim wydechem. Pojawia się w kontekstach emocjonalnych związanych z rezygnacją: *a chuj, jeszcze [pójdę] do Zary (7), a chuj, cięcie (10), a chuj, niech się spalą! (3)*, bezradnością: *no i chuj, siedzimy (8)*, zmianą decyzji: *umieram, a chuj, jeszcze namieszam (8)*.

Częste są także użycia nawykowe ekspresywizmów jako słów natrętnych, elementów idiolektu artystki, pełniących także funkcję operatorów spójności. Mocno zauważalne w stand-upie jest zjawisko dewulgaryzacji, czyli zaniku ich odczuwania jako nieprzyzwoitych i ordynarnych (zob. Kowalikowa 2008: 84–86), traktowane są natomiast często jako przejawy nieoficjalnej odmiany języka czy stand-upowego socjolektu.

Funkcje nazw intymnych części ciała

Zagadnienie funkcji komunikowania się jest złożone, obejmuje różne systemy semiotyczne, zróżnicowane elementy aktu komunikacji oraz wiele możliwych perspektyw badawczych (zob. Kiklewicz 2010: 9). Dla potrzeb niniejszego artykułu odwołam się do typologii funkcji języka i tekstu w ujęciu pragmatyngwistycznym opracowanej przez Renatę Grzegorzczukową (1991). Badaczka proponuje wyróżnienie trzech ich grup:

- a) funkcji języka jako systemu: generatywną oraz poznawczą, ujmującą język jako „rodzaj klasyfikatora świata, [który] utrwała doświadczenie poznawcze człowieka powstałe w toku rozwoju, a jednocześnie je umożliwia” (Grzegorzczukowa 1991: 25);
- b) funkcji „ogółu działań językowych społeczności”, mieszczących się między systemem a pojedynczymi użyciami: socjalizującą, łączącą członków społeczności, i kulturotwórczą, która polega na „gromadzeniu i przechowywaniu wiedzy, doświadczenia pokoleń, świata

⁵ Używanie wulgaryzmów jako przekleństw jest opisywane funkcjonalnie jako używanie słów tabu w znaczeniu niedosłownym w sposób sformalizowany i w celu podkreślenia emocji (Byrne [2017] 2018: 14). Wulgaryzmy mają też inne znaczenia i funkcje, mogą być reprodukowane siłą przyzwyczajenia (Grochowski 1995: 15), dlatego nie wyróżniam ich jako osobnego typu semantycznego, a traktuję jako ekspresywizm.

wartości (...) w postaci tekstów utrwalonych lub zachowanych w pamięci mówiących” (Grzegorzczkova 1991: 25–26). W takim ujęciu można je uznać za funkcje dyskursu rozumianego jako „zjawisko społeczno-językowe, zinstytucjonalizowane, (...) jednostkę pośrednią między *langue* i *parole* (Grzmil-Tylutki 2007: 23);

- c) funkcji wypowiedzi rozumianych jako cele aktów mowy powstających w konkretnych kontekstach sytuacyjnych. W klasycznym ujęciu Romana Jakobsona wyróżnione zostały funkcje: poznawcza, emotywna, konatywna, metajęzykowa, poetycka oraz fatyczna. Funkcje te nie mają charakteru rozłącznego, w danej wypowiedzi mają też różne nasilenie czy wagę. W praktycznej analizie funkcji wypowiedzi ważne jest, że nie zawsze ma ona charakter ideacyjny. Najmocniej widoczne jest to w przypadku funkcji fatycznej, której istotą jest nastawienie na samo utrzymanie kontaktu, treść wypowiedzi jest wtórna. Renata Grzegorzczkova oddziela ostatecznie funkcje przekazu informacji od celów pozainformacyjnych wypowiedzi, wśród których wyróżnia funkcje: sprawczą, nakłaniającą, ekspresywną i kreatywną.

Przedstawiona typologia funkcji języka i wypowiedzi przydatnie wskazuje na różne zakresy rozumienia kategorii „język” (kod, dyskurs, wypowiedź). W praktyce społecznego życia języka funkcje wszystkich poziomów przenikają się i wpływają na siebie nawzajem: intencje wybranych wypowiedzi mogą stać się elementem definicyjnym kształtującego się gatunku, który z kolei trafia do zasobu społecznej semiosfery, stając się rozpoznawalnym elementem dyskursu, a dalej – być może także kodu?

Podsumowując, można powiedzieć, że każda sytuacja wypowiedzi, tym bardziej realizacja złożonych gatunków, a takim jest występ stand-uperski, jest konglomeratem wielu funkcji języka i wypowiedzi, występujących w zmiennym nasileniu i hierarchii. Za najistotniejsze pragmatycznie uznać można te na tyle powtarzalne, że stają się elementem intuicyjnie odczuwanej konwencji oraz cechą definiującą gatunek.

1. Funkcje wypowiedzi

Identyfikacji funkcji użycia nazw nawiązujących do intymnych części ciała najlepiej dokonywać, odnosząc się do konkretnych wypowiedzi, w których się one pojawiają. Aczkolwiek można wskazać pewne aspekty funkcjonalne samych leksemów (np. ekspresywność), to decydujące o ich funkcji jest znaczenie kontekstowe (Battistella 2005: 68).

1.1. Poznawcza

Badana leksyka odnosi się do rzeczywistości w formie dosłownej lub poprzez znaczenia metaforycznie i metonimicznie rozszerzane, przy czym niezbyt często pojawiają się leksemy denotujące ją w sposób neutralny, dominują te posiadające rozbudowane konotacje emocjonalne i wartościujące. Używanie wulgarnych czy obscenicznych potocyzmów w stand-upie rzadko jednak służy negatywnemu wartościowaniu, najczęściej jest wyrażeniem dużego zaangażowania emocjonalnego w prezentowaną wizję świata. Przykładem może być denotowanie żeńskich genitaliów w kontekście porodu. Stand-uperka opisuje ten proces słowami: *wypada pół cipska (...) my jesteśmy zawsze gotowe, żeby sobie wycisnąć cztery*

kilo z *pizdy* (10). Wulgarność w tym wypadku oddaje emocje opowiadającej, jej wzburzenie społecznym niedocenianiem poświęcenia kobiety, uznawanym za jej obowiązek.

W znaczeniu metaforycznym i jako elementów utartych zwrotów badane nazwy także służą denotowaniu rzeczywistości widzianej przez pryzmat emocji i – tu częściej niż w znaczeniu dosłownym – negatywnego wartościowania. Ich ogromna popularność w opisie świata jest zrozumiała w kontekście kognitywnego założenia, że ciało ludzkie – a więc także jego intymne części – jest jednym z podstawowych wzorów konceptualizowania (Allan, BurrIDGE 1991: 151–152).

1.2. Ekspresywna i emocjonalna

Występ stand-upera jest prezentacją jego wizji rzeczywistości, w której szczerze wyraża on swoje poglądy – a przynajmniej taka powinna być tworzona przez niego kreacja sceniczna, tj. odbierana jako autentyczna, zaangażowana, odważna. Stąd, jak już wcześniej wielokrotnie wskazano, ogromne jest znaczenie ekspresywności wypowiedzi. Służy temu zarówno poruszanie tematów erotyki i intymnych części ciała, jak i wykorzystywanie nazewnictwa z nimi związanego – w wielu funkcjach, także czystego wyrazu emocji, co znamienne jest dla potocznej odmiany języka (zob. Chłopicki 2012: 98–99). Dla języka stand-upu typowym wyrazem zaangażowania emocjonalnego są wulgarne przekleństwa, które dodatkowo w polszczyźnie w wielu przypadkach powiązane są z seksualno-wydalniczą anatomią, a więc naruszające równocześnie tabu kulturowe i językowe (Grochowski 1995: 15–16; Kowalikowa 2008: 82). Taka funkcja wulgarnego nazewnictwa intymnego znajduje uzasadnienie w badaniach psychologicznych i neurolingwistycznych, wskazujących na związek tematów i słownictwa tabu z przetwarzaniem prawopółkulowym i przeżywaniem emocjonalnym, co oznacza, że łatwiej odczuć i odebrać emocje, jeśli są one wyrażone dosadnym językiem (Allan, BurrIDGE 2006: 240–249). Dzięki temu artysta sam jest głębiej zaangażowany w prezentowane treści, łatwiej mu też wzbudzić emocjonalną reakcję u widza. Obcowanie z językiem naruszającym tabu wydaje się także ulgą emocjonalną i zachowaniem autokatartycznym dla uczestników zdarzenia komunikacyjnego (Allan, BurrIDGE 1991: 118–120).

1.3. Komiczna i ludyczna

Komizm jest cechą definicyjną stand-upu. Wskazując na wpływ badanego słownictwa na realizację tej funkcji, rozumianej jako specyficzne połączenie funkcji poetyckiej z ekspresywną – ukształtowanie wypowiedzi nastawione na wywołanie śmiechu – wymienić można co najmniej kilka sposobów, na jakie tabuizowany temat i język potrafią zwiększać poziom komizmu. Przede wszystkim, atrakcyjne jest samo poruszanie tematów tabu w bezpiecznej przestrzeni stand-upu. Humor jest intensyfikowany przez używanie wulgarnego języka, co powiązane jest z wyżej wspomnianym odczuwaniem emocji⁶. Komizm zawarty jest w nieprototypowych konceptualizacjach i wizualizacjach, tworzonych przez artystkę z wykorzystaniem rozszerzeń znaczenia: *moje sutki są jak kapsle od jelcza* (1); *trzymam się za kalafiora [srom]* (9). Funkcję komiczną mają także zabiegi parodystycznej stylizacji, realizowanej jako odegranie charakterystycznego dla danej osoby czy grupy społecznej punktu widzenia i sposobu wyrażania się:

6 Prawa półkula odpowiada zarówno za reakcję emocjonalną na żart, jak i za satysfakcję z obcowania z wulgaryzmami. Osoby z jej uszkodzeniem nie reagują śmiechem po usłyszeniu dowcipu (choć go na poziomie logiki rozumieją) i nie odczuwają potrzeby używania wulgaryzmów (Byrne [2017] 2018: 44–51).

typowa męska reakcja na kobiece problemy – *kutacha jej potrzeba* (8), problemy mężczyzn według twórców reklam – *konar nie płonie* (1), profesjonalne lekarskie pytanie o relacje seksualne – *Czy był penis w pochwie?* (8).

Z komizmem stand-upu powiązana jest funkcja ludyczna, rozumiana jako komunikacja nastawiona na zabawę lub grę. Najpowszechniejszy mechanizm komiczno-ludyczny polega na wskazaniu w jednej wypowiedzi elementów pochodzących z różnych domen poznawczych, niespodziewanie powiązanych w prezentowanej konceptualizacji. Stand-up wykorzystuje w tym celu polisemiczność języka i wymaga od widza świadomości metajęzykowej koniecznej do rozpoznania właściwej interpretacji. Zabawne okazuje się np. użycie dwóch różnych, choć pokrewnych semantycznie leksemów powiązanych znaczeniem metaforycznym – *wyjmuję [zza wycieraczki samochodu] naklejkę karnego kutasa za chujowe parkowanie* (3); pejoratywne określenie żeńskich genitaliów w odniesieniu do przedmiotu i do osoby charakteryzującej się stereotypowo kobiecym brakiem umiejętności prowadzenia samochodu – *ja sobie zamontuję taką cipę [lampkę] na dachu, żeby każdy z daleka wiedział, że pizda [ona] jedzie* (3); powiązanie jednym leksemem dwóch domen poznawczych: *chuj* jako część domeny poznawczej męskości i element frazeologizmu – *Skąd mężczyźni mają taką pewność siebie? Chuj wie* (1). W badanym materiale pojawiają się przykłady bezpośrednich świadectw rozpoznania potencjału ludycznego takich metajęzykowych gier. W jednym z programów stand-uperka określa męski pierwiastek swojej osobowości *wewnętrznym penisem* i tworzy żart w oparciu o kontrast owego metaforycznego znaczenia z jego odniesieniem w domenie źródłowej: *Ja mam w sobie tego wewnętrznego chuja (...). Oczywiście nie dosłownie, bo byłoby mi niewygodnie chodzić* (9). Innym przykładem są rozważania o trudnej do zrekonstruowania motywacji doświadczeniowej frazeologizmów typu *Chuj wie, Nie ma chuja na Mariolę, Nie ma chuja we wsi* (4) itp. *Co to musiała być za wigilia, że „chuj bombki strzelił”* – zastanawia się retorycznie artystka, zwraca też uwagę, że nie ma symetrycznego do Marioli powiedzenia *Nie ma cipki na Mariana* (4).

Komizm stand-upu jest z założenia niegrzeczny, czemu badane słownictwo służy na różnych poziomach – tematu tabu, wulgarnej leksyki, semantycznych mechanizmów humorotwórczych. Ten typ zabawy, gier językowych i żartów „dla dorosłych” jest okazją do wykazania się kreatywnością językową i bystrym dowcipem, a równocześnie pozwala budować z widzami rodzaj wspólnoty śmiechu łamiącego tabu (funkcja wspólnotowa).

2. Funkcje gatunku

Dzięki swej popularności stand-up, mimo niedługiego stażu, stworzył rozpoznawalny już format gatunkowy i socjolektalny. Wiąże się to z jego dwiema funkcjami ujmowanymi na poziomie konwencji gatunkowych i językowych („funkcji zbioru wypowiedzi” według terminologii Renaty Grzegorzczukowej):

2.1. Wspólnotowa

O języku stand-upu, opartym na zasobach odmiany potocznej polszczyzny, nasyconym ekspresywnymi, przekleństwami, obscenizmami i inwektywami, wykazującym się komizmem i ludycznością w formie i treści, można powiedzieć, że posiada cechy socjolektu w jego odmianie slangowej, dla której owa funkcja ekspresywna oraz zabawa językiem są charakterystyczne (Grabias 2001: 246–250). Wyrażenia w pozastand-upowej komunikacji uważane za obraźliwe i wulgarne, w tej odmianie języka zatracają

w dużej mierze te aspekty znaczeniowe, stając się narzędziem tworzenia więzi wspólnotowych (Allan, Burridge 1991: 149–151). Podobnie przewidywalna i atrakcyjna dla odbiorców jest tematyka stand-upu, która ma być prowokacyjna, zaskakująca, łamiąca tabu, komiczna, ale też obejmująca bachtinowskie żarty dołu materialno-cieleśnego, czyli *żarty o kutasach* (3, 7). Dyskurs stand-upu pozwala tworzyć grupę dzięki mechanizmom inkluzywnym – wiemy, że we własnym gronie możemy pozwolić sobie na tę tematykę i język – oraz ekskluzywnym – dla innych („obcych”) są one szokujące i niestosowne⁷.

Te wykrystalizowane już i rozpoznawane przez uczestników zdarzenia komunikacyjnego normy gatunku i języka pozwalają wskazać na rolę wspólnotową także badanego w artykule słownictwa – uczestnicy występu go oczekują, a artysta odpowiada na to zapotrzebowanie, uzyskując poczucie więzi, wspólnoty przeżywania i wartościowania świata. Czy oznacza to, że stand-uper/-uperka musi przeklinać? Oczywiście nie, gdyż w obrębie tego dyskursu daje się zauważyć idiolektalne zróżnicowanie⁸, ale jest to bez wątpienia cecha prototypowego stand-upu.

2.2. Karnalistyczno-kulturotwórcza

Cechami definicyjnymi gatunku i dyskursu stand-upu są także komizm i ludyczność. W połączeniu z atrakcyjnością tematów tabu i dosadnego języka spełniają one funkcję karnalistyczno-kulturotwórczą⁹. Występ stand-uperski stanowi bezpieczne miejsce łamania społecznych konwencji, jego forma gatunkowa daje artyście przyzwolenie na łamanie tabu „tu i teraz”, „okresowe i fikcyjne odwrócenie porządku społecznego pociągające za sobą inwersję hierarchii wartości kultury oficjalnej” (Bełkot 2008: 52). Scena stand-upu to także miejsce zabawy słowem, eksperymentowania z jego ekspresywnością, semantycznością, możliwościami pastiszu i parodiowania, jak bachtinowska mowa familiarno-jarmarczna (Soćko-Mucha 2020: 73–74). Stand-uper jest błaznem, który ma zgodę publiczności na prezentację czasem rewolucyjnej, a czasem jedynie kpiarskiej wizji świata na scenie i ta jego rola staje się cechą gatunku (Kołakowski 2010: 78–79). Paradoksalnie – walka z konwencjami sama stała się elementem konwencji.

W przypadku kobiet stand-uperek, wobec których społeczeństwo ma dużo wyższe niż wobec mężczyzn wymagania dotyczące stosowności zachowania i używanego języka, będzie to walka szczególnie mocno podkreślana jako cel scenicznego występu. *Ponoć o niektórych sprawach nie powinno się mówić, ale dla Kaśki nie ma świętości. Od lat wyznaje zasadę, że na scenie można wszystko. Nawet jeśli, albo tym bardziej – kiedy jesteś kobietą – brzmi opis jednego z programów Katarzyny Piaseckiej*¹⁰. Artystki wprost odnoszą się do kwestii nierównych wymogów społecznych wobec kobiet i mężczyzn oraz hipokryzji owych oczekiwań. Jedna z nich mówi: *Wkurwia mnie to, kiedy mówią, że kobietom coś nie wypada. O, Wiolka jest wulgarna, Wiolka mówi o obrzydliwych rzeczach, ona za dużo przeklina. Chuja tam!* (10). Podkreślana jest także gorsza pozycja kobiet w świecie stand-upu, w którym widownia z założenia wyżej wartościuje

7 Ta funkcja socjolektalnej odmiany języka jest dobrze znana z badań kulturowych, a opisana m.in. w odniesieniu do gatunków takich jak afroamerykański *dozen* czy pojedynek raperów (Wald 2019: 380–389).

8 Bywają stand-uperki, w których programach wulgarnie żarty i słownictwo nie pojawiają się w ogóle lub rzadko (np. Paulina Potocka, Ola Petrus), dla innych dosadny język i poruszanie tematów uznawanych za obsceniczne jest cechą rozpoznawczą (Wiolka Wałaszczuk, Olka Szczęśniak).

9 O współczesnych znaczeniach terminu karnalizacja używanego często do opisu niektórych zjawisk ludycznych, a więc o zakresie znaczeniowym przesuniętym w stosunku do wyjściowej koncepcji Michaiła Bachtina – zob. Bełkot 2008; Schechner [2004] 2011.

10 <https://www.kupbilecik.pl/imprezy/67602/Warszawa/Katarzyna+Piasecka/> [dostęp: 20.02.2022].

męskich artystów: *Jak wychodzisz na scenę i masz rozbawić tłum – to już samo w sobie jest lekko stresujące. Ale jak do tego masz jeszcze srom, waginę, jajniki, cały ten osprzęt, to człowiek, którego masz rozbawić ze sceny, ma takie – patrzy i ma: no nie ma chuja! (2).*

Na koniec, warta uwagi jest kulturotwórcza funkcja stand-upu, przez którą rozumiem przenikanie elementów tego dyskursu poza sytuację komunikacyjną „tu i teraz”. Rozwój gatunków pokrewnych (*roast*) i współtworzonych przez stand-uperów (podcasty, wywiady, różnorodne programy rozrywkowe), jego wpływ na polszczyznę ogólną i sposób widzenia rzeczywistości przez widzów jest na tyle istotny (miliony odsłon nagrań w mediach społecznościowych), że można mówić o jego wpływie na współczesną kulturę i społeczeństwo.

Podsumowanie

Ukazane wyżej występujące w stand-upie semantyczne warianty nazw genitaliów oraz ich funkcje nie wyczerpują możliwości dyskursywnych stand-upu, raczej tworzą obraz nazw intymnych części ciała w prototypowej dla gatunku jego realizacji. Przedstawione typologie znaczeń i funkcji nie są propozycjami zamkniętymi ani też poszczególne warianty nawzajem się nie wykluczają. Mają także strukturę kategorii naturalnych – poszczególne użycia mogą być bardziej lub mniej nacechowane emocjonalnie, bardziej lub mniej wulgarne itd.

W zakresie semantyki badanego słownictwa zwraca uwagę dominacja form nacechowanych ekspresywnie, przy czym w znaczeniu dosłownym dominują formy wulgarne ulegające socjolektalnej dewulgaryzacji, zaś w znaczeniu oderwanym od pierwotnej denotacji – ludyczne wykorzystywanie potencjału frazeologizmu i metafory. Wysoki poziom nasycenia badanych tekstów nazewnictwem części intymnych związany jest z jednej strony z chętnie podejmowaną w stand-upie tematyką seksu, fizjologii i innych zagadnień tabuizowanych, z drugiej – z atrakcyjnością samego słownictwa i jego bogatych zasobów w kolokwialnej polszczyźnie potocznej. Oczywiście, na wybór konkretnych określeń spośród dostępnej leksyki wpływają nie tylko normy gatunkowe stand-upu, ale i indywidualne decyzje artystek, które – obok zapewniania odbiorcy rozrywki – realizują także bardziej zindywidualizowane cele.

Na poziomie funkcji poszczególnych wypowiedzi zauważalne są dwie dominujące tendencje wykorzystywania badanego słownictwa: komiczno-ludyczna oraz ekspresji emocji. Na poziomie funkcji dyskursu gatunkowego wykorzystywanie bogactwa frazeologizmów, inwektyw, obscenizmów i ekspresywizmów nawiązujących do intymnych części ciała w polszczyźnie formuje płaszczyznę wspólnego socjolektu i semiosfery, dzięki czemu tworzy wspólnotę przeżywania świata, w tym kontrkulturowe wobec konwencji społecznych karnawalistyczne jego widzenie (zob. Wald 2019). Na poziomie gatunku, a może i dyskursu stand-up jest prowokacją wobec kultury oficjalnej, celowym łamaniem kulturowych tabu i nakazów dotyczących zarówno tematów, jak i języka, co jest szczególnie mocno widoczne w przypadku stand-upu uprawianego przez kobiety.

Bibliografia

Wykaz źródeł

- 1: Ewa Błachnio (2021) *Czy na sali jest mój mąż?*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=70A-y7-74CI> [data dostępu 10.02.2022].
- 2: Marta Łojek (2022) *Stereotypiara*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=SQ3G3quYpv8> [data dostępu 10.02.2022].
- 3: Magda Kubicka (2020) *Love me Tinder*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=DXDbv-bd2Z8> [data dostępu 10.02.2022].
- 4: Katarzyna Piasecka (2016) *Jeszcze to*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=hKN6NvIFjhA> [data dostępu 10.02.2022].
- 5: Katarzyna Piasecka (2021) *Karma wraca*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=Upv1vjGNr7w> [data dostępu 10.02.2022].
- 6: Ewa Stasiewicz (2022) *Dzikość raz!*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=M2gthpZwsxU&t=3s> [data dostępu 10.02.2022].
- 7: Olka Szczęśniak (2018) *Dystans krytyczny*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=d-UoQs6wTEg> [data dostępu 10.02.2022].
- 8: Olka Szczęśniak (2019) *Zespół HAJSpurgera*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=ScCHYXjEBXI> [data dostępu 10.02.2022].
- 9: Wiolka Walaszczyk (2022) *Pucz*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=DSRU0VtoCs> [data dostępu 10.02.2022].
- 10: Wiolka Walaszczyk (2020) *Życie od kuchni*. [Na:] <https://www.youtube.com/watch?v=1uisnlm1d2I> [data dostępu 10.02.2022].

Literatura

- Allan, Keith, Kate Burridge (1991) *Euphemism and Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon*. Oxford: Oxford University Press.
- Allan, Keith, Kate Burridge (2006) *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Battistella, Edwin L. (2005) *Bad Language. Are Some Words Better than Others?* Oxford: Oxford University Press.
- Bańkowski, Andrzej (red.) (2000) *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bełkot, Andrzej (2008) „Karnawalizacja jako pojęcie ludyczne”. [W:] *Homo Communicativus*. Nr 2; 45–58.
- Blake, Barry, J. (2019) “Taboo Language as Source of Comedy”. [W:] Allan Keith (red.) *The Oxford Handbook of Taboo Words and Language*. Oxford: Oxford University Press; 392–411.
- Brodie, Ian (2008) “Stand-Up Comedy as a Genre of Intimacy”. [W:] *Ethnologies*. No 3/2; 153–180.
- Brugman, Claudia, George Lakoff (2006) “Radial Network. Cognitive Topology and Lexical Networks”. [W:] Dirk Geeraerts (red.) *Cognitive Linguistics. Basic Readings*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH; 109–140.
- Byrne, Emma ([2017] 2018) *[Swearing is Good for You. The Amazing Science of Bad Language]*. W. W. Norton & Company]. *Bluzgaj zdrowo. O pożytkach z przeklinania*. Tłum. pol. Marcin Wróbel. Warszawa: Buchman.

- Chłopicki, Władysław (2012) “Stand-Up Tragedy in Poland?”. [W:] Liisi Laineste, Dorota Brzozowska, Władysław Chłopicki (eds.) *Estonia and Poland: Creativity and Tradition in Cultural Communication. Jokes and Their Relations*. Volume 1: Tartu, Estonia: ELM Scholarly Press; 91–110.
- Dąbrowska, Anna (2008) „Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze”. [W:] *Język a Kultura*. T. 20; 173–196.
- Dąbrowska, Anna (1994) *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Elias, Norbert ([1969] 1980) [*Über den Prozess der Zivilisation*. Verlag A. Francke AG Bern]. *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*. Tłum. pol. Tadeusz Zabłudowski. Warszawa: PIW.
- Geeraerts, Dirk, Stefan Grondelaes, René Dirven, Marjolijn Verspoor ([1998] 2001) [„What’s in a word? Lexicology”]. „Co zawierają słowa: leksykologia”. [W:] Elżbieta Tabakowska (red.) *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Tłum. pol. Grzegorz Szpila. Kraków: Universitas; 45–73.
- Grabias, Stanisław (2001) „Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty”. [W:] Jerzy Bartmiński (red.) *Współczesny język polski*. Lublin: UMCS; 235–253.
- Grochowski, Maciej (1995) *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzegorzczkowska, Renata (1991) „Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy”. [W:] Jerzy Bartmiński, Renata Grzegorzczkowska (red.) *Język a Kultura. Funkcje języka i wypowiedzi*. T. 4. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; 11–28.
- Grzmil-Tylutki, Halina (2007) *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*. Kraków: Universitas.
- Hartman, Jan (2022) „O ugruntowaniu cnót niewieści”. [W:] *Polityka*. Nr 10 (3353); 88.
- Ivy, Diana K., Phil Backlund (1994) *Exploring Genderspeak. Personal Effectiveness in Gender Communication*. New York: McGraw Hill Higher Education.
- Kiklewicz, Aleksander (2010) *Tęcza nad potokiem... Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym*. Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Kołąkowski, Leszek ([1959] 2010) „Kapłan i błazen. Rozważania o teologicznym dziedzictwie współczesnego myślenia”. [W:] *Nasza wesoła apokalipsa. Wybór najważniejszych esejów*. Kraków: Znak; 49–82.
- Kowalikowa, Jadwiga (2008) „O wulgaryzacji i dewulgaryzacji we współczesnej polszczyźnie”. [W:] *Język a Kultura*. T. 20; 81–88.
- Leszczyński, Zenon (1988) *Szkice o tabu językowym*. Lublin: KUL.
- Maćkiewicz, Jolanta (2006) *Językowy obraz ciała. Szkice do tematu*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Mohr, Melissa (2013) *Holy Sh*t. A Brief History of Swearing*. Oxford: Oxford University Press.
- Saganiak, Małgorzata (1999) „Powrót do natury”. [W:] Dariusz Czaja (red.) *Metamorfozy ciała. Świadectwa i interpretacje*. Warszawa: Contago; 101–116.
- Schechner, Richard ([2004] 2011) [„Carnival (Theory) After Bakhtin.”]. „Karnawał (i jego teoria) po Bachtynie”. Tłum. pol. Katarzyna Przyłuska-Urbanowicz. [W:] Wojciech Dudzik (red.) *Karnawał. Studia historyczno-antropologiczne*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego; 358–374.
- Soćko-Mucha, Alicja (2020) *Wokół bachtinowskiej teorii śmiechu. Perspektywa antropologiczna*. Warszawa: IAI PAN.
- Wald, Elijah (2019) “Taboo Language Used as Banter”. [W:] Keith Allan (red.) *The Oxford Handbook of Taboo Words and Language*. Oxford: Oxford University Press; 372–391.
- Wawrzyniuk, Justyna (2021) “Identifying Humor in Stand-Up Comedy: A Preliminary Study”. [W:] *Linguistics Beyond And Within*. No 7; 86–97.
- Wojtak, Maria (2019) *Wprowadzenie do genologii*. Lublin: UMCS.

Źródła on-line:

142

- Husband, Andrew (2019) "Stand-Up Comedy Has Become Its Own Genre". [W:] *Forbes*. No Jun 30. [Na:] <https://www.forbes.com/sites/andrewhusband/2019/06/30/stand-up-comedy-has-become-its-own-genre/?sh=15f5c88d68fd> [data dostępu 10.02.2022].
- Płociński, Michał (2017) *Stand-up i roast, czyli blaznom wolno więcej*. [Na:] <https://www.rp.pl/Plus-Minus/302099940-Stand-up-i-roast-czyli-blaznom-wolno-wiecej.html> [data dostępu 10.02.2022].
- Zoglin, Richard "Stand-up comedy". [W:] *Encyclopedia Britannica*. [Na:] <https://www.britannica.com/art/stand-up-comedy> [data dostępu 10.02.2022].

Received:
25.04.2022
Reviewed:
11.06.2022
Accepted:
28.04.2022

MIRKA CIROVIC

American University of the Middle East (AUM), Kuwait

ORCID: 0000-0001-5795-7653

Reading *Othello* Through the Prism of Conceptual Metaphor Theory: Animals as Source Domains

Abstract

This paper aims at reading Shakespeare's play *Othello* through the prism of cognitive linguistics, more specifically, through the lens of conceptual metaphor theory. Metaphorical linguistic expressions that have animals in the source domain are extracted from the play so that matters of race and gender could be discussed from below the level of words, where cognition and conceptualization occur. As the analysis of metaphorical linguistic expressions progresses, the representation of evil will appear to be intertwined with the perception of gender and race, becoming yet another cognitive interest of the literary text. While African American studies, critical race theory, post-colonial studies, Marxist and feminist readings have immensely benefitted the comprehension of the play, conceptual metaphor theory promises to explore and explain how a derogatory perception of "Other" emerges in *Othello*, along with the offensive language that embodies it. Additional relevant concepts that account for the disturbing pace of the plot towards the catastrophe and tragic end are indoctrination and manipulation. These are specifically related to Iago's perceptual playing around with unstable and highly sensitive notions such as race, gender, fallen virtue, degraded and demonic human nature, which he presents through disquieting mental images conveyed by powerful metaphorical language.

Keywords: *Othello*, conceptual metaphor, source domain, animals

Introduction

Metaphor was traditionally described as a distinctive feature of poetic imagination, literary style and discourse. It was perceived as a matter of words rather than thoughts, of extraordinary rather than ordinary language. However, it has been found that metaphor is omnipresent in our daily lives not only in the language we use, but in our thought and actions as well. Our conceptual system, which plays a vital role in defining our realities, is highly metaphorical in nature. This further means that the way in which

we think, feel, relate to others, and experience the world is primarily a matter of metaphor. Moreover, communication resides upon the same conceptual system that we use for thinking and comprehension, which is why language is significant evidence for what the system behind it is like (see: Lakoff and Johnson 1980). This applies not only to ordinary language but also to the language in works of literature. Caroline Spurgeon (1935: 4) believes that the revelation of author's personality, temperament, and the quality of his mind start in the metaphorical language that he uses to describe his characters' thoughts, or to directly express his own meditation. She also notices that the greater and richer the work of literature is; the more metaphorical language it seems to contain (Spurgeon 1935: 5). More importantly than this, Kövecses (2010) ascertains that metaphors are created within cultural contexts, which means that they do not only reflect the inner world of the poet and his personal experiences of the world. In being culturally dependant, metaphors reveal a great deal about common views and ideas shared by people in different epochs and in different parts of the world.

When Zoltan Kövecses (2010) discusses metaphorical linguistic expressions from everyday lives, he gives examples such as "the baby is on the way", "to go ahead with your plans", "to get side-tracked", or "to do things in a roundabout way". In order to use these metaphorical linguistic expressions and understand them in our interlocutor's discourse, we rely on conceptual metaphor LIFE IS A JOURNEY¹. What happens here at the level of cognition is that we rely on the concrete concept JOURNEY (source domain) to understand the abstract concept LIFE (target domain). George Lakoff and Mark Turner (1989: 3) also analyse LIFE IS A JOURNEY conceptual metaphor, and they say that the knowledge of this metaphor means being aware of numerous correspondences between the elements that structure domains of life and journeys. In the mapping process that occurs between systematic correspondences of the source and target domains, the person leading a life is a traveller, our purposes in life are destinations, difficulties in life are impediments to travel, people who give us advice are guides, progress in life is the distance travelled and so on.

When writers and poets produce powerful metaphorical language, they use the same conceptual metaphors as modes of thought that we all share in our cognitive apparatus. However, metaphorical creativity of poets and writers takes the form of extending, elaborating, questioning, and combining of well-established conceptual metaphors and cognitive patterns. Compared to metaphors in non-literary texts, metaphorical expressions found in works of literature "are more creative, novel, original, striking, rich, interesting, complex, difficult, and interpretable" (Semino and Steen 2008: 233). In producing complex metaphorical linguistic expressions, writers and poets tend to go beyond, challenge, and extend our linguistic and conceptual resources, thus providing us with fresh insights into human experience. Lakoff and Turner (1980: xi) propose a similar view in saying that great poets speak to us because they rely on modes of thought that we all possess. Using the capacities common to all people, poets can "illuminate our experience, explore the consequences of our beliefs, challenge the ways we think, and criticize our ideologies" (Lakoff and Turner 1980: xi). In criticizing prejudices and modes of thought among his contemporaries in *Othello*, Shakespeare frequently uses source domain ANIMALS in order to approach race, gender, otherness, and representation of evil. This mechanism of thought leads not only towards offensive language where *Othello* is described as "an old black ram" (1.1.88), "a Barbary horse"

---

1 The usage of small caps means the wording does not occur in language as such, but it conceptually underlies metaphorical linguistic expressions.

(1.1.113), and “the devil” (1.1.91) but also towards numerous frustrations and tragedies in the lives of individuals, and in the broader social context.

Kövecses (2010: 276) gave a list of the most frequent source domains that we rely on to comprehend the abstract. He said that much of human behaviour seems to be metaphorically understood in terms of animal behaviour based on conceptual metaphors HUMAN BEHAVIOUR IS ANIMAL BEHAVIOUR, PEOPLE ARE ANIMALS, and OBJECTIONABLE HUMAN BEHAVIOUR IS ANIMAL BEHAVIOUR. The author further explains that people attribute their characteristics to animals, and then re-apply those characteristics onto themselves. THE GREAT CHAIN OF BEING metaphor assigns a place in a strict hierarchal system for everything that there is in universe, and it allows us to refer to a particular level of the chain to understand another level of it. When humans are represented through source domains ANIMALS, PLANTS or INANIMATE THINGS, the conceptualization goes from a lower source towards a higher target domain (Kövecses 2010: 231). This has important cognitive and linguistic implications because animal-related metaphors that describe people, their character and behaviour usually become a vehicle for transporting undesirable characteristics from the world of animals into the human world. In her catalogue of Shakespeare’s imagery, Caroline Spurgeon (1935: 335) talks about the bestiaries in *Othello* and *King Lear*, and notices that in both tragedies animals appear in the semantic sphere of suffering and cruelty. While in *King Lear* there are many references to fierce beasts of prey such as tigers, vultures, wolves, boars, and sea monsters, in *Othello* prominence is given to reptiles and insects. Different ambience in these two tragedies and different impressions that they leave on the audience are closely tied to animal species that prevail in the source domain.

Conceptual Metaphor Analysis

Predatory animals in *King Lear* indicate that history and absolute have been put into motion by the ambitious and ruthless human nature that above all desires power. Lascivious creatures that crawl, breed, and prey upon one another in the dark and airless landscape of *Othello* primarily represent the world of fallen man overcome by prejudice, tormented by passions and hatred.

Even now, now, very now, an old black ram
Is topping your white ewe. Arise, arise;
Awake the snorting citizens with the bell,
Or else the devil will make a grandsire of you:
Arise, I say.

(1. 1. 88-91)²

When Iago describes Desdemona as a “white ewe” and Othello as “an old black ram”, he relies on the binarism of white and black and on source domain ANIMALS to emphasize the discrepancy between them in terms of race, gender, and age. The white/ black division of beauty and virtue preceded Renaissance, but it became infused with race and gender preoccupations during this period (Hall 1995: 2). However, Shakespeare goes beyond black and white as negative and positive signifiers, and he dives into the sphere of cravings of the flesh thanks to the mental images of mating animals. These images show

² Quotations are taken from the latest Arden edition.

people as degraded from their human status to domestic animals whose negative representation over a long period in history implies the life governed by impulses and physical needs. Due to Iago's elaborate scheme of indoctrination and manipulation, the irreconcilable differences between the spouses that he constantly insists on trigger stereotypes and prejudices typical of the 15th and 16th century Europeans. We should remember that in Shakespeare's time, darkness of the skin, physical deformities, and non-Christian heritage were popularly associated with immorality and savagery (Kott [1964] 1966: 117). The xenophobic racism from the opening of the play translates the lovers into animals, their progeny and Brabantio's kin into the damned (LaPerle 2021: 83). In presenting Othello as the devil, or an evil beast-like creature, Iago reinforces the animal-related metaphor and broadens its implications. He partially inherits his perception from "the Church-sponsored morality plays from the medieval period, when demons were depicted as black" (LaPerle 2021:78; see also: Hall 1995: 4). Traditional association of blackness with evil, death, and mourning is confirmed by Emilia as well, who reacts to Othello's accusations of Desdemona's untruthfulness even when the maiden is lying on her deathbed by saying, "the more angel she, and you the blacker devil" (5.2.130-1). These modes of thought and possibilities of this kind of language have their root in a powerful cultural memory, aesthetic discrimination, and Christian dogma that associate scorn with pigmented characters (LaPerle 2021: 79, see also: Hall 1995: 4, 5).

"Zounds, sir, you are one of those that will not
serve God, if the devil bid you. Because we come
to do you service and you think we are ruffians,
you'll have your daughter covered with a Barbary
horse; you'll have your nephews neigh to you;
you'll have coursers for cousins and gennets for
germans.

(1. 1. 110-115)

In Iago's semantic sphere, animals stand out as arousing anxiety and disgust. He warns Brabantio that his reluctance to act swiftly will result in his daughter's elopement with a man described as "a Barbary horse", which is a physically potent animal, distinctly brown in colour, and not always associated with domestic area. Irene López (2009: 80) says that animal-related metaphors convey biases regarding particular social groups, and they tend to reinforce the dichotomy between self and other. By taking "a Barbary horse" to represent Othello, Iago relies on Elizabethan stereotypes and prejudices about race, and he clearly warns against miscegenation. It is important to mention here that Elizabeth I was represented as "a magical and divine icon of England" (Hall 1996: 465) – a perception reached through the interconnectedness of fairness and purity. In terms of visual presentation, the myth was supported by the portraits in which the queen's excessive whiteness indicated the identity of the whole group (Hall 1996: 466). The dark colour and nature of the "Barbary horse" is to demonize and devalue not only Othello but also Desdemona, while in her case, it emphasises the grace from which she has fallen as well. The combination of blackness and ANIMALS in the source domain is heavily charged with negative meaning for women in terms of their physical and moral states. Like many other critical abstract notions that Iago abuses, race is unstable. It is a fiction conceptually and linguistically built through a social process that Ayanna Thompson (2021) refers to as race-making. While race is fictional, racism is real. In *Othello*, we notice instances of race-making and racism in their typical cause and effect relationship. When Iago and Roderigo present the union of Othello and Desdemona through the mating of animals and

disobedience, they want Brabantio to perceive Othello not only as less civilized than Europeans, but also as dangerous for the normative ideas of their society. Iago understands that metaphor is a powerful tool for race-making; it can build a communal sense of paranoia regarding monstrous lineage, social and racial instability. The effect of his words and the images they convey awake fears of miscegenation and female wantonness in Brabantio who admits, “This accident is not unlike my dream” (1.1.143). His passions are stirred, stereotypes and prejudices triggered by disturbingly vivid animal-related metaphors that evoke various kinds of transgression – social chaos, irrevocably compromised bloodline, and bestiality.

I am one, sir, that comes to tell you your daughter
and the Moor are now making the beast with two
backs.

(1. 1. 117-118)

Contemporary spectators are at ease with attraction between the opposites, and they understand that Desdemona’s fascination with Othello is because of the cultural difference, not in spite of it. On the other hand, early modern audience would find this attraction impossible because it is between a fair and gentle lady and a stereotypical African figure represented on the stage by an actor with a blackened face. In the era when Shakespeare wrote the play, the marriage between Othello and Desdemona broke many taboos; therefore, the relationship fell an easy prey to prejudices and social anxieties of the time. Iago’s villainous ingenuity is primarily contained in the fact that he is able to recognize the cognitive capacity of his contemporaries for prejudice and discrimination. He then exploits this capacity with the language of animal-related metaphors and black and white oppositions, which all derogate marginal groups in which Desdemona easily fits as a woman, Othello as an outsider and a man of colour. An animal with two backs, one white and the other black, is a brutal representation of miscegenation. It intersects sensitive issues of race and gender in reminding Brabantio of female disobedience and outsiders’ savagery, which immediately activates social anxieties of “an evolving monarchical nation-state in which women are repository of the symbolic boundaries of the nation” (Hall 1995: 9).

Ere I would
say, I would drown myself for the love of a
guinea-hen, I would change my humanity with a baboon.

(1. 3. 315-17)

Iago frequently uses source domain ANIMALS to degrade women, love, and marriage. Early modern commentators mention apes (Hall 1966: 469) to refer to the unfavourable state of men who have succumbed to female powers and charms. Similarly, Iago does not refer to “a baboon” here so that human nature would be linked to nature itself. A man deeply in love with a woman is seen as “a baboon” because he becomes less intelligent and more instinctually driven. Early modern condemnation of cosmetics (Hall 1966: 469) is also related to the anxiety that women may exert too much power over men. When Iago calls a woman “a guinea-hen”, he insinuates that she is not particularly smart; she is noisy, dressed up, and indecent.³

Caroline Spurgeon notices that Iago uses animal-related metaphorical language in his discourse substantially more often than other characters in the play. These metaphorical linguistic expressions usually offer images that are contemptuous or repellent (1935: 335). When Roderigo declares that he

³ See: *Brewer’s Dictionary of Phrase and Fable* ([1870] 2001).

will drown himself, Iago tells him, “drown cats and blind puppies” (1.3.337-8). The image of cats and blind puppies being drowned has an attributive function. It describes Iago as a character completely devoid of sympathy, irresponsible even to the most disturbing kind of suffering. When Spurgeon (1935: 336) investigates Iago’s discourse, she notices a frequent reference to insects and reptiles, but innocent animals that are trapped or beaten are often mentioned as well. This emphasizes the torture that one human being suffers because of another. BIRDS are for this reason taken as suitable source domains to illustrate lamentable and disturbing positions of people who suffer when they are trapped and snared. Othello’s realization at the end of the play that he has been duped counts as a truly touching moment, and it is not by chance represented in the question, “why he hath thus ensnared my soul and body” (5.2.303).

with as little a web as this will I ensnare as great
a fly as Cassio.

(2. 1. 169-170)

Source domain ANIMALS allows us to perceive Cassio, Roderigo, Othello, Desdemona, Emilia, and Bianca as great and small flies, while we see Iago as a spider. His intrigues and lies, schemes of indoctrination and manipulation are represented by a spider’s web. When each character in the play is metaphorically understood through the prism of insects, it inevitably rouses revulsion. No one in Iago’s vicinity is spared from the degradation of their human status where “the white Desdemona, too, will turn into a black fly” (Kott [1964] 1966: 114). White, black, male, and female characters suffer or die on stage because Iago manages to relate them to unstable social constructs and critical narratives, achieving thus his individual supremacy that here proves to be devoid of any singular ideology or animosity. Seeing majority of the characters on stage as flies intensifies the state of helplessness in front of Iago’s hatred, which at this moment feels non-discriminatory. It is directed towards everyone, expressed through the activation of different kinds of prejudice, and satisfied in the achievement of personal superiority. It is not simple to read and analyse this controversial and brilliant play precisely because it shows how easily indoctrinated, prejudiced, and manipulated we are into hatred and violence for a myriad of reasons. The metaphor which translates characters into flies is a rather significant one. The blackness of insects entangled and caught in a spider’s web intensifies the ominousness and anxiety in the play, but it also shifts attention from race and gender issues towards the investigation of the source of evil.

Acting like “a channel for the transpiring evil” (Gonzalez 1985: 47), Iago’s animal-related metaphors lead characters to do his own bidding. In the third act, Othello himself is mouthing several bestial images, his will is fast deteriorating and faith in Desdemona fading (Gonzales 1985: 47).

If I do prove her haggard,
Though that her jesses were my dear heartstrings,
I’d whistle her off and let her down the wind.

(3. 3. 260-2)

The metaphorical expression quoted above reveals self-pity and immense sadness in Othello’s tone. Source domain FALCONRY translates a wild bird into Desdemona, and a falconer emotionally attached to a beautiful but unmanned creature into Othello. The feeling of attachment is illustrated by means of “jesses” and “heartstrings”. What Othello communicates here is that he will give up on Desdemona if she is untruthful, even if the sorrow breaks his heart. The metaphor is revelatory of Othello’s character, which is all made of extremes. His love is absolute, but so are his hatred and anger. Consistency of metaphorical

patterns is frequently noted in Shakespeare's plays – a capricious woman is understood as a haggard hawk in *Much Ado about Nothing* and *The Taming of the Shrew*. Apart from the superiority of intellect, Iago also enjoys the fall of virtue as if his aim is to prove that meaning is unstable, and that things are neither good nor bad but as we insist to perceive them. In this case, signs of animality in Othello indicate that his barbaric nature is without remedy. The collocation of animality with Desdemona suggests that women are inherently prone to immoral behaviour and, therefore, untrustworthy.

It is impossible you should see this,
Were they as prime as goats, as hot as monkeys,
As salt as wolves in pride, and fools as gross
As ignorance made drunk. But yet, I say,
If imputation and strong circumstances,
Which lead directly to the door of truth,
Will give you satisfaction, you may have't.

(3. 3. 402-408)

If Iago is not using insects and reptiles to depict loathsome human nature, then he evokes animal species that show people as driven by basic needs to feed and mate in the manner of “hot monkeys”, “prime goats” and “wolves in pride”. His words are savage and the images they convey serve to inflame the imagination and create the motive (Gonzalez 1985: 47). Iago lies to Othello about hearing Cassio admit in his sleep that he is having an affair with Desdemona. The great general is devastated and never questions this vague proof of his wife's alleged infidelity. He immediately refers to Desdemona as a “lewd minx” (3.3.458), and in terms of conceptualizing female nature, Othello begins to resemble Iago in his misogynistic metaphorical expressions. Animal's name in metaphors makes sense only if we are familiar with characteristics conventionally assigned to the animal in question that have become fixed due to a repeated usage. When Othello calls Desdemona a “lewd minx”, he emphasizes the fact that she is flirtatious, seductive, and prone to scheming.⁴

Metaphorical expressions based on source domain ANIMALS illustrate Othello's disturbed inner world. Animal-related metaphors in his discourse come unconsciously, from swirling emotions and rich imagination. On the other hand, metaphorical expressions based on source domain ANIMALS prove something altogether different about Iago, which is his cold rationality and speculative habit of the mind. Wolfgang Clemen makes similar observations about Othello and Iago in terms of the imagery that they employ. He adds that we can find scarcely any imagery in Iago's discourse when he is alone, a fact which proves that metaphorical language does not come naturally to him, but it is a conscious device by which he influences others ([1951] 1966:120-121). Iago manipulates people by depicting degraded human nature and fallen virtue – concepts of derision to which everyone exhibits a high level of sensitivity. Brabantio is enraged and appalled by the images of his daughter involved in the world of animalistic behaviour to the extent that he disowns her. Othello's reactions to “nature erring from itself” (3.3.229) shut his power to reason and Iago easily changes his perceptions of Desdemona and Cassio, of concepts of love, marriage, friendship, and even of himself so that the protagonist ends up echoing villain's disturbing words in greeting Lodovico in Cyprus with “Goats and monkeys!” (4.1.260). Metaphorical expressions based on source domain ANIMALS that we encounter in Othello's discourse are not a means of communication with others, but they express what is going on inside of him. Clemen ([1951] 1966: 44) found a similar

⁴ See: Ćirović, Mirka (2021).

thing regarding animal-related metaphors in Lear's discourse, where animals in the source domain help the king visualize the violence and ingratitude that he undergoes.

150

I do but say what she is: - so delicate
with her needle! - an admirable musician. O! she
will sing the savageness out of a bear! - of so high
and plenteous wit and invention:--

(4. 1. 186-189)

"Bear" is the only ferocious animal included in animal-related metaphors in the play. However, a bear does not depict aspects of physical strength and grandeur. It emphasises the power which delicate Desdemona holds over the grand general. When Iago builds Othello's rage and jealousy to the levels of highest possible intensity, the physically and mentally disturbed general is reminded of his wife's outstanding talents that he used to perceive as embodiments of virtue. The sound of her voice and her singing were so pleasant for Othello that he can only illustrate their soothing and calming effects through exaggerating them as having the power to tame a creature as wild as a bear.⁵ The anxiety that women may exert too much power over men has already been depicted by animals in the source domain of metaphorical expressions. However, excessive male subjugation to women constituted not only weakness but also a sign of effeminacy (Loomba 2016: 230). We are here reminded of Othello's comment from the beginning of the play that in marrying Desdemona, he has lost his "unhoused free condition" (1.2.27). This loss is willingly incurred for Desdemona, but there is constant awareness in Othello's perception that it represents a major sacrifice (Bevington 2007: 227). Whenever Othello relies on source domain ANIMALS in his metaphorical language, there is a potent tone of self-pity due to betrayal and disappointment. Here, he is overwhelmed by the fact that he has confined his mighty and adventurous spirit for the creature so shrewd and undeserving.

O devil, devil!
If that the earth could teem with woman's tears,
Each drop she falls would prove a crocodile.
Out of my sight!

(4. 1. 247-250)

According to Spurgeon (1935: 335), more than half of animal references in the play are Iago's. Conceptualization based on source domain ANIMALS is manifested in metaphorical expressions such as "black rams topping white eves", "plagues of flies", "spiders catching flies in their webs", "wolves in pride", "prime goats", "hot monkeys", "asses led by their noses", and "blind cats and puppies". To these disturbing images, Othello adds "ill-boding ravens flying over infected houses" and "crocodile tears". Othello is indoctrinated by Iago so that his conceptualization and verbalization resemble emotionally detached, insensitive, and almost vulgar tone of the villain. After he strikes Desdemona, to the astonishment of everyone present, Othello persists in not showing remorse and dismissively reacts to her tears, claiming that there is no serenity in women's sadness or distress because all is a great act. In this, we are reminded of Iago's depiction of women as two-faced when he says that they are "saints" in their "injuries" (2.1.112).

---

⁵ See: Ćirović, Mirka (2021).

Othello's metaphorical expressions that draw on source domain **ANIMALS** are usually noticed at the moments vital for his inner experience. Regarding this, Clemen ([1951] 1966: 124) observes that forcefulness and agitation of the images that Othello uses serve as indicators of his own passionate nature.

The fountain from the which my current runs,

Or else dries up; to be discarded thence!
Or keep it as a cistern for foul toads
To knot and gender in!

(4. 2. 59-62)

The weakness of Othello's love for Desdemona is that he completely depends on it. **LOVE IS A FLUID IN A CONTAINER** metaphor describes Desdemona as a current of fresh water that enables the sustainability of Othello's life, which is represented through the concept of a fountain. The amount of water in the fountain is the quantity of feeling, while freshness, cleanness, and transparency of water represent the quality of emotion. The image of an empty fountain, whose source has dried up, is the end of love. However, for Othello the end of love is not only comparable to a sad sight of an empty and useless fountain; Desdemona's fall in virtue translates into a cistern full of toads. Kott describes Othello's internal landscape as expanding outwards ([1964] 1966: 114). The environment in the play resembles a dump cistern for reptiles and amphibians to knot and gender. The ambience that Othello describes serves the purpose of depicting a degraded world in which virtue, ideals of love, marriage, friendship and chivalry have all collapsed.

O curse of marriage,
That we can call these delicate creatures ours,
And not their appetites! I'd rather be a toad
And live upon the vapor of a dungeon
Then keep a corner in the thing I love
For others' uses.

(3. 3. 268-273)

Apart from a dark and dump cistern, the environment of the play also reminds of a dungeon. The world is confined. It is without the sun, moon, or stars. Othello proclaims that he would rather be a creature as loathsome as a toad who lives and breathes upon vapours of a filthy dungeon than turn a blind eye to his wife's infidelity, or make peace with her dishonour. Potter (2008: 35) reads this metaphorical expression as an infantile rage over the situation in which one's possession has been spoilt by the uses of others. Iago persuades Othello into jealousy so powerful that it is virtually impossible to prove Desdemona's honesty. He discards Emilia as a witness and rejects Desdemona's professions of innocence in brutal and rather disturbing manners. When she expresses hope that her husband esteems her honest, Othello relies on a simile "as summer flies are in the shambles that quicken even with blowing" (4.2.66-7). Othello compares his wife's honesty and decency to flies in rotting meat and to maggots multiplying with the blowing wind, which is illustrative enough of the tragic hero's obsession with spoiled flesh. When he builds his metaphorical language, Othello seems to sharpen his senses, and he tends to "sense all abstract matters as palpable, testable, audible, and visible things" (Clemen [1951] 1966: 124).

Towards the end of the play, as Iago's villainy becomes known to everyone, the conceptualization of this character draws on source domain **DOG**. As an epithet, "dog" has been offensively used since the

time of Homer (Olsen 2013: 2); however, when Roderigo addresses Iago as “inhuman dog” (4.1.62), he negates him as man and comprehends his appalling crimes through bestiality. In this view, he is joined by Lodovico who ends the play in a similar manner.

O Spartan dog,
More fell than anguish, hunger, or the sea!
(5. 2. 363-364)

“Spartan dog” emphasizes some major characteristics of the villain. In his cancellation of emotions and fellow feelings, in his lack of capacity to comprehend love and happiness, Iago becomes fierce and merciless. Lodovico’s metaphorical expression conjures the imagery of unlimited appetite, where Iago is seen as a bloodthirsty animal. The usage of adjective “Spartan” has further inference regarding Iago’s character. Spartans were known for their brief, laconic answers. When Iago is asked “why”, which is one of the most fundamental questions that the play poses, he simply answers, “what you know, you know” (5.2.304). Iago’s silence that follows the discovery of his malicious deeds is disturbing and unsettling, not only because he remains unrepentant before his victims, but also because it proves that evil in man is sometimes without explanation. The final exchanges in the play are attempts to comprehend Iago’s character and his motives. Othello tries to understand the phenomenon of Iago by relying on source domain DEVIL and evil is eventually disassociated from blackness.

I look down towards his feet; but that’s a fable.
If thou be’st a devil, I cannot kill thee.
(5. 2. 286-287)

Othello literary scrutinizes Iago’s physical appearance in search of a demonic sign. In not noticing cloven feet on him, Othello seems confused because it is difficult to grasp that simply a man is capable of such wicked deeds. Unlike Richard III, for example, whose criminality is encrypted in his beast-like physical characteristics (Olsen 2013: 86), Iago’s physicality is not out of the ordinary in any way that could indicate such distortion of the mind and spirit, which is exactly where Shakespeare’s contemporaries become victims of their stereotypes. In matters of cognition, the playwright is ahead of his time, and ahead of any time one might say. In *Othello*, Shakespeare does not link the ugliness of form to ugliness of character, as the rule of Renaissance physiognomy would have it. When he demands explanation from Iago, Othello settles in referring to him as a “demidevil” (5.2.302), which shows the villain as human in appearance but demonic in nature. This means that Shakespeare allowed the existence of individuals whose capacities to pretend and deceive were exceptional, and whose malicious intentions, contempt of love and virtue were beyond the cognitive apparatus of other people.

Conclusion

Investigating the meaning of metaphorical linguistic expressions, identifying conceptual metaphors in their roots, noticing recurrent cognitive patterns in the text is a way to achieve a more objective insight into the themes and concepts that the play is preoccupied with. The notion that *Othello* does not engage with the issues of race because in Shakespeare’s time England was still not an empire may safely be discarded because cognition and the language which embodies it go in the direction of racial discourse, among other

things. What follows from this is that conceptualization of “Other” through animal-related metaphors does not come as a consequence of colonization, discrimination, and oppression but rather facilitates all these. ANIMALS in the source domain prove *Othello* to be interested in the devastating outcomes of prejudices and stereotypes, which are constructed by exceptionally vivid and powerful metaphors. The majority of animal-related metaphors are Iago’s. As an indoctrinator and manipulator who inscribes the meaning for others, he relies on cold rationality and speculative habit of the mind to identify unstable social constructs so that these could become instances of critical perception which triggers hatred, violence, and discrimination in various forms. Iago is not only a racist, but a misogynist and misanthrope as well. Through this villain, Shakespeare questions the representation of evil, which is eventually disattached from stereotypical modes of perception. By relying on disturbing metaphorical language that leads towards the tragic end, Shakespeare warns against cognitive patterns which discriminate, prejudice, and indoctrinate rather than refer to them in the form of a historical palimpsest. Next to Iago, Othello also uses a significant number of animal-related metaphors; however, metaphors in his discourse are spontaneous, revelatory of passionate nature and rich imagination. Lascivious and disgusting animals appear in the thought and speech of the tragic hero as he becomes indoctrinated by Iago’s cognitive input, where people are persistently depicted as degraded and fallen from virtue. The emergence and intensification of animal imagery in Othello’s discourse allow us to follow the tragic hero’s rapid journey from an excellent state of the mind towards its exact opposite.

References

- Bevington, David (2002) “*Othello*: Portrait of a Marriage.” [In:] Philip C. Kolin (ed.) *Critical Essays*. New York: Routledge; 221–231.
- Brewer, E. Cobham ([1890] 2014) *Brewer’s Dictionary of Phrase and Fable*. England: Wordsworth
- Ćirović, Mirka (2021) *Conceptual Metaphor in Shakespeare’s Tragedies, Comedies, and Tragicomedies as a Means towards Better Understanding of the Plays, Characters, the Author, and the Renaissance Period*. (PhD Thesis) Belgrade University: Faculty of Philology.
- Clemen, Wolfgang ([1951] 1966) *The Development of Shakespeare’s Imagery*. London: Methuen.
- Gonzalez, Alexnader (1985) “The Infection and Spread of Evil: Some Major Patterns of Imagery and Language in *Othello*.” [In:] *South Atlantic Review*. Volume 50, Issue 4; 35–49.
- Hall, Kim (1995) *Things of Darkness: Economies of Race and Gender in Early Modern England*. Cornell University Press.
- Hall, Kim (1996) “Beauty and the Beast of Whiteness: Teaching Race and Gender.” [In:] *Shakespeare Quarterly*. Volume 47, Issue 4; 461–475.
- Kott, Jan ([1964] 1966) [Szkice o Szekspirze. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.] *Shakespeare our Contemporary*. Translated into English by Boleslaw Taborski. New York: Anchor Books.
- Kövecses, Zoltan (2010) *Metaphor; A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Turner (1989) *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LaPerle, Carol Mejia (2021) “Race in Shakespeare’s Tragedies.” [In:] Ayanna Thomson (ed.) *The Cambridge Companion to Shakespeare and Race*. Cambridge: Cambridge University Press; 77–92.

- Loomba, Ania (2014) "Early Modern or Early Colonial." [In:] *Journal for Early Modern Cultural Studies* Volume 14, Issue 1; 143–148.
- Loomba, Ania (2016) "Identities and Bodies in Early Modern Studies." [In:] Valerie Traub (ed.) *The Oxford Handbook of Shakespeare and Embodiment: Gender, Sexuality, and Race*. Oxford, New York: Oxford University Press; 228–246
- López Rodríguez, Irene (2009) "Of Women, Bitches, Chickens and Vixens: Animal Metaphors for Women in English and Spanish." [In:] *Cultura, lenguaje y representación: revista de estudios culturales de la Universitat Jaume I*. Volume 7; 77–100.
- Olsen, Greta (2013) *Criminals as Animals from Shakespeare to Lombroso*. Germany: De Gruyter.
- Potter, Nicholas (2008) *Othello: Character Studies*. London: Continuum.
- Semino, Elena, Gerard Steen (2008) "Metaphor in Literature." [In:] Raymond W. Gibbs, Jr. (ed.) *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press; 232–246.
- Spurgeon, Caroline (1935) *Shakespeare's Imagery and What It Tells Us*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, Ayanna (2021) "Did the Concept of Race Exist for Shakespeare and His Contemporaries?" [In:] Ayanna Thomson (ed.) *The Cambridge Companion to Shakespeare and Race*. Cambridge: Cambridge University Press; 1–16.

BEATA DUDA

University of Silesia in Katowice, Faculty of Humanities

ORCID: 0000-0002-1995-6489

EWA FICEK

University of Silesia in Katowice, Faculty of Humanities

ORCID: 0000-0002-0976-1944

The Corpus of Discourses on the COVID-19 Pandemic in Poland. Research Project Assumptions

Abstract

The article presents a research project on linguistically profiled (quantitative and qualitative) analyses of the (sub)space of pandemic-related discourses, as well as the corpus of Polish texts concerning the SARS-CoV-2 pandemic that broke out in 2020, prepared for analytical purposes. The authors describe the following: 1. the reasons for the interest in this issue, the subject and purpose of the research and the research theoretical and methodological background -- discourse linguistics (mainly from the perspective of Jürgen Spiz Müller and Ingo Warnke); 2. source material of the project (mainly individual/non-institutional Internet statements that constitute the basis for the shaping of specific systems of meaning, i.e. comments posted under posts on Facebook or Twitter and the dialogical relations among them); 3. problems related to the development of the pandemic discourses corpus (criteria for the selection of texts, methods of the corpus balancing, categories of metadata that shall be used for the material description); 4. conclusions drawn from an exemplary analytical procedure where a section of the corpus was used; 5. the potential of the above-mentioned research and possible applications of the research results.

Keywords: pandemic, discourse, linguistic analysis of discourse, corpus linguistics, corpus of COVID-19 texts

“[...] assumptions shall be introduced in such a way as to provide theoretical foundations for the facts observed.” (Boczar 2000: 187)

Introduction

The topic of the pandemic caused by the SARS-CoV-2 virus is viewed under many aspects, and not only is this issue gaining more and more interest among scientists dealing directly with health problems -- representatives of medical science -- but it is also more often and more readily being addressed by social sciences and humanities researchers, e.g. psychologists, sociologists and linguists in Poland and abroad (Heitzman 2020; Długosz 2020; Cierpich-Kozieł 2020; Gębka-Wolak 2020; Włoskiewicz 2020; Ciesek-Ślizowska *et al.* 2022; Makowska 2021; Hess-Lüttich 2020; Kranert *et al.* 2020; Hangyan, Huiling, Jie 2021 *etc.*). This scientific boom is related to the fact that during the social crisis caused by the pandemic the discursive space has become a place where many ideological social and identity discourses clash. This “borderline” situation undoubtedly affects interpersonal communication and promotes the polarization of positions regarding various activities and phenomena related to the new reality. Consequently, discursive communities have been formed and their subjects present different, often extreme, attitudes towards such facts as, *inter alia*, limitations resulting from sanitary restrictions¹. One may also notice many ways of profiling and valorising of specific subjects and objects that come to the fore in the pandemic-focused discourse (cf. discourses concerning medics, politicians, and celebrities, and discourses on e.g. masks). In view of the above circumstances, the “pandemic” logosphere can be considered as a promising area for humanistic reflection, including discursology reflection.

Pandemic related research work

This article describes an ongoing research project, and thus we would like to present the research that served as an important point of reference and as a source of inspiration for this project. However, this presentation must be brief due to the size limitations of this article. Therefore, we will only refer to selected (and the above-mentioned²) research focusing on the pandemic with a particular emphasis on Polish-language-linguistic and/or discursological³ studies.

-
- 1 Cf.: “The pandemic in Poland and the lockdown implemented in response to it has torn up the social reality, reducing and polarizing it dramatically. [...] several social forces have emerged, allowing society on the one hand to survive the pandemic and, on the other hand, to save the existing political and economic system. Public discourse was one of such forces [...]” (Brzeźniak 2020: 79–80). The impact of the health crisis on the shaping of discursive communities has also been confirmed by previous social studies carried out as part of observations of global crises of this type that took place in the past (see the plague or the Spanish flu epidemics; see e.g. Zachorski and Zendran 2018; Sznajderman 1994).
  - 2 These works were published when the main framework of our project was being created, as well as, a later study which is especially close to us —for which we are the co-authors.
  - 3 It should be added that discourse as a background of description, an object of research, or a method of analysis (see: Przyklenk 2016: 135) has appeared in numerous foreign-language studies on the pandemic. We have included examples of these studies: Hess-Lüttich 2020; Kranert *et al.* 2020; Hangyan, Huiling, Jie 2021.

The linguistic thoughts on the COVID-19 pandemic in Poland often rest on the lexical layer of pandemic communication and the current nomenclature needs of Polish language users (Cierpich-Kozieł 2020; Gębka-Wolak 2020; Włoskowitz 2020). By focusing on the description of the new reality, researchers offer insight into the selected grammatical mechanisms resulting in the modification of the properties/connectivity of known language units or the creation of new ones (e.g. nouns *korona*, *koronazakupy*, *koronaszkoła*, etc.). They illustrated the phenomena of borrowing adaptations, as well as, the dynamic flow of lexis within the Polish language (cf. e.g. *COVID-19*, *lockdown*, *koronawirus*/*koronowirus*). The literature search included contemporary written or spoken, official and/or unofficial texts obtained through available digital tools. Such descriptions can be embedded in the structural methodology (Gębka-Wolak 2020: 161), they can also contain elements of sociolinguistic and comparative approaches (Cierpich-Kozieł 2020: 104–105, 114–115) or have a normative/corrective inclination (Włoskowitz 2020).

The lexis describing how SARS-CoV-2 affected everyday life was also reviewed from a discursological perspective. Upon review of weekly collections of words and compound words registered in the “Słowa na czasie” project, Filip Brzeźniak distinguished several styles/varieties of public discourse that were used during the 1st wave of the pandemic (the language of war, the language of fear, the language of control, etc.). Consequently, he has combined quantitative and qualitative methods to analyse discourse (Brzeźniak 2020: 79).

Interesting results were published in a report evaluating the statements of people expressing negative opinions on COVID-19 vaccination (Ciesek-Ślizowska *et al.* 2022). The authors conducted a comprehensive analysis⁴ of arguments found within 3,650 comments from Internet users published from September 1 to November 15, 2021, in posts regarding the COVID-19 pandemic on the official Facebook fanpage of the Ministry of Health. This distinguished 9 argumentative topoi such as distrust of medics/scientists, pharmaceutical companies, representatives of authorities, as well as, the media (approx. 77% of the entire analysed corpus). Additional topoi included conviction of the vaccine’s ineffectiveness/poor effectiveness (approx. 19% of the analysed corpus), belief that the vaccine is dangerous to one’s health (approx. 17% of the total material analysed), etc. Although the frequency and popularity of argumentative topoi in statements by vaccination sceptics can change over time, this research has shown them to be relatively persistent (Ciesek-Ślizowska *et al.* 2022: 13). Furthermore, the research made it possible to develop a responsible communication strategy about vaccinations (pp. 77–78).

The subject and purpose of the research and theoretical and methodological assumptions of the research project

The aim of the project presented herein is to attempt a linguistic analysis of the (sub)space of the SARS-CoV-2 pandemic discourses, based on the corpus of texts generated under the influence of the pandemic. The starting point for the project’s development was the selection of a specific research method. Due to the multifaceted nature of the subject of our reflection, i.e. various pandemic-related discourses, we

4 The services offered as part of the CLARIN-PL infrastructure included basic text processing tools (morphosyntactic analysis, lemmatization, etc.) and a web application called Korpusomat for quantitative analyses. The argumentation analysis of topos method was used for qualitative analyses (Wengeler 2003).

adopted an integrating research approach, i.e. discourse linguistics as understood by Jürgen Spitzmüller and Ingo Warnke (Warnke and Spitzmüller (eds.) [2008]; Spitzmüller and Warnke 2011; see also: Czachur 2020: 188–201)⁵. We chose this approach, which is at the same time an attempt to combine various trends in discourse analysis, because we are interested in the relations of knowledge and power (including symbolic power) which are manifested in specific ways of language use in the statements of participants/subjects of discourses concerning epidemics, as well as in the discourse semantic aspects. Categories of knowledge and power (after Foucault 2000: 29) are particularly important from the perspective of building a representation of the world in different types of pandemic-related discourses. These representations are revealed at all levels of the language, especially at the lexical and textual levels that we are interested in. The assumptions of the discourse semantics used by the founders of discourse linguistics will, in turn, allow for identification of trends in the field of semantic and value struggles (see: Felder (ed.) 2006) carried out in the discursive (sub)space that we are involved in. The key “instrument and, at the same time, a means for materializing statements [of representatives of a given discourse B.D., E.F.] are texts, therefore, the discourse [...] can be perceived as a collection of texts linked by specific thematic and semantic relations” (Czachur 2020: 192). Thus, by incorporating the assumptions of corpus linguistics into its concept, linguistics focused on the above-cited theoretical-interpretative category allows for global, quantitative linguistic analyses based on large sets of textual data.

Motivation for the selection of sources and the source material characteristics

As the subject of our attention is the lexical and textual level of discourses formed around the issue of the COVID-19 epidemic, the source material will be texts showing the multitude of perspectives and points of view that go to make up the perceptions of the current social crisis. As a result of the pandemic, direct contacts have been reduced in favour of communication via digital media. As a consequence, the Internet, which has been regarded as the main platform for public discourse for a long time now (Lakomy 2018: 9), has become the dominant space of communication and various discourses’ constitution. In this process a significant role has been played by social media and individual statements present in social media in the form of comments, tweets, and iconic or iconic-verbal texts (e.g. memes). These types of statements seem to be the basis for shaping specific systems of meaning; they can also become an impulse for specific, including grassroots, global social activities. An example of the opinion-forming power of social media and individual statements in Poland can be, among others, social actions/campaigns supporting medical services (sewing masks for hospital staff, fundraising to support medics, *etc.*).

However, from the point of view of discourse linguistics, both individual statements that can be compiled in the form of a database into extensive text corpora and the relationships between these statements are cognitively attractive. Interactions between the authors of comments published in

---

5 Regardless of this, the following conceptualizations of discourse, well-established in Polish science/linguistics, are close to us: “a certain thought pattern that shapes the perspective from which people of a particular community perceive a phenomenal and symbolic reality” (Fairclough 1995: 14); “a system of meanings which form the identities of subjects and objects” (Howarth 2008: 24); “abstract and intersubjective category, an intellectual construct that shapes communication practice, i.e. texts” (Witosz 2014: 27).

social media, e.g. under Facebook or Twitter posts, constitute a valuable source of knowledge about discursive strategies used by the subjects of individual discourses. That is why not only individual acts of communication, but also textual elements that indicate their connection with other acts/statements will be the subject of our interest. Research on discursive space profiled in such a way makes it possible to capture more processes of negotiating meanings that appear during the interactions between representatives of often opposing social or ideological discourses.

The corpus of discourses on the COVID-19 pandemic in Poland

On the basis of the assumptions we have presented regarding the subject and purpose of the analyses, a project has been developed which consists in creating a browsable corpus of Polish dialogue texts which are an update of discourses focused on the topic of the COVID-19 pandemic. The use of corpus sources will make it possible to conduct mainly discursological research, including, in particular, investigations with the use of discourse linguistics instruments. Thanks to the large material base and appropriately selected search criteria, the corpus may also be used for extensive quantitative and qualitative analyses. In order to show the research potential of the corpus, below we have presented the criteria that form the basis for the texts' selection.

Table 1. The criterion for the selection of texts for the corpus of discourses on the COVID-19 pandemic in Poland.

critterion for the texts' selection	text samples
1. chronology	texts from the beginning of the pandemic in Poland (i.e. from March 2020) to now
2. topic	discourse thematic bundles concerning the pandemic
3. context	texts linked by means of semantic references and/or common utterance, communication and intentional context with an overriding pandemic theme/topic
4. interactivity/dialogicality	texts indicating explicit or implicit references to other texts referring to epidemics (intertextuality, interdiscursivity)
5. medium	originally online texts, created on the Internet, and more precisely in social media
6. genre	Internet genres with a dialogue potential: comments, retweets, etc.
7. sociolinguistic parameters	texts differentiated in terms of gender based on the criterion of a username (cf. female and male names) or grammatical forms used by the writer

Let us recall: the above-mentioned criteria have been developed in accordance with the assumptions of the research project being prepared by us, which focuses on the characteristics of COVID-19-related discourses (cf. criteria 2 and 3). In order to balance the corpus, we have selected texts from different periods of the pandemic development (criterion 1) – from its outbreak in Poland, through individual events significant from the point of view of the pandemic discourses' development (cf. inter alia, successive

stages of sanitary restrictions' introduction or lifting). Thus, we assume the possibility of creating smaller sub-corpora. Each of them will contain texts from a given period. We should also mention other criteria enabling us to determine the types of discursive strategies present in the analysed discourses. We will be interested in originally online texts which represent specific genres with discursological potential -- Internet comments and a particular type of them: retweets (criteria 5 and 6). An important element of the analyses will be to show the (sub)space of pandemic discourses and the patterns of interactions inside and outside a given discourse community based on the observation of direct relations between participants of online/distant/digital communication (criteria 6 and 7). This criterion distinguishes the designed corpus from other, already existing Polish corpora which do not consider the network of connections between individual texts constituting a part of a specific base. Using the potential of new ways to create text corpora, we intend to focus our attention on these issues. The tools used for the development of dialogue systems, developed by the Polish branch of the CLARIN (Common Language Resources & Technology Infrastructure) consortium, may be helpful in the above-described tasks' implementation.

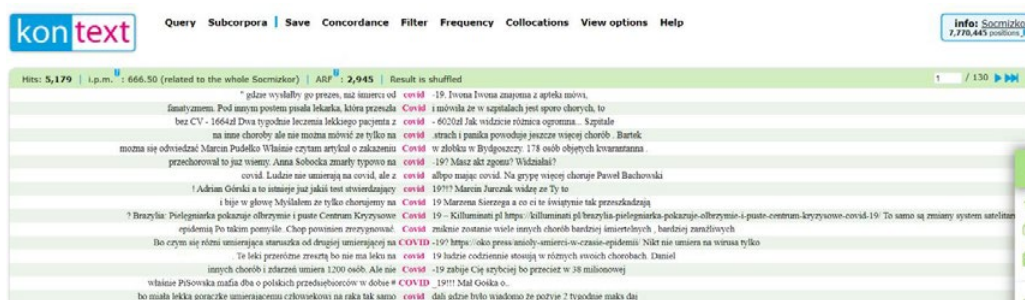

Fig. 1. View of the corpus with an example of the search result. KonText – <https://clarin-pl.eu/index.php/kontext/> (date of access: 23.04.2021).

As a result of cooperation with CLARIN_PL and SentiOne (a company dealing with data collection) an electronic corpus has already been created in a test form. The corpus has been created using an online corpus querying application available under the LINDAT/CLARIAH-CZ project. Examples of the search results and the appearance of the interface have been presented in the above graphic (see: Fig. 1). The current content of the resource is 7,770,445 tokens (as of 11/04/2021). The corpus includes online comments posted on the Polish Ministry of Health official Facebook profile. This profile is an important/significant centre in the space of pandemic discourses. Daily posts are accompanied by numerous comments made by representatives of various discourses relating to the pandemic issues. Although the Facebook profile itself is institutional (it is run by the Ministry of Health⁶), the entries appearing under the posts it contains express the grassroots individual beliefs of participants in various discourse communities. They include, among others, opinions of both opponents and supporters of sanitary restrictions (related to the order for social distancing, the need to wear protective masks, etc.), voices expressing approval or disapproval of important subjects and objects located in the epidemic-

6 See: <https://www.facebook.com/MZGOVPL/> (date of access: 24.04.2021).

-related discourses' field of gravity (e.g. of those in power, medical staff, uniformed services). Thus the comments published on the Ministry of Health's profile constitute a diverse, representative collection of statements. The collected resource (excerpted from this collection) was pre-selected in terms of meeting the criteria for the selection of texts to be included in the corpus (see: Table 2).

Table 2. Characteristics of the test corpus.

critterion	test corpus - content
1. chronology	texts from March 4, 2020 to May 30, 2020: these are the dates of the following events, respectively: the first case of the disease caused by SARS-CoV-2 virus in Poland and the first, partial lifting of the order to cover one's mouth and nose in public spaces
2. topic and 3. context	topics related to sanitary restrictions and attitudes to the actions taken by the authorities, as well as topics indicating the attitude to the pandemic crisis situation
4. Interactivity/ dialogicality	Internet comment texts containing at least 1 link (through a question-answer relationship) with another comment
5. medium and 6. genre	Internet comments on Facebook
7. sociolinguistic parameters	online comments written by women and men

On the basis of the above-listed criteria for the selection of texts and based on the methods of linguistic discourse analysis, categories of metadata have also been established and will be used to describe the target source material. The following metadata may prove useful for discursological analyses:

- sociolinguistic metadata: gender;
- chronological metadata: message publication time;
- pragmalinguistic metadata, e.g. reaction, initiation, coda, replies;
- unique discursological metadata, among others: discourse bundles, topics, keywords.

Potential of the research with the use of the corpus

The main research question of the project featured herein is: How is the pandemic re/constructed in terms of entities representing various discourses? Let us indicate a few other specific questions, namely:

- How are various elements of the world profiled in the face of the pandemic?
- What themes/bundles of discourse are taken up by social actors?
- What strategies are used while struggling for symbolic power?

Due to the essence of the formulated problems, here one should recall the category of the discursive image of the world (DOŚ) which was proposed by Waldemar Czachur referring to Polish ethnolinguistics and German discourse linguistics. The DOŚ is a

discursively profiled interpretation of reality which can be captured in the form of a set of judgements about the world, people, things and events. [...] DOŚ -- as a representation of knowledge -- is

linguistically constructed, negotiated on the basis of emotional or rational arguments and medially distributed. (Czachur 2011: 87)

It is created as a result of a dynamic clash of various antagonisms, interests, interpretations (under the slogan of the fight for the truth, facts are agreed on, but the truth is not an ontological phenomenon here) and it enables researchers to:

(...) capture specific (dominant, marginalized, etc.) actors of the discourse, and thus their points of view; [...] a wider cultural and social context having a direct impact on the process of linguistic knowledge profiling in the form of concepts, flagship words, collective symbols, metaphors, argumentation patterns, etc.; [...] a discursive moment as a segment of a certain cultural entirety and continuity, cognitive and axiological patterns typical of a given cultural community. (Czachur 2011: 87–88; see also: Czachur 2020: 167–169).

The discursive image of the world, just like the discourse itself, makes it possible to finally extract the subjective perspective:

It is the specific discourses as forms of social debate that different speaking subjects participate in, representing similar or different interests and points of view, and thus ultimately value systems. It is nowhere else but in discourses that the polarization of points of view comes into play and it has a direct impact on the process of subjective profiling of reality (Czachur 2011: 83).

An example of research related to the project devoted to COVID-19 discourses and the search for answers to the above-mentioned questions was the analysis of selected flagship words of the epidemic – the Polish lexemes *maseczka* ‘diminutive of mask’ and *maska* ‘mask’, or more precisely the analysis of modelling and negotiating their meanings as they appeared in the statements of the opponents of sanitary restrictions imposed during the pandemic (Duda, Ficek 2021). These lexemes appeared in as many as 9,382 online comments included in the subcorpus, which permitted the assumption that these words were important for the recognized discourse. The next steps of the analysis included, among others, observation of selected collocations of *maseczka* ‘diminutive of mask’ and *maska* ‘mask’ (cf. *useless mask*, *dirty masks*, *cursed masks*, *anti-fine masks*, etc.), their text equivalents (such as: *rag*, *cloth*, *muzzle*, *gag* or *shit*) and semantic surpluses (associative, expressive meanings), persuasive definitions or quasi-definitions and pictorial comparisons (e.g. *masks constitute social taming*; *masks are a collection of bacteria*; *this rag on the face protects against the virus like a fence protects against mosquitoes*), as well as meaning profiles revealed in specific texts. On the basis of an in-depth analysis of the naming strategies, it was possible to distinguish three main profiles of the designation behind the aforementioned names: 1. a mask as a symbol of threat -- mainly a threat to health and life (this profile is also co-shaped by social, economic and ecological arguments, e.g. *people isolated and deprived of contact, being forced to wear a mask*; *masks ruin the economy*; *flooding the streets with masks*); 2. a mask as a symbol of a false pandemic (e.g. *a whopping lie/mask baloney*); 3. a mask as a symbol of a loss of freedom, oppression, or discrimination (e.g. *you only grab us by the short and curls, by the masks*). It has been concluded that in the case of corona-regime opponents who emphasize the importance of values such as health, safety, truth, and freedom, masks have clearly pejorative connotations. Subjective conceptualization and negative evaluation/expression (Steciąg 2012: 138, 141; Kudra 2014) is achieved here, e.g., through (quite frequent) procedures of animation and personification or hyperbolization.

Recapitulation

Apart from the obvious medical, social and economic effects, the COVID-19 pandemic, which broke out at the turn of the year 2020, also has linguistic, lexical and textual consequences -- which we tried to signal -- that make up an interesting research field (Włoskiewicz 2020: 98). Because there is also an obvious need to observe the thought patterns that shape the perspective of perceiving the world in the face of a pandemic in order to learn about the mechanisms governing them and effectively counteract noise and/or communication crises, as well as to prepare global solutions (on the level of media, social and image communication), discourse is an extremely useful construct in this research. Discourse allows for a broad, multifaceted observation of the phenomena that we are involved in and the observation also takes extra-linguistic factors into account.

The research project outlined herein fills a kind of gap (at least in Poland) and it is a response to pressing cognitive needs in this field. Discussion of the assumptions and methods used during the project's implementation, initial recognition of the pandemic discourses, justification of the choices leading to the collection, selection and observation of source material, indication of research problems that deserve consideration, and above all, presentation of the corpus as a product created within the project, and showing the possibilities of the corpus use, should be supplemented with a few more elements. First of all, these include specification of the planned inquiries' potential, and their practical implications. Therefore, among the expected results of the research, we can enumerate:

- direct effects:
  - » insight into the attitudes characteristic of times of social crisis, understanding of the mechanisms of generating/ negotiating collective systems of beliefs and meanings;
  - » identification and characteristics of the determinants of discourses thematising the theme of the SARS-CoV-2 pandemic (these determinants will also be useful for analysing other discourses concerning social crises, including analyses conducted on large data sets);
- indirect effects:
  - » creation of constructive solutions for effective communication during the course of and after the pandemic;
  - » inspiration for observation of various communication spaces with the use of corpus tools and methods of discourse linguistics.

Second of all, let us mention some shortcomings of corpus methods which (in line with the idea of the digital turn) allow for the acceleration of analytical procedures, but have some limitations. None of corpora cover the entire area of linguistic activity (new texts will appear during a corpus creation, and some texts already saved in the corpus may become outdated; corpora are also sometimes insufficiently representative when it comes to low frequency facts). What is more, each corpus is also an empirical phenomenon, i.e. a set of units that need to be categorized and interpreted, whereas linguistic facts sometimes become facts only "in the context of human attitudes" (Kiklewicz 2018: 75–76, 94–95; see also: Lewandowska-Tomaszczyk 2005). These reservations should certainly be taken into account.

References

- Boczar, Janusz (2000) "Metodologiczne implikacje założeniowości w nauce." [In:] *Folia Philosophica*. Nr 18. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego; 183–189.
- Brzeźniak, Filip (2020) "Epidemia strachu i wojenna mobilizacja. Pierwsze miesiące pandemicznego dyskursu publicznego w Polsce." [In:] *Dyskurs & Dialog*. Nr 6; 79–97.
- Cierpich-Kozieł, Agnieszka (2020) "Koronarzeczywistość – o nowych złożeniach z członem korona- w dobie pandemii." [In:] *Język Polski*. Nr 4; 102–117.
- Ciesek-Ślizowska, Bernadetta, Beata Duda, Ewa Ficek, Joanna Przyklenk, Katarzyna Sujkowska-Sobisz, Wioletta Wilczek (2022) *Sceptycyzm wobec szczepień przeciwko COVID-19. Raport z badań wybranych komentarzy internetowych wraz z rekomendacjami w zakresie strategii komunikacyjnych*. Chorzów: Agere Aude.
- Czachur, Waldemar (2011) "Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji." [In:] *Tekst i Dyskurs/ text und diskurs*. Nr 4; 79–99.
- Czachur, Waldemar (2020) *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Długosz, Piotr (2020) *Trauma pandemii koronawirusa wśród krakowian*. [At:] <https://ifis.up.krakow.pl/wp-content/uploads/sites/9/2020/05/Trauma-koronawirusa-w%C5%9Brod-krakowian.pdf> [date of access: 1 May, 2021].
- Duda, Beata, Ewa Ficek (2021) "Precz z maseczkami!? Semantyzacja ideologiczna wybranych słów dyskursu okolopandemicznego związanego z Covid-19." [In:] *Tekst i Dyskurs/ text und diskurs*. Nr 15; 339–355.
- Fairclough, Norman (1995) *Critical Discourse Analysis*. London/Henley/Boston: Routledge and Kegan Paul.
- Felder, Ekkehard (ed.) (2006) *Semantische Kämpfe. Macht und Sprache in den Wissenschaften*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Foucault, Michel ([1976] 2000) [*La Volenté de savoir*. Paris: Editions Gallimard.] *Historia seksualności*. Translated into Polish by Bogdan Banasiak. Warszawa: Czytelnik.
- Gębka-Wolak, Małgorzata (2020) "Jak polszczyzna radzi sobie z koronawirusem? O środkach językowych wykorzystywanych do opisu rzeczywistości w czasie pandemii." [In:] *Dyskurs & Dialog*. Nr 6; 159–173.
- Hangyan, Yu, Lu Huiling, Hu Jie (2021) "A Corpus-Based Critical Discourse Analysis of News Reports on the COVID-19 Pandemic in China and the UK." [In:] *International Journal of English Linguistics*. Nr 11/2; 36–45.
- Heitzman, Janusz (2020) "Wpływ pandemii COVID-19 na zdrowie psychiczne." [In:] *Psychiatria Polska*. Nr 2; 187–198.
- Hess-Lüttich, Ernest W.B. (2020) "Corona, Krise und Diskurs. Einige ethische Implikationen der deutschen Debatte zur Covid-Pandemie." [In:] *Tekst i Dyskurs/ text und diskurs*. Nr 13; 217–234.
- Howarth, David ([2000] 2008) [*Discourse*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.] *Dyskurs*. Translated into Polish by Anna Gąsior-Niemiec. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kiklewicz, Aleksander (2018) "Korpus internetowy jako źródło informacji lingwistycznej: Ograniczenia." [In:] *Prace Językoznawcze*. Nr XX/2; 75–97.
- Kranert, Michael, Paola Attolino, Martina Berrocal, Júlio Antonio Bonatti Santos, Sara Garcia Santamaria, Nancy Henaku, Aimée-Danielle Lezou Koffi, Camilla Marziani, Viktorija Mažeikienė, Dasniel Olivera Pérez, Kumaran Rajandran, Aleksandra Salamurović (2020) "COVID-19: The World and the Words. Linguistic Means and Discursive Constructions." [In:] *DiscourseNet Collaborative Working Paper Series*. Nr 2/9. *Special Issue: Discourse Studies Essays on the Corona Crisis*. [At:] <https://discourseanalysis.net/dncwps> [date of access: 21 May, 2021].

- Kudra, Barbara (2014) "Semantyzacja ideologiczna słowa w tzw. dyskursie smoleńskim." [In:] Katarzyna Jachimowska, Barbara Kudra, Ewa Szkudlarek-Śmiechowicz (eds.) *Słowo we współczesnych dyskursach*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego; 35–42.
- Lakomy, Mirosław (2018) "Postprawda w dyskursie publicznym. Wprowadzenie." [In:] Tomasz W. Grabowski, Mirosław Lakomy, Konrad Oświecimski (eds.) *Postprawda jako zagrożenie dla dyskursu publicznego*. Kraków: Ignatianum; 9–14.
- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara (ed.) (2005) *Podstawy językoznawstwa korpusowego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Makowska, Magdalena (2021) "Język i obraz wobec koronawirusa. Przyczynek do rozważań nad komunikacją medialną w czasach pandemii." [In:] *Forum Lingwistyczne*. Nr 8. DOI: <https://doi.org/10.31261/FL.2021.08.09> [date of access: 29 June, 2021].
- Przyklenk, Joanna (2016) "Lingwistycznie o dyskursie (dyskursach), czyli uwag kilka po lekturze książki *Dyskurs i jego odmiany* pod redakcją Bożeny Witosz, Katarzyny Sujkowskiej-Sobisz i Ewy Ficek (Katowice 2016, 368 s.)." [In:] *Forum Lingwistyczne*. Nr 3; 135–141.
- Spitzmüller, Jürgen, Ingo H. Warnke (2011) *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Steciąg, Magdalena (2012) *Dyskurs ekologiczny w debacie publicznej*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Sznajderman, Monika (1994) *Zaraza. Mitologia dżumy, cholery i AIDS*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Warnke, Ingo H., Jürgen Spitzmüller (ed.) (2008) *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Wengeler, Martin (2003) *Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960-1985)*. Tübingen: Niemeyer.
- Witosz, Bożena (2014) "O ideologizacji przekonań i postaw estetycznych (wokół publicznego sporu na temat artystycznej instalacji »Tęcza« na placu Zbawiciela w Warszawie." [In:] *Forum Lingwistyczne*. Nr 1; 27–35.
- Włoskowicz, Wojciech (2020) "Koronawirus jako problem językoznawstwa polonistycznego." [In:] *Poradnik Językowy*. Nr 7; 98–111.
- Zachorski, Tomasz, Iga Zendran (2018) "Złoty wiek grypy. Krótka historia pandemii." [In:] Mateusz Dąsal (ed.) *Acta Uroboroi. W kręgu epidemii*. Wrocław: Uniwersytet Medyczny im. Piastów Śląskich we Wrocławiu; 91–101.

H. SEZGI SARAC DURGUN
Akdeniz University, Antalya, Turkey
ORCID: 0000-0002-6261-6527

From Syntax to Stylistics: A Case Study of Selected Haikus

Abstract:

A writer's style reflects how textual meaning-making processes are achieved through a literary text's form, which includes various textual strategies employed. Available literature suggests that almost every linguistic theory takes the sentence structure as a combination of 'form' and 'content', whose taxonomic amplifications provide a springboard for description that leads to a more comprehensive extension of linguistic analyses revealing the semantic and symbolic aspects of language making up a text. Hence, although textual analysis may start by identifying its form and content, a comprehensive approach that engulfs a text's syntactic and semantic aspects provides a broader perspective. Keeping these in mind, this study is based on the premise that structural analysis enables the identification of the poet's recurrent method of composing different literary texts of the same genre and guides analysts to semantic interpretations. Examining the poetic language of a selection of haikus written by Wright, with a focus on the syntactic and semantic identifications, it is observed that the poet has an uncompromising style toward utilizing a pattern with minor alterations to construct various poems. The poet achieves an effective diction using a restricted number of lexical and grammatical items, which fits into the terseness of haikus, a poetic form known for its brevity and conciseness.

Keywords: syntax, pedagogy, stylistics, poetry, haiku, literature, linguistics

Introduction

Among the available means in a language, a writer favours some structures over the others while constructing a text (Traugott & Pratt 1980). Hence, a writer's style reflects how textual meaning-making processes are achieved through a literary text's form, which includes various textual strategies employed. Examining a text's structural patterns is the initial and indispensable part of any interpretative process (Blake 1990; Suzuki 2001) in any stylistic inquiry. Mainly because a writer's subtle intentions can be sensed

in the linguistic devices constructing the text, their structural and lexical choices, in essence, represent their style in text composition. Therefore, examining the deep structure of the text along with a careful analysis of the surface structure is primarily crucial in defining and discussing the making of a text-based discourse (Erden 1998). As Korkut (2003) emphasizes, unearthing the hidden relationship between the style and the signified plays a crucial role in identifying contextual meaning constructed on the intersection of the signifiers and their probable meanings. When the deviant nature of language use in poetry is considered, it can be seen that such an in-depth analysis requires a systematic investigation into regularity and pattern (Parkinson, Thomas 2000). In a nutshell, the interdependence of all syntactical and semantic constructions that make up a text is first and foremost realized through a writer's poetic language use, and thus, examination of syntax is the primary activity directed towards shedding light on various discursive and thus semantic formulations that set literary and daily language apart. This kind of understanding necessitates a holistic view of the components of a text, including an emphasis on the functions as well as the forms of all the parts in a text. As put forward by Bloomfield (1933), "We could not understand the form of a language if we merely reduced all the complex forms to their ultimate constituents" (Bloomfield 1933: 161). However, even if one looks at a text holistically, identifying textual meaning must prioritize recognizing the constituents of phrases and chunks. According to Fowler (1989), almost every linguistic theory takes the sentence structure as a combination of 'form' and 'content,' albeit as two different types of structures. Accordingly, while "surface structure is the observable, or the expressive, layer of the sentence," its "deep structure is the abstract content of" it. Hence, "We experience surface structure directly, but retrieve deep structure, or meaning, only by a complex act of decoding" (Fowler 1989: 6).

Such an inquiry of structure and, subsequently, meaning contributes to an intense exploration of all aspects of poetic language. Transformational-generative grammar stipulated a method of investigation for poetic syntactic structure with far more sensitivity to intricacies than had ever been possible in literary criticism (Fowler, 1981). Just as exploring a literary text via linguistic stylistics is a firm approach to a text, as denoted by Baker (1968), it is a significant contribution of a linguist to observe a specific language use descriptively and in detail, after which the comparison of them with other language issues would reveal more concrete results. Besides, a linguist approaches a text from the perspective of "neutral grammar," nevertheless, for a literary critic, "the product of research is a hierarchy of concrete verbal structures which does not automatically produce new structures and cannot even claim to justify beyond question its own configuration (Baker 1968: 2). Nash (2005) indicates that analyzing a text via metalanguage by dispersing it to its components postulates two remunerations, one of which "is that it may actually confirm, with additional emphasis and a sharpening of focus, the findings of common sense; the other is that it may prove to be heuristic, providing us with some way of perceiving what our distracted attentions have initially overlooked" (Nash 2005: 33).

Linguists alone do not tackle issues brought forward by textual critics. Watson and Ducharme (1990) point out that the psychoanalysts also espouse the value of structural analysis. Lacan, for example, is regarded as a structuralist who asserts the central role and significance of language by paying close attention to the discourse of the interlocutor since "the structure of language is, as before, the key to the structure of mind" (Ducharme 1990: 404–405). The recurrent structural preferences committed by the poet might function as the signifier of how his cognition processes while performing his art. Such analyses of repeated syntactic patterns hint at the poet's conscious and non-conscious reflection of cognition and perception. Buffon's aphorism declares this intertwining nature between the performance and the poet's

mind: 'style is the man himself' (fr. 'le style est l'homme même'). The recurrent structures lead us to the poet's style and his mind.

An amalgam of different approaches to a literary text leads us to a more comprehensive delineation. Taxonomic amplifications provide a springboard for description that leads to a more comprehensive extension of linguistic analyses in a way to reveal the semantic and symbolic aspects of language making up a text. Goldberg (1995) indicates that because grammatical constructions are the basic building blocks of language, linguistic analysis has the potential to display a language composed of forms with semantic or discourse functions. As individual linguists such as Croft (2001) highlight that a grammatical construction is a symbolic unit embodying form and conventional meaning, enabling general rules to have semantic interpretations, the cognitivist stance emphasizes the notion that grammar is an "inventory of symbolic units," not a scheme of rules or regulations (Evans, Green 2006: 481). Hence, although textual analysis may start by identifying its constituents, a comprehensive approach that engulfs a text's syntactic and semantic aspects provides a broader perspective.

Grammar is known as the combination of syntax and semantics, which in poetic language refers to patterns of representation. The "representation of the poem depends on the pattern. If the pattern changes, the representation changes. The grammatical categories of tense and aspect are realigned to provoke the reading of poetry as representation" (Cubukcu 2001: 86). Hence, parallel to the aforementioned methodological discussion, this study examines poetic language in terms of its syntactic and semantic relations to identify the patterns that emancipate textual interpretation. The study is based on the premise that structural analysis enables the identification of the poet's recurrent method of composing different literary texts of the same genre and guides analysts to semantic interpretations. Similarly, the study presents a template for language teachers and learners with which they can get a grasp of the poet's style. The study further provides guidelines for instruction in a fashion elsewhere called; pedagogical stylistics.

Methodology

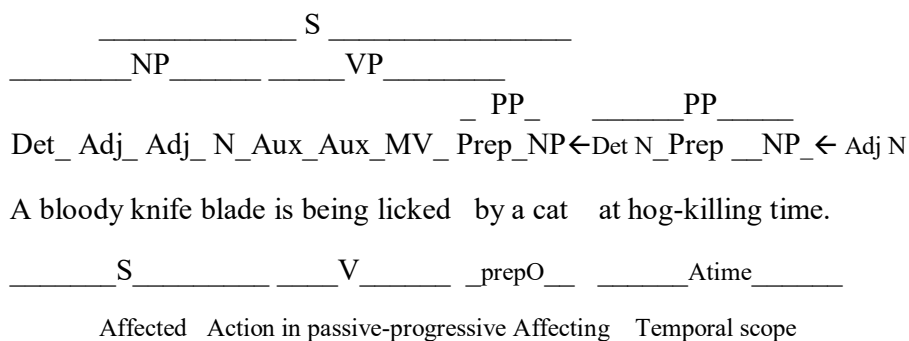
The methodology selected for the present study was the stylistic analysis of the poems via phrase structure identification. While revealing the structure, the syntactic relations among elements were clarified through structure identifications. As put forward by Crystal (1987), in a syntactic diagram, the sentence is segmented by naming and labeling each element that comes out in the order of presentation, and this is "a good way of putting more information into an analysis" (Crystal 1987: 96). Besides, the stylistic analysis provides a replicable research methodology. Via stylistic analysis, the procedures are accessible and transparent enough to enable other stylisticians to verify them on the same or different texts (Simpson 2004). Thus, this study aims to concretize how structural organizations lead readers and analysts to have identifications of style.

Purposeful sampling was employed for the selection of the material to analyze. The research scope was narrowed down to haikus for feasibility purposes. While deciding on the type of poem, it was taken into consideration that syntactic analysis of haikus would be rather apparent and comprehensible as haiku is defined as "poetry marked by brevity" (Missias 2001). In another definition, Swede (2000: 33) notes that "brevity--about a breath-length long" is the primary feature defining haikus, which may expedite a stylistic model construction with ease. Since it was not possible to analyze all the poems written in haiku as a form, the poems written by Wright ([1998] 2011) were included in the analysis because such

The poem above follows a regular sentence structure with the constituents of a noun (N) and a VP. The passive voice via a VP composed of copula and a verb (V) comes after the non-human and inanimate phrase in the subjective position, and the main verb phrase (MVP) structure ends with two different prepositional phrases. A linear structuring of the poem is observed in which, due to the intact structure of the subject and the predicate, no ellipsis or inversion is detected. The regular use of PPs strengthens the redundancy observed in the sentence pattern. The expansion of the NPs is achieved via adjectives (Adj.s) that enable further description for the base nouns. The same structure is exhibited in the following poem as well:

A bloody knife blade
Is being licked by a cat
At hog-killing time. (30)

Diagram 2

The sequencing of the linguistic items in the first and the second poems is almost equal. The passive voice structure with the copula, the non-human and inanimate actant, and the repetitive prepositional phrases are similarly constructed in both poems. Moreover, neither of the poems violates the usual word order of Subject S-V-O.

The poet also prefers a similar pattern of the same structural model as seen in the poem below. The run-on-line verse initiates with an NP referring to an inanimate entity as in the previous poems. The sequencing of constituents follows the same convention with the modification of including conjunction, and the selected voice is active this time:

The summer moonlight
Gleams upon a blacksmith's forge,
And cools red embers. (179)

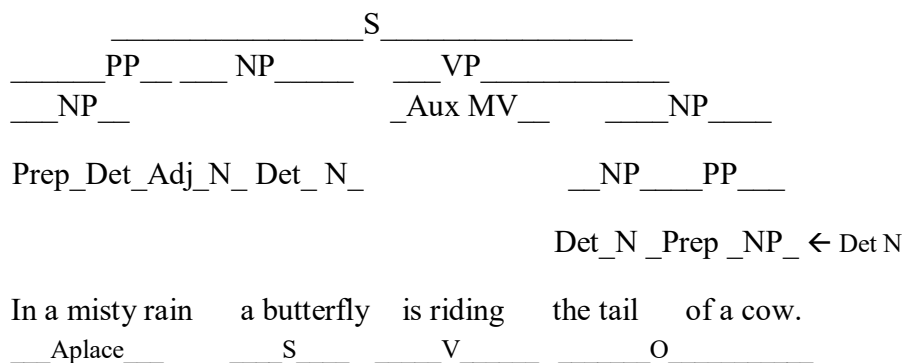

Diagram 4

In the four poems above, since the doers of the actions are not human beings, the imagery is constructed through non-human entities. While the poems are written from the observer's viewpoint, they discretely highlight life around humans in which objects and happenings appear as centralizing and primary beings. Such perception underscores that a non-human life cycle deserves narration mainly because it is alive with its actants and predicates.

In the poems given below, the syntactic sequence initiates with a prepositional phrase and is followed by the regular sentence structure of subject-verb-object progression. Therefore, it can be stated that the PP functions as a complementizer to the main clause:

In a misty rain
A butterfly is riding
The tail of a cow. (18)

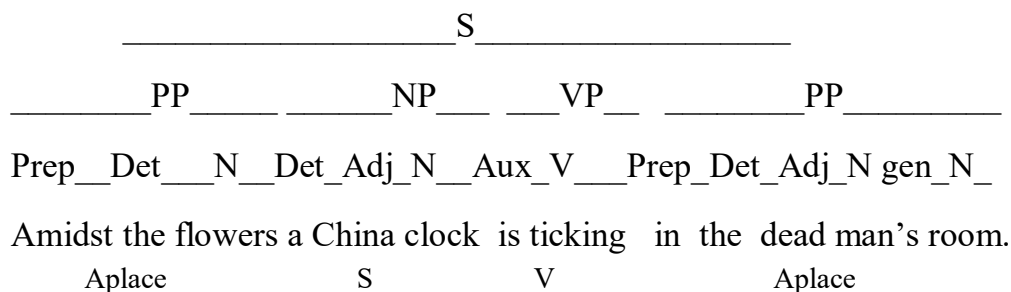

Diagram 5

In the poem above, the initial phrase structure opens up the scene by identifying the setting for the reader. Just as in the first category of poems, the initial phrase includes an adjectival, which enriches the imagery presented in the opening line. The features of the previously analyzed group of poems are also observed in the main clause. The actant, the 'butterfly,' is again a non-human entity. It is personified via the selected VP, 'riding.' As in the other poems, the narrative style informs the reader about the life experienced around us and without us.

The following poem illustrates the same structural design, which leads to a PP followed by the main clause. In this main clause, the aspect selection is also identical to the previous poem as the continuous aspect is preferred. The setting introduced through the PP enables us to view it among the flowers. Even though the image of flowers awakens positive feelings, the main clause clarifies where the narrator is: 'in the dead man's room.' Both adverbials are syntactically optional, but their placement here creates a 'zooming-in' construal. Besides, contrary to the aforementioned poems starting with NPs, readers encounter a human in this poem, but this human is dead. Therefore, the focus shifts to non-human existence:

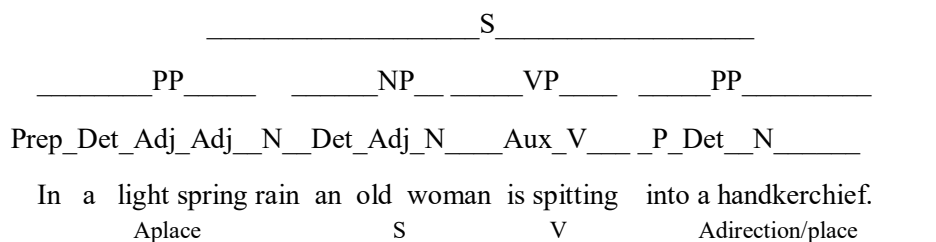
Amidst the flowers
A China clock is ticking
In the dead man's room. (144)

Diagram 6

The following poem possesses comparable characteristics of the superstructure to the previous two poems. The PP, 'In a light spring rain,' is placed in the first line of the poem. Thus, the first images of the setting are output via the same structure. This poem has an identical structure to the preceding poems, and it is the first time that the reader comes across a (+) human actant. As a shared feature observed in structuring, the phrases in this poem are composed of adjectives: 'light,' 'spring,' and 'old.' The phrase in the opening line includes adjectives with positive connotations similar to the previous poem. However, in this specific poem, the atmosphere created by such a phrase structure is abolished with the main clause succeeding:

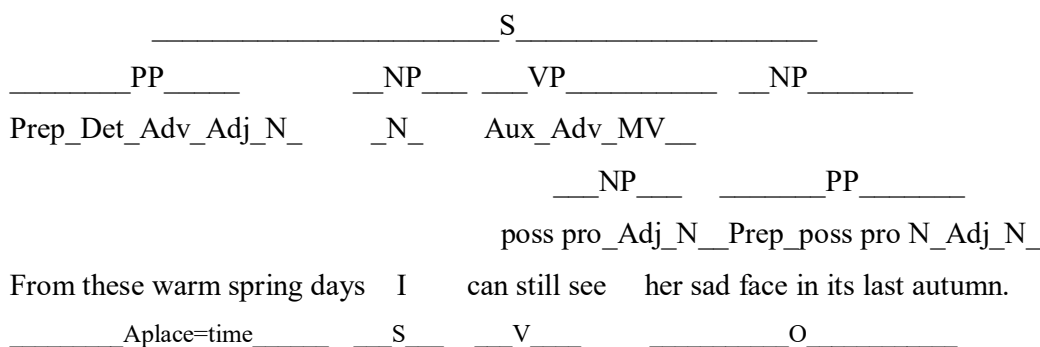
In a light spring rain
An old woman is spitting
Into a handkerchief. (407)

Diagram 7

As can be seen in the poem below, repetition is an important stylistic device the poet uses. The PP, 'From these warm spring days,' includes an NP with an adjective phrase. This opening line creates a positive introduction in terms of connotations. Nevertheless, as spotted in some of the previous poems, the resvt is depicted by the main clause that alters the mood to an adverse one:

From these warm spring days,
I can still see her sad face
In its last autumn. (186)

Diagram 8

Owing to the inverted syntax in the poems initiating with a complimentary phrase, the focal point of a narrative is displaced for emphasis. It is observed that the narration starts with a different scene and is followed by the customary sequence of structures. The identification of frequently preferred structure regulations employed by Wright enables categorizing his poems in terms of his syntactic choices. Wright chooses various structural patterns, but once he retains a pattern, he produces different poems with slightly varied versions of such patterns. Brink (2014) points out the same finding on Wright's style in terms of his construction of imagery: "it seems Wright would take an image and repeat it, test it in various combinations and settings, developing correspondences between the uses of the same word or image over many haiku" (Brink 2014: 1084). Therefore, it can be stated that the poet's style displays constancy in syntax and imagery. The identification of frequently preferred structure regulations employed by Wright enables categorizing his poems in terms of his syntactic choices.

Knowledge of syntax and also stylistics enables language learners to enhance their comprehension of "how language, grammar and rhetoric function in texts" so that they analyze the texts with these tools, and eventually, such applications lead them to a further stage, which is producing literary texts (Burke 2010: 7). Targeting the instruction of style with such a purpose, Carter (2010) indicates that "there is no single 'correct' way of analyzing and interpreting the text, nor any single correct pedagogic approach" (Carter 2010: 116). Fromkin, Rodman, and Hyams (2014) state that such an application of phrase structure recognition enables language learners to raise awareness of identifying the linear order of words

in sentences, syntactic categories of words, and their hierarchical organizations. Thus, it can be deduced that identifying syntactic patterns may function as a part of a larger spectrum of instructional approaches to poetry analysis.

Conclusion

The findings substantiate that the poet employs two characteristic syntactic patterns. To attain this finding, the poet's preference for structural patterns within a corpus of poems is examined through structural analysis. Regarding the style used by Wright, two distinctive structures have been identified: one set of poems initiating with an NP and continuing with a VP, and the other placing PP as the first component, followed by S. The phrases that compose the poems are bolted together in a flawless technique in terms of grammatical organization. In Wright's representation, it is observed that he has an uncompromising style toward utilizing a pattern with minor alterations. The superstructure in his poetry is composed of well-formed sentences and is built around the framework of the seventeen-syllable Japanese haiku poem. Therefore, the poet achieves a narrative diction even though he has a restricted number of lexical and grammatical items to use.

Therefore, it can be stated that identifying language constructions in the preliminary stage of literary text analysis has the potential to contribute to pedagogical stylistics. It allows the development of a corpus for learners to benefit while producing their literary texts. Hence, in addition to the expected outcomes of the instruction on style concerning syntactic regulations, the style instruction in the creative writing of literary texts is another contribution that moves the linguistic analysis from literary analysis to pedagogical stylistics. Such analyses of phrase structures may straightforwardly provide templates for learners of literature and creative writing so that model styles can guide them. Initiating with such a stylistically aware approach to writing, the learners, as the prospective analysts and poets, may develop confidence in creating their style.

References

- Baker, William (1968) "Literary Criticism and Linguistics." [In:] *Style*. Volume 2 (1); 1–5.
- Blake, Norman F. (1990) *An Introduction to the Language of Literature*. New York: Palgrave.
- Bloomfield, Leonard (1933) *Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Brink, Dean A. (2014) "Richard Wright's Search for a Counter-Hegemonic Genre: The Anamorphic and Matrixial Potential of Haiku." [In] *Textual Practice*. Volume 28 (6); 1077– 1102.
- Burke, Michael (2010) "Why Care About Pedagogical Stylistics? Preface." [In:] *Language and Literature*. Volume 19 (1); 7–11.
- Carter, Ronald (2010) "Issues in Pedagogical Stylistics: A Coda." [In:] *Language and Literature: International Journal of Stylistics*. Volume 19 (1); 115–122.
- Chomsky, Noam ([1957] 2002) *Syntactic Structures*. New York: Mouton & Co.
- Croft, William (2001) *Radical Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, David (1987) *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Cubukcu, Feryal (2001) "Use of Poetry for EFL Purposes." [In:] *Buca Faculty of Education Journal*. Volume 3; 85–92.
- Erden, Aysu (1998) *Kısa Oyku ve Dilbilimsel Elestiri (Short Story and Linguistic Criticism)*. Ankara: Gundogan.
- Evans, Vyvyan, Melanie Green (2006) *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fowler, Roger (1981) *Literature as Social Discourse*. London: Batsford.
- Fowler, Roger (ed.) (1989) *Linguistics and the Novel*. London: Routledge.
- Fromkin, Victoria, Robert Rodman, Nina Hyams ([2007] 2014) *An Introduction to Language*. Boston: Wadsworth.
- Goldberg, Adele (1995) *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Korkut, Ece (2003) "Dilbilimsel Şiir Çözümlemeleri (Linguistic Analyses of Poetry)." [In:] Ayşe Kıran, Ece Korkut and Suna Ağildere (eds.) *Günümüz Dilbilim Çalışmaları (Contemporary Linguistic Studies)*. Istanbul: Multilingual; 133–142.
- Lucas, Frank L. (1955) *Style*. London: Cassel and Coy.
- McIntyre, Dan (2011) "The Place of Stylistics in the English Curriculum." [In:] Lesley Jeffries and Dan McIntyre (eds.) *Teaching Stylistics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan; 9–29.
- Missias, Andrea C. (2001) "Struggling for Definition." [In:] *Frogpond: The Journal of the Haiku Society of America*. Volume 24 (3); 53–63.
- Nash, Walter (2005) "Changing the Guard at Elsinore." [In:] Ronald Carter and Paul Simpson (eds.) *Language, Discourse and Literature: An Introductory Reader in Discourse Stylistics*. London: Routledge.
- Ogburn, Floyd (1998) "Richard Wright's Unpublished Haiku: A World Elsewhere." [In:] *MELUS*, 23 (3), 57–81. doi:10.2307/467678 [date of access: 18.02.2020].
- Parkinson, Brian, Helen Reid Thomas (2000) *Teaching Literature in a Second Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Simpson, Paul (2004) *Stylistics: A Resource Book for Students*. London: Routledge.
- Suzuki, Rie (2001) "A Stylistic Analysis and Interpretation of Thomas Hardy's »The Going«." Paper presented at the 44th Annual Meeting of the Thomas Hardy Society of Japan, Chuo University, Tokyo. [At:] https://www.ubunkyo.ac.jp/center/library/image/fsell2004_149-158.pdf [date of access: 10.12.2019].
- Swede, George (2000) "Towards a Definition of the English Haiku." [In:] George Swede, Randy Brooks (eds.) *Global Haiku: Twenty-Five Poets World-Wide*. Oakville, Ontario: Mosaic Press.
- Traugott, Elizabeth Closs, Mary Louise Pratt (1980) *Linguistics for Students of Literature*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Watson, Edward A., Edward Wilfred Ducharme (1990) *Literary Criticism: Ten Approaches, An Introductory Reader*. Toronto: Canadian Scholars' Press Inc.
- Winterowd, Ross W. (1983) "Prolegomenon to Pedagogical Stylistics" [In:] *College Composition and Communication*. Volume 34 (1); 80–90.
- Wright, Richard ([1998] 2011) *Haiku: The Last Poetry by Richard Wright*. New York: Arcade Publishing.

KONRAD KLIMKOWSKI
Maria Curie-Skłodowska University (UMCS), Lublin
ORCID: 0000-0002-9835-635X

An Extended Translation Service Portfolio in Research Translation

Abstract

This article is a proposal to think about translation service portfolio in categories of contemporary service provision. As observed in the recent literature of the field, today's services rely more and more on customisation, interactivity and relation-building. This article presents examples of opening a standard portfolio to opportunities identified by the translator through direct communication with the client. Benefits and limitations of such portfolio modifications are also discussed. The article is an invitation for the readers to rethink their portfolio strategies in search of competitive market advantages.

Keywords: translation as a service; Service-Dominant Logic; translation service portfolio; service customisation; research text translation

Introduction

The functionalist turn in translation studies can be credited with profiling translation as a service-based phenomenon. Holz-Mänttari's (1984) *translatorial action* and the collaborative framework she advocated for is a good illustration. Yet, it is perhaps only recently that the notion of translation service is winning a greater recognition. Recent concepts like user-centred approach to translation (UCT, Koskinen 2020) or Service-Dominant Logic in translation service design (S-D L, Kujamäki 2020) can be approached in terms of adapting the functionalist paradigm to the 21st century context. Yet, one cannot ignore the fact that these new concepts reach far beyond the original functionalist conception. Firstly, they discuss new roles in the translation process that Holz-Mänttari's model could not anticipate. These roles are studied in a growing number of publications on sociology of translation (e.g. Chesterman 2009, Risku *et al.* 2016, 2017), translator status (e.g. Ruokonen 2013, Dam and Zethsen 2016) or translator workplace practices (e.g. Risku *et al.* 2020). Secondly, these recent concepts are informed by findings from other

research domains like service science or management (e.g. Brax 2013, Wharton 2016 or Moeller 2008, 2010). This relatively recent research trend takes the concept of translation service (or broader language service) as a point departure for discussing translation processes, their complexity and their stakeholders. Both authors quoted above argue that the translation service needs to be understood and practised as dependent both on the expert exercise of 'core' translation competences (language, transfer, subject matter, culture, technology *etc.*) as well as on the client-translator's interaction in constructing the service together (see: EMT 2017 for the concept of translation service provision competence). Koskinen (2020) observes that:

[p]rofessional services are defined by characteristics such as a high degree of customization, information asymmetry between the client and the service provider [...] In short, clients do not necessarily understand what is essential to the service, and they often cannot judge the outcome. To be meaningful for customers, services have to be designed to meet their needs and expectations, and in dialogic interaction with them. (Koskinen 2020: 142)

This customisation (see: Kujamaki 2021) of translation service provision is an underlying concept for our study. Subject to analysis here is direct research text translation service as part of my own experience in delivering this kind of service. Directness of the service as I want to understand it here means that the service framework allows for direct communication between the author (client) and the translator. In this sense, the study analyses services where the authors commission research texts themselves as well as those commissioned by publishing houses, where contact with their authors is possible.

The main objective of this study is to argue that the interactive, iterative and relational understanding of the translation service can be a vital factor in safeguarding service quality and can be a source of competitive advantage for a professional translator. Equally important are benefits to the author (client). The translator's main advantages include guided translation specialisation (core competences) and enhanced opportunities to build strategic customer relations (translation service provision competence). At the same time, the author who seeks success with their publication (usually the client) can keep optimal control of their translated research text, which enhances publication opportunities and allows flexible modification strategies.

I argue that for cases under analysis here, the enhanced service quality and an opportunity for a translator comes with a re-positioning of the main communicative and business objective of the service. Under its classical formulation, the translation service implies a situation where a text is commissioned to a translator, and they perform to the best of their core and project management competences to yield a quality text. Once the text is delivered to the client the service cycle is complete (except post-project feedback).

The problem with what I call the classical service approach when applied to research text translation is that it perhaps ignores the fact that the client's *skopos* is not exhaustively satisfied by however effective translation. Conversely, I would like to argue that the translator accepting a research text commission needs to re-position the *skopos* to the stage of text publication. Central to our argument here is that such a re-positioning of the translation-bound *skopos* to text publication can only take place if the translator and the client engage in a communicative interaction to maximise chances of publication success. In this sense, the approach I propose seems in line with the service-oriented approach advocated for by Koskinen (2020):

Service design and UCT are both based on a human-centric approach in the sense of stepping into the other person's shoes and empathetically understanding their experience [...]. They are interactive and iterative approaches based on direct communication and on active listening and observing of actual practices. (Koskinen 2020: 146)

In what follows, I first elaborate on the postulated *skopos* re-positioning. Starting with Gouadec's (2007: 13ff.) overview of the translator's job, I propose an extension of his model to illustrate how collaborating on research publication rather than on research translation only changes the perception of the translation service and the related communication practices. Next, I provide two cases of services that I deliver under the extended scenario. This step provides me with a background to elaborate on enhancements to my own service portfolio, pinpointing sources of added value. The discussion ends in listing limitations that the proposal contained herein can face in practical application.

Gouadec's overview of the translator's job

In his seminal work entitled *Translation as a Profession* (Gouadec 2007), Daniel Gouadec makes a detailed list of components that make up a translation service. The table below summarises Gouadec's list to provide a general view of his conception. Gouadec's service components are listed in the left-hand column, while the central column contains key actions necessitated in each component. The right-hand column is used to mark these service components which are particularly dependent on effective translator-client communication.

Table 1. *Gouadec's overview of the translator's job: based on Gouadec (2007:12-20, 55-83)*

	Gouadec's (2007) service component	Key components or actions	Relevance for translator-client communication
1	Getting the job	Translation offer, terms and conditions (e.g. time estimation and charge), contract	Highly relevant: effective communication at this stage is crucial not only for getting the job, but also for translation quality and the stakeholder's satisfaction (added value)
2	Analysis and planning	Preparing the material for translation, content analysis, translation options	Relevant: even though this stage is mostly the translator's responsibility, potential problems revealed through analysis can or need to be consulted with the client
3	Resource management	Terminology research and knowledge management, discourse/language resources, setting up translation environment	Hardly relevant
4	Transfer, proofing and revision	Ultimate translation choices, safeguarding target text coherence and cohesion, terminological validity etc.	Hardly relevant

	Gouadec's (2007) service component	Key components or actions	Relevance for translator-client communication
5	Other corrections or adaptations	Making translation comply with specific constraints, <i>skopos</i> modifications or additional text formatting	Highly relevant: effective communication at that stage can be crucial for maximising the client's control over the content (source and target) and its end-use
6	Final edition and delivery	"Finishing touches" and confirmed job delivery	Highly relevant: requires effective information exchange practices to avoid project delays or other miscommunication events
7	Follow-up	End-use of the target text: dissemination, reproduction, follow-up texts	Highly relevant: particularly with texts whose end-use is iterative or subject to further modifications – research text translation and publication seem a perfect illustration

It takes no convincing that the stages of 'getting the job', 'final edition and delivery' or 'follow up' are key for successful service delivery, and that this success depends on effective communication. This can be of particular importance in view of the information asymmetry that occurs between the client and the translator (Chan 2009, Pym *et al.* 2013). However, a claim made here is that both 'analysis and planning' as well as 'other corrections' are also worth studying for their communicative potential in ensuring service success.

A key point in this article is that with direct research text translation, the *skopos* of the service is not achievable through delivering a quality target text to the author-researcher. Instead, the main objective of the cooperation of the translator and the client needs to be re-positioned to the stage of successful publication. Therefore, I postulate that for the translation service under analysis one stage be added to Gouadec's (2007) service components overview:

1. Getting the job
2. Analysis and planning
3. Resource management
4. Transfer/proofing/revision
5. Other corrections/adaptations
6. Final edition and delivery
7. Collaborative reaction to publication reviews (successful publication)
8. Follow up and feedback

The proposed service component (7) consists in assisting the author in what happens to their text when reviews and recommendations are issued. Under the original Gouadec's (2007) view, the moment when the author gets the review is likely to mark the beginning of another translation service cycle. The author would send the text to the translator (the same or new), the translator would perform an analysis and follow through the consequent stages, exactly the same way as in the case of the first-instance service.

Under the proposed extended service approach, this re-iteration would not be necessary, and the stage of ‘collaborative reaction to publication reviews’ would help develop a well-informed strategy of handling the job.

Approached on a regular basis of translation service provision, the ‘analysis and planning’ stage is regarded in terms of the translator’s individual efforts. Yet, relying on my own professional experience in the case of Polish-English research translation, I am ready to claim that e.g. text structural factors lead to complications in Polish to English research translation that often necessitate communication with the author. Exploring and explaining the reasons behind this state of affairs - or at least for our opinion about it - reaches beyond the scope of this article. A marginal note on these problems can be found in the later part of this article. Hoping that the reader finds my experience trustworthy, let me argue here that turning the ‘analysis and planning’ stage into a collaborative, communicative service component brings benefits that are not available under the ‘standard’ service approach. Keeping in mind the re-positioned *skopos* (publication), the partners can not only secure the communicative objectives of the target text, but also engage into collaborative knowledge building and decision-making. Benefits for the translator are more than obvious: they can develop knowledge in a supervised way, which translates into service quality. The author-researcher, on the other hand, can enjoy optimal control of their text, which is particularly important when working on modifications recommended by the publication reviewers. This latter advantage is hardly available when ‘standard’ service applies, even if the first and second-instance iterations of the ‘standard’ service cycle is performed by the same translator.

In a similar vein, I wish to claim here that in the case of direct research text translation service, it makes sense to introduce collaborative elements at the stage of ‘other corrections and adaptations’. The advantages are similar to the ones discussed above. They relate to the translator’s knowledge and service quality, but also to the author’s control of the translator’s ultimate solutions or corrections - including those introduced as part of the revision process.

Summing up, the claim made here is that direct service for research text translation offers an option to rethink the scope of the service to cover not only the ‘standard’ target text rendition, but also other service components necessary for successful publication. Extending the service this way entails adding one component to the translator’s job overview proposed in Gouadec (2007). This component is expressed here with an umbrella notion of ‘collaborative reaction to publication reviews’. It can cover a wide array of tasks that the translator may agree or may postulate to do for the author (client). The section that follows presents examples taken from my own professional experience to better illustrate my proposal.

The extended translation service: the context

Above, proposed is a specific extension of the ‘standard’ variant of the translation service outlined by Gouadec (2007). I have argued that the extension is triggered by a need to re-position the ultimate service objective: from the target text delivery to successful text publication. This section is to provide illustration to what has been proposed. It starts with an outline of my own services for direct research text translation. Then, two real-life cases are analysed to give the reader a deeper insight into the contexts in which the extended service can be advantageously applied.

The status of research text translation market in Poland – at least in my experience - is still weakly structured. Researchers have wide opportunities to seek funds for translation. Commissions from Poland's private universities raise no problem in terms of service management as these institutions display agility in financial management typical of business organizations. The same holds good for most publishing houses and research centres as long as they use their statutory funds. Contrary to the above, my professional experience forces me to observe that the administrative procedures for translation procurement at public universities in Poland are complicated, while good practices are scarce. Working with the same university, the translator can be expected to participate in a public procurement for one project, yet the procedure can (somehow) be waived for another project. Under the second instance (waiver), the author has a right to select the translator for their text. To sum up, my research text translation services usually take one of the following configurations: (a) a private university, a research centre or a publishing house makes a commission and accepts an invoice as a regular business practice; (b) a public university or an entity using public funds to commission translation holds a public procurement bid; or (c) a public university or an entity using public funds commissions translation and accepts an invoice.

As can be inferred from the configurations above, the way research is financed in Poland reduced the number of situations where text authors - researchers - commission the translation service on their own. What is more, my professional experience shows that oftentimes translation is commissioned by institutions seeking to translate and publish collections or research texts in English, in which case the position of the author becomes indirect in the publication process: they are not personally engaged in either translation or publication work. Nonetheless, in almost all cases representing these service configurations, I am able to reach text authors (researchers), directly or with the help of the editors, in cases that require the extended service approach.

Apart from this overt understanding of direct service, as exemplified above, some analogy can be found in how directness is defined in Moeller (2008), as discussed in Kujamäki (2020). Firstly, in terms of knowledge distribution, direct services are marked by direct distribution of knowledge (Kujamäki 2020: 195), and the client-translator interaction under my extended service matches this description. Secondly, as regards decision-making, my extended service represents an integrative approach, which means mutual dependence of the translator and the client for translation/publication success.

The extended translation service portfolio: case studies

This section provides two cases studies intended to further illustrate the client-translator relationship obtaining under the extended direct translation service, postulated in the previous part of this article.

Case 1. Collaborative knowledge building

This case covers the translator's interventions at the terminological level. They consist in addressing the author-researcher to: (a) confirm problematic terminological solutions against the researcher's knowledge background; (b) inform the author-researcher about the final problematic (e.g. ambiguous) terminological choices, reasons and consequences; (c) negotiate and collaboratively establish the final terminological variants if the author-researcher observes a need to modify the translator's choices.

The instances covered by this case are perhaps best classified as stage 5 in Gouadec's (2007) translation service. Crucial for this case is not only the collaborative effort to ensure the quality of the target translation. An equal emphasis needs to be placed on collaborative knowledge building and distribution. The translator's knowledge is enhanced through collaborative negotiation of senses of problematic terminological items. This empowers the translator to handle these terms effectively in future translations. The negotiations end in the author-researcher's final acceptance of the solution, which also matters to the translator: the author-researcher takes the role of a terminology manager (*cf.* the concept of customer expertise in Havumetsä 2012).

The case under analysis is classified under Gouadec's stage 5 since the majority of interventions it covers represent the post-translation phase. Nonetheless, I admit having initiated once a collaborative terminological approach to stage 2 (analysis and planning). This was the case where the author-researcher made an initial overt request that a dedicated terminological set be used, and that previous translations (by other translators) be consulted for reference. I found this brief extremely helpful, yet there turned out to be few terminological solutions that the previous translators seemed to have used inconsistently. As these were pivotal concepts in the text, I initiated consultations as part of analysis and planning.

Case 2 - Collaborative analysis and planning

Over the past decade, a growing number of publishing houses, research organisations and journals have been advancing rigid publication style sheets. Their regulatory power does no longer cover referencing, but often also text organisation. My clients - Polish researchers - often find it hard to adjust to this type of editorial 'intervention' into what they feel *they* author. Thus, adapting to the more and more globalised publication standards is a problem which has its consequences for translation. This study offers no space to analyse the phenomenon in detail, but my experience allows pinpointing two main structural issues: (a) defining and consistently pursuing clear research objectives: this is often marked with a either a badly structured introduction or limited comprehensibility caused by a missing or flawed communicative strategy. The same generally holds good for abstracts; (b) constructing the text as a tool to meet these objectives: this mostly concerns the stage of text design and planning, but perhaps first of all the role of the paragraph. My claim here is that Polish 'text culture' relies on sentences with a function parallel to that of English paragraphs. Argument elaboration is executed by expanding sentence structures, abundant with intrusions and complex, distant syntactic relationships. At least in the case of research text translation, a purely quantitative solution (make sentences shorter) risks unjustifiable manipulation of the text. Instead, a qualitative approach is needed to re-construct the information structure (hierarchy) before translation.

These problems offer further support to my claim that if the *skopos* of the researcher-translator cooperation is successful publication, the scope of the service need to cover potential interventions concerning text structure and function. I admit that successful interventions at the stage of pre-transfer 'planning and analysis' are rare. Even if the option is suggested to the clients, they tend to take the risk and wait for the reviews. Hence, most interventions in this case indeed take place as 'collaborative reaction to publication reviews.'

The extended translation service portfolio: benefits and options

This section of the article sums up the observations from the cases discussed. The main idea is to highlight the benefits for the extended service portfolio.

Case 1, which pertains to collaborative terminological adjustments, can cover translator's interventions that represent the minimum of service extension. In numerous translations, terminological adjustments are the sole responsibility of the translator, and any intervention at that stage must have a clear rationale. As argued above, situations where some form of collaborative effort at terminological adjustment may be triggered when the translator diagnoses potential complications in how target text relates to source text terminology. The most extended variant covers terminology-level collaboration as necessitated by comments and recommendations made by the reviewers.

Case 2 addresses collaborative analysis and planning, and again it is possible to think about its less extended variant, when one thinks about consultations before text transfer. As observed above, such interventions are rare in my practice. More often than not, collaborative analysis and planning results from remarks made by the publication reviewers. In this case, they make part of the extended service.

It can be argued that Case 2 unveils a potential avenue for further service portfolio extensions, with *skopos* re-positioning moving from translation to text co-authoring. The extension may cover such added value service components like language consultancy and instruction. I believe this type of service extension can go in line with Koskinen's (2020) observation that:

in the future, some tailor-made multilingual services will not be labelled translation, as the term 'translation' may eventually begin to denote machine translation only. Some agencies are already marketing more creative forms of translation with the label of transcreation, and journalistic combinations of translating and rewriting are called journalation and transediting, among other names. (Koskinen 2020: 140–141)

If Koskinen is right, today's and future translators need to seek opportunities for service niches that reach beyond their current practices.

A handful of remarks are due from a more business-operational angle. Firstly, a decision for a translator to build their 'getting the job'-related communication with showing their understanding for the clients' ultimate needs and goals can be a valid source of competitive advantage. It can add viability to the long-term business functioning in profitable niches. The client's operational benefits include entering a service-based relationship for the whole publication process that can be replicated in future projects. This helps plan future research and budgeting.

The proposal's limitations

Apart from advantages, the extended service approach I advocate for here faces obvious limitations. Some readers of this text may find the solutions under analysis impracticable due to the type of translation market they operate on. Translation (language industry) market is structured in many ways around the world (Pym *et al.* 2013), which directly influences translators' service options.

To make matters even more complicated, one can pose a legitimate question whether it is an optimal approach to work on research translation in a direct service mode. It makes sense to ask whether

research texts are or can be better off 'processed' through multi-actor projects, with many eyes (reviewers, proof-readers) other than the author and the translator working pursuing publication success. I am not ready to answer this question here, as that would require a detailed weighing of the pros and cons of both approaches. Ultimately, my objective in this study is not to provide the reader with a service solution that is ready to apply. Instead, my main point is to inspire an approach that seeks sources of competitive advantage in remodelling translators' service portfolios so as to make their service provision address: (a) the needs that the client signals on their own; (b) the needs that the translator observes in the wake of their cooperation with the client(s); (c) and the needs that the translator presupposes may be worth addressing.

Another limitation that needs considerable caution is that the extended, collaborative service provision cannot be recommended for all kinds of clients. Among the ones I have been working for, there also are researchers whose approach to translation is 'one-go', where the division of responsibilities is not negotiable: researchers write, translators translate (see: Chan 2009's concept of asymmetric information in the translator's market). If the reviewers suggest corrections and amendments, the researcher addresses them on their own, and the translator is expected to translate. With clients who are not ready to engage in collaboration, trying to implement the collaborative approach can be interpreted as the lack of professionalism on the part of the translator. Also likely is that with this kind of client, the responsibility for failures is posed on translators: 'my article is perfect, so there must be something wrong with how you translated it.'

Concluding remarks

I hope to have argued convincingly that in the case of direct translation services - and for research text translation in particular - it may be worthwhile to re-position the objective of the service from delivering a target text to assisting the source text author up until the research text's successful publication. Firstly, I showed how this extended service profile relates to the latest literature of the field. Then, I outlined how I understand the extended service portfolio and how I implement it in my own translation service provision. I discussed the potential benefits of the extended service for the stakeholders, but not without due diligence to its obvious limitations in diverse contexts.

Let me emphasise again that this article features an open proposal, in which I try to pinpoint a problem, draw a map of related parameters and discuss solutions that I find satisfactory in my business practice. Consequently, this article is in itself an invitation to test, use and modify my proposal according to one's needs and requirements. All in all, only such tests, uses and modifications can prove the validity of my underlying view that translation service portfolio is not a list of tasks the translator is ready to perform, but a dynamic framework, where the jobs result from relational, co-creative modelling of the translation (and related) service(s).

References

Brax, Saara A. (2013) *The Process-based Nature of Services – Studies in Management of Industrial and Business-to-business Services*. Department of Industrial Engineering and Management. Helsinki: Aalto University

- publication series. [At:] <https://aaltodoc.aalto.fi/handle/123456789/10157> [date of access: 10 March, 2022].
- Chan, Andy L. J. (2009) “Effectiveness of Translator Certification as a Signaling Device: Views from the Translator Recruiters.” [In:] *Translation and Interpreting Studies*. Volume 4/2; 155–171.
- Chesterman, Andrew (2009) “The Name and Nature of Translator Studies.” [In:] *Hermes*. Volume 42; 13–22.
- Dam, Helle, V., Karen K. Zethsen (2016) “‘I Think It Is a Wonderful Job’: On the Solidity of the Translation Profession.” [In:] *The Journal of Specialised Translation*. Volume 25; 174–187. [At:] https://www.jostrans.org/issue25/issue25_toc.php [date of access: 10 March, 2022].
- EMT (2017) *EMT Competence Framework*. [At:] https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competence_fw_k_2017_en_web.pdf [date of access: 10 March, 2022].
- Gouadec, Daniel (2007) *Translation as a Profession*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Havumetsä, Nina (2012) *The Client Factor: A Study of Clients’ Expectations Concerning Non-literary Translators and the Quality of Non-literary Translations*. Doctoral dissertation. Helsinki: University of Helsinki. [At:] <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/37395?show=full> [date of access: 10 March, 2022].
- Holz-Mänttari, Justa (1984) *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Annales Academia Scientiarum Fennicae B 226. Helsinki: Helsingin Tiedeakatemia.
- Koskinen, Kaisa (2020) “Tailoring Translation Services for Clients and Users.” [In:] Angelone, Eric, Maureen Ehrensberger-Dow, Gary Massey (eds.) *The Bloomsbury Companion to Language Industry Studies*. London, New York: Bloomsbury; 139–152.
- Kujamäki, Minna (2020) “Applying Service-Dominant Logic to Translation Service Provision.” [In:] *Hermes*. Volume 60; 191–207.
- Kujamäki, Minna (2021) “Translation as a Professional Service: an Overview of a Fragmented Field of Practice.” [In:] *Perspectives*; 1–16. [At:] <https://doi.org/10.1080/0907676X.2021.1981412> [date of access: 20 March, 2022].
- Moeller, Sabine (2008) “Customer Integration – a Key to an Implementation Perspective of Service Provision.” [In:] *Journal of Service Research*. Volume 11/2; 197–210.
- Moeller, Sabine (2010) “Characteristics of Services – a New Approach Uncovers their Value.” [In:] *Journal of Services Marketing*. Volume 24/5; 359–368.
- Pym, Anthony, François Grin, Claudio Sfreddo, Andy Lung J. C. (2013) *The Status of the Translation Profession in the European Union*. Luxembourg: European Commission. Revised edition: London: Anthem.
- Risku, Hanna, Regina Rogl, Christina Pein-Weber (2016) “Mutual Dependencies: Centrality in Translation Networks.” [In:] *The Journal of Specialised Translation*. Volume 25. [At:] https://www.jostrans.org/issue25/art_risku.php [date of access: 10 March, 2022].
- Risku, Hanna, Regina Rogl, Jelena Milosevic (2017) “Translation Practice in the Field. Current Research on Socio-cognitive Processes.” [In:] *Special Issue of Translation Spaces*. Volume 6/1; 3–26.
- Risku, Hanna, Regina Rogl, Jelena Milosevic (2020) “Researching workplaces.” [In:] Angelone, Eric, Maureen Ehrensberger-Dow, Gary Massey (eds.) *The Bloomsbury Companion to Language Industry Studies*. London/New York: Bloomsbury; 37–62.
- Ruokonen, Minna (2013) “Studying Translator Status: Three Points of View.” [In:] Eronen, Maria, Marinella Rodi-Risberg (eds.) *Point of View as Challenge. VAKKI-symposium XXXIII 7.–8.2.2013*. Vaasa: VAKKI Publications; 327–338.
- Wharton, Amy S. (2016) “Interactive Service Work.” [In:] Edgell, Stephen, Heidi Gottfried, Edward Granter (eds.) *The Sage Handbook of Sociology and Employment*. London: SAGE; 329–346.

KATARZYNA LISOWSKA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Polskiej

ORCID: 0000-0002-2715-0370

Polski ruch pozytywnej seksualności a teoria queer. Studium przypadku

Polish Sex Positivity Movement and Queer Theory: A Case Study

Abstract

The aim of the paper is to discuss Polish sex positivity movement and its relationship to queer theory. This is done on the basis of a case study, i.e. the analysis of the book *Warsztaty intymności* [The Workshops of Intimacy] by Agnieszka Szeżyńska. The author of the article presents selected aspects of this publication, focusing on the typical features of sex positivity approach (in so doing, she refers to other Polish and English sources which represent or study this topic). Apart from that, the scholar shows conceptual overlaps between Szeżyńska's perspective and queer theory. In conclusion, the author discusses the functioning and possible outcomes of this alliance in the Polish context.

Keywords: sex positivity, queer theory, feminism, gender, sexuality, consent, pleasure

W ostatnich latach obserwujemy w Polsce dynamiczny rozwój ruchu pozytywnej seksualności¹. Jest on na tyle obecny w mediach społecznościowych i popularyzatorskich wydawnictwach, że, jak sądzę, warto rozwijać wokół niego także refleksję akademicką. Zjawisko to można omawiać pod wieloma kątami, ale w tym artykule chciałabym się przyjrzeć tylko kilku wybranym kwestiom. Po pierwsze, scharakteryzuję ten ruch głównie na podstawie studium przypadku, czyli analizy *Warsztatów intymności* Agnieszki Szeżyńskiej – książki bardzo dobrze obrazującej główne założenia sekspozytywności. Po drugie, charakterystyka ta będzie się w dużej mierze opierała na wskazywaniu zbieżności między wspomnianą publikacją

1 W niniejszym artykule wymiennie posługuję się określeniami: „ruch/nurt pozytywnej seksualności”, „pozytywna seksualność” czy „sekspozytywność”.

(w konsekwencji zaś także pozytywną seksualnością w ogólności) a teorią queer. W podsumowaniu zastanowię się nad tym, jak takie zestawienie wpływa na obraz analizowanego ruchu Polsce.

Jednak zanim przejdę do szczegółowych rozważań, sformułuję kilka ogólniejszych uwag. Analizowany nurt, którego popularność znacząco wzrosła pod koniec pierwszej dekady tego wieku², promuje pozytywne i otwarte podejście do seksualnej aktywności widzianej jako forma wyrażania siebie (N., Pam M.S. 2013)³. W krajach zachodnich ruchowi sekspozytywności można przypisać wiele osiągnięć (zob. Fahs 2014: 268). W Polsce, z uwagi na odmienny kontekst, sytuacja wygląda nieco inaczej, ale na pewno omawiany nurt znacząco przyczynia się do promowania edukacji seksualnej (bardzo zaniedbanej w sektorze publicznym), upowszechnia włączające i nieoceniające spojrzenie na różne praktyki erotyczne oraz popularyzuje rozumienie seksualności jako niestabuizowanego aspektu życia jednostki⁴. Pozbawienie tej sfery, zwłaszcza w odniesieniu do nieuprzywilejowanych grup (np. kobiet, mniejszości seksualnych), jej rzekomo patologicznego charakteru (Fahs 2014: 268) należy więc do największych zasług przedstawianego podejścia, nie tylko w polskim wydaniu.

Obecnie w Polsce omawiany nurt cieszy się bardzo dużą popularnością⁵. Wydaje się, że w dużej mierze funkcjonuje on w obszarze poradnictwa i edukacji seksualnej. Najpopularniejszą płaszczyzną komunikacji, co, jak można przypuszczać, nasiliło się w czasie pandemii COVID-19, są media społecznościowe. Sądzę zatem, że choć teoretyczne debaty, będące jednym ze źródeł sekspozytywności w krajach zachodnich, a także charakterystyczne dla tych dyskusji wskazywanie na polityczny wymiar wyzwolenia seksualnego, powiązanego z szerszymi projektami wolnościowymi (Glick 2000: 22), stanowią istotny kontekst dla polskiego ruchu, to nacisk kładzie się raczej na kwestie popularyzatorskie, edukacyjne i pedagogiczne⁶. Rodzimemu dyskursowi pozytywnej seksualności, którego symboliczny początek sytuuję między 2010 (powstanie portalu *Seksualność Kobiet.pl* z *Vocą Ilnicką*⁷; Ilnicka 2020: okładka) a 2014 rokiem (otwarcie Instytutu Pozytywnej Seksualności; por. <https://www.swps.pl/podyplomowe-wykladowcy/15151-loewe-agata?dt=1620304424625>, 31.05.2021), bliska wydaje się czwarta fala feminizmu, uznawana niekiedy za współczesny etap aktywizmu kobiecego. Cechy tego nurtu widoczne w analizowanym ruchu w Polsce to m.in. nacisk na praktyczne zastosowanie rozważań

- 2 Chantelle Ivanski i Taylor Kohut (2017) powołują się na badanie Google Trends z 2015 wskazujące, że częstość wyszukiwania hasła „sex positive” w Internecie zdecydowanie zwiększyła się po 2008 roku. Sam nurt zaczął się kształtować wcześniej – zob. dalej.
- 3 Jednocześnie, jak zauważają Ivanski i Kohut, w badaniach ani w dyskursywnej praktyce nie obowiązuje jedno rozumienie pozytywnej seksualności, przeciwnie – definicji jest bardzo wiele (Ivanski & Kohut 2017) i dlatego, zdaniem autorki i autora, trudno jest właściwie rozstrzygnąć, czy obecnie wspomniany ruch znajduje się w rozkwicie (Ivanski & Kohut 2017). Jednocześnie sami wskazują (zob. wyżej) wzrastającą popularność omawianego terminu, co sugeruje, że zjawisko to – jakkolwiek różnie ujmowane – zajmuje dzisiaj ważne miejsce w debatach na temat ciała i seksu. Wydaje się, że z podobną sytuacją mamy do czynienia w Polsce. Nurt ten definiuję we wskazany wyżej – prosty, dość intuicyjny, a zarazem, mam nadzieję, szeroki – sposób.
- 4 Osiągnięcia te należą też do sukcesów wymienionych przez Breanne Fahs (2014: 268).
- 5 Warto wspomnieć m.in. o szerokim rozgłosie, jaki zyskał projekt Anji Rubik *Sexed.pl* (sama inicjatorka mówi, że oddźwięk, z którym spotkała się akcja, i to w początkowej fazie, przerósł jej oczekiwania; Rubik 2018: 9), a także o najnowszym polskim serialu na platformie Netflix – *Sexify*. Również w mediach społecznościowych znajdziemy wiele inicjatyw poświęconych edukacji seksualnej, a także ciało- i sekspozytywności (część z nich przywołuję dalej).
- 6 Fahs uznaje rozwój kompleksowej edukacji seksualnej za jeden z największych sukcesów sekspozytywności (2014: 272).
- 7 Por. <https://seksualnosc-kobiet.pl/> [dostęp: 31.05.2021].

akademickich, poruszanie problemów, takich jak przemoc seksualna, ciałopozytywność, wskazywanie na współzależność różnych czynników kształtujących tożsamość i płaszczyzn opresji, czyli interseksjonalność (Krasuska 2014: 213–215), wykraczanie poza binaryzm płciowy i wspomniane już osadzenie w mediach społecznościowych (zob. charakterystykę nurtu przedstawioną przez Marthę Rampton [2008] oraz odpowiednie hasło w *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-fourth-wave-of-feminism>, 14.07.2021)⁸.

Chociaż ten etap feminizmu stanowi istotny kontekst rodzimej sekspozytywności, to w niniejszym artykule skoncentruję się na jej związkach z perspektywą queerową, niejako oplatającą trzecio- i czwartofalowe ruchy kobiece⁹. Nie wyklucza to ani nie umniejsza znaczenia związków przedstawianego ruchu z czwartą falą feminizmu. Jednak interesuje mnie przede wszystkim to, w jaki sposób w obszarze (nie tylko, choć głównie polskiej) sekspozytywności popularyzuje się i przekłada na konkretne rozwiązania¹⁰ wybrane koncepcje rozwijającego się od lat 90. ubiegłego wieku ujęcia queerowego, które, jako skupione na seksualności, kwestionowaniu norm i dowartościowywaniu płynnych tożsamości, również stanowi ważne zaplecze omawianego ruchu (Burzyńska 2007b: 441–442, 458–465; Kochanowski, Mizieleńska 2014). Można bowiem powiedzieć, że czwarta fala, wraz z naciskiem na przechodzenie z murów akademii do społecznej działalności, faktyczną inkluzywnością, interseksjonalnością i osadzeniem w mediach społecznościowych (por. Rampton 2008), stanowi ramę dla praktykowania założeń ruchu pozytywnej seksualności. Z kolei ujęcie queer wydaje się dostarczać przedstawianemu nurtowi teoretycznej (a zarazem subwersyjnej) podstawy.

Obie perspektywy są zresztą ze sobą nierzadko zestawiane. Podkreśla się na przykład, że ruch sekspozytywności od zawsze był zaangażowany w walkę o prawa osób queer (Fahs 2014: 273). Z kolei według rozpowszechnionej interpretacji idea pozytywnej seksualności wywodzi się z debat, w których uczestniczyły/uczestniczyli przedstawicielki i przedstawiciele teorii queer (Ivanski & Kohut 2017; Glick 2000; Fahs 2014). Często przyjmuje się, że w krajach zachodnich ich punktem wyjścia były toczące się a latach 80. XX w. dyskusje wokół pornografii – radykalny feminizm odrzucał ją jako narzędzie uprzedmiotowienia kobiet, natomiast proseksualne¹¹ czy też antycenzorskie odłamy ruchów kobiecych i rodząca się w początkach lat 90. ubiegłego wieku perspektywa queerowa promowały uwolnienie różnych form seksualności (Ivanski & Kohut 2017; Glick 2000: 20, 22; Szcześniak 2014: 399). Jednak zgodnie z innym ujęciem początków sekspozytywności należy raczej upatrywać w inicjatywach buntujących się m.in. przeciw konserwatyzmowi, homofobii czy religijnym dogmatom (Fahs 2014: 272).

8 Bardzo ważnym kontekstem jest także ruch ciałopozytywności, promujący – w dużej mierze przy użyciu mediów społecznościowych – afirmatywne podejście do ciała i odrzucający nierealne standardy wyglądu promowane przez media (zob. Lazuka, Wick, Keel, Harriger 2020). W wielu punktach przecina się on z przedstawianym nurtem.

9 Niestety dokładne omówienie relacji między trzecią i czwartą falą feminizmu a teorią queer przekracza ramy niniejszego tekstu (więcej na temat periodyzacji ruchów kobiecych oraz badań nad płcią i seksualnością – zob. np. Burzyńska 2007a, 2007b; Kuźma-Markowska 2014). Na osobną analizę zasługuje także związek polskiego nurtu pozytywnej seksualności z czwartofalowymi działaniami feministycznymi.

10 Praktyczne nastawienie wydaje się odróżniać współczesną postać sekspozytywności od jej początkowej fazy, której Elisa Glick zarzuca utopijność (2000: 24).

11 Glick posługuje się wymiennie określeniami „proseksualna” i „pozytywnie seksualna” w odniesieniu do postaw, które zakładają, że kobiety są podmiotami seksualnymi o pełnych prawach (2000: 20). Ruch pozytywnej seksualności wydaje się jeszcze szerszym zjawiskiem, ponieważ dotyczy seksualnego upodmiotowienia wszystkich jednostek. Jednak z pewnością koncepcje opisane przez badaczkę są częścią interesującego mnie nurtu, dlatego odnoszę się do jej rozważań.

Wydaje się, że ta ostatnia koncepcja ma również przełożenie na polskie warunki, w których odrzucenie tradycyjnych, krzywdzących wyobrażeń na temat seksualności, promowanych przez pewne środowiska, można uznać za jedną z sił napędowych analizowanego ruchu. Jednocześnie, choć w Polsce, ze względu na odmienny kontekst społeczno-polityczny, w latach 80. nie odbyły się debaty podobne do tych, które miały miejsce w obrębie zachodnich ruchów kobiecych, to po 1989 roku odziedziczyliśmy efekty toczących się sporów między radykalnym i proseksualnym feminizmem¹². Zresztą także u nas, na przełomie wieków, dyskutowano na temat pornografii, a środowiska kobiece zajęły w tych rozmowach stanowisko wolnościowe (Szcześniak 2014: 399).

W poprzednich akapitach przedstawiłam wstępną charakterystykę ruchu pozytywnej seksualności, z naciskiem na jego polski wariant, oraz naszkicowałam związki nurtu z teorią queer. Powrócę teraz do zasygnalizowanego wcześniej studium przypadku, czyli do omawiania *Warsztatów intymności* Szeżyńskiej, przez pryzmat których chciałabym bardziej szczegółowo ukazać specyfikę rodzimej sekspozytywności oraz zbieżności między nią a perspektywą queerową¹³. Autorka, współtwórczyni Instytutu Pozytywnej Seksualności w Warszawie, to „certyfikowana trenerka intymności, ekspertka w zakresie płci, seksualności, psycholingwistyki i komunikacji” (Szeżyńska 2020: opis na okładce). Jak widzimy, Szeżyńska należy do specjalistek nie tylko w dziedzinie seksualności (i pionierek interesującego mnie ruchu w Polsce), lecz także w obszarze wiedzy o języku, co ujawnia się w przedstawianej książce i ma znaczenie dla niniejszych rozważań.

Trenerka na początku tekstu nawiązuje do popularnej frazy Ludwiga Wittgensteina, stwierdzając, że „granice naszego języka wskazują granice naszego świata” (Szeżyńska 2020: 31)¹⁴. Refleksja nad kwestiami lingwistycznymi stanowi bowiem bardzo istotny wątek omawianej pracy, łączący ją z perspektywą queerową, która wskazuje na dyskursywny oraz społecznie i kulturowo skonstruowany wymiar seksualności (Kochanowski, Mizieleńska 2014: 461–462, Struzik 2019: 49, 53–55). Szeżyńska, odrzucając pogląd, „że o seksie się nie mówi, tylko się go uprawia” (2020: 266), zwraca uwagę na dwie istotne kwestie.

Po pierwsze, ukazuje przemoc kryjącą się za poszczególnymi określeniami i analizuje wynikające z nich ograniczenia. Autorka zwraca na przykład uwagę, że polskie nazwy genitaliów są medyczne, infantylne albo wulgarne (Szeżyńska 2020: 31), brakuje zaś miejsca na afirmatywne wyrażenia mogące oddać intymność i przyjemność związane z tymi sferami ciała, a także pozwalające nam lepiej poznać naszą własną seksualność i ułatwiające komunikację z osobami partnerskimi. Jak zauważa Szeżyńska: „Prawdopodobnie również dlatego, że nie mamy języka, który wyrażałby naszą seksualność, często nie znamy siebie jako istot seksualnych i trudno nam porozumieć się z partnerami i partnerkami” (2020: 31). Co więcej, w poszczególnych wyrażeniach utrwalają się krzywdzące stereotypy i często niechciane role:

Kobiece seksualne „ja” otrzymuje więc sporo sprzecznych komunikatów. *Musi uważać, by nie być ani „ozieźble”, ani „puszczalskie”, ani „za łatwe”, ani „za trudne”, ani „nimfomańskie”, ani „jak kłoda”.* (Szeżyńska 2020: 47, wyróżnienie oryginalne)

12 Więcej na temat tych debat – por. np. Glick (2000); Fahs (2014).

13 W dalszych rozważaniach będę się także odnosić do innych publikacji, żeby ukazać związki między tą pracą a całością przedstawianego ruchu.

14 Por. Wittgenstein (1974; 1997; 2000) 2012: 64.

Ta dynamika dotyczy [...] jest wpisana w mainstreamową kulturę, która nas otacza – w filmy, książki, seriale, piosenki i w język, w którym jedna płeć „daje dupy”, a druga „chodzi na te dupy”. Jest również, niestety, we wciąż obecnych wypowiedziach typu „sama jest sobie winna, bo jak suka nie da, to pies nie weźmie”. (Szeżyńska 2020: 233, wyróżnienie oryginalne)

W konsekwencji, jak sugeruje autorka, możemy okazać się na swój sposób wyalienowani z języka opisującego fundamentalne dla wielu z nas doświadczenia.

Po drugie, Szeżyńska postuluje zreformowanie wyrażen używanych w dyskursie o ciele i seksualności¹⁵. Słowem odzyskiwanym przez ruch pozytywnej seksualności, nie tylko w *Warsztatach intymności*¹⁶, jest „cipka” (por. np. Szeżyńska 2020: 181–184, 224). Termin ten podlega przemianom przypominającym nieco historię leksemu „queer” – z obraźliwego określenia staje się afirmatywną nazwą (Struzik 2019: 43; Kochanowski & Mizielńska 2014: 460). W konsekwencji autorka sugeruje, że intymność może się w pełni (i z radością) zrealizować tylko przy użyciu włączającego, empatycznego języka, a raniąca i ograniczająca leksyka utrudnia wyrażanie cielesności i naszych pragnień.

Szeżyńska formułuje również – bliską perspektywie queerowej i będącą stałym elementem ruchu pozytywnej seksualności – inkluzywną wizję świata¹⁷. Nie tylko podważa w niej stereotypy i uprzedzenia dotyczące kobiet i mężczyzn¹⁸, o czym świadczy łamiący rozpowszechnione przekonania sposób przyporządkowania zawodów hipotetycznym bohaterkom i bohaterom¹⁹, lecz także wyraźnie nie ogranicza swoich uwag do heteroseksualnych odbiorczyń i odbiorców, o czym świadczy choćby używanie przykładów par zarówno na damsko-męskich (Ola i Rafał; Szeżyńska 2020: 40), jak i damsko-damskich lub męsko-męskich (Paulina i Joasia; 157–159; Artur i Michał; 215, 236) oraz stałe posługiwanie się włączającym językiem. Widzimy go między innymi w formach „partnerka” i „partner” (Szeżyńska 2020: 96, 226–227)²⁰ czy „kochanek” i „kochanka” (91, 43), a także przymiotnikach, czasownikach i zaimkach

15 Jest to zresztą bardzo częsty wątek w publikacjach spod znaku cialo- i sekspozytywności. Interesująco do tematu podeszły autorki *Cipkonotesu*, które proponują czytającym znalezienie własnego określenia na żeńskie narządy płciowe (Klepacz & Nowak 2019: 26–27).

16 Zob. wspomniany już – znamieny – tytuł książki *Cipkonotes*.

17 Na stronie Instytutu Pozytywnej Seksualności wyraźnie wskazuje się, że działania tego ruchu „są przeznaczone dla ludzi wszystkich płci, sprawności fizycznych, orientacji seksualnych, tożsamości seksualnych, ras, pochodzeń etnicznych, różnorodności zawodowych bez względu na wiek” (<http://sexpositiveinstitute.pl/o-nas/>, 31.05.2021). Por. też np. Fahs 2014: 268, 273.

18 Dekonstruowanie stereotypów i norm genderowych, a także promowanie swobody wyboru ekspresji płciowej to jeden z podstawowych założeń ruchu pozytywnej seksualności (<https://feministcampus.org/campaigns/sex-positivity/>, 13.05.2021).

19 Pisząc o rolach życiowych, przyjmowanych np. w pracy i życiu rodzinnym, Szeżyńska podaje następujące przykłady: „«Anna, kierowniczka HR mama dwóch urwisów». «Dawid, nauczyciel języka polskiego, tata Izabeli»” (Szeżyńska 2020: 42). Choć samo zatrudnianie kobiet w obszarze rekrutacji nie wydaje się czymś rzadkim, to już usytuowanie Anny na stanowisku zwierzchniczki kwestionuje stereotyp, zgodnie z którym tylko mężczyźni są zdolni do pełnienia typu funkcji. Z kolei przywołanie postaci Dawida polonisty ukazuje zawód nauczyciela i polonistykę jako niezarezerwowane wyłącznie dla kobiet.

20 Co prawda, taki zapis pozostaje w obrębie binarnego rozumienia płci, inaczej niż – obecna w innych źródłach (por. np. <https://proseksualna.pl/edukacja-seksualna/jak-osiagnac-orgazm-i-byc-multiorgazmiczna/> [2.03.2021]) – forma „osoba partnerska”.

w rodzaju żeńskim i męskim (222, 226–227, 230, 234, 236–237)²¹. W konsekwencji Szeżyńska stara się uwzględnić osoby o różnych identyfikacjach psychoseksualnych.

W nurcie pozytywnej seksualności krytykuje się również postawę zakładającą, że poszczególnym płciom przypisane są konkretne formy seksualności. Ów „opór przeciw [...] połączeniu *sex-gender-desire*” (Skucha 2005: 558) również koresponduje z queerową wrażliwością. Nie bez powodu zatem Szeżyńska pokazuje szkodliwość uznawania pewnych praktyk erotycznych za męskie lub kobiece. Przygląda się zwłaszcza pasywności uważanej za niestosowną dla heteroseksualnych mężczyzn, wskazując na szkody, jakie to przekonanie może wyrządzić konkretnym osobom o męskiej identyfikacji płciowej, nierzadko niedopuszczającym do siebie pragnienia przyjęcia biernej roli w seksie (zwłaszcza w wypadku stosunków analnych, w których kobieta, np. posługująca się zabawką erotyczną, mogłaby stać się stroną aktywną; Szeżyńska 2020: 48, 217, 230–233). Problemem jest nie tylko rezygnacja z wypróbowania określonego typu przyjemności, lecz także niepokój tożsamościowy potencjalnie wynikający z takich pragnień, jeśli uzna się je za wyraz „niemęskości” lub „nieheteroseksualności” (Szeżyńska 2020: 217, 232).

Jak sugeruje trenerka, tego rodzaju rozterek da się uniknąć, gdy uwzględni się dynamiczny charakter upodobań i seksualnych identyfikacji (Szeżyńska 2020: 215–216). Nie bez powodu autorka odwołuje się do maksymy Hipokratesa *panta rhei* (Szeżyńska 2020: 270–271) i zaznacza, że „nasza seksualność zmienia się wraz z nami, z relacjami, w które wchodzimy, zmienia się pod wpływem wzrastającej samoświadomości i naszych doświadczeń” (270) oraz, za Anthonym Giddensem, wskazuje na „plastyczność” tej sfery życia (37). Ujmując rzecz szerzej, trenerka zwraca też uwagę na niestabilność i złożoność naszej tożsamości, stale podlegającej zmianom i negocjacjom (Szeżyńska 2020: 33–56). Dodatkowo, jak podkreśla Szeżyńska, tego rodzaju dynamika jest atrakcyjna również z perspektywy doświadczeń erotycznych, o czym świadczyć może fakt, iż fantazje na temat „płynność płci i orientacji seksualnej” są częstym elementem naszych wyobrażeń (Szeżyńska 2020: 371). Taka wizja pozwala zaakceptować to, co często wydaje się nam nietypowe, „dziwne”, bo inne od tego, co dotychczas uznawaliśmy/uznawałyśmy za swoją normę. Co więcej, z powyższych założeń wynika, charakterystyczny dla analizowanego ruchu, obraz seksualności jako otwartego i podatnego na zmiany zjawiska (por. też Fahs 2014: 273), a takie ujęcie odpowiada perspektywie queerowej, badającej „tożsamość słabą, nietożsamość, będącą wiecznie w ruchu” (Skucha 2008: 30; por. też Kochanowski & Mizielińska 2014: 463).

Nie bez powodu zatem Szeżyńska, zgodnie z założeniami pozytywnej seksualności (por. Fahs 2014: 273), odrzuca znaczenie „statystycznej normalności” (Szeżyńska 2020: 154) dla naszego seksualnego

21 Na marginesie warto przywołać badania Justyny Struzik wskazujące na pewien paradoks, czyli elitarność inkluzywnego języka stosowanego w polskich ruchach queerowych. Osoby w nich działające często należą do klasy średniej, są wykształcone (w konsekwencji – próbują zastosować w praktyce różne teorie społeczne) i mają za sobą doświadczenie życia za granicą, a więc dysponują szerszym kapitałem kulturowym. Stają zatem przed problemem stworzenia dyskursu z jednej strony pozbawionego krzywdzących określeń i tożsamościowych etykietek, a z drugiej – zrozumiałego i niezniechęcającego dla szerszego grona odbiorczyń i odbiorców (zwłaszcza tych wywodzących się spoza wspólnoty LGBTQ+; Struzik 2019: 255–257). Jak sądzę, Szeżyńska, posługując się głównie formami męskimi i żeńskimi – wciąż budzącymi kontrowersje, ale mimo wszystko zakorzenionymi w polszczyźnie (Małocha-Krupa & Śleziak 2015: 5–10) – przyjmuje rozwiązanie akceptowalne dla większego grona czytelniczek i czytelników. Nie chcę oczywiście argumentować, że radykalniejsze poszerzenie języka musi zakończyć się niepowodzeniem, jednak warto stale poddawać refleksji nowe określenia i sprawdzać, „w jakim stopniu ułatwiają [...], a w jakim utrudniają dotarcie do masowego odbiorcy” (Struzik 2019: 257). Osobną kwestię stanowi pytanie o to, na ile „te innowacyjne sformułowania przekładają się na faktyczną inkluzję tożsamości i praktyk wcześniej nieobecnych” (Struzik 2019: 257), które w interesującym mnie kontekście należałoby skierować raczej do czytelniczek i czytelników *Warsztatów intymności*.

samopoczucia. Na płaszczyźnie praktycznej polega to m.in. na wskazaniu bezzasadności pytania, ile osób współdzieli dane upodobania, fantazje, zmartwienia dotyczące seksu, ponieważ, jak argumentuje autorka, żadna odpowiedź nie odbierze nam prawa do danego odczucia czy wyobrażenia²². Norma wiąże się również z presją, która – jak często podkreśla się w nurcie pozytywnej seksualności – dotyczy m.in. przymusu osiągnięcia orgazmu, a zwłaszcza jego określonego typu (nadal bowiem powszechne jest, wywodzące się jeszcze z prac Sigmunda Freuda, przekonanie, że istnieje hierarchia sposobów osiągnięcia satysfakcji seksualnej; Szeżyńska 2020: 183; por. też Ilnicka 2020: 299; Klepacz & Nowak 2019: 44; Fahs 2014: 276)²³. Z perspektywy teoretycznej ważne zaś jest – utrzymane w queerowym duchu (Kochanowski & Mizielińska 2014: 463), ale zakorzenione przecież także w klasycznych rozpoznaniach Michela Foucaulta (por. np. Kochanowski 2014: 565–566) – wskazanie na opresywny charakter normatywnie rozumianej seksualności (i nie tylko)²⁴.

Co ważne, w analizowanym nurcie zwraca się uwagę, że norma dotyczy także obowiązkowego seksu. Na teoretycznym poziomie kwestię tę można powiązać z walkami kobiet²⁵ nie tylko o wolność do pewnych zachowań seksualnych czy aspektów seksualności, lecz także o wolność od nich (por. Fahs 2014) czy też z seksualną negatywnością, rozumianą w tym kontekście nie jako przeciwieństwo sekspozytywności, ale jako ruch komplementarny wobec niej lub stanowiący jej część, który odrzuca idę obowiązkowego współżycia narzucanego przez dominującą grupę (zob. Ivanski & Kohut 2017). Taką otwartość na brak zainteresowania seksem znajdziemy także u Szeżyńskiej, która zauważa m.in.: „Twoje seksualne «ja» może się realizować (lub nie) bez względu na to, czy jesteś w związku czy nie (a jeśli tak, to w jakim), i czy jesteś seksualnie aktywna / aktywny” (2020: 43)²⁶. Założenia te odpowiadają inkluzywności ujęcia queerowego²⁷.

Warto również wspomnieć o dowartościowywaniu samomości rozumianej szeroko jako wielopłaszczyznowa troska o siebie, której jednym z aspektów jest masturbacja, czyli pieszczenie własnych genitaliów (Szeżyńska 2020, 184–186; por. też [https://feministcampus.org/campaigns/sex-](https://feministcampus.org/campaigns/sex-positivity/)

22 Jednak inaczej jest, kiedy chcemy wprowadzić w życie daną fantazję – wówczas musimy się zastanowić, czy nie narusza ona dobra innych osób (Szeżyńska 2020: 227, 257–263, 268, 379–381). Kwestia świadomej i autonomicznej zgody jest zresztą kluczowym wątkiem całego ruchu sekspozytywności (por. np. <http://sexpositiveinstitute.pl/o-nas/>, 31.05.2021, <https://feministcampus.org/campaigns/sex-positivity/>, 31.05.2021).

23 Fahs mówi w tym kontekście o potrzebie uwolnienia kobiet spod przymusu orgazmu (2014: 276). Badaczka koncentruje się na tym, w jaki sposób nakaz ten podtrzymuje tradycyjny układ ról i porządek patriarcalny (2014: 276), jednak orgazmopresja – na co zwraca uwagę Szeżyńska (2020: 181) – w równym stopniu, choć być może na różne sposoby, dotyka wszystkich płci.

24 Choć być może, jak twierdzi Glick, we wcześniejszym, kształtującym się na przełomie wieków, wcieleniu pozytywnej seksualności funkcjonowała hierarchia bardziej i mniej wyrotowych (a więc także lepiej i gorzej ocenianych) praktyk (2000: 24–25), współcześnie interesujący mnie ruch wydaje się odchodzić od takich założeń.

25 Jednak dzisiaj te postulaty nie ograniczają się do kobiet.

26 Jak podano na stronie Feminist Campus, w sekspozytywności promuje się prawo jednostek do kontrolowania własnego życia seksualnego lub jego braku (<https://feministcampus.org/campaigns/sex-positivity/>, 31.05.2021).

27 Choć relacje między teorią queer a ruchem osób aseksualnych są złożone (por. np. Kurowicka 2015), nie oznacza to, że nie ma między nimi żadnych pozytywnych związków. Zresztą nieuprawianie seksu wynika z różnych przesłanek i nie musi, choć oczywiście może, oznaczać, że dana osoba mieści się w spektrum aseksualności. Pojęcie queer obejmuje docelowo wszystkie (konsensualne) warianty seksualnych identyfikacji i praktyk.

positivity/, 31.05.2021). Odzieranie zwłaszcza tej ostatniej z krzywdzących stereotypów²⁸ to kolejny zabieg reinterpretujący i – co ważne z punktu widzenia teorii queer – kwestionujący normy i popularne wyobrażenia, a także mający pomóc jednostce wyzwolić się spod władzy opresywnych instytucji i odzyskać kontrolę nad własnym ciałem i pragnieniami.

Z szerszej perspektywy widzimy, że w przedstawianym nurcie, w tym w analizowanej książce, seksualność bywa – przynajmniej po części – traktowana jako przestrzeń politycznego oporu, co stanowi kolejną cechą wiążącą omawiany ruch z ujęciem queerowym (zob. Glick 2000: 22)²⁹. Jednak zarówno w *Warsztatach intymności*, jak i w innych polskich publikacjach reprezentujących interesującą mnie perspektywę bardzo duży nacisk kładzie się również na prywatne korzyści wynikające z poznawania seksualności³⁰. Wydaje się bowiem, że w rodzimym kontekście chodzi przede wszystkim o upomnienie się o indywidualną przyjemność „bez konkretnego zadania do zrobienia” (Szeżyńska 2020: 175), dla której w naszej kulturze – skoncentrowanej na martyrologii, poświęceniu dla ogółu, walce za sprawę (czymkolwiek by ona nie była), ale też borykającej się z różnymi problemami społecznymi i ekonomicznymi – nadal jest bardzo mało miejsca (por. np. Loewe & Nowak 2021: 13–19). Współczesny polski ruch sekspozytywności można zatem określić jako holistyczny, skupiony na „odczarowaniu” seksu³¹, oczyszczeniu go z narosłych wokół niego uprzedzeń lub stereotypów.

Natomiast osobnego opracowania wymagałaby kwestia komercyjnego wymiaru sekspozytywności w Polsce, dlatego w tym miejscu przedstawię ten problem jedynie skrótowo. Elisa Glick zwróciła uwagę na uwikłanie zachodniego proseksualnego feminizmu i teorii queer w kapitalistyczną logikę płynności i utowarowienia seksu (2000: 26, 30)³². W rodzimym kontekście warto m.in. zwrócić uwagę na współpracę edukatorek/edukatorów z producentami gadżetów erotycznych i sklepami zajmującymi się ich dystrybucją (por. np. blog *Proseksualna.pl*, <https://proseksualna.pl/>, 31.05.2021). Jednocześnie wydaje się, że osoby te rozważanie wybierają wspierane firmy, decydując się na kooperację z przedsiębiorstwami nawiązującymi do założeń sekspozytywności. Z szerszej perspektywy finansowy aspekt rozwijania życia seksualnego obejmuje nie tylko zaspokajanie określonych fantazji, lecz także bardziej podstawowe elementy, takie jak dostęp do antykoncepcji czy świadczeń medycznych. Pierwsza kwestia, dotycząca choćby zakupu odpowiednich gadżetów erotycznych, wymaga niemałych nakładów finansowych.

28 Masturbację przez długi w kulturze zachodniej uważano za szkodliwą (Matthews-Grieco [2005; 2011] 2020:190–193; Corbin [2005; 2013] 2020: 150–153). Dzisiaj zresztą tradycyjne określenia praktyk autoerotycznych, takie jak wspomniana masturbacja i onanizm, są odrzucane przez ruch pozytywnej seksualności, gdzie chętniej używa się słowa "samomiłość".

29 W tym miejscu również można znaleźć odniesienie m.in. do myśli Michela Foucaulta, zwracającego też uwagę na „produktywny aspekt wiedzy/władzy” (Struzik 2019: 53). Z tego punktu widzenia „seksualność analizowana poprzez opresję nie może być [...] traktowana jako obszar, który podlega całkowitej kulturowej represji” (Struzik 2019: 53).

30 Por. np. osobny numer czasopisma „G’rls Room” (2021, nr 8) poświęcony szeroko rozumianej przyjemności.

31 Założenie to można luźno skojarzyć z nurtem socjologicznym, który, jak wskazuje Struzik, został zainicjowany m.in. przez Johna H. Gagnona i Williama Simona i dążył do usytuowania „seksualności w sferze «normalności, zwyczajności i codzienności»” (Struzik 2019: 47).

32 Więcej na ten temat – por. np. Struzik 2019: 42 (przypp. 17 i 18), 227–260. Struzik analizuje też przykłady sojuszy polskich ruchów queer z kapitalizmem, wskazując jednak na ograniczone możliwości skomercjalizowania aktywizmu LGBTQ+ w Polsce – przeszkodą okazuje się silna homofobia i wynikająca z niej „niechęć biznesu do wspierania działań na rzecz osób nieheteroseksualnych” (Struzik 2019: 231). Choć słabsze utowarowienie seksualności i tożsamości nie wydaje się złym zjawiskiem, to niepokój budzi przyczyna tej sytuacji. Osobną kwestią, niemożliwą do rozważenia w tym artykule, jest wpływ (korzystny lub nie) konserwatywności polskiego społeczeństwa na komercyjny potencjał pozytywnej seksualności.

Również regularna kontrola zdrowia (np. testy na choroby przenoszone drogą płciową, cytologia) często odbywa się w ramach prywatnej opieki medycznej³³. Oczywiście, za te problemy trudno winić polski ruch pozytywnej seksualności, ponieważ wynikają one z szerszego kontekstu społecznego, kulturowego, ekonomicznego i politycznego. Jednak bezpośrednio korzystanie z omawianych inicjatyw również wiąże się z pewnymi kosztami (udział w warsztatach, zakup książek). Jednocześnie istnieje bardzo wiele bezpłatnych materiałów, co może świadczyć o tym, że przedstawicielki i przedstawiciele przedstawianego ruchu starają się, aby ich działalność była włączająca także na płaszczyźnie ekonomicznej.

Zmierzając do podsumowania, należy zapytać, czy eksponowanie związków między sekspozytywnością, w tym omawianą książką Agnieszki Szeżyńskiej, z perspektywą queerową może być produktywnie? To, że teoria queer stanowi jedno ze źródeł przedstawionego ruchu, jest przecież historycznym faktem. Jednak fakt ten wydarzył się w innym – zachodnim – kontekście kulturowym, a mnie interesuje to, jak te zależności funkcjonują na polskim gruncie. Zanim rozważę, jakie korzyści mogą wynikać z takiego zestawienia, nieco przewrotnie zastanowię się nad niebezpieczeństwami potencjalnie z nim związanymi. Skoro sama edukacja seksualna (z którą, jak wskazywałam, łączy się sekspozytywność) budzi w Polsce wiele negatywnych emocji i obaw, to umieszczanie jej w kontekście odczytów queerowych, wywołujących w pewnych kręgach co najmniej taki sam, jeśli nie większy, niepokój, nie obali negatywnych mitów narosłych wokół zjawisk przedstawionych w tym artykule. Z tej perspektywy mogłoby się wydawać, że ze względów strategicznych należałoby nieco wygasić wywrotowość, częściowo wiążącą się z queerowym kontekstem, pracy Szeżyńskiej. Z podobnym osłabianiem spotkała się zresztą teoria queer w początkach swojej recepcji w Polsce (Mizielińska 2006: 123–142), kiedy, na co zwróciła uwagę Joanna Mizielińska, we wspomnianych badaniach minimalizowano znaczenie badań nad seksualnością, kluczowych przecież dla tego rodzaju ujęć (s. 138-139). Jednak takie przemilczenia wypaczają specyfikę dyskursów, których dotyczą, a wywrotowość, podejrzliwość i kwestionowanie pozornych oczywistości to założenia fundamentalne nie tylko dla studiów queerowych, lecz także *Warsztatów intymności* i całego nurtu sekspozytywności. Ukrywanie tych akcentów skutkowałoby zatem tuszowaniem podstaw omawianego ruchu.

Z kolei odnajdując punkty wspólne między różnymi perspektywami badawczymi i światopoglądowymi, odkrywamy pewną – z gruntu niezobowiązującą – wspólnotę myśli. Prace spod znaku sekspozytywności, w tym także *Warsztaty intymności*, są lekturami subwersywnymi, krytycznymi i interwencjonistycznymi, dlatego punkt odniesienia dla nich stanowią koncepcje utrzymane w podobnym duchu, między innymi teoria queer. Tego rodzaju zbieżności wskazują także na zasadność łącznego rozpatrywania obu perspektyw na płaszczyźnie akademickiej.

Analizując *Warsztaty intymności*, można znaleźć wiele elementów spajających nurt sekspozytywności i perspektywę queerową, takich jak: wrażliwość na język i podkreślanie jego roli w kształtowaniu seksualności, wskazywanie na jej zmienność i społeczno-kulturowy wymiar, inkluzywność, podważanie stereotypów genderowych czy kwestionowanie znaczenia normy w sferze płci i erotyki³⁴. Moim celem nie było dowiedzenie, że omawiana publikacja i, ogólnie, cały przedstawiany ruch

33 Na przykład w Polsce cytologia, w wypadku osób, u których wcześniej nie wykryto zmian lub które nie są w grupie ryzyka, jest refundowana tylko raz na trzy lata, więc chcąc wykonywać badanie częściej, na przykład, tak jak zalecano wcześniej, co roku, trzeba robić to prywatnie (por. Klepacz & Nowak 2019: 55).

34 Nie podejmuję się rozstrzygnięcia, czy Szeżyńska, wskazując na kulturowy, społeczny i dyskursywny wymiar seksualności, zajmuje skrajnie konstruktywistyczne stanowisko, zazwyczaj kojarzone m.in. z koncepcjami Judith Butler. Wydaje się, że

mieszczą się w obrębie teorii queer. Jak już wspomniałam, ważnym kontekstem wydają się także m.in. czwartofalowy feminizm i ciałopozytywność. Przede wszystkim jednak sekspozytywność jest odrębną, choć zakorzenioną w wielu innych koncepcjach inicjatywą, stanowiącą samoistną wartość wśród licznych współczesnych dyskursów emancypacyjnych. Podkreślając zbieżności między tym ruchem a teorią queer, chciałam ukazać pewną wspólnotę myśli i praktyki oraz zastanowić się, jak funkcjonuje ona w polskim kontekście. Wydaje się, że coraz popularniejszy i praktycznie nastawiony nurt sekspozytywności może czerpać inspirację z również wychodzącego poza mury uczelni i dłużej u nas zadomowionego ujęcia queerowego. W swojej książce Szeżyńska proponuje nie tylko ciekawy poradnik (o jego przydatności zadecydują zresztą czytelniczki i czytelnicy), lecz także inkluzywną, empatyczną wizję seksualności, która polemizuje z nadal rozpowszechnionym w Polsce konserwatywnym i ascetycznym wizerunkiem erotyki i proponuje jej nowe ujęcie. Kwestionując zaś to, co uważane za pewnik i odważnie upominając się o odkrycie dotychczas tabuizowanych sfer, autorka nawiązuje sojusz z perspektywą queerową.

Bibliografia

- Burzyńska, Anna (2007a) „Feminizm”. [W:] Anna Burzyńska, Michał Paweł Markowski (red.) *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*. Kraków: Wydawnictwo Znak; 389–437.
- Burzyńska, Anna (2007b) „Gender i queer”. [W:] Anna Burzyńska, Michał Paweł Markowski (red.) *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*. Kraków: Wydawnictwo Znak; 439–473.
- Corbin, Alain ([2005] 2020) „Figury zaburzenia: masturbacja i marnowanie nasienia”. [W:] Alain Corbin (red.) [*Histoire du corps*. Vol. 2: *De la Révolution à la Grande Guerre*]. *Historia ciała*. Tom 2. *Od Rewolucji do I wojny światowej*. Tłum. pol. Krystyna Belaid, Tomasz Stróżyński. Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria; 150–155.
- Fahs, Breanne (2014) „Freedom to’ and ‘Freedom from’: A New Vision for Sex-Positive Politics”. [W:] *Sexualities*. Volume 3/17; 267–290.
- Nowak, Aleksandra (red. nacz.) (2021) *G’rls ROOM*.
- Glick, Elisa (2000) „Sex Positive: Feminism, Queer Theory, and the Politics of Transgression”. [W:] *Feminist Review*. Volume 1/64; 19–45.
- Ilnicka, Voca (2020). *Uniesienie spódnicy. Seksualne doświadczenia i kobieca moc*. Wrocław: Voca Ilnicka.
- Ivanski Chantelle, Taylor Kohut (2017) „Exploring Definitions of Sex Positivity Through Thematics Analysis”. [W:] *The Canadian Journal of Human Sexuality*. Volume 3/26. [Na:] <https://utpjournals.press/doi/10.3138/cjhs.2017-0017> [dostęp: 31.05.2021].
- Klepacz, Paulina, Aleksandra Nowak (2019) *Cipkonotes*. Gliwice: Wydawnictwo Helion.
- Kochanowski, Jacek (2014) „Wiedza/władza”. [W:] Monika Rudaś-Grodzka, Katarzyna Nadana-Sokołowska, Agnieszka Mrozik, Kazimiera Szczuka, Katarzyna Czczot, Barbara Smoleń, Anna Nasiłowska, Ewa Serafin, Agnieszka Wróbel (red.) *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca; 565–567.
- Kochanowski, Jacek, Joanna Mizieleńska (2014) „Queer studies”. [W:] Monika Rudaś-Grodzka, Katarzyna Nadana-Sokołowska, Agnieszka Mrozik, Kazimiera Szczuka, Katarzyna Czczot, Barbara Smoleń, Anna Nasiłowska, Ewa Serafin, Agnieszka Wróbel (red.) *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca; 461–464.

---

z perspektywy *Warsztatów intymności* nie ma to większego znaczenia, a z punktu widzenia niniejszego artykułu istotne jest samo wskazanie pewnych śladów tego ujęcia.

- Krasuska, Karolina (2014) „Intersekcjonalność”. [W:] Monika Rudaś-Grodzka, Katarzyna Nadana-Sokołowska, Agnieszka Mrozik, Kazimiera Szczuka, Katarzyna Czczot, Barbara Smoleń, Anna Nasiłowska, Ewa Serafin, Agnieszka Wróbel (red.) *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca; 213–216.
- Kurowicka, Anna (2015) „The Queer Identity for the Twenty-first Century? An Exploration of Asexuality”. [W:] Elżbieta H. Oleksy, Aleksandra M. Różalska, Marek M. Wojtaszek (red.) *The Personal of the Political: Transgenerational Dialogues in Contemporary European Feminisms*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing; 203–216.
- Kuźma-Markowska, Sylwia (2014) „Druga fala”. [W:] Monika Rudaś-Grodzka, Katarzyna Nadana-Sokołowska, Agnieszka Mrozik, Kazimiera Szczuka, Katarzyna Czczot, Barbara Smoleń, Anna Nasiłowska, Ewa Serafin, Agnieszka Wróbel (red.) *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca; 97–100.
- Lazuka, Rebecca F., Madeline R. Wick, Pamela K. Keel, Jennifer A. Harriger (2020) „Are We There Yet? Progress in Depicting Diverse Images of Beauty in Instagram’s Body Positivity Movement”. [W:] *Body Image*. Volume 34; 85–93.
- Loewe, Agata, Aleksandra Nowak (2021) „Możemy zawalczyć o naszą przyjemność”. [W:] *G’rls Room*. Volume 8; 12–19.
- Małocha-Krupa, Agnieszka, Marta Śleziak (2015) „Wprowadzenie”. [W:] Agnieszka Małocha-Krupa (red.) *Słownik nazw żeńskich polszczyzny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; 5–18.
- Matthews-Grieco, Sara F. ([2005] 2020) „Onanism”. [W:] Georges Vigarello (ed.) *Histoire du corps*. Vol. 1: *De la Renaissance aux Lumières*. „Onanism”. [W:] *Historia ciała*. Tom 1. *Od renesansu do oświecenia*. Tłum. pol. Tomasz Stróżyński. Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria; 190 – 193.
- Mizelińska, Joanna (2006) *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*. Kraków: Universitas.
- Pam M.S., N. (2013) „Sex-positivity”. [W:] *PsychologyDictionary.org*, April 13. [Na:] <https://psychologydictionary.org/sex-positivity/> [dostęp 2.05.2021].
- Rampton, Martha (2008) „Four Waves of Feminism”. [Na:] <https://www.pacificu.edu/about/media/four-waves-feminism>. [dostęp 31.05.2021].
- Rubik, Anja (2018) *#SEXEDPL. Rozmowy Anji Rubik o dojrzewaniu, miłości i seksie*. Warszawa: W. A. B.
- Skucha, Mateusz (2005). „Gender. Queer. Literatura”. [W:] *Ruch Literacki*. Volume 6/273; 551–564.
- Skucha, Mateusz (2008). „Męski artefakt i tajemniczy poeta: wokół teorii queer”. [W:] *Teksty Drugie*. Volume 5/113; 16–31.
- Struzik, Justyna (2019) *Solidarność queerowa. Mobilizacja, ramy i działania ruchów queerowych w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szcześniak, Magda (2014) „Pornografia”. [W:] Monika Rudaś-Grodzka, Katarzyna Nadana-Sokołowska, Agnieszka Mrozik, Kazimiera Szczuka, Katarzyna Czczot, Barbara Smoleń, Anna Nasiłowska, Ewa Serafin, Agnieszka Wróbel (red.) *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca; 397–400.
- Szeżyńska, Agnieszka (2020) *Warsztaty intymności*. Kraków: Wydawnictwo Otwarte.
- Wittgenstein, Ludwig ([1974] 2012) [*Tractatus Logico-Philosophicus*. London, New York: Routledge.]. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Tłum. pol. Bogusław Wolniewicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Źródła internetowe

<http://sexpositiveinstitute.pl/o-nas/> [dostęp: 31.05.2021].

<https://feministcampus.org/campaigns/sex-positivity/> [dostęp: 31.05.2021].

<https://proseksualna.pl/> [dostęp: 31.05.2021].

<https://proseksualna.pl/edukacja-seksualna/jak-osiagnac-orgazm-i-byc-multiorgazmiczna/> [dostęp: 31.05.2021].

<https://www.britannica.com/topic/feminism/The-fourth-wave-of-feminism> [dostęp: 14.07.2021].

<https://www.swps.pl/podyplomowe-wykladowcy/15151-loewe-agata?dt=1620304424625> [dostęp: 31.05.2021].

MAGDALENA ŁOMZIK

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie,

Instytut Neofilologii

ORCID: 0000-0001-7125-5922

Intralingwalne tłumaczenie niemieckiej dokumentacji medycznej

Intralingual Translation of Medical Documentation

Abstract

The medical language, the same as every specialist language, often hinders or even disenables successful communication between a specialist and a layman (the doctor and the patient). It is characterised not only by specialist terminology referring to medical knowledge, which is usually unavailable to the patient, but also the occurrence of words of foreign origin, specific structures and numerous abbreviations and acronyms. German speaking patients can, however, use various tools which enable to understanding information conveyed during a conversation with a doctor or such contained in medical documentation. Among them, it is worth mentioning the initiatives of the Bertelsmann Stiftung Foundation and “Was hab’ ich?” gGmbH initiated a few years ago, whose main purpose is to provide information to patients in a manner understandable to them, such as an online diagnosis translator (Diagnosen-Dolmetscher), a translator of medical specialisation names (Facharzt-Dolmetscher), a translation of test results (Befunddolmetscher). The best assistance can be given to patients on the portal washabich.de, which allows to send parts of medical records and obtain their free translation into general language. All the above-mentioned tools facilitating the comprehension of medical language can be treated as tools offering intralingual translation, defined as the rendering of specialist terms in the general language, understandable for the patient, who is not a specialist in the field of medicine. This paper presents and elaborates on examples of intralingual translations of selected German medical terminology, derived from the above tools. The purpose of the analysis comprises an attempt to portray elements of medical documentation which, in the opinion of students and doctors, need to be reformulated into language understandable to patients.

Keywords: intralingual translation, medical translation, medical language

Wprowadzenie

202

Język medyczny to żargon, którego używają lekarze w komunikacji pisemnej i ustnej (Reinke 2014: 507). Harald Lörcher (1983: 17) stwierdził na podstawie analizy rozmów lekarzy z pacjentami, że istnieje duży dystans społeczny między pacjentem a lekarzem oraz niemożność przedstawienia medycznych faktów w języku zrozumiałym dla laika. Jan Masłowski (1977: 30) jest jednak zdania, że dobry lekarz posiada bogaty zasób słownictwa, który umożliwia mu poprawne zrozumienie wypowiedzi pacjenta i jednocześnie przekazanie pacjentowi informacji o jego chorobie w sposób jasny dla pacjenta. Jednakże, tak jak twierdzi Ewa Kościalkowska-Okońska (2017: 195), trudne jest dopasowanie tłumaczenia wypisu szpitalnego do możliwości poznawczych pacjenta, gdyż tego typu dokument stanowi materiał informacyjny dla lekarzy kontynuujących leczenie. Pogląd ten opiera się na funkcji dokumentacji medycznej. Zgodnie z Petrą Löning (za: Kokot 2001: 66) dokumentacja medyczna zaliczana jest do tekstów na płaszczyźnie praktyczno-pisemnej, których autorem i odbiorcą jest fachowiec. Mimo iż takie teksty jak wyniki badań czy karta informacyjna z leczenia skierowane są w pierwszej kolejności do lekarzy kontynuujących leczenie pacjenta, to jednak mogą stanowić one cenne źródło wiedzy także dla pacjentów, którzy od lekarza prowadzącego nie otrzymali w formie ustnej wystarczająco dokładnych informacji o swoim stanie zdrowia. Pozyskanie tej wiedzy utrudnia często brak wystarczającej wiedzy specjalistycznej i związany z nim brak znajomości języka medycznego. W niniejszym artykule przedstawiono próby ułatwienia zrozumienia pacjentom niemieckiego języka medycznego ze szczególnym omówieniem tłumaczenia intralingwalnego przykładowego wyniku badania przedmiotowego. Celem analizy jest próba określenia elementów dokumentacji medycznej¹, które w uznaniu lekarzy i adeptów zawodu lekarza wymagają oddania w języku zrozumiałym dla laika w dziedzinie medycyny, oraz sposobu ich tłumaczenia.

Tłumaczenie intralingwalne a dokumentacja medyczna

Termin tłumaczenie intralingwalne (wewnątrzjęzykowe) wprowadził Roman Jakobson (Venuti [1959] 2000: 114) jako jeden z rodzajów tłumaczenia obok tłumaczenia interlingwalnego i tłumaczenia intersemiotycznego. Według Romana Jakobsona tłumaczenie intralingwalne polega na przeformułowaniu znaków jednego języka przy pomocy innych znaków tego samego języka. Jako przykład tłumaczenia intralingwalnego Werner Koller (1992: 83) podaje tłumaczenie fragmentu tekstu stanowiącego informację dla lekarza na tekst zrozumiały dla pacjenta nieposiadającego wiedzy medycznej. Tłumaczenie to opiera się na wyrażeniu słownictwa specjalistycznego przy pomocy słownictwa z języka ogólnego. Sporządzenie zrozumiałego tłumaczenia intralingwalnego uwarunkowane jest według Karen Zethsen (2009: 806–808) takimi czynnikami jak wiedza, czas, kultura i przestrzeń. Typowym przykładem tłumaczenia intralingwalnego, w przypadku którego bardzo ważna jest wiedza, rozumiana jako ogólna i specjalistyczna wiedza odbiorcy tłumaczenia oraz umiejętność rozumienia przez niego tekstu, jest komunikacja pomiędzy laikiem a ekspertem. Tego typu tłumaczenie intralingwalne jest tłumaczeniem objaśniającym, którego przykładem może być tłumaczenie ulotki informacyjnej do lekarstw. Badaczka jest zdania, że czynnik czasu należy uwzględnić przykładowo w tekstach, które zawierają przestarzałe

1 Jako dokumentację medyczną przyjmuje się w niniejszym artykule zbiór dokumentów dotyczących stanu zdrowia pacjenta, np. kartę informacyjną z leczenia szpitalnego, epikryzy czy wyniki badań (Kościalkowska-Okońska [2017: 189]).

słownictwo i wymagają nowego wydania, aby nadal mogły odpowiadać kulturowym i intelektualnym możliwościom odbiorców. Czynnikiem kulturowym odnosi się do potrzeby wyjaśnienia odniesień kulturowych w tekście, jeżeli np. ogólna wiedza odbiorcy uniemożliwia mu zrozumienie tekstu (np. wersja ogólna tekstu a wersja dla dzieci). Ponadto tłumaczenie intralingwalne może być uwarunkowane fizyczną przestrzenią tekstu, może mieć więc ono formę streszczającą, np. w przypadku napisów dla osób niesłyszących, lub formę bardziej opisową, jeżeli w celu ułatwienia zrozumienia tekstu niezbędne są dodatkowe objaśnienia. Warto uwzględnić, że konieczność uwzględnienia powyżej opisanych czynników w procesie tłumaczenia intralingwalnego uzależniona jest od odbiorcy, którego badaczka postrzega jako osobę nieposiadającą wystarczającej wiedzy w danym zakresie.

Uwzględniając powyższe poglądy, tłumaczenie intralingwalne dokumentacji medycznej polega więc na dopasowaniu tekstu do wiedzy nowego odbiorcy tekstu, jakim nie będzie już lekarz – specjalista, lecz pacjent – laik, poprzez zastosowanie języka zrozumiałego dla pacjenta.² Zastanówmy się więc nad tym, jakie elementy dokumentacji medycznej mogą utrudniać przekazanie informacji w sposób jasny dla pacjenta. Komunikację pomiędzy specjalistami cechuje rzetelność, dokładność, wyspecjalizowane słownictwo, zagęszczenie terminów specjalistycznych, skróty pojęciowe i żargon (Löning za: Kokot 2001: 61–64). Według Saschy Bechmanna (2017: 1398 i nast.) karta informacyjna z leczenia musi być precyzyjna i logicznie sformułowana, ponieważ pełni rolę informacyjną (przekazuje informację o zdrowiu pacjenta) i instrukcyjną (wskazuje lekarzowi kontynuującemu leczenie zalecaną terapię). Francis Rawlinson (1974: 45) zauważa jednak, że trudno mówić o jednoznacznym niemieckim nazewnictwie medycznym, ponieważ w niemieckim języku medycznym występuje wiele określeń dla tej samej choroby, wieloznaczne nazwy oraz nie ma dokładnych definicji dla poszczególnych chorób. Potwierdza to Ingrid Wiese (1998: 1279), która podaje, że niektóre choroby mogą być wyrażone na różne sposoby, przykładowo badaczka dla *zapalenia wyrostka robaczkowego* podaje trzy różne określenia stosowane w języku niemieckim: wyrażenie łacińskie *Appendicitis acuta*, termin zniemczony *akute Appendizitis* oraz zniemczony termin skrócony *Appendizitis*³. Herbert Lippert (1999: 1973) natomiast przytacza przykłady czterech różnych określeń dla *jajowodu*: nazwa niemiecka *Eileiter*, nazwa z języka łacińskiego *Tuba uterina*, nazwa z języka greckiego *Salpinx* oraz zniemczona nazwa pochodząca z języka angielskiego *Ovidukt*. Także według Hansa-Rüdigera Flucka (1985: 91–93) niemiecki język medyczny cechuje się stosowaniem różnych nomenklatur, synonimów, określeń z języka ogólnego, używaniem żargonu przez lekarzy i dużym udziałem słów obcego pochodzenia (greckiego i łacińskiego). Jednocześnie badacz ten twierdzi, że dla opisu stanu faktycznego i wyników badań charakterystyczna jest precyzyjność wyrażania i opisywania. Urszula Kokot (2007: 282–290), która zbadała niemiecki język medyczny w kontekście jego cech warunkujących udaną komunikację medyczną, wskazuje także na częste występowanie w nim strony biernej oraz konstrukcji *sein + zu + bezokolicznik*, przydawek i zniemczonych latynizmów oraz konstrukcji analitycznych. Ponadto zwraca uwagę na odmienne znaczenie wybranych czasowników w języku medycznym od ich znaczenia w języku ogólnym (np. *extrahieren*: *usuwać (zab) / robić wyciąg* [np.

2 Pacjentem może być również lekarz lub osoba posiadająca odpowiednią wiedzę z dziedziny medycyny, dla których dokumentacja medyczna jest zrozumiała i nie wymaga tłumaczenia. Jednakże ze względu na poruszane w niniejszym artykule problemy komunikacji pomiędzy specjalistą a laikiem, w tekście rzeczownik pacjent odnosi się do pacjenta nieposiadającego specjalistycznej wiedzy medycznej.

3 Oprócz powyższych trzech terminów należy wskazać również na używane określenie *Wurmfortsatzentzündung* (por. <https://flexikon.doccheck.com/de/Appendizitis> [dostęp: 01.12.2020]).

z akt]), stosowanie aż 75-90% rzeczowników w znaczeniu abstrakcyjnym (np. *Abhängigkeit* – *zależność*) oraz przymiotników w funkcji obrazującej i charakteryzującej (np. *zuckergußartige Leber* – *zgrubienie torebki wątroby przypominające polewę cukrową*). W niemieckiej dokumentacji medycznej występują również inne elementy, które mogą utrudnić laikom zrozumienie tekstu. Wśród nich można wyróżnić nieujęte w słownikach zapożyczenia z języka angielskiego i wyrażenia z wąskiego zakresu tematycznego, występujące koło siebie przymiotniki i/lub przysłówki łacińskiego i greckiego pochodzenia, utarte zwroty, wieloznaczne skróty, równoważniki zdań, zdania wielokrotnie złożone, pominięcie słów w zdaniu, błędy gramatyczne i ortograficzne, odręczne pismo (por. Łomzik 2020: 101)⁴.

Powyżej opisane cechy niemieckiego języka medycznego mogą przysparzać pacjentom bardzo wielu problemów w zrozumieniu dokumentacji medycznej lub nawet uniemożliwiać jej zrozumienie. Zaskakujące jest jednak, że treść dokumentacji może być także niejednoznaczna dla lekarzy, co potwierdzają badania przeprowadzone przez Saschę Bechmanna (2017: 1398). Z badań tych wynika, że 25% ankietowanych lekarzy nie umiało poprawnie zinterpretować zawartych w wypisie informacji istotnych do podjęcia decyzji o dalszym leczeniu, ponieważ jego autor nie uwzględnił przy sporządzaniu dokumentu podstawowych cech dokumentacji, jakimi są wyrazistość, zrozumiałość i zwięzłość.

Tłumaczenie intralingwalne niemieckiej dokumentacji medycznej

W Niemczech już od kilkunastu lat podejmowane są inicjatywy społeczne, których celem jest ułatwienie komunikacji między lekarzem a pacjentem. Najbardziej znanymi inicjatorami takich inicjatyw są fundacja Bertelsmann Stiftung i jej spółka Weisse Liste gGmbH oraz spółka Was hab' ich? gGmbH, których działalność w tym zakresie przedstawiono poniżej.

a) www.weisse-liste.de⁵

Na stronie internetowej www.weisse-liste.de fundacja Bertelsmann Stiftung (spółka Weisse Liste gGmbH) udostępnia nie tylko informacje i wyszukiwarki ułatwiające pacjentom m.in. znalezienie odpowiedniego lekarza czy szpitala i informacje dotyczące przygotowania się do wizyty u lekarza czy pobytu w szpitalu, ale również narzędzia ułatwiające zrozumienie języka medycznego: translator diagnoz (Diagnosen-Dolmetscher)⁶ oraz translator nazw specjalizacji lekarskich (Facharzt-Dolmetscher)⁷. Translator diagnoz obejmuje ponad 3000 nazw diagnoz, procedur terapeutycznych i badań oraz ich tłumaczenie intralingwalne. Umożliwia on znalezienie specjalistycznego określenia medycznego oraz jego odpowiednika z języka ogólnego/potocznego. Translator jest szczególnie przydatny w związku z występowaniem w dokumentacji medycznej nazw chorób zgodnie z klasyfikacją ICD-10 – są to nazwy chorób wyrażone w języku specjalistycznym, które np. ze względu na występowanie słów obcego

4 W niniejszym artykule omówiono wyłącznie cechy niemieckiego języka medycznego, odnośnie do cech polskiego i angielskiego języka medycznego w kontekście przekładu – zob.: np. Magajewska 2016, Tymczyńska 2016, Karwacka 2016, Kościalkowska-Okońska 2015, Górnicz 2011.

5 [Na:] <https://www.weisse-liste.de/die-weisse-liste> [dostęp: 01.12.2020].

6 [Na:] <https://www.weisse-liste.de/de/krankenhaus/diagnosendolmetscher> [dostęp: 01.12.2020].

7 [Na:] <https://www.weisse-liste.de/de/arzt/facharzt-dolmetscher> [dostęp: 01.12.2020].

pochodzenia mogą być niezrozumiałe dla pacjentów. Przykładowo dla funkcjonującej w języku niemieckim nazwy Spondylitis ankylosans⁸ (zesztywniające zapalenie stawów kręgosłupa)⁹ translator podaje następujące tłumaczenie intralingwalne: Entzündung der Wirbelsäule und der Darm-Kreuzbeingelenke mit Schmerzen und Versteifung – Spondylitis ankylosans (zapalenie kręgosłupa i stawu krzyżowobiodrowego z bólami i zeszywnieniem – zeszywniające zapalenie stawów kręgosłupa). Tłumaczenie to zawiera objaśnienie choroby, a dodatkowo także jej nazwę w formie zapożyczenia z języka łacińskiego. Zaskakujące jest jednak, że zdecydowano się podać akurat tę nazwę, a nie zawierającą eponim (Morbus Bechterew).

Innym narzędziem udostępnionym na powyższej stronie internetowej jest translator nazw specjalizacji lekarskich Facharzt-dolmetscher.¹⁰ Umożliwia on wygenerowanie ogólnie zrozumiałego objaśnienia poszczególnych nazw specjalizacji lekarskich. W polu wyszukiwania można wpisać zarówno nazwy specjalisty, jak i nazwy dziedziny medycyny, jednakże wyniki wyszukiwania odnoszą się do nazw specjalizacji lekarzy. Zaletą translatora jest szeroka baza nazw, obejmująca nie tylko nazwy najpopularniejszych specjalistów, lecz także mniej znane specjalizacje, jak np. nazwę *Phlebologe* (*flebolog*), którą przetłumaczono i objaśniono w następujący sposób:

Ein Arzt für Venenheilkunde behandelt Venenerkrankungen. Venen sind Blutgefäße, die das im Körper zirkulierende Blut zurück zum Herzen führen. Die häufigsten Venenerkrankungen treten an den Beinen auf, wie z.B. Krampfadern (=Varizen) oder Beingeschwüre (sog. Ulcus cruris).¹¹

[Lekarz flebolog zajmuje się leczeniem chorób żył. Żyły to naczynia krwionośne, które doprowadzają krew krążącą w organizmie z powrotem do serca. Najczęstsze choroby żył występują w odniesieniu do nóg, są to np. żylaki (varices) lub owrzodzenia żylnego (ulcus cruris)].

W objaśnieniu nie pojawia się określenie greckiego pochodzenia Phlebologie, lecz słowo rodzime Venenheilkunde. Ponadto wyjaśniono również czym są żyły i jakie są najczęstsze choroby żył. Warto również uwzględnić, że objaśnienie to zawiera zarówno nazwy chorób używane w języku ogólnym (Krampfadern, Beingeschwüre), jak i ich odpowiedniki z języka medycznego w formie zapożyczeń z łaciny (Varizen, Ulcus cruris).¹²

8 [Na:] <https://www.weisse-liste.de/de/krankenhaus/diagnosendolmetscher/?term=Spondylitis+ankylosans&translationButton=diagnosticTranslation> [dostęp: 01.12.2020].

9 Pomocniczo w nawiasie podano tłumaczenie na język polski, sporządzone przez autorkę artykułu. W związku z różnicami występującymi w polskim i niemieckim języku medycznym tłumaczenie intralingwalne w języku niemieckim wyróżnia się innymi cechami niż tłumaczenie intralingwalne w języku polskim, np. użyciem słów rodzimych dla słów obcego pochodzenia.

10 [Na:] <https://www.weisse-liste.de/de/arzt/facharzt-dolmetscher> [dostęp: 01.12.2020].

11 [Na:] <https://www.weisse-liste.de/de/arzt/facharzt-dolmetscher/?translationText=phlebologe&translationButton=translation> [dostęp: 01.12.2020].

12 Zaproponowane przeze mnie tłumaczenie na język polski nie odzwierciedla w pełni prostszego sformułowania tekstu w tłumaczeniu intralingwalnym ze względu na to, że w porównaniu do niemieckiego języka medycznego w polskim języku medycznym powyższe określenia nie mają synonimów (podane w polskim tłumaczeniu nazwy łacińskie nie są używane w języku polskim zamiennie z rodzimymi określeniami).

b) www.befunddolmetscher.de¹³

Spółka Weisse Liste GmbH od 2011 roku prowadzi również stronę internetową www.befunddolmetscher.de, na której udostępnia leksykon medyczny oraz przykładową dokumentację medyczną wraz z tłumaczeniem intralingwalnym, które ma ułatwić pacjentom zrozumienie wyników badań medycznych.

Leksykon medyczny dostępny jest w formie wyszukiwarki, przy pomocy której można znaleźć słownictwo specjalistyczne i jego objaśnienie sformułowane w języku zrozumiałym dla niespecjalistów. Przykładowo słowo *Valgusstellung* (*koślawość kolan*) zostało objaśnione w następujący sposób:

Eine Valgusstellung nennt man umgangssprachlich auch X-Bein. Dabei stehen die Knochen im Kniegelenk nicht im richtigen Winkel zueinander. Dadurch kann manchmal die Last nicht richtig verteilt werden. Das Kniegelenk kann sich dann vor allem an der Außenseite leichter abnutzen.¹⁴

[Koślawość kolan określaną jest potocznie również jako nogi typu X. W takim przypadku kości w stawie kolanowym nie są ustawione pod właściwym kątem do siebie. W wyniku tego czasami obciążenie nie może być prawidłowo rozłożone. Staw kolanowy może wtedy łatwiej się zużywać szczególnie na zewnętrznej stronie].

W powyższym tłumaczeniu użyto nazwy potocznej dla koślawości kolan (*X-Bein*), ponadto objaśniono na czym to schorzenie polega.

Leksykon obejmuje aktualnie 10668 terminów odnoszących się do następujących badań: tomografia komputerowa, elektrokardiografia, kolonoskopia, gastroscopia, ergometria, cewnikowanie serca, badanie przedmiotowe, badanie czynnościowe płuc, rezonans magnetyczny, badanie rentgenowskie, ultrasonografia, scyntygrafia, i cieszy się dużym zainteresowaniem, co potwierdza liczba osób odwiedzających stronę (miesięcznie ponad 400 000).

W przypadku omówionych powyżej terminów i nazw specjalizacji oraz powyższego leksykonu medycznego mamy do czynienia z tłumaczeniem intralingwalnym na poziomie słowa czy wyrażenia. Natomiast na portalu www.befunddolmetscher.de dostępna jest również przykładowa dokumentacja medyczna z tłumaczeniem intralingwalnym na poziomie całego tekstu. Dokumentacja ta obejmuje różnego rodzaju wyniki badań, takich jak artroskopia, tomografia komputerowa, rezonans magnetyczny, badanie rentgenowskie, kolonoskopia, elektrokardiografia, ultrasonografia, badanie przedmiotowe, gastroscopia i scyntygrafia. Poniżej przeanalizujemy przykładowy wynik badania przedmiotowego kolana oraz jego tłumaczenie intralingwalne¹⁵ pod względem dokonanych modyfikacji tekstu i sposobu postępowania z elementami dokumentacji medycznej, które mogą utrudniać zrozumienie tekstu.

Porównując tekst wyjściowy z tekstem tłumaczenia nawet bez znajomości języka niemieckiego można zauważyć, że tekst tłumaczenia jest prawie dwa razy dłuższy, co wynika z dużej liczby objaśnień w tłumaczeniu. Jeżeli chodzi o zmiany syntaktyczne to należy zauważyć, że analizowany wynik badania przedmiotowego zawiera niewiele pełnych zdań. Przeważa natomiast styl nominalny charakteryzujący się rozbudowanymi frazami nominalnymi, który jest typowy dla niemieckiej dokumentacji medycznej. Ze względu na zastosowane równoważniki zdań oraz wycięcia tekst wyjściowy jest krótki, ale jednocześnie zawiera bardzo dużo informacji, np.

13 [Na:] <https://befunddolmetscher.de/ueber-uns> [dostęp: 01.12.2020].

14 [Na:] <https://befunddolmetscher.de/valgusstellung> [dostęp: 01.12.2020].

15 [Na:] <https://befunddolmetscher.de/koerperliche-untersuchung/knie/beispielbefund> [dostęp: 01.12.2020].

inspektorisch keine Schwellung im Vergleich zur Gegenseite, Schonung des rechten KG beim Gehen, Beinachsen regelrecht.

[wizualnie brak obrzęku w porównaniu do drugiej strony, oszczędzanie prawego stawu kolanowego przy chodzeniu, osie nóg prawidłowe].

W tłumaczeniu natomiast zadbano o lepsze zrozumienie tekstu poprzez wykluczenie ewentualnej wieloznaczności wynikającej ze stylu nominalnego i przedstawienie całej treści przy pomocy czterech stosunkowo krótkich zdań:

Wenn man das rechte Knie mit dem linken Knie vergleicht, sieht man, dass das rechte Knie nicht geschwollen ist. Beim Gehen wird das rechte Kniegelenk geschont. Die Beinachse gibt den Verlauf des Beins von der Hüfte bis zum Fuß an. Bei der Patientin ist der Verlauf auf beiden Seiten normal.

[Porównując prawe kolano z lewym widać, że prawe kolano nie jest opuchnięte. Podczas chodzenia prawy staw kolanowy jest oszczędzany. Oś nóg określa przebieg nogi od biodra do stopy. U pacjentki ten przebieg po obydwóch stronach jest normalny].

Najwięcej modyfikacji tekstu wyjściowego można zauważyć w odniesieniu do słownictwa. Dotyczy to nie tylko słownictwa charakterystycznego dla dokumentacji medycznej, np. *normal* (*normalny*) zamiast *regelrecht* (*prawidłowy*)/ *intakt* (*sprawny*), lecz także rzadko używanych w języku mówionym sformułowań, np. *sportliche Betätigung pausieren* (*zrobić przerwę w uprawianiu sportu*), które zastąpiono znanym wyrażeniem: *Es sollte erst wieder Sport gemacht werden...* (*Powinno się wrócić do uprawiania sportu...*). Zaskakujące jest jednak zamienianie słów, które są ogólnie znane, np. *Empfehlung* (*zalecenie*) na *Der Arzt rät Folgendes* (*lekarz radzi co następuje*) czy *Kniegelenk* (*staw kolanowy*) na *Knie* (*kolano*).

W przypadku tłumaczenia słownictwa specjalistycznego można zauważyć dwie strategie:

- zamianę słów obcego pochodzenia na słowa rodzime, np. *Im oberen Bereich vom Unterschenkel sieht man einen neu aufgetretenen Bluterguss.* (*W górnym obszarze podudzia widać nowopowstały krwiak.*) zamiast *Frisches Hämatom am proximalen US* (*świeży krwiak w proksymalnej części podudzia*),¹⁶
- objaśnianie terminów, np. *Die Bänder im Knie und um das Knie herum sind nicht gelockert.* (*Więzadła w kolanie i wokół niego nie są poluzowane.*) zamiast *Keine Bandinstabilität* (*Brak niestabilności więzadła*).

W odniesieniu do objaśniania terminologii warto zwrócić uwagę na to, że w niektórych przypadkach tłumaczenie nie oddaje w pełni treści zawartej w tekście wyjściowym. Przykładowo tłumaczenie wyrażenia *Körperlicher Untersuchungsbefund* (*wynik badania przedmiotowego*), przetłumaczone jako *Was die Untersuchung ergeben hat* (*co wykazało badanie*), nie wskazuje na rodzaj przeprowadzonego badania. Dotyczy to również wyniku testów łąkotkowych, w przypadku których również zredukowano treść tekstu wyjściowego, nie podając rodzaju przeprowadzonych badań. Wyrażenie *Meniskuszeichen negativ* (*Testy kliniczne łąkotkowe ujemne*) oddano w tłumaczeniu intralingwalnym w następujący sposób: *Es gibt bei der Untersuchung keine Anzeichen für Beschädigungen der Knorpelscheiben im Inneren des Knies* (*Podczas badania nie ma oznak uszkodzenia łąkotki we wnętrzu kolana*). Takie tłumaczenie co prawda jest jasne dla pacjenta, jednakże nie przekazuje lekarzowi konkretnych informacji o przeprowadzonych badaniach.

¹⁶ Także w tym przykładzie widać różnice w polskim i niemieckim języku medycznym: dla polskiego rzeczownika *krwiak* w języku niemieckim używa się *Hämatom* lub *Bluterguss*.

Kolejną cechą tekstu wyjściowego są liczne skróty i skrótowce. Niektóre z nich w tłumaczeniu zostały oddane w pełnym brzmieniu, np. *Unterschenkel* (*podudzie*) zamiast *US*. W przypadku innych zastosowano formę opisową z pominięciem pełnej nazwy skrótu i dodatkowo poniżej objaśniono skrót występujący w tekście wyjściowym, np. zamiast *WV bei Schmerzpersistenz* (*Ponowna wizyta lekarska w razie utrzymywania się bólu.*) w tłumaczeniu występuje następujący opis:

Die Patientin sollte wieder zum Arzt kommen, wenn die Schmerzen nicht weggehen.

Die Abkürzung "WV" steht für "Wiedervorstellung"

[Pacjentka powinna ponownie przyjść do lekarza, jeżeli bóle nie przejdą.

Skrót WV oznacza Wiedervorstellung (ponowne zgłoszenie się do lekarza)].

c) www.washabich.de¹⁷

W 2011 roku także spółka Was hab' ich? g GmbH rozpoczęła swoją działalność społeczną, polegającą m.in. na oferowaniu tłumaczeń fragmentów dokumentacji medycznej na język zrozumiały dla pacjenta, które wykonują studenci medycyny przy współpracy z lekarzami. Za udzieloną pomoc tłumaczeniową nie jest pobierana żadna opłata, można natomiast przekazać dobrowolną kwotę na rzecz spółki. Dokumentacja nie może przekraczać dwóch stron A4 i może obejmować wyłącznie jeden dokument medyczny. W późniejszym terminie można zwrócić się z prośbą o tłumaczenie kolejnych tekstów. W porównaniu do przedstawionych powyżej narzędzi pacjent otrzymuje tłumaczenie intralingwalne własnej dokumentacji, bez potrzeby szukania poszczególnych terminów. Zaletą jest również posiadanie przez tłumacza dłuższego fragmentu dokumentacji, a tym samym możliwość zapoznania się z całą historią choroby. Pacjent otrzymuje tłumaczenie w formie tabelki, która zawiera zarówno wersję oryginalną jego dokumentacji, jak i jej tłumaczenie. Dzięki temu w przyszłości może wykorzystać objaśnienia zawarte w tłumaczeniu. Tłumaczenie opatrzone jest również grafikami i opisem istotnych części ciała, które są przedmiotem przesłanej do tłumaczenia dokumentacji. W razie niejasności można skontaktować się z tłumaczem drogą mailową i poprosić o dodatkowe objaśnienia.

Wnioski

Omówione w niniejszym artykule tłumaczenia przykładowych wyników badań jednoznacznie uwiadcniają, że możliwe jest sporządzenie tłumaczenia intralingwalnego dokumentacji medycznej, mimo iż jest to rodzaj dokumentów przeznaczony do komunikacji między specjalistami, a postrzegany jako taki nie wymaga tłumaczenia na język zrozumiały dla pacjenta. W wyniku przedstawienia dokumentacji medycznej w formie przeanalizowanego tłumaczenia intralingwalnego zmienia się odbiorca tekstu ze specjalisty na laika. W tłumaczeniu intralingwalnym dokumentacji wykluczono wieloznaczność zdań poprzez zastosowanie pełnych zdań i stylu werbalnego, uproszczono słownictwo, zrezygnowano ze słownictwa specjalistycznego i skrótów/skrótowców. Jednakże w przypadku tłumaczenia niektórych wyrażeń zauważalne jest pominięcie treści oraz zbytne uproszczenie tekstu. Bez wątpienia wyeliminowanie wieloznacznych skrótów/skrótowców oraz wieloznaczności wynikającej z równoważników zdań może być korzystnym rozwiązaniem także dla lekarzy. Jednakże w przypadku pominięcia informacji o rodzaju

¹⁷ [Na:] <https://washabich.de/projekt> [dostęp: 01.12.2020].

wykonanych badań tłumaczenie intralingwalne dokumentacji staje się nieprzydatne dla specjalistów. Ponadto objaśnianie chorób, procedur, terapii i interpretacja wyników skutkuje znacznym wydłużeniem tekstu. Tak jak podają to Marcus Unnewehr, Bernhard Schaaf i Hendrik Friederichs¹⁸, czytelna informacja z leczenia powinna być możliwie jak najkrótsza, gdyż umożliwia m.in. zaoszczędzenie czasu lekarza na jej sporządzanie. Przemawia za tym nie tylko oszczędność czasu autora dokumentacji medycznej, lecz także lekarza kontynuującego leczenie, który musiałby poświęcić więcej czasu na przeczytanie dłuższego tekstu. W sytuacji komunikacyjnej, w której istotą jest przedstawienie wyniku leczenia i stanu zdrowia pacjenta, czynnik czasu nie powinien być w ogóle uwzględniany, jednakże ze względu na dużą liczbę pacjentów może on odgrywać ważną rolę przy sporządzaniu dokumentacji. Kompromisem wydaje się być propagowana przez naukowców (zob. np. Thorsen-Vitt/ Rüter/ Vitt (2007)) i wdrożona już np. w klinice Herzzentrum Dresden inicjatywa sporządzania dwóch rodzajów kart informacyjnych z leczenia: jedna skierowana do lekarzy kontynuujących leczenie pacjenta (*Arztbrief*) oraz druga skierowana do pacjenta (*Patientenbrief*). Ze względu na ograniczenia czasowe lekarzy tego typu propozycja jest jednak aktualnie trudna do zrealizowania bez wsparcia dodatkowych instytucji tworzących dokumentację zrozumiałą dla pacjentów.

Bibliografia

- Bechmann, Sascha (2017) „Arztbriefe – Was will mir mein Kollege damit sagen?”. [W:] *DMW – Deutsche Medizinische Wochenschrift*, 142(18); 1398–1400.
- Górnicz, Mariusz (2011) „Tłumaczenie kart informacyjnych leczenia szpitalnego na język angielski”. [W:] *Lingua Legis*, 18; 63–69.
- Fluck, Hans-Rüdiger (1985) *Fachsprachen. Einführung und Bibliographie*. Tübingen: Francke Verlag.
- Koller, Werner (1992) *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg, Wiesbaden: Quelle & Mayer.
- Karwacka, Wioletta (2016) *Przekład tekstów medycznych. Normy, standardy, problemy*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kokot, Urszula (2001) „Klasyfikacja tekstów medycznych”. [W:] Andrzej Kątny (red.) *Języki fachowe – problemy dydaktyki translacji*. Olecko: Wszechnica Mazurska; 57–69.
- Kokot, Urszula (2007) *Medyczna leksyka specjalistyczna w kognitywnej analizie kontrastywnej niemiecko-polskiej i metodyce nauczania języka obcego*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej.
- Kościałkowska-Okońska, Ewa (2015) „Tłumacz przysięgły a pułapki tekstów medycznych”. [W:] *Rocznik Przekładoznawczy, Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu*, 10; 127–128.
- Kościałkowska-Okońska, Ewa (2017) „Na ścieżce kariery: tłumacz tekstów medycznych w kontekście wymagań zawodowych”. [W:] *Rocznik Przekładoznawczy, Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu*, 12; 189–199.
- Lörcher, Helgard (1983) *Gesprächsanalytische Untersuchungen zur Arzt-Patienten-Kommunikation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Magajewska, Mirosława (2016) „Nauczanie odmiany medycznej języka polskiego”. [W:] *Acta Universitatis Lodzensis, Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, 23; 199–213.

18 *Arztbrief: Die Kommunikation optimieren*, [w:] *Dtsch Arztebl* 2013; 110: A-1672, B-1478, C-1454 [na:] <https://www.aerzteblatt.de/archiv/145890/Arztbrief-Die-Kommunikation-optimieren> [dostęp: 01.12.2020]

- Masłowski, Jan (1977) *Polskie słownictwo lekarskie*. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Lippert, Herbert (1999) „Die Fachlexikographie der Medizin: ein Übersicht”. [W:] Lothar Hoffmann, Hartwig Kalverkämper, Herbert Ernst Wiegand (red.) *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. Bd. II*. Berlin, New York: de Gruyter; 1966–1974.
- Lomzik, Magdalena (2020) „Podręcznik do nauki niemieckiego słownictwa medycznego a rozwijanie umiejętności tłumaczenia dokumentacji medycznej”. [W:] Artur Dariusz Kubacki/ Katarzyna Sowa-Bacia (red.) *Wybrane zagadnienia z glotto- i translodydaktyki 2*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego; 97–109.
- Rawlinson, Francis (1974) *Semantische Untersuchung zur medizinischen Krankheitsterminologie*. Marburg: N.G. Elwert Verlag.
- Reinke, Friedegard (2014) “Wichtige Aspekte der Übersetzung medizinischer Texte vom Englischen ins Deutsche”. [W:] Wolfram Baur, Brigitte Eichner, Sylvia Kalina, Norma Keßler, Felix Mayer, Jeannette Ørsted (red.) *Man vs. Machine? Im Spannungsfeld zwischen Mensch und Maschine. Die Zukunft von Übersetzern, Dolmetschern und Terminologen. Tagungsband des 20. FIT-Weltkongresses. Band I*. Berlin: BDÜ Fachverlag; 507–517.
- Thorsen-Vitt, Susanne, Wolfgang Rüther, Karl Vitt (red.) (2007) *Patientenbrief. Nachhaltige Nachhaltige Information zur Verbesserung des Heilerfolgs*. Frankfurt nad Menem: Mabuse-Verlag.
- Tymczyńska, Maria (2016) „Przekład tekstów medycznych – porady dla początkujących tłumaczy”. [W:] Bogusława Whyatt, Zbigniew Nadstoga, Agnieszka Chmiel, Paweł Korpala, Tomasz Kościuczuk, Iwona Mazur, Magdalena Perdek, Katarzyna Stachowiak, Marcin Turski, Maria Tymczyńska, Olga Witczak (red.) *Tłumacz – praktyczne aspekty zawodu*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 251–250.
- Unnewehr, Markus/ Schaaf, Bernhard/ Friederichs, Hendrik (red.) (2013) „Arztbrief: Die Kommunikation optimieren”. [W:] *Dtsch Arztebl*, 110: A-1672, B-1478, C-1454 [na:] <https://www.aerzteblatt.de/archiv/145890/Arztbrief-Die-Kommunikation-optimieren> [dostęp: 01.12.2020].
- Wiese, Ingrid (1998) „Die neuere Fachsprache der Medizin unter besonderer Berücksichtigung der Inneren Medizin”. (W:) Lothar Hoffmann/ Hartwig Kalverkämper/ Herbert Ernst Wiegand (red.) *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. Bd. I*. Berlin: Verlag de Gruyter; 1278–1285.
- Zethsen, Karen Korning (2009) „Intralingual Translation: An Attempt at Description”. (W:) *Meta* 54:4; 795–812.

Źródła internetowe

- Befunddolmetscher. [Na:] <https://befunddolmetscher.de> [dostęp: 01.12.2020].
- Die Weisse Liste. [Na:] <https://www.weisse-liste.de> [dostęp: 01.12.2020].
- DockCheck Flexikon. [Na:] <https://flexikon.doccheck.com/de> [dostęp: 01.12.2020].
- Was hab ich? [Na:] <https://washabich.de> [dostęp: 01.12.2020].

JOANNA MLECZKO

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Humanistyczny, Instytut Językoznawstwa
ORCID: 000-003-4786-1759

Związki frazeologiczne z komponentem nominalnym *oko – oczy / око – очу* w języku polskim i bułgarskim

**Idioms with the Nominal Component *oko – oczy / око – очу*
in the Polish and Bulgarian Languages**

Abstract

The subject of analysis are Polish and Bulgarian idioms with the nominal component *oko – oczy / око – очу* [eye – eyes]. An ideographic model of somatic idiom systematization based on the anthropocentric scheme of ideas by the Russian researcher Tatiana Nikitina was used for their presentation. The author focused on group one of the model. It comprises idioms that refer to the man, including to the man as a living and acting being and his internal world. When defining the man as a living and acting being, one can distinguish his characteristic features, process and conditions that are connected with different periods of life, physique, existential needs, physical condition, general sensation, sense perception, feelings and physical activity. The idioms excerpted in the article cover almost all of the above areas.

Keywords: comparative linguistics, somatic phraseology, linguistic metaphors

W polszczyźnie, podobnie jak w bułgarszczyźnie frazeologizmy z komponentem nominalnym *oko – oczy / око – очу* są wyjątkowo liczne.¹ Do ich przedstawienia wykorzystano, oparty na antropocentrycznym

1 Analizą objęto ponad 300 jednostek (wliczając warianty frazeologiczne).

schemacie pojęciowym, ideograficzny model systematyzacji frazeologii somatycznej² Tatiany Nikitiny, na który składają się dwie wewnętrznie zróżnicowane grupy³. Pierwsza z nich obejmuje związki odnoszące się do człowieka jako istoty żywej i działającej oraz jego świata wewnętrznego, druga uwzględnia jednostki opisujące człowieka i otaczający go świat (Nikitina 1995: 77–78)⁴. Przedmiotem analizy w niniejszym artykule są somatyzmy⁵ zaliczane do grupy pierwszej. Rosyjska badaczka wyróżnia w niej charakteryzujące człowieka właściwości, procesy i stany, które wiąże z okresami jego życia, budową ciała, samopoczuciem, potrzebami egzystencjalnymi, aktywnością fizyczną, percepcją zmysłową, zdolnością mówienia, zachowaniami, uczuciami i działaniami mentalnymi.

Człowiek jako istota żywa i działająca

W zebranych materiale wystąpiły związki opisujące zaledwie dwa etapy **cyklu życiowego człowieka** – **koniec okresu dziecięcego** i **śmierć**. Do pierwszego z nich odsyła bułgarski frazeologizm, w którym znakiem przejścia do kolejnej grupy wiekowej jest otarcie śluzu z kącików oczu (*пооттрил съм си зурелите от очите* ‘пооттраснал съм, не съм вече дете’ FR2/154). Etap drugi reprezentują struktury odwołujące się do kulturowego gestu zamknięcia oczu zmarłemu⁶: *zamknąć komu oczu* ‘być przy czyjej śmierci’ Skor594, *затварям/затворя очите някому* ‘намирам се при някого в последните му минути; при някого съм, когато издъхва, умира’ FR1/362. Stąd też polskie *zamknąć, zawrzeć oczu; zamknąć oczu na wieki* w znaczeniu ‘umierać’ Skor594 oraz ich bułgarskie odpowiedniki *заклопвам/заклопя, склопвам/склопя (2) очи*⁷ FR1/341, FR2/295. Ponadto w bułgarszczyźnie zostały utrwalone oznaki zbliżającej się śmierci, takie jak szklisty wzrok (*изцъклям/изцъкля, оцъклям/оцъкля очи* FR1/437, FR2/94), wytrzeszcz oczu (*изблециям/изблеция, облецивам/облеция (2), ще изблеция очи като мачък; опувам/опуля очи (2)* FR1/388, FR2/29, 520, 9) czy zwrot gałek ocznych ku górze (*обръциам/обрърна очи* FR2/14).

W ramach obszaru **budowa ciała** analizowane frazeologizmy opisują oko jako jeden z jego organów. Porównując materiał polski i bułgarski, widzimy wyraźną dysproporcję na niekorzyść tego

- 2 Frazeologia somatyczna jest częstym obiektem badań także polskich i bułgarskich lingwistów. Z poświęconej jej bogatej literatury przedmiotu przywołano jedynie kilka wybranych pozycji: Krasnowolski 1905, Krawczyk-Tyrpa 1987, Czurak 1988, Nowakowska-Kempna 1995, Pajdzińska 1999, Świącicka & Tarary 2005; Spasova-Mihajlova 1965, Ničeva 1978, V"tov 2005. Wśród opracowań proponujących konfrontatywnie ujęcie polskiej i bułgarskiej frazeologii somatycznej na szczególną uwagę zasługują dwie monografie: Wójtowiczowa & Małdziewa 1994 oraz Michow 2013. Szerzej o stanie badań nad polską i bułgarską frazeologią somatyczną – zob. Michow 2013: 91–7.
- 3 W pewnym zakresie odwołuje się do niego także Ginoewa Owczarowa w artykule poświęconym bułgarsko-polskim paralelom w grupie frazeologizmów z komponentem *oko* (Ovčarova 2017).
- 4 Zob. wykorzystanie proponowanego schematu przez Mirosławę Gordy w monografii traktującej o somatycznej frazeologii współczesnego języka rosyjskiego i polskiego (Gordy 2010: 55–114).
- 5 Ekscerpowano wyłącznie źródła leksykograficzne. Wśród analizowanych związków frazeologicznych z komponentem nominalnym *oko – oczu / oko – очи* znalazły się także struktury opatrzone kwalifikatorem *archaiczne* i *dialektalne* (szczególnie liczne w materiale bułgarskim).
- 6 Według ludowego wierzenia otwarte oczu nieboszczyka wróżą rychłą śmierć bliskiej osoby („nieboszczyk mógłby wypatrzeć kogoś z rodziny i pociągnąć go za sobą do grobu” – Kwaśniewicz 1981: 110–111), co tłumaczy, dlaczego w obrzędowości pogrzebowej tak dużą wagę przywiązuje się do ich zamknięcia. Por. Vakarelski 1990: 58.
- 7 Por. *докато (додето) очи зледат* w znaczeniu *докато съм жив* FR1/266, gdzie *зледат* implikuje otwarcie oczu.

ostatniego⁸. W słowniku Stanisława Skorupki odnotowane zostały jednostki charakteryzujące oczy na wiele sposobów, jak chociażby ze względu na ich kształt (*oko skośne, wylupiate, wypukłe* Skor587, *żabie* ‘wypukłe, wylupiate’ WSFPWN322, *rybie*⁹ ‘wypukłe, okrągłe’ WSFPWN318), kolor (*oko brązowe, piwne, szare, siwe, zielone, bezbarwne* Skor587, *wodniste* ‘o tęczęwkach w jasnym, nieokreślonym kolorze’, *rybie* ‘bardzo jasne’ WSFPWN320, 318), urodę (*oko piękne, urocze, cudne* Skor587) czy wadę wrodzoną lub nabytą (*oko nadmiarowe, dalekowzroczne, krótkowzroczne, zezowate, zezujące, świdrowate* ‘zezowate’ Skor587), które nie mają ekwiwalentów w źródłach bułgarskich. Wspólne dla obu języków są związki z komponentem *żrenica*. O jej znaczeniu dla prawidłowego funkcjonowania narządu wzroku świadczą eksplikacje przypisywane polskim *bronąć, pilnować, strzec kogo, czego jak żrenicy oka (w oku)*¹⁰ Skor589 (‘pilnować, strzec kogoś, czegoś szczególnie gorliwie, troskliwie’ WSFPWN318) oraz bułgarskim *като зеницата (зениците) на окото (очите) си* (‘много старателно, с извънредно голямо внимание, най-зорко (пазя)’ FR1/485)¹¹.

Somatyzmy z grupy **samopoczucie** to w większości struktury wskazujące na zaburzenia w odbieraniu wrażeń wzrokowych¹², które mogą mieć różne podłoże¹³. I tak oto w polszczyźnie *mgła przesłania, zasłania, powleka, zasnuwa komuś oczy; oczy zachodzą komuś mgłą* WSFPWN238, kiedy choruje lub przeżywa silne emocje, zaś zmęczenie z niewyspania może sprzyjać uczuciu opisywanemu jako *mieć piasek w oczach* WSFPWN350. Z kolei bułgarskie *звезди ми изскачат/изскачат от очите; звезди ми светват/светнат пред очите; искри ми излизат/излязат, изскачат/изскачат от очите; блестянки ми излизат/излязат от очите; свитки ми излизат/излязат, изскачат/изскачат от очите* FR1/367, 368, 460, 95, FR2/278 rejestrują wrażenia, których perceptor doznaje pod wpływem silnego bólu po otrzymaniu nieoczekiwanego ciosu, a *вчетворяват ми се/вчетворят ми се очите* oraz *върти ми се пред очите* słowniki definiują odpowiednio jako: ‘от преумора, от много работа виждам двойно, премрежено’ FR1/190¹⁴, ‘имам световъртеж, не мога да пазя равновесие и ми е лошо’ Nap128.

Na szczególną uwagę zasługują, poświadczane w obu językach, frazeologizmy o podobnej strukturze i typie obrazowania, lecz różniące się semantyką. O ile polskie *komuś robi się, zrobiło się ciemno, czarno w oczach, przed oczami; komuś ciemnieje, pociemniało, ćmi się, zaćmiło się w oczach* notowane

8 Różnice między materiałem polskim i bułgarskim wynikają także z charakteru wykorzystanych w pracy dwóch podstawowych źródeł – *Słownik frazeologiczny języka polskiego* S. Skorupki oraz *Фразеологичен речник на българския език* różniąc się co do założeń teoretycznych (w tym ostatnim zakres frazeologizmu jest węższy). Szerzej na ten temat zob. Gugulanowa 1982: 149.

9 Stanisław Skorupka definiuje je tylko jako wypukłe (Skor587). W WSFPWN związek ten został poświadczony w dwóch znaczeniach – w pierwszym obok kształtu wymienia się także charakterystyczny kolor, a znaczenie drugie to: ‘wzrok, spojrzenie bez wyrazu’.

10 Zob. też notowane w tym samym znaczeniu *strzec kogo, czego bardziej niż oka w głowie, jak oka w głowie* Skor589.

11 Zob. etymologię polskiej formy *żrenica* powstałej przez skojarzenie z psl. *zbrěti ‘patrzeć’ (Boryś 2008: 749) oraz synonim bułgarskiej formy *зеница – гледец* (← *гледам*) (BTR2002/276).

12 Oznaką złego samopoczucia wywołanego przez zmęczenie i/lub chorobę mogą być też *oczy przekrwione, obrzękłe, podsiniałe, podsinione, zapadłe, rozszerzone, wpół przymknięte* Skor587. Tego typu związki zostały odnotowane wyłącznie w źródłach polskich.

13 Nie zawsze źródła wskazują przyczyny zaburzeń w percepcji wzrokowej – por. polskie (*ciemne, czerwone*) *plamy, płatki, platy itp. latają, tańczą itp. komuś przed oczami* ‘ktoś widzi niewyraźnie, ktoś ma zaburzenia wzroku’ WSFPWN314.

14 Zob. też inne związki frazeologiczne wskazujące na stan zmęczenia wynikający z robienia czegoś przez dłuższy czas, które nie wpływają na funkcjonowanie narządu wzroku: *изваждам си/изважда си* (2), *изкарвам си/изкарвам си очите; чедя си очите* (1) FR1/393, 405, FR2/497.

są w znaczeniu 'ktoś ma zaburzenia wzroku spowodowane osłabieniem, zmęczeniem, chorobą itp.' WSFPWN314, o tyle bułgarskie *черно ми е пред очите* (1); *черно ми става/стане пред очите* (1); *чернее ми пред очите*; *притъмнява ми/притъмнее ми*, *причернява ми/причернее ми пред (на) очите* (1) FR2/504, 211 najczęściej łączone są z odczuwaniem głodu lub silnego bólu.

Spośród **potrzeb egzystencjalnych** w materiale utrwalony został tylko jeden proces życiowy – spanie. Z samym momentem zaśnięcia związany jest frazeologizm *склопвам/склопя очи* (1)¹⁵ FR2/295. Bliskie mu w są somatyzmy opisujące uczucie senności: polskim *oczy ciężą, skleją się*¹⁶, *zamykają się komu* w znaczeniu 'kogoś morzy sen' Skor594 odpowiada bułgarskie *затварят ми се очите*¹⁷ 'много ми се спи' FR1/363. Wspólne dla polszczyzny i bułgarszczyzny są także struktury o znaczeniu przeciwnym 'nie spać, nie móc zasnąć': *nie (тoс) замкнат очу*, *nie (тoс) змружyć oka* WSFPWN317¹⁸, *ококорвам/ококоря очи*¹⁹ (2) FR2/23. Natomiast tylko w słownikach bułgarskich wystąpiły: *завличам/завлека очи*, *с очите* 'подремвам, поспивам малко, за кратко време' FR1/330 oraz kierowane do osób, które lubią długo spać: *ще ти гъбясат очите, ще ти пораснат гъби на очите* FR2/528, 529.

Frazeologizmy z komponentem *oczy – очи* z grupy **aktywność fizyczna** wyrażają zdolność człowieka do przemieszczania się. W polszczyźnie są to: *zejść, schodzić komuś z oczu* 'usunąć się, usuwać się skądś, żeby nie być przez kogoś widzianym, żeby uniknąć spotkania z kimś' WSFPWN321 oraz (*iść*) *przez z oczu!*; *przez mi z (moich) oczu!* 'zejść z oczu; zjeżdż mi z oczu, z pola widzenia; niech cię nie widzę!' Skor589. Odpowiadają im na płaszczyźnie formalnej i do pewnego stopnia treściowej²⁰, bułgarskie *махам се (махвам се/махна се) от очите на някого* 'освобождавам някого от присъствието си, преставам да безпокоя някого, преставам да досаждам, да преча на някого или да му създавам грижи' FR1/573, *да не те виждат/видят очите ми* 'махай се, върви си и да не идваш повече при мене, да не се появяваш пред мене' FR1/241. Wyrażony w nich implicytnie bądź eksplicytnie czasownik *widzieć – виждам/видя* jest nośnikiem znaczenia społeczno-komunikacyjnego²¹. W leksykonach bułgarskich wystąpiły ponadto somatyzmy oznaczające: zamysł opuszczenia jakiegoś miejsca (*едното ми око все навън гледа* FR1/308), podążanie w jakimś kierunku (metaforyczne *вземам си/взема си очите в ръце* FR1/143) oraz chęć odejścia skądś bez zamiaru powrotu (*вземам си/взема си, хващам си/хвана си очите* FR1/143, FR2/475).

15 Jego drugie znaczenie ('umiрам') potwierdza właściwe dla kultury ludowej traktowanie snu jako częściowej śmierci, z której, w momencie przebudzenia, możliwy jest powrót (Zadrożyńska 1985: 59).

16 Zob. też (*s*)*kleić komu oczy* 'usypiać, uśpić kogo; sprowadzić sen na kogo' Skor592.

17 Por. parę frazeologizmów z antonimicznymi czasownikami jako komponentami werbalnymi: *отворzyć oczy* 'obudzić się' WSFPWN331 i *отварям/отворя очи* 'събуждам се' FR2/49.

18 W polskim materiale wystąpiły również, niemające ekwiwalentów w źródłach bułgarskich, frazeologizmy o znaczeniu 'ktoś, coś nie pozwala komuś zasnąć': *nie dać, nie pozwolić komuś zmrużyć oka* WSFPWN316, *spędzać sen z oczu* Skor592, *coś płoszy komuś sen z oczu* WSFPWN467.

19 Por. polski związek *spać z otwartymi oczami* notowany w znaczeniu 'spać bardzo lekko, być na pograniczu snu i jawy' WSFPWN495.

20 Por. semantycznie bogatszą eksplikację dla *махам се (махвам се/махна се) от очите на някого*.

21 Zob. jedno ze znaczeń czasownika *widzieć* (5. 'spotkać się z kimś' SJPPWN2/460) i *виждам* (4. 'срещам някого, като се движа в противоположна на него посока или когато се намирам някъде' RBE2/171). Szerzej o czasowniku *widzieć* zob. Zawisławska 2004: 57–59; Bartmiński & Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 108–126, a o czasowniku *виждам* – Mihajlova-Stalánova 2011: 122–127.

Szczególnie licznie reprezentowane w zebranych materiale są frazeologizmy z grupy **percepcje zmysłowe**. Część z nich, poświadczona tylko w źródłach polskich, charakteryzuje subiekt w kontekście jego możliwości wzrokowych (*mieć dobre oko (oczy)* ‘dobrze widzieć, mieć dobry wzrok’, *mieć kocie, sowie oczy* ‘widzieć w ciemności’, *mieć oko, mieć bystre oko (oczy)* ‘być spostrzegawczym’ Skor590, *jastrzębie, orle oczy, sokole oko (oczy)* ‘bardzo dobry wzrok’ WSFPWN314). Pozostałe²² to w głównej mierze struktury o znaczeniu ‘patrzeć’. I tak np. można: nie wiedzieć, gdzie patrzeć (*oczy rozbiegają się, rozbiegły się komu* Skor594), patrzeć kolejno na wszystko, co znajduje się w zasięgu wzroku (*toczyć, potoczyć, wieść, powieść okiem (oczami) po czymś, kimś* WSFPWN319), z dołu do góry (*podnieść, wznieść oczy do kogo, czego, ku komu, czemu, na kogo, co* Skor591). Przywołane związki nie mają ekwiwalentów w materiale bułgarskim, za to wspólne dla obu języków są jednostki będące nośnikami takich znaczeń jak: ‘patrzeć w określonym kierunku’ (*oczy czyje skierowały się na kogo, co, w czyją stronę; oczy biegną, biegają, pobiegły, poleciały za kim, czym, ku komu, czemu, bląkają się po czym* Skor594, *опирам/опра очи у нецо или някого* FR2/26), ‘patrzeć na odległość dostępną wzrokiem’ (*jak (gdzie) okiem zajrzeć (zajrzysz)* Skor587; *докъде<то> (додето) ти око види (вижда), очи видят (виждат); докъде<то> (додето) ти око стига, очи стигат* FR1/267, 268), ‘patrzeć ukradkiem’ (*strzelać oczami, oczkami (2); patrzeć, spoglądać, zerkać na coś, kogoś kątem oka, spod oka; obserwować coś, kogoś kątem oka, spod oka* WSFPWN319, 318, *изпод (под) око (очи)* (гледам, поглеждам); *с половин око гледам (наблюдам)*; *с едно<то> око поглеждам*²³ FR1/421, FR2/330, 286), ‘patrzeć powierzchownie’ (*otmieść kogoś, coś oczami; (jeden, pierwszy) rzut oka* WSFPWN325, 314, *хвърлям/хвърля <но> едно> око; хвърлям очи*²⁴ (1) FR2/484), ‘patrzeć przenikliwie’ (*przejrzeć, przeniknąć okiem; przeszyć, przeszywać kogo oczyma* Skor592; *świdrować, prześwidrować, przewiercić kogoś, coś oczami; przeniknąć kogoś, coś okiem* WSFPWN318, *ня с очи някого (1); изпивам/изпия с очи<те си> някого (1); изяждам/изям с очи някого (1)* FR2/121, FR1/419, 439), ‘wpatrywać się’²⁵ (*zatrzymać oko; zatrzymać się, zawisnąć okiem na czym; oczy wbić w kogo, co; oczy utkwieć, utopić, zatopić, wlepić w kim, czym, w kogo, co; utonąć, zatonać oczami w co; wpić się w kogo oczami; mieć oczy utkwione, wlepione w kogo, co* Skor594, 593, *впивам/впия очи в някого или в нецо; забождам/забода, забивам/забия очи; забивам си/забия си очите в нецо или някъде* FR1/178, 321, 319), ‘patrzeć, wyczekując kogoś’ (*wypatrywać oczy za kim, czym* Skor594, *изглеждам си/изгледам си очите; изглеждат ми се/изгледат ми се очите* (1) FR1/396, 397).

W grupie frazeologizmów związanych z **ową** jako właściwą człowiekowi formą obcowania dominują te, które odnoszą się do emocjonalnej reakcji mówiącego i słuchającego. Traktują one o mówieniu w sposób jawny (*na oczach; w oczach czyich; na oczach, w oczach u kogo; oko w oko* Skor588,

22 Z grupy tej zostały wyłączone związki frazeologiczne, w których za spojrzeniem kryją się emocje.

23 Obecność w bułgarskich strukturach liczebnika ułamkowego, który wskazuje na słabe natężenie czynności (‘mało’) wyrażonej przez komponent werbalny (Michow 2013: 91) znajduje odzwierciedlenie w rozbudowanej definicji słownikowej ‘поглеждам бързо, бегло, крадешком към нецо или някого или поглеждам крадешком, набързо от време на време някого или нецо’.

24 W warstwie formalnej przytoczonych frazeologizmów zwraca uwagę pojawiający się nieprzypadkowo komponent nominalny w formie l. poj. Wykorzystano tym samym fakt, że parzystość w wypadku oczu jest wykładnikiem kwantyfikującym typu ‘bardzo, silnie, całkowicie’, zaś jej brak (*rzucić okiem, rzut oka*) oznacza dysfunkcję, ułomność (Michow 2013: 88–89) – tu: niedokładne, niestaranne, pobieżne wykonanie czynności nazwanej przez komponent werbalny.

25 Do tej grupy ciążą odnotowane tylko w źródłach bułgarskich związki wskazujące na zajmowanie się czymś przez dłuższy czas, niemal nieprzerwanie (*не вдигам/вдигна очи, очите си от нецо (2); не отделям/отделя, не откъсвам/откъсна очи, очите си от нецо* (2) FR1/684, 711).

пред очите на някого (2) FR1/190-191), wprost, niczego nie ukrywając (*do oczu; bryzgać komu w czum w oczu; ciskać, rzucać co w oczu komu albo kogo* Skor588, 589, *в очите на някого* (1); *право, направо в очите на някого* (1); *хвърлям/хвърля в очи<те> на някого нещо* FR1/177, FR2/174, FR1/653, FR2/479). Wyjątkowe miejsce wśród nich zajmuje polska struktura *w (żywe) oczu* oznaczająca nie tylko jawnie, ale także 'bezczelnie i cynicznie, bez żadnego skrępowania wobec kogoś' WSFPWN320. Poza tym w materiale odnotowane zostały związki opisujące działania, które mają na celu 'wprowadzenie kogoś w błąd, nie mówiąc mu prawdy, wmawiając mu coś' (polskie *zamydlić, mydlić komuś oczu* WSFPWN321; *zaślepić komu oczu; sypnąć w oczu; zasypać oczu komu piaskiem; puścić komu dym w oczu* Skor590 oraz ich bułgarskie odpowiedniki *замазвам/замажа очите на някого; хвърлям/хвърля пепел в очи на някого; хвърлям/хвърля прах в очите на някого* (1) FR1/344, FR2/484, 485).

Świat wewnętrzny człowieka

Wśród frazeologizmów z komponentem *oko/oczy* – *oko/очи* związanych ze światem wewnętrznym człowieka można wyodrębnić cztery grupy. Pierwsza z nich, poświadczona jedynie w bułgarszczyźnie, obejmuje jednostki odnoszące się do **cech jego charakteru**. Opisują one niewdzięcznika odplacającego złem za dobro (*дай му нож да ти избоде, извади очите* FR1/237), obłudnika (*мажа очи; пред тебе маже, гладу, а зад тебе ти очи вади; с намокрени очи* FR1/568, FR2/191, 324), a także kogoś chciwego (*все е малко на попово око* FR1/186), przebiegłego (*въртя очи; очите си като лисица <пред курник>* FR1/201) i zarozumiałego (*очи лакоми, дуне тричаво* FR2/94). W grupie tej warte uwagi są zwłaszcza struktury opisujące osobę mądrą²⁶, przewidującą, której nie sposób oszukać. Dochodzi w nich do zwielokrotnienia części ciała (*очите ми светят на четири; с четиринайсет очи* FR2/95, 366), czemu może towarzyszyć jej nietypowe usytuowanie (*и на врата си, гърба си, тила си, гъза си, задника си имам очи* FR1/456). Zarówno reduplikacja oczu, jak i motyw opaczności – umieszczenie ich z tyłu (*на врата, гърба, тила, гъза, задника*) – służą wyrażeniu wysokiego stopnia cechy uwarunkowanej funkcją i działaniem narządu wzroku (Michow 2013: 58, 88), co potwierdzają eksplikacje słownikowe (*очите ми светят на четири* 'с буден ум съм, способен съм, хитър съм, не мога да бъда излъган', *с четиринайсет очи* 'който е много умен, буден', *и на врата си имам очи* 'много съм умен и предвидлив, хитър')²⁷.

Reduplikacja charakteryzuje także, zaliczane do grupy **zachowania**, bułgarskie związki o znaczeniu 'być czujnym'²⁸ (*отварям си/отворя си очите на четири, чекрък, четиринайсет; очите ми са, играят на четири* (2); *очите ми гледат на четири (страни); въртя си очите на четири* FR2/51, 95, 94, FR1/203). Zastosowany zabieg nie tylko oznacza intensyfikację procesu percepcji, ale jednocześnie zwiększa ekspresję całego wyrażenia (Michow 2013: 97). Rzadziej w ich strukturze występuje tylko para oczu (*държа очите си отворени* FR1/292, *отварям си/отворя си очите* (2) FR2/50) lub jedno oko (*имам око на нещо или някого* (2) FR1/449), ale to właśnie one mają swoje odpowiedniki w języku

26 Szerzej o metaforze *wiedzieć to widzieć* – zob. Pajdzińska 1996: 115–117.

27 Zob. też polski frazeologizm *mieć z tyłu oczu*, ale notowany w znaczeniu 'wszystko widzieć' Skor590.

28 Mogą wówczas w skład związku wejść komponenty rozszerzające pole widzenia (*очите ми гледат на четири страни; моето око и през рамото гледа* FR2/94, FR1/594).

polskim²⁹ (*mieć kogoś, coś na oku* (1) WSFPWN315, *mieć oczy otwarte na co; mieć oczy i uszy otwarte* Skor590). Różnice między przywołanymi polskimi i bułgarskimi somatyzmami nie sprowadzają się jednak tylko do liczby odnotowanych jednostek czy sposobu obrazowania. Można je dostrzec również w planie treściowym – według eksplikacji podawanych w źródłach bułgarskich bycie czujnym na ogół ma zapobiec staniu się czegoś złego, nieprzyjemnego, czego nie uwzględniają polskie definicje. W bułgarszczyźnie poświadczono zostały ponadto jednostki antonimiczne – ‘być roztargnionym, nieuważnym’ (*очите ми са в краката, очите ми са на пръстите* FR2/95). Osłabieniu zdolności percepcyjnych subiekta posłużył w nich motyw degradacji topograficznej oznaczający włączenie w sferę dołu cielesnego – zmianę położenia narządu zmysłu z naturalnego na nienaturalne (Michow 2013: 46).

Obu językom znane są związki z komponentem *oczy* – *очи* wyrażające pobłażliwy stosunek do osób, rzeczy, czego przejawem jest ich celowe niezauważanie: polskie *przymknąć, przymykać, zmrużyć oczy na co* ‘udawać, że się nie widzi, tolerować co’ Skor592 i odpowiadające im bułgarskie *затварям си/затворя си очите пред (за) нещо; закривам си/закривя си очи пред нещо* ‘съзнателно се правя, че не забелязвам нещо (обикн. нередно), нарочно не му отдавам значение’ FR1/362, 342.

W materiale zostało poświadczonych niewiele frazeologizmów opisujących sytuacje związane z płaczem. Wspólne dla polszczyzny i bułgarszczyzny są tylko dwie struktury (*wyplakać, wyplakiwać oczy* Skor594, *изплаквам си/изплача си очите* FR1/419³⁰), przy czym różnią się one w planie treściowym – eksplikacja polska wskazuje na powód długotrwałego płaczu (‘ciągle płakać z żalu, ze zmartwienia (po kimś)’), podczas gdy w bułgarskiej definicji akcentuje się jego konsekwencje – uszkodzenie narządu wzroku (‘плача много, продължително, повреждам си очите от плачене, не мога повече да плача’). Źródła polskie notują jeszcze *mieć oczy w mokrym miejscu* ‘mieć skłonność do płaczu, łatwo ulegać wzruszeniu, a także: płakać’ WSFPWN254 oraz *zwilgotniałe oczy* Skor587, *oczy komuś wilgotnieją, zwilgotniały; ktoś czuje wilgoć w oczach* ‘komuś łzy napływają do oczu, komuś chce się płakać, ktoś jest wzruszony’ WSFPWN317. –

W grupie **zachowania** mają swoją reprezentację również związki frazeologiczne, którym przypisuje się znaczenie ‘starać się komuś podobać, usiłować wywrzeć na kimś wrażenie’. Kokietowanie przejawia się w nich w spojrzeniu będącym wyrazem sympatii okazywanej płci przeciwnej. Spoglądać zalotnie to w polszczyźnie: *robić, sypać oko; robić, zrobić, puszczać perskie oko do kogo*³¹; *przewracać oczy, oczami (oczyma)* Skor592, *strzelać (słodkimi) oczami (oczyma)*³² Skor593. W języku bułgarskim w takim znaczeniu zostały poświadczono: *въртя очи; въртя си очите; играят ми очите* FR1/201, 380, *удрям/ударя едно око на някого* (2) FR2/437-438. Warty podkreślenia jest tu fakt, że o ile według źródeł polskich kokietować spojrzeniem może kobieta i mężczyzna, o tyle definicje bułgarskie wskazują na specyfikację

29 Polskie źródła notują jeszcze *argusowe oczy, argusowe oko* ‘czujny, podejrzliwy wzrok, przed którym nic się nie ukryje’ WSFPWN6.

30 Zob. też *цедя си очите* (2) definiowany jako ‘плача много или продължително’ FR2/497.

31 W WSFPWN *зrobić, puścić, sypnąć do kogoś (perskie) oko, oczko* występuje w dwóch znaczeniach: 1. ‘zmrużyć oko znacząco, porozumiewawczo lub kokieteryjnie’; 2. ‘dać znać, że tylko na pozór traktuje się coś poważnie’ (321), podczas gdy Stanisław Skorupka podaje jedną eksplikację i to semantycznie uboższą ‘spoglądać zalotnie, filuternie na kogo’.

32 WSFPWN również ten frazeologizm został odnotowany w nieco zmienionej postaci (*strzelać oczami, oczkami*), w dwóch znaczeniach: 1. ‘spoglądać, rozglądać się zalotnie, kokieteryjnie, wesoło’; 2. ‘rozglądać się ukradkiem, zerkać lękliwie’ (219). W słowniku S. Skorupki definiowany jest on wyłącznie jako ‘rzucić przymilne spojrzenia’.

plciową (trzy pierwsze z przytoczonych somatyzmów odnoszą się zwykle do kobiet, a ostatni wyłącznie do mężczyzn).

Wśród związków rozpatrywanych w ramach różnych aspektów życia wewnętrznego człowieka liczną grupę stanowią te, które dotyczą jego **emocji** – uczuć z grupy radości, oczarowania i podziwu, sympatii, zdziwienia, wstydu oraz gniewu³³.

Jak pisze Antoni Kępiński wyraz oczu „(...)” podlega tylko w minimalnym stopniu wolicjonalnej kontroli. Dlatego po oczach najłatwiej rozpoznać stan emocjonalny drugiej osoby³⁴ (Kępiński 1977: 14). Stąd polskie *oczy wesole, błyszczące, roziskrzzone, płomienne* Skor587 jako oznaka radości. W ekscerpowanych leksykonach bułgarskich nie występują podobne połączenia. Poświadczono w nich zostały za to frazeologizmy związane z uczuciami z grupy oczarowania i podziwu, w których oko/oczy (spojrzenie) subiekta kierowane jest/są na obiekt budzący zachwyt i chęć posiadania: *имам око на неццо или някого* (1) FR1/449, *очите ми са в неццо или някого; отиват ми/отидат ми очите (по (след) неццо, по (след) някого)* (1) FR2/ 95, 68, *мятам (мятвам/метна) око на неццо или някого* FR1/601, *удрям/ударя око на неццо или на някого* FR2/441, *гълтам с очи някого или неццо* FR1/225. Ich polskie ekwiwalenty to: *oczy komuś się zaświeciły (do kogoś, czegoś)* WSFPWN317, *oczy płoną do czego* Skor594.

W grupie sympatii przeważają jednostki bułgarskie. Wspólne dla obu języków są tylko te o znaczeniu ‘zwracać czyjąś uwagę swoim wyglądem, podobać się’ (*ктоś кому впадл в око* Skor593, *не одруващ, не тѝс одерващ од когоś очу* WSFPWN304, *лови ми окото; ловя око<то>* FR1/562, 563, *пада ми/падне ми окото върху (на) някого* FR2/103, *влиза ми/влезе ми очи<те>; изтичат ми/изтекат ми очите по някого; вземам/взема очите (окото) на някого* (1); *грабвам/грабна очите на някого* FR1/171, 430, 139, 221, *хващам око <то> (очи<те>)* на някого; *пълня окото (очите) на някого* FR2/470, 231, *изпълвам (изпълнявам)/изпълня, напълвам (напълням)/напълня очите (окото) на някого* FR1/426, 662). W materiale bułgarskim odnotowane zostały również struktury o znaczeniu ‘żywić do kogoś uczucie’ (*пада ми/падне ми окото на някого* FR2/103, *вземам/взема на око някого; не вдигам/не вдигна, не откъвам/не откъсна, не отделям/не отделя, не свалям/не сваля очи<те си> от някого* FR1/ 138, 684,717, *изяждам/изям, пия с очи някого* (2) FR1/439, FR2/121).

Zarówno w polszczyźnie, jak w bułgarszczyźnie zdziwieniu towarzyszy szerokie otwarcie oczu (*śluchać czego, stać z szeroko otwartymi, rozwartymi oczami (oczyta); robić okrągłe oczy* Skor592, *wybałuszać, wytrzeszczać oczy* Skor593, *wybałuszone, wytrzeszczone oczy* Skor587, *отварям/отворя очи като плочи, филджани; ококорвам/ококоря очи* (1) FR2/49, 23). O stanie tym możemy wnioskować także na podstawie ruchliwości gałki ocznej, na co wskazują takie polskie frazeologizmy jak: *oczy wywracają się komu do góry dnami; oczy wychodzą, wyłażą, wyskakują komu na wierzch, z orbit, z oprawy, ledwie nie wyskoczą* Skor594, *postawić, stawiać oczy w słup; oczy komuś stanęły w słup* WSFPWN490³⁵, *oczy słupem stanęły* Skor594, *patrzeć na kogo, co osłupiałymi oczyma* Skor591. Dla obu języków typowe są struktury, w których silne zdziwienie wiąże się z poddawaniem w wątpliwość własnych zdolności percepcji wzrokowej (*nie wierzyć, nie dowierzać (własnym, swoim) oczom* Skor591, *не вярвам очите си* FR2/686).

33 Podział uczuć-afektów i uczuć-postaw emocjonalnych przyjęto [za:] Iwoną Nowakowską-Kempną (Nowakowska-Kempna 1995: 120–122).

34 Zob. *wyczytać co komu z oczu* Skor589, *poznać, poznawać, widzieć co po oczach* w znaczeniu ‘domyślać się czego z wyrazu oczu’ Skor592.

35 Zob. eksplikację ‘obrócić oczy ku górze i utkwić w czymś nieruchomo wzrok, zwykle na skutek przerażenia, zdumienia; ktoś obrócił oczy ku górze’.

Wśród analizowanych związków odnoszących się do sfery emocjonalnej w życiu człowieka znaczącą grupę stanowią jednostki wyrażające uczucie wstydu³⁶ (*очите ми капват от срам* ‘много се засрамам’ FR2/95 czy *болят ме очите* ‘изпитвам срам; срамувам се, свеня се’ FR1/101). Nierzadko ich znaczenie determinują tkwiące w strukturze semantycznej leksemu *oko* semy przestrzenne. Stąd też polskie *spuścić oczy* ‘zawstydzić się’ Skor592, *nie śmieć oczu podnieść* ‘czuć się zażenowanym wobec kogo; wstydzić się kogo, czego’ Skor591 oraz bułgarskie *навеждам/наведа очи* <към (в) земята> FR1/607, *потаням/потопя очи* <в земята> oba w znaczeniu ‘отмествям поглед от събеседника си и поглеждам надолу, обикн. поради засрамане’, *падат ми/паднат ми очите пред някого* ‘много се засрамам’ FR2/167, 107. Został w nich utrwalony ruch wertykalny w dół, tradycyjnie wartościowany negatywnie (Tolstoj 1995/1: 345-346). Poczucie wstydu, za postępek swój lub kogoś, rzutuje na kontakty społeczne, sprawiając, że *не можем, боимы się, не смеиemy spojrzeć комуś в очу, показаć się комуś на очу* WSPFWN/313 (bułgarskie: *не мога да гледам, да погледна в очите някого; не мога да гледам, да погледна хората в очите* FR1/706, 707, *как ще гледам, ще погледна в очите някого; как ще гледам, ще погледна хората в очите; не смея да погледна в очите някого; не смея да гледам хората в очите; иди гледай хората в очите* FR1/472, 723, 385) albo przychodzi nam *świecić oczami (oczyta) przed kim, czym, za kogo* Skor593. Ponadto w materiale poświadczono zostały frazeologizmy o znaczeniu przeciwnym – ‘nie wstydzić się; być bezczelnym, bezwstydnym’. Niemal wszystkie, z wyjątkiem jednego (*не миеć встыду в очач* Skor590) wystąpiły w źródłach bułgarskich (**ни срама, ни очу; ни ти срам, ни ти очу; нямам ни срам<a>, ни очу** FR1/742, 756, *очите ми са на тила; с дебели очу* FR2/95, 283, *имам дебели очу; дебели ми са очите; направлям/направя дебели очу; имам корави очу; корави ми са очите* FR1/443, 250, 654, 445, 538, *с корави очу* FR2/296). Niektóre spośród analizowanych związków tej grupy występują z kwalifikatorem *wulgarne*, a to za sprawą komponentu werbalnego – czasowników nazywających czynności fizjologiczne (*запикал съм <си> очу<те>; запикал съм очу като бясна свиня; засрал съм <си> очу<те>* FR1/351, 359).

Ruch wertykalny rejestrują także somatyzmy *zmierzyć kogo okiem, oczami (oczyta)* Skor590, *измервам/измеря, премерва/премеря с очу някого* FR1/414, F2/196, które nieco różnią się semantyką. Polski frazeologizm został poświadczony w znaczeniu ‘obejrzeć kogo od góry do dołu; uważnie, krytycznie, ciekawie’, podczas bułgarska eksplikacja kładzie akcent nie na ruch gałki ocznej, a na towarzyszące lustrującemu spojrzeniu negatywne uczucia (niezadowolenie, nienawiść, pogarda) lub intencję oceny³⁷ (*изглеждам изпитателно някого в целия му ръст, обикн. с недоволство, ненавист, презрение и под., или за да го преценя*’).

W badanym materiale, głównie bułgarskim, ruch wiąże się ponadto z uczuciami z grupy rozczarowania – w dół (*падам/падна <ниско> в очите* FR2/105, *пада ми/падне ми в очите* FR1/101) oraz szacunku – w górę (*издига ме/издигне ме в очите на някого* FR1/399, *издига ме/издигне ме, издигам се/издигна се в собствените ми очу* FR1/400, *раста, израствам/израсна в собствените си очу* FR2/251, 1/427, *стоя високо в очите на някого* FR2/350, *раста в очите; пораствам/порасна,*

36 W bułgarskim materiale odnotowano również związki o znaczeniu ‘делата си се спасявам от срам, от позор; отсрамам се, спасявам честта си’ (*умивам си/умия си очите на някого* FR2/451) i ‘спасявам обикн. с делата си някого от срам, представям го добре, отсрамам го’ (*умивам/умия очите на някого* FR2/451).

37 Jak zauważa Iwona Nowakowska-Kempna o orientacji przestrzennej pogardy nie decyduje zaliczenie do uczuć negatywnych, lecz fakt, że jej obiekt usytuowany jest zawsze poniżej doznającego uczucia (Nowakowska-Kempna 1995: 141–142).

израствам/израсна в (пред) очите на някого FR2/251, 158, 1/427, *urosnąć w czyichś, we własnych oczach* WSFPWN319).

Kolejna partia związków wyrażających emocje odnosi się do uczucia gniewu, wrogości. Jak pisze A. Wierzbicka: „W człowieku rozgniewanym dezaprobatą budzi chęć do działania, do jakiegoś czynu skierowanego przeciw (prawdziwemu czy domniemanemu) **złu**” (Wierzbicka 1971: 45). Ten sposób obrazowania jest właściwy przede wszystkim dla bułgarszczyzny³⁸. W strukturze analizowanych jednostek występują czasowniki nazywające agresywne zachowania X-a oraz oczy Y-a jako ich obiekt (*изкарвам/изкарам, издирам/издера* (1) *очите на някого* FR1/404, 400, **ще издера, ще одера очите някому** FR2/521, 525, **изваждам/извадя очите някому** FR1/392, *сякаш че съм извадил очите някому* FR2/384), przy czym komponent werbalny ma tu na ogół postać 2. os. l. mn., co dowodzi wzajemności – **doświadczający gniewu odpowiada na akt agresji** (*вадим си, дерем си очите* FR1/112, 255, **ще си извадим, ще си изповадим, ще си издерем, ще си изкараме очите** FR2/527). Słowniki bułgarskie podają ponadto związki, w których zostały utrwalone fizjologiczne objawy gniewu. Jednym z nich jest wzrost ciśnienia krwi w organizmie (na skutek zwiększonego wydzielania do niej hormonów), co może być odczuwane jako napłygnięcie krwi do oczu (Mleczek 2013: 360-361): *става ми/стане ми кръв пред очите* FR2/338, **наливат ми се/налеят ми се очите <с кръв>**; *кръв ми е в очите* FR1/640, 543. Drugi z objawów to wywołane spadkiem ciśnienia krwi zaburzenia percepcji wzrokowej, które odbierane są jako ciemność (Mleczek 2013: 363): **причернява ми/причернее ми, притъмнява ми/притъмнее ми пред (на) очите** (2) **‘обзема ме силен гняв, яд и преставам да се владея; изгубвам самообладание от гняв’** FR2/211³⁹. W obu językach, choć w polszczyźnie częściej, gniew, wrogość bywają też wyrażane samym spojrzeniem (*oczy bazyliškowe/bazyliška* ‘spojrzenie mogące zabić’ Skor587⁴⁰, *patrzeć, spoglądać na kogo, co kosym, niechętnym, niemylim, złym* Skor591, *krzywym okiem* WSFPWN322, *błyskawice strzelają komu z oczu* Skor593, *ktoś sypie, komuś sypią się z oczu błyskawice, pioruny; ktoś ciska, miota z oczu błyskawice, pioruny; czyjeś oczy miotają, ciskają błyskawice, pioruny* WSFPWN315, *види ми се нещо в очите* ‘не са на добро, не предвещават добро постъпките ми, готвя се да извърша нещо лошо’ FR1/148, *очите ми гледат на кръв* (1) ‘готов съм да извърша убийство, да убия някого’, (2) ‘много съм сърдит, навъсен и съм готов да се карам’ FR2/94).

Osobne miejsce w grupie analizowanych somatyzmów przynależnych sferze świata wewnętrznego człowieka zajmują struktury opisujące **procesy mentalne**⁴¹. W materiale wyraźnie ujawnia się związek między widzeniem a wiedzą⁴². Niektóre frazeologizmy (polskie *zamknąć, zamykać na co oczy* Skor594, *przymknąć, przytykać, zmrużyć, zamrużać oczy na co* Skor592 oraz bułgarskie *затварям си/затворя*

38 W źródłach polskich odnotowane zostały jedynie *skakać, przyskakiwać, stawać komu (sobie) do oczu* ‘sprzeczać się, kłócić się gwałtownie’ Skor592.

39 Zbliżone w planie obrazowania frazeologizmy polskie zostały poświadczony w znaczeniu, które nie wskazuje na gniew jako przyczynę zaburzeń w percepcji wzrokowej – zob. grupa *самопочуцие*.

40 Zob. też ciężące ku tej grupie związki, które Stanisław Skorupka podaje bez eksplikacji: *oko dzikie, zimne, lodowate, ponure, chmurne* Skor587.

41 Por. znaczenia czasownika *widzieć* (5. ‘przypominać lub wyobrażać sobie coś’; 6. ‘zdawać sobie z czegoś sprawę’; 7. ‘rozumieć i oceniać coś w określony sposób’ SJPPWN2/460) i *виждам* (3. *имам в съзнанието, във въображението си някакъв образ, представа; представям си, въобразявам си*. 10. *става ми ясно нещо; схващам, разбирам*’ RBE2/171) wskazujące na charakter mentalny czynności.

42 Zob. rozwój znaczenia ‘widziałem, zobaczyłem coś, kogoś’ > ‘wiem o czymś, o kimś’ (Boryś 2008: 692). W tym kontekście por. charakterystyczne dla obu języków struktury występujące pod postacią pytania (*gdzie ja miałem (ja miałam, on miał*

си очите пред (за) нещо; закривам си/закрия си очи пред нещо FR1/362, 342) odnoszą się do działań o charakterze intencjonalnym, które można sprowadzić do znaczenia 'nie chce wiedzieć o czymś; udawać, że się nie widzi; być ślepy na coś; tolerować coś; świadomie nie przywiązywać do czegoś wagi'. Widzieć to także rozumieć, orientować się w sytuacji. Stąd *przejrzeć na oczy* (2) 'dostrzec swą dotychczasową niewiedzę, uprzytomnić sobie swój błąd, zrozumieć coś, ocknąć się z czegoś', *bielmo spadło komuś z oczu; łuska, zasłona spadła komuś z oczu* 'ktoś nagle zobaczył rzeczy takimi, jakie są w rzeczywistości, poznał prawdę, której wcześniej nie dostrzegał, pozbył się złudzeń', *zdjąć komuś bielmo z oczu; zdjąć, zedrzeć komuś łuskę, zasłonę z oczu* 'ukazać komuś niedostrzeganą przez niego, powszechnie znaną prawdę' WSPFWN409, 314, 321. Ich bułgarskimi ekwiwalentami, poza wymownym *давам/дам на слепец око* FR1/229, są: *отварят ми се/отворяят ми се очите; откривам/открива очите някому за нещо; отварям/отворя очите на някого* FR2/54, 73, 49.

Wśród badanych jednostek wystąpiły również i takie, które odwołują się do kategorii punktu widzenia – polskie w *oczach czyich* ('według czyjegoś zdania, opinii' Skor588) i bułgarskie *в (пред) очите на някого; в (пред) нечиши очи* ('сперед схващанията, според преценката или мнението на някого' FR1/178). Czasami, na co wskazuje zwłaszcza materiał bułgarski, oceny stanu rzeczy można dokonywać z perspektywy odmiennej od własnej – *гледам с очите на някого; гледам с нечиши очи* 'възприемам и преценявам нещо, както някой друг' FR1/214. Eksplicacja polskich *patrzeć, spojrzeć na kogo, co innym okiem, innymi oczyma* Skor591 jest ogólniejsza, kładzie akcent jedynie na odmienną perspektywę ('inaczej kogo, co oceniać, inaczej się na co zapatrywać; spojrzeć na co z innego punktu widzenia, inne mieć o czym pojęcie').

*

Poddane analizie polskie i bułgarskie frazeologizmy z komponentem *oko – oczy / oko – очи* tworzą rozbudowaną siatkę znaczeń. W ideograficznym modelu systematyzacji frazeologii somatycznej, opartym na antropocentrycznym schemacie pojęciowym, wpisują się w 11 obszarów związanych z funkcjonowaniem człowieka jako istoty żywej i działającej (wybranymi okresami cyklu życiowego, budową ciała, samopoczuciem, potrzebami egzystencjalnymi, aktywnością fizyczną, percepcją zmysłową, zdolnością mówienia) oraz jego światem wewnętrznym (cechami charakteru, zachowaniami, emocjami i działaniami mentalnymi). W materiale najliczniej reprezentowane grupy stanowią somatyzmy odnoszące się do różnych aspektów percepcji wzrokowej (o znaczeniu 'patrzeć') oraz sfery emocjonalnej człowieka (zwłaszcza wyrażające uczucie gniewu i wstydu), podczas gdy najmniej frazeologizmów wiąże się z cyklami jego życia (końcem okresu dziecięcego, śmiercią), potrzebami egzystencjalnymi (snem) i aktywnością fizyczną (zdolnością do przemieszczania się).

Większość przywołanych w tekście jednostek poświadczonych w obu językach łączy struktura, typ obrazowania i semantyka (np. *zamknąć, zamykać na co oczy* 'nie chce wiedzieć o czym, być ślepy na co'; *затварям си/затворя си очите пред (за) нещо* 'съзнателно се правя, че не забелязвам нещо (обикн. нередно), нарочно не му отдавам значение'). Rzadziej obserwuje się rozbieżności w ich eksplicacjach słownikowych (np. przyczyny zaburzeń w percepcji wzrokowej jako oznaka złego samopoczucia). Różnice między materiałem polskim i bułgarskim najczęściej mają charakter ilościowy – pewne grupy semantyczne zostały poświadczane tylko w jednym języku (np. bułgarskie frazeologizmy wskazujące na

---

итп.) oczy? 'zwrot, którym mówiący wyraża zdumienie z powodu tego, że wcześniej nie zauważył lub nie zrozumiał czegoś' WSPFWN 314, *очи нямаш ли? 'не виждаш ли, не разбираш ли?'* FR2/94).

oznaki zbliżającej się śmierci czy odnoszące się do cech charakteru, polskie jednostki charakteryzujące subiekt w kontekście jego możliwości postrzegania rzeczywistości za pośrednictwem zmysłu wzroku) albo cechuje je dysproporcja na niekorzyść jednego z nich (np. przewaga polskich struktur opisujących oko jako organ ciała czy bułgarskich wyrażających szacunek).

Bibliografia

- Andrejčin, Lúbomir, Lúben Georgiev, Stefan Ilčev, Nikola Kostov, Ivan Lekov, Stojko Stojkov, Cvetan Todorov (red.) (2002) *B'lgarski t'lkoven rečnik*. Sofiá: Nauka i izkustvo.
- Bartmiński, Jerzy, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (2009) „Dynamika kategorii punktu widzenia w języku, tekście i dyskursie”. [W:] Jerzy Bartmiński. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS; 106–130.
- Boryś, Wiesław (2008) *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Czurak, Maria (1988) „Frazeologia określająca cechy charakteru człowieka”. [W:] Mieczysław Basaj, Danuta Rytel (red.) *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. IV. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; 147–151.
- Drabik, Lidia, Elżbieta Sobol (2007) *Słownik języka polskiego PWN*. T. 2 P–Ż. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gordy, Mirosława (2010) *Somatičeskaâ frazeologiâ sovremennyh russkogo i pol'skogo ázykov*. Šecin: volumina.pl Daniel Krzanowski.
- Gugulańska, Iwanka (1982) „Frazeologizmy z liczebnikami w języku polskim i bułgarskim”. [W:] Mieczysław Basaj, Danuta Rytel (red.) *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. 1. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; 149–156.
- Kępiński, Antoni (1977) „Twarz i ręka”. [W:] *Teksty: teoria literatury, krytyka i interpretacja* Nr 2 (32); 9–34.
- Kłosińska, Anna, Elżbieta Sobol, Anna Stankiewicz (2005) *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłówiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krasnowolski, Antoni (1905) *Przenośnie mowy potocznej*. Cz. 1. Warszawa: M. Arcta.
- Krawczyk-Tyrpa, Anna (1987) *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kwaśniewicz, Krystyna (1981) „Zwyczaje i obrzędy rodzinne”. [W:] Maria Biernacka, Maria Frankowska, Wanda Paprocka (red.) *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. T. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; 86–126.
- Mihajlova-Stalánova, Nadežda (2011) *Verba percipiendi v b'lgarskiâ i polski ezik*. Sofiá: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Michow, Elżbieta (2013) *Studia nad frazeologią somatyczną języka polskiego i bułgarskiego*. Kielce: GlobalTranslator CUIiT.
- Mleczo, Joanna (2013) „Bułgarskie frazeologizmy z głównym komponentem somatyzmem wyrażające gniew”. [W:] Žoržeta Čolakova, Diana Ivanova (red.) *Paisievi četenia. Ezikoznanie*. T. 50, kn. 1, sb. V, 2012. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisij Hilendarski”; 356–368.
- Nanova, Ani (2005) *Frazeologičen sinonimen rečnik na b'lgarskiâ ezik*. Sofiá: Izdatelstvo „Heyzal“.
- Ničeva, Keti (1978) „Frazeologizmi – repliki v b'lgarskiâ ezik”. [W:]. *B'lgarski ezik* Kn. 5; 457–463.
- Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (1974) *Frazeologičen rečnik na b'lgarskiâ ezik*. T. 2 A–N. София: Izdatelstvo na B'lgarskata akademiâ na naukite.

- Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (1975) *Frazeologičen rečnik na b"lgarskià ezik*. T. 2 O–À. София: Izdatelstvo na B"lgarskata akademià na naukite.
- Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (red.) (1979) *Rečnik na b"lgarskià ezik*. T. 2 (V). Sofià: Izdatelstvo na B"lgarskata akademià na naukite.
- Nikitina, Tat'ana (1995) „K voprosu o klassifikacionnoj sheme frazeologičeskogo slovarà”. [W:] *Slavànskoje àzykoznanie* Nr 2; 68–82.
- Nowakowska-Kempna, Iwona (1995) *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*. Poznań: Wydawnictwo SORUS.
- Ovčarova, Ginoeva (2017) „Frazeologični edinici s komponent «oko». B"lgarsko-polski paraleli”. [W:] *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis* Vol. 36/2; 273–283.
- Pajdzińska, Anna (1996) „Wyrażenia zmysłowe jako podstawa metafor językowych”. [W:] *Etnolingwistyka* Nr 8; 112–131.
- Pajdzińska, Anna (1999) „Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata”. [W:] Jerzy Bartmiński (red.) *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS; 87–107.
- Skorupka, Stanisław ([1967] 1985) *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. T. 1 A–P. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Spasova-Mihajlova, Sijka 1965 „Frazeologični varianti s obš komponent «ezik»”. [W:] *B"lgarski ezik* Kn. 4–5; 327–339.
- Święcicka, Małgorzata, Eliza Tarary (2005) „Wybrane somatyzmy z komponentem oko w języku młodzieży szkolnej”. [W:] *Białostockie Archiwum Językowe* Nr 5; 119–133.
- Tolstoj, Nikita (1995) „Verh – niz”. [W:] Nikita Tolstoj (red.) *Slavànskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar'*. T. 1 A–G. Moskva: Meždunarodnyje otnošeníà; 345–346.
- Vakarelski, Hristo (1990) *B"lgarski pogrebalni obiçai. Sravnitelno izučavane*. Sofià: Izdatelstvo na B"lgarskata akademià na naukite.
- Wierzbicka, Anna (1971) *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wójtowiczowa, Janina, Wiara Małdziewa (1994) *Polskie i bułgarskie związki frazeologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- V"tov, V"rban (2005) „Mit i narodni predstavi v"v v"trešnata forma na b"lfarskite frazeologizmi s komponent «s"rce». [W:] Marijka Dimitrova & Ivanova, Lùdmila, Gecov, Anton (red.) *Sbornik ot kolokviuma po povod 70-godišnina na profesor Hilmar Valter, početen doktor na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodij”*. Veliko T"rnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Sv. Kiril i Metodij”; 278–285.
- Zadrożyńska, Anna (1985) *Powtarzać czas początku*. Cz. 1: O świętowaniu dorocznych świat w Polsce. Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze.
- Zawislawska, Magdalena (2004) *Czasowniki oznaczające percepcję wzrokową we współczesnej polszczyźnie. Ujęcie kognitywne*. Warszawa: nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Skróty

- BTR — Andrejčin, Lùbomir, Lùben Georgiev, Stefan Ilčev, Nikola Kostov, Ivan Lekov, Stojko Stojkov, Cvetan Todorov (red.) (2002)
- FR1 — Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (1974)
- FR2 — Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (1975)
- Nan — Nanova, Ani (2005)
- RBE — Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (red.) (1979)

SJPPWN — Drabik, Lidia, Elżbieta Sobol (2007)

Skor — Skorupka, Stanisław ([1967] 1985)

224

WSFPWN — Kłosińska, Anna, Elżbieta Sobol, Anna Stankiewicz (2005)

GAIANE MURADIAN

Yerevan State University, Armenia, Department of English Philology

ORCID: 0000-0002-7588-5849

A Warfare Metaphor and its Functional Aims in an Actual Armed Conflict – the Forty-Four Day War

Abstract

The present case study in general and the multimodal analysis of the warfare metaphor in particular tend to focus on the prevalence of metaphor framing related to news schemas documented over the period of the forty-four days of an actual war - the 2020 Nagorno-Karabagh war. Certain questions (Why was the warfare metaphor so widely used in this forty-four day war? How and in what ways did this type of metaphor realize its functional aims?) are addressed in the present case study by analyzing theoretical and empirical data on the subject and by advancing my own account of the functions of the warfare metaphor in war discourse presented in mass-mediated communication. Metaphor framing and its effects usually depend on words (the linguistic or verbal metaphor), however, such effects also depend on multimodal representations of the verbal metaphor, namely on the visual image. I therefore argue that metaphor framing and metaphor effects should be examined and explicitly described within the frames of multimodal analysis which can disclose how the convergence of verbal and the visual metaphor affects rhetorical war situations and increases the audience's reception of the message of the war. Hence, this case study will show that the wartime metaphor, with the application of multimodality, conveys information of the war and impacts public opinion, thus striving to achieve positive outcomes. The results show that metaphor framing and the given type of metaphor is encountered in actual war to draw and capture public attention through emotionally charged multimodal devices aimed at informing and impacting public opinion, thus persuading and motivating the world to take urgent steps to stop the further escalation of the conflict. The usage of such metaphor framing closely connected with the context of war might result in certain outcomes illuminating that the warfare metaphor contributes to the understanding of complexities and abstractions of war discourse at large.

Keywords: the forty-four day war, news media, multimodality, warfare metaphor, metaphor framing, recontextualization

Introduction

226

The forty-four day war (from September 27 to November 9, 2020) was an armed conflict in the disputed region of Nagorno-Karabagh and surrounding territories. The parties to the conflict or the combatants included Azerbaijan (supported by Turkey and foreign mercenaries), Armenia and Nagorno-Karabagh. The war was an escalation of an unresolved conflict over this region with Armenian ethnic majority, annexed to Azerbaijan during the Soviet period. According to the Minority Rights Group International (2018), the 1989 census recorded that before the collapse of the Soviet Union the region was populated by 76.9% Armenians, 21.5% Azerbaijanis, and 1.5% other groups, totally 188,685 people. After the dissolution of the Soviet Union in 1991, Armenia and Azerbaijan gained independence, Nagorno-Karabagh declared its secession from Azerbaijan and held a referendum on independence which was confirmed on January 6, 1992 by the newly-elected Nagorno-Karabagh legislature. Soon after, outbreaks of violence which had started long before, turned into the first Nagorno-Karabagh war. By 1994 not only the region but also the surrounding territories belonging to Azerbaijan were under the control of Karabagh Armenian forces. Mediation efforts and negotiations under the auspices of the Organization for Security and Cooperation in Europe have continued on a regular basis since the first war (1988–1994) and the 1994 ceasefire to the second war (2020), the November 9, 2020 ceasefire, and are still on to date.

After the above brief outline of the conflict, it is worth mentioning that when news media reports documenting thoroughly the horrors and humiliations of the war came to the attention of the shocked public, international voices were raised calling the world leaders to join effort to stop the further escalation of the conflict. The documentation of this twenty-first century dehumanization and ways to stop it found their place in public discourse repeatedly framed by the warfare metaphor. It is the metaphor framing and the warfare metaphor that are superior when the phenomenon of interest is difficult to control and the necessary assumptions are dubious, when help is needed to comprehend the complexities and abstractions of international relations and war (Beyerchen 1992/93), when the war discourse aims at affecting, informing and shaping public understanding of the terrors of war, and it is the examination of this metaphor that will contribute to the promotion of peace discourse and peace journalism (Galtung 2003), holding the world accountable for choice of war and enmity rather than peace. In this great is the role of mass media and its multimodal tools of presenting information. Today, multimodality in mass-mediated communication “involves conceptualising abstract frameworks for language, images, and other resources and their intersemiotic relations (e.g. text and image relations) and then demonstrating these frameworks with some examples” (O’Halloran, Gautam, Minhao 2021: 2). Today, when visuality needing speech for its completion, has become central, the text and image combinations not only make a formal arrangement that is just “well balanced or aesthetically attractive” – but also help to make “images and other visuals meaningful” because “images too can instruct, they can persuade, and more”, because in visual communication “images relate to people” and “do things in the world” (Kress, Van Leeuwen 2020: 19–43). Moreover, multimodal metaphor combinations (including both verbal and visual elements) represent conceptual structures that form “more or less stable and timeless essences” that “accurately map spatial structures and relations” and “set up attributive relations”, visually emphasizing not only symbolic but also conceptual attributes (Kress and Van Leeuwen 2020: 75–112). At this point it should be mentioned that certain conceptual metaphors can be derived from linguistic metaphors, i.e. conceptual mappings can be departed from metaphorical expressions. Considering that “particular metaphors in

language reflect particular metaphors in thought” (Steen 1999: 57) and that any particular concept can have a metaphorical linguistic expression based on the cognitive model A is B (Lakoff and Johnson 1980), we can demonstrate that the linguistic metaphors to be referred to in this paper (for example, *Your Silence is Killing Us* or *Your neutrality is killing us*) can also form respective conceptual models such as *Silence is a killer* or *Neutrality is a killer*.

Finally, as will be seen in this study, integration of the linguistic metaphor with the visual image assigns weight to the meaning and influence of the rendered information. The analyses of text and image in a news posting will show how modern media patterns work and how they can be studied as communication tools incorporating language and other semiotic resources to provide a more productive environment for news reporting.

Wartime Metaphor Framing and its Effect on Receivers

War discourse usually includes such key elements as call to arms rhetoric, construction of identities and legitimating linguistic devices that make the war-associated actions reasonable and justifiable, i.e. its language as a means of social interaction mediates in the conduct of war and political conflict (often an armed one) (Hodges 2015). In wartime this discourse becomes a regular feature in the world and local media, political debates, national and social interest groups. A set of particular vocabulary which evokes negative emotions and negative response from this or the other party is utilized to narrate war situations, to reflect identity, culture, power, politics and global intrigue. Obviously, the war discourse evokes negative associations, and “there is always a need to demonstrate (and teach) how damaging the war discourse can be and how necessary the permanent production of peaceful counter-voices is” (Carpentier & Kejanlıoğlu 2020: 136). Therefore, war discourse, if used appropriately, may provide a basis for the opposite discourse, i.e. for peace discourse.

Political discourse in general and war discourse in particular are often framed by metaphors. Metaphors fulfill their functions of impacting, persuading and rendering the desired information through framing, and metaphor frames are argued to affect public opinion and how people reason on issues of war and politics (Charteris-Black 2005; Bougher 2012; Boeynaems *et al* 2017). As a device of war discourse, the warfare metaphor is used to frame the most important issues connected with war and can often achieve potential benefits (sometimes not very tangible though). At war, metaphor framing contributes to defining, interpreting, evaluating, addressing the problem, and, what is more important, promoting a possible solution to the problem. Due to expressive style and language (and other multimodal tools), such framing affects people’s choice of the right opinion that may lead to the resolution of the conflict. Hence, through activating emotional connotations, the warfare metaphor informs, evaluates, persuades and finally, positively influencing beliefs and attitudes, affects public opinion in general and the decision-makers’ opinion in particular. This means that metaphorical language and other metaphorical representations in policy debates, including war debates, are used to steer the public toward a certain viewpoint (Ottati, Renstrom & Price 2014) and influence political persuasion to achieve certain outcomes (Boeynaems *et al* 2017; Brugman *et al* 2019).

Why was the warfare metaphor - a traditional literary and rhetorical trope - so widely used in the forty-four day war? How and in what ways did this type of metaphor realize its functional aims? These

questions are addressed in the present case study by analyzing theoretical and empirical data on the subject and by advancing my own account of the functions of the warfare metaphor in war discourse presented in mass-mediated communication.

While overviews of metaphor framing effects have usually focused on metaphor framing through words (the linguistic or verbal metaphor), such effects may immensely depend on multimodal representations of the verbal metaphor, namely on the visual image. We therefore argue that in our case study metaphor framing and metaphor effects should be examined and explicitly described within the frames of multimodal analysis which can disclose how the convergence of the verbal and the visual metaphor affects rhetorical war situations and increases the audience's reception of the message of the war. Hence, this case study will show that the wartime metaphor, with the application of multimodality, conveys information of the war and impacts public opinion, thus striving to achieve positive outcomes.

It is against this backdrop that I intend to analyze a most striking warfare metaphor used in time of the war.

Multimodality and Recontextualization of the Warfare Metaphor "Your Silence is Killing Us"

It is argued that the metaphoric representations referring to war should be reserved to be used in actual war situations where they fully realize their function of emotionally impacting and informing the public rather than in unreal war situations, political campaigns, emergencies and common public debates. What is considered most troubling in non-military situations is that the usage of the war discourse "to describe anything that isn't war" supports the belief that "creating common enemies is the only way to bring people together to make progress toward a common cause" (Veltcamp 2021: 2). Likewise, Jamie Fahey (2010: 1) states that the martial metaphor should be saved "for the real wars with real victims and real enemies" because in unreal war situations "bombarding readers with the language of the battleground" shows no concern for others' feelings and "can pummel even the most battle-hardened reader into surrendering, owing to acute war-weariness." In this respect, Trudie Richards and Brent King (2000: 481) have also critiqued the practice of metaphorically framing non-military news media communicative data as *battles* or *fights*. The truth lies in the notion that in actual war situations the warfare metaphor becomes "the defining *schema* or *frame*" (Karlberg and Buell 2002: 25) through which the story is objectively presented, without aiming at still more positioning one side against another. In addition, it reliably expresses "an urgent, negatively valenced emotional tone that captures attention and motivates action" (Flusberg, Matlock & Thibodeau 2018:1) which may result in positive outcomes. In real-life situations other than war, these metaphorical framing becomes "inherently masculine, power-based, paternalistic and violent" (Reisfield and Wilson 2004: 4025), "adding further anxiety and stigmatization by blaming the victims when they are not able to win the battle" (Castro 2021: 1). Thus, however encouraged or criticized the role of the warfare metaphor in public discourse at large, it is uncritically more important and functional in actual war discourse because through impacting and informing the public it may promote a more critical approach to mass violence, specifically calling to action with the aim of interfering and hindering a war in progress, contributing to peace and conflict resolution in the world.

The prevalence of metaphor framing is obvious in news schemas documenting the analysis of the war over the period of forty-four days. The recurrent use and recontextualization of the warfare metaphor during the given period may be actually a proof of its effectiveness as a rhetorical tool deserving further scrutiny.

Fig. 1. *Your Silence is Killing Us*. Photo: courtesy of Tigran Tsitoghdzian [at:] <https://www.facebook.com/tigrantsitoghdzian?>

The painting, displayed in the Cube Art Fair in New York, belongs to the American-Armenian artist Tigran Tsitoghdzian. On October 26, 2020, when the war was in full swing, he publicized it on the Facebook. In it (Fig. 1) the artist has used multimodal communication tactics with the focus on the complex nature of verbal and visual modes to frame the message of the war. The verbal part is expressed via the metaphor *Your silence is killing us*, addressed to the world. The image visually symbolizes the world trying to close eyes not to see the horrors of the war, the open eyes, though, suggest that we are already witnessing a real war and should raise voices because our *silence* contributes to the killings. The masterful collection of the two modes (verbal and nonverbal), contributes to how multimodality affects the rhetorical situation and increases the audience's reception of the idea or the concept of stopping the violence (Muradian, 2019). This is the result of a shift from isolated discourse/text being relied on as the primary source of communication, to the image being utilized more frequently in the digital age

(Lutkewitte 2013). In other words, artistic expressions (audio, visual, digital) better convey the message and make a stronger emotional impact on the audience. In further verbal messages, outside the image, the author uses additional metaphor framing to address his call to the world enhancing both the informative and impact functions of the previous message via other, more direct metaphorical representations, particularly *human rights and freedom of speech are crushed to dust; Who cares about it except expressing being deeply concerned; Wake up world, stop aggressor!*

Immediately after the image was publicized, the traditional semiotic resources interacted and combined through information technologies, design and arts to result in new modes of expression. The artistic image went viral in the news media, taking new multimodal forms - it became a slogan which appeared on the social media as a hashtag and a meme; it was used as a profile picture; animated texts and 3D effects were added to it; the first official English language Armenian weekly published in the US since 1932, the *Armenian Mirror-Spectator* (2020), dominated Times Square by a thirty story tall billboard (Fig. 2) along with a live video material displaying the image located in the street.

Fig. 2. *The Times Square Billboard*. Photo: courtesy of Tigran Tsitoghdzian [at:] <https://www.facebook.com/tigrantsitoghdzian?>

Moreover, the artist himself, in two other images following the first one (publicized on October 28 and October 30, 2020), used semantic shifts and extension of the capacity of the signal word *kill*, recontextualization or recomposition of the original discourse, metaphorical expansion of meaning to achieve a far stronger communicative aim. This is not surprising because “as evolving things, metaphors are open to novelty, surprise, inspiration” (Beyerchen 1992/93:88). This is observed in the two modified forms of the original metaphor *Your silence is killing us*, presented below [in:] Fig. 3 and Fig. 4.

Fig. 3. *Your Neutrality is Killing Us*. Photo: courtesy of Tigran Tsitoghdzian. [at:] <https://www.facebook.com/TigranTsitoghdzian>.

Fig. 4. *Your Ignorance of History is Killing Us*. Photo: courtesy of Tigran Tsitoghdzian [at:] <https://www.facebook.com/TigranTsitoghdzian>.

Bezemer and Kress (2008: 166–195) argue that the receivers understand information differently when the text is delivered in conjunction with a secondary medium, such as image or sound, than when it is presented in alphanumeric format only. In this case the text draws attention due to both the originating site and the site of recontextualization. Recontextualizing an original discourse/text within other mediums creates a different sense of understanding for the audience, and this new type of comprehension can be controlled by the types of media used. In our case, the high frequency signal word *kill* – a semiotic sign typical of war discourse - has been preserved in the two recontextualized metaphor forms of Fig. 3 and Fig. 4. The visual image on the background in all the variants is nearly the same. The contrasting colors (black and red), the structure of the verbal message, the present continuous tense have also been preserved. The subject of the previous action - *silence*, has been modified into *neutrality* and *ignorance of history*. As a result, the emotional charge and the impact on the audience have grown immensely because the new

metaphors (*Your neutrality is killing us; Your ignorance of history is killing us*) are being perceived within the context of the original metaphor (*Your silence is killing us*), and seem to be logically recommencing it. The original metaphor has been recontextualized contributing to the perception of the two new forms as condemning the world and the world leaders for being *ignorant* of the roots of the conflict, for their passive stance in the conflict and a striving of *neutrality*. In other words, after the originating site (the original metaphor *Your silence is killing us*) is perceived and comprehended, the recontextualized site (the recomposed metaphors), can be perceived even when presented in a significantly modified version. Moreover, worked out carefully and used in transformed artistic modes, all the sites have become more expressive and make a stronger emotive impact, thus striving to affect the political context in order to change the conduct of war and contribute to a better comprehension of the message facilitating the public understanding that the situation is extremely grave and hence exceptional measures should be taken. Thus, multimodality and recontextualization via metaphor have evolved to become a sophisticated way to appeal to the discourse audience more effectively, to secure the reception of the war message and contribute to a final policy decision.

Conclusion

The forty-four day war was marked by deployment of drones, sensors, long-range heavy artillery and missile strikes. State propaganda and official and non-official media accounts, in their turn, played an important part in the information warfare. Azerbaijan's wide use of drones was crucial in determining the outcome of the war. Many countries called on both sides to resume negotiations without delay but there seemed to be a lack of a timely response due to disagreement between the powers. After affliction of hundreds of thousands of human beings and three failed ceasefire attempts, a final ceasefire agreement was signed on November 10, 2020. Under the agreement, the warring sides kept control of the areas held at the time of the ceasefire. A final conflict resolution has not been achieved yet.

The impact, meaning and consequences of metaphor framing and the warfare metaphor are intimately tied to the context in which they are used, resulting in either positive or negative outcomes. In this case study challenging the criticism of warfare metaphor as inherently negative in non-war situations, I emphasize the positive aspect of metaphor framing in actual war. The findings show that such framing is used for purposes of influencing and informing the public, highlighting the impact of war, calling for exceptional measures to stop it. Furthermore, to realize the mentioned functions more effectively, multimodality (juxtaposition of various modes of communication to impact public opinion and convey information effectively) and recontextualization (metaphorical expansion of meaning to achieve a stronger communicative aim) are applied. The use of a warfare metaphor with recontextualized sets, forms the backbone of the argumentative and rhetorical strategies realized by the given metaphor in the course of war. Finally, the recurrent use and recontextualization of the warfare metaphor in actual war is a proof of its effectiveness as a multimodal stylistic device deserving further scrutiny.

At large, war discourse is used to present warfare as inevitable and justifies the one or the other party. In actuality it depends on political decisions, interests of powers and of course, on language of social interaction in the course of war. Therefore, the society will have to try to perceive in war discourse

the certain concealed truths about interested positions to be able to create a global peaceful sociopolitical reality.

References

- Beyerchen, Alan (1992/93) "Clausewitz, Nonlinearity, and the Unpredictability of War." [In:] *International Security*. Volume 17/3. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press; 59–90.
- Bezemer, Jeff, Gunther Kress (2008). "Writing in Multimodal Texts: A Social Semiotic Account of Designs for Learning". [In:] *Written Communication*. Vol. 25/2; 166–195.
- Boeynaems, Amber, Christian Burgers, Elly A. Konijn, Gerard Steen (2017) "The Effects of Metaphorical Framing on Political Persuasion: A Systematic Literature Review." [In:] *Metaphor and Symbol*. Volume 32/2; 118–134.
- Bougher, Lori D. (2012) "The Case for Metaphor in Political Reasoning and Cognition." [In:] *Political Psychology*. Volume 33/1; 145–163.
- Brugman, Britta C., Christian Burgers, Barbara Vis (2019) "Metaphorical Framing in Political Discourse Through Words vs. Concepts: A Meta-Analysis." [In:] *Language and Cognition*. Volume 11/1; 41–65.
- Carpentier, Nico, Beybin D. Kejanlıoğlu (2020) "The Militarization of a Public Debate: A Discourse-Theoretical Analysis of the Construction of War and Peace in Public Debates Surrounding the Books of Three Turkish Military Commanders on the 1974 Cyprus Peace Operation." [In:] *Revista de Comunicação Dialógica*. Volume 3. Brussel: VUB; 107–139.
- Charteris-Black, Jonathan (2005) *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Basingstoke, England: Palgrave-MacMillan.
- Flusberg, Stephen J., Teenie Matlock, Paul H. Thibodeau (2018) "War Metaphors in Public Discourse." [In:] *Metaphor and Symbol*. Vol. 33/1; 1–11.
- Kress, Gunther., Theo Van Leeuwen (2020) *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. New York: Routledge.
- Lakoff, George, Mark Johnson (1980) *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lutkewitte, Claire (2013) *Multimodal Composition: A Critical Sourcebook*. Boston, Massachusetts: Bedford.
- Ottati, Victor, Randall Renstrom, Erika Price (2014) "The Metaphorical Framing Model: Political Communication and Public Opinion." [In:] Mark Landau, Michael D. Robinson, Brian P. Meier (eds.) *The Power of Metaphor: Examining Its Influence on Social Life*. Washington, DC: American Psychological Association; 179–202.
- Steen, Gerard (1999) "From Linguistic to Conceptual Metaphor in Five Steps." [In:] Raymond W. Gibbs, Jr., Gerard Steen (eds.) *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins; 56–77.

Internet Sources

- Castro, Seixas E. (2021) "War Metaphors in Political Communication on Covid-19." [In:] *Frontiers in Sociology*. Vol. 5; 1–11.
- Fahey, Jamie (2010) "Let's Declare War on This Tired Military Metaphors." [In:] *The Guardian*. Issue November 22; 1. [At:] <https://www.theguardian.com/media/mind-your-language/2010/nov/22/military-metaphors-mind-your-language> [date of access: 27 Nov. 2021].
- Galtung, Johan (2003) "Peace Journalism." [In:] *Media Asia*. Vol. 30/3; 177–181.

- Hodges, Adam (2015) "War Discourse." [In:] *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*; Volumes 1–6.
- Karlberg, Michael, Leslie Buell (2002) "Deconstructing the War of All against All." [In:] *Peace and Conflict Studies*. Vol. 12/1; 22–39. [At:] <http://myweb.facstaff.wvu.edu/karlberg/articles/WarOfAll.pdf> [date of access: 8 Oct. 2021].
- Minority Rights Group International (2018) *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples - Azerbaijan: Armenians*. [At:] <https://www.refworld.org/docid/49749d5b32.html> [date of access: 23 Jan. 2022].
- Muradian, Gaiane (2019) "Breaking Communication Stereotypes: The Discourse of Armenian Velvet Revolution." [In:] *British Journal of Education, Society and Behavioural Science*. Volume 30/2; 1–7.
- O'Halloran, Kay L., Pal Gautam, Jin Minhao (2021) "Multimodal Approach to Analyzing Big Social and News Media Data." [In:] *Discourse, Context & Media*. Vol. 40; 2–32.
- Richards, Trudie and Brent King (2000) "An Alternative to the Fighting Frame in News Reporting." [In:] *Canadian Journal of Communication*. Volume 25/4; 479–496. [At:] <https://cjc-online.ca/viewarticle.php?id=599> [date of access: 25 Nov. 2021].
- Reisfield, Gary M., George R. Wilson (2004) "Use of Metaphor in the Discourse on Cancer." [In:] *Journal of Clinical Oncology*. Volume 22/19; 4024–4027.
- The Times Square Billboard* (2020) [at:] <https://www.facebook.com/tigrantsitoghdzyan?> [date of access: 7 Jan. 2021].
- Tsitoghdzyan, Tigran (2020) *Your Silence is Killing Us*. [At:] <https://www.facebook.com/tigrantsitoghdzyan?> [date of access: 3 Dec. 2020].
- Tsitoghdzyan, Tigran. (2020). *Your Neutrality is Killing Us*. [At:] <https://www.facebook.com/TigranTsitoghdzyan> [date of access: 7 Feb. 2021].
- Tsitoghdzyan, Tigran (2020) *Your Ignorance of History is Killing Us*. [At:] <https://www.facebook.com/TigranTsitoghdzyan> [date of access: 7 Feb. 2021].
- Veltkamp, Sara (2021) "War Metaphor – What is it Good for?" [In:] *Minerva's Winter Newsletter*; 1–3. [At:] <https://www.minervastrategies.com/blog/war-metaphor-what-is-it-good-for/> [date of access: 27 January 2022].

TOMASZ PACIORKOWSKI

Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, Department of English Linguistics

ORCID: 0000-0002-3564-9665

Addressing the (ELF)ant in the Room: The Views of Polish Teachers of English on English as a Lingua Franca

Abstract

Students' and teachers' attitudes towards English as a lingua franca (ELF) have been a fertile research area in recent years. Nevertheless, Polish in-service teachers' views have been neglected. The present study addresses this gap in research and examines the beliefs and attitudes held by a group of eighty Polish in-service teachers towards ELF. The participants completed a survey that consisted of quantitative and qualitative questions. The data were analysed using both statistical and thematic analysis. The results obtained in the study suggest that teachers' awareness and views on ELF are rather negative and distrustful. They mostly see ELF as a useful and necessary concept, yet continue recognising native pronunciation, grammar, and vocabulary models as their teaching goals. The data also suggest that a gap in teacher education programmes exists as the respondents either do not know or do not believe that Outer Circle Englishes are legitimate native varieties. Teachers also retain stereotypical views on Polish and native accents, perceiving the latter positively and the former negatively. This paper strongly suggests that teacher education programmes in Poland should ensure students and future teachers are aware of developments in the field of English Language Teaching.

Keywords: ELF, Polish, FL teachers, Poland, FL teachers' attitudes, FL teachers' beliefs

1. Introduction

The use of the English language has become widely accepted both in academic and political discourse while simultaneously assuming the role of the common language among people of different native tongues. This phenomenon has resulted in a paradigm shift in English teaching and learning, with Graddol (2010) declaring that English as a global language means it is no longer a tool used to communicate only with people from English-speaking countries, but a language used in everyday life by an ever-growing spectrum of people. Such a shift has resulted in more interest in English as a lingua

franca (ELF) in applied linguistics (Jenkins 2007; Mauranen 2012; Seidlhofer 2004, 2009). Despite the controversies surrounding the definition and functions of ELF (Dziubalska-Kołodziejczyk *et al.* 2008; Swan 2012; O'Regan 2014), it is currently broadly accepted as: "a specific communication context: English being used as a lingua franca, the common language of choice, among speakers who come from different linguistic backgrounds" (Jenkins 2009: 200). Therefore, ELF should not be considered a separate variety, but language use in a context where multilingual speakers engage in communication. Moreover, unlike other lingua francas, ELF researchers appear to agree that native speakers can participate in ELF communication (Cogo 2010). The question that takes centre stage in the ELF debate is whether native speakers (NSs), who currently constitute the minority in the English-speaking world should uphold their norm-providing power (Crystal 2003; Graddol 2010).

While there has been an extensive body of research conducted in the European context (*cf.* Seidlhofer 2020), the situation of ELF in Poland continues to be relatively neglected, with only a handful of studies on ELF perceptions and attitudes among students of English (Wach 2011; Niżegorodcew 2014; Mystkowska-Wiertelak and Bielak 2014; Szymańska-Tworek 2016; Szymańska-Tworek and Sycz-Opoń 2020) and, according to the author's knowledge, no studies conducted on in-service English language teachers.

The purpose of the article is two-fold: (1) to contribute to our understanding and attitudes towards ELF of Polish in-service teachers of English, (2) to identify and explore possible issues and misunderstandings that teachers in Poland may suffer from in relation to ELF. Through an administered survey, the present study aims to answer the following research questions:

1. Are Polish teachers of English as a foreign language aware of the ongoing debates concerning ELF?
2. What is the attitude of Polish teachers of English as a foreign language to English as a lingua franca?
3. What are the associations that Polish teachers of English as a foreign language have with native and Polish accents of English?

Implications for the present teacher training programmes that arise from the findings and further research suggestions are also discussed.

2. English as a lingua franca and language teaching in the world

Previous research into ELF in English language teaching has indicated alterations that should be introduced into existing pedagogies to re-evaluate how English is being used and better accommodate students' needs. It has been long argued that the native speaker model should be considered inappropriate (Matsuda 2003), and that teachers of English ought to focus on teaching English as an international language (Sifakis 2004). Such claims are supported by significant research advances made in the field, e.g., researchers have identified the critical pragmatic strategies that aid ELF communication more than adhering to native speaker grammatical or lexical norms (Cogo and House 2018). Additionally, it has been shown that the ability to pronounce a collection of vital sounds (known as *Lingua Franca Core*) influences mutual intelligibility more positively than speakers' proximity to native speaker pronunciation norms (Deterding 2013). Such developments in the field should be closely heeded as arguably it is

teachers' job to prepare their students for realistic situations, such as communication mostly with other non-native speakers of English (Sifakis 2009). Considering the developments above, Kiczkowiak (2020) argues that to help students become genuinely confident English language speakers, our English teaching materials and pedagogy should reflect English's global and intercultural nature. In a similar vein, Friedrich (2012) suggests that our teaching practice should be built on the assumption that students will encounter diversity and should be equipped to act accordingly.

Several studies have been done on teachers' and students' of English perceptions and attitudes towards ELF. The general trend among teachers seems to be their acceptance of the usefulness of ELF (Sifakis and Sougari 2005; Young and Walsh 2010) while simultaneously disregarding ELF as a valid approach to language pedagogy (Timmis 2002). Bayyurt (2006) investigated the attitudes of Turkish English language teachers and showed that, in general, teachers were largely unaware of the current global role of English and valued the native speaker English model and culture more. Kiczkowiak (2018) argues that distrust among teachers towards ELF is likely to stem from the fact that there is little awareness of ELF scholarship.

Contrary to teachers' beliefs, students appear to hold more liberal views of the English language. Peckham *et al.* (2012) explored Erasmus students' attitudes in Hungary and the Czech Republic. They demonstrated that their respondents were likely to challenge the dominant position of native speakers and native speaker English. Cogo (2010) investigated students' attitudes towards different L1 backgrounds at universities in the UK and discovered that they valued communicative effectiveness over 'correctness'. Tsou and Chen (2014) conducted a study investigating ELF perceptions among English as a foreign language (EFL) students and MBA students who used English as ELF in their classrooms. The former cohort proved to be more Standard English (SE)-oriented and hold negative attitudes towards ELF compared to the latter group, which perceived SE as a model while simultaneously appreciating the effectiveness of the ELF approach to communication.

Jenkins (2009) made similar observations as she noted that the longer her Erasmus students interacted in a multilingual environment, the more aware of ELF's communicative advantages they became. Notwithstanding such tolerant views expressed by university students, the results of the studies conducted on Polish students of English tend to be more conservative.

3. E(LF)nglish in Poland

As mentioned before, the only studies on the perceptions and attitudes towards ELF in the Polish context were conducted on English students of different specialities at different tertiary institutions. They will be reviewed chronologically to properly understand how Poland's research agenda pertaining to ELF attitudes and perceptions has advanced to date.

Wach (2011) initiated the line of research with her study on 1–3-year B.A. students at two universities in Poland. Notably, both institutions' pronunciation courses had different intensity. Additionally, the university that emphasised pronunciation more provided their students with a choice between studying Received Pronunciation (RP) and General American (GA). The other university's students were forced to take RP pronunciation courses. The main aim behind the study was to investigate English majors' attitudes towards ELF and NS pronunciation norms using a two-part questionnaire. The

results of the study indicated specific trends among Polish students' English. Both groups showed their preference for NS pronunciation norms and saw their potential in English language teaching and learning on lower proficiency levels. Concurrently, they were unsure of NS pronunciation in the multilingual setting and managed to see its potential disadvantages. A clear correlation between the intensity of pronunciation courses and attitudes towards NS and ELF pronunciation norms was also found. In general, the group with more pronunciation instruction tended to perceive NS norms more favourably and mostly disregarded ELF as a viable option. The other group was not so adamant about their views and expressed a more sympathetic attitude towards ELF in their language development and potential pedagogical practice.

Nizegorodcew (2014) conducted a small-scale qualitative study analysing students' answers in essay form. The study's aims were multi-fold, namely, to investigate whether students are aware of ELF, their attitude to the English language, whether they considered it a threat to their identity, and what their level of aspiration was as far as their proficiency in English was concerned. The results suggest that students had a general understanding of the ELF concept, if basic. They tended to perceive English as a language of opportunity, with a minority noting its negative aspects, such as the spread of corporate capitalism. Most respondents admitted to seeing NS proficiency level as their goal, with only a few suggesting that they would prefer to be perceived as non-native speakers.

Another study on ELF attitudes and perceptions held by English majors was done by Mystkowska-Wiertelak and Bielak (2014). They investigated 93 English philology students employing a questionnaire and four follow-up semi-structured interviews. The results indicated that the students were aware of ELF, yet they continued showing their preference for the NS model. The authors attribute a possible cause for such a situation to the fact that English language teaching methods and materials have yet to accommodate ELF. Such a stance is in line with Kiczowskiak's (2020) position. It is worth noting that students' NS-like command of English seems to be associated with pronunciation, not so much with other subsystems. The authors suggest that English majors should be allowed to set the NS model as their goal; however, they should be made more aware of ELF to ensure they are ready to communicate in multilingual/multicultural settings.

Szymańska-Tworek's (2016) study followed an explanatory mixed-methods design, which employed questionnaires in the initial stage, whose results were later explored by in-depth interviews. The study aimed to determine pre-service teachers' (1 and 2-year MA students) attitudes towards the English language, such as their perceptions of Inner-Circle varieties (Kachru 1985), their opinion on incorporating elements of non-native cultures into the English language classrooms, whether they would like to achieve native-like accent, and if they would be willing to help their future students master it too. The data indicated several trends and observations that should be considered alarming according to today's ELT standards. Only a negligible number of teachers were aware of Kachru's Three Concentric Circles of English Model. Despite a consensus among the respondents that their prospective students will most likely communicate predominantly with NNSs of English, they perceived NS-like accent as both their and their students' goals. Additionally, only about half of the participants were reported to be willing to incorporate cultural content from non-English-speaking countries into their classrooms. These results are consistent with a later follow-up study by Szymańska-Tworek and Sycz-Opoń (2020) on two groups of interpreting students from two universities in Poland, namely the University of Silesia and the University of Warsaw.

Thus, a conclusion that can be drawn about the ELF awareness among Polish students of English indicates that very little has changed over the last decade, with students' attitudes remaining relatively constant despite an avalanche of changes on the international ELT stage. Moreover, due to the lack of similar attitudinal studies conducted on in-service teachers, little is known about the potential shifts in teachers' mindset once they encounter the realities of today's ELT and their students' demands. Therefore, the present paper aims to bridge this gap.

4. Research Methods

4.1. Method

The data for this study of attitudes and awareness of ELF among Polish English teachers were collected through a questionnaire that included four separate sections. The initial section gathered demographic data such as gender, age, whether respondents are currently working as English language teachers, length of experience, length of stay abroad, whether and how they use English outside their workplace. Following this section were two research sections. Firstly, questions regarding attitudes to Inner and Outer Circle Englishes were posed, namely whether English from countries such as the UK and America or Nigeria and India should be considered native varieties. A decision was made to use examples of nations rather than Kachru's terminology due to previous research by Szymańska-Tworek (2016), which showed that students, who are potential teachers, may lack understanding of them. Finally, the section gathered open-ended data on teachers' perceived advantages and disadvantages of speaking with Polish and NS-like accents. Respondents were also asked to provide adjectives that, in their opinion, pertained to Polish- and NS-accented speech. The second research section consisted of 24 Likert-scale type statements and questions. The respondents had to evaluate the degree to which they agreed with them on a 1 – 5 scale (1 - definitely not; 2 - probably not; 3 - not sure; 4 - probably yes; 5 - definitely yes). Both statements and questions mostly referred to ELF and English language education. The contact section was used to collect e-mail addresses from participants who were willing to participate in a follow-up part of the project. The questionnaire was administered in Polish as respondents should complete questionnaires in their L1 (Dörnyei and Taguchi 2010). Considering this language choice, the author translated all excerpts from respondents' answers into English.

4.2. Procedure

The questionnaire was created and administered via Google Forms. The author believes that it is a reliable tool that is widely recognisable even to infrequent internet users; thus, potential respondents were not alarmed by an obscure survey application. Ensuring that participants feel anonymous and safe was considered highly significant. The survey was distributed online using volunteer and snowball sampling procedures. The former refers to participants who reply to advertisements posted on the Internet. Moreover, all participants were asked to spread the questionnaire among the appropriate population. Data collection took place between October and December 2021.

Collecting survey data online raises the issue of informed consent. Nevertheless, following Cohen et al. (2018), the act of completing the survey was considered informed consent. However, to ensure this is the case, no partial data from the questionnaire was collected. Moreover, at the end of the questionnaire, the participants were asked to only send their responses if they felt safe doing so. The researcher took the utmost care to ensure that no demographic data that was collected could be used to identify participants.

Importantly, it should be noted that the purpose of the questionnaire was easily understood; therefore, following Baker (1992), respondents might have felt the need to give socially acceptable answers. Notwithstanding such a limitation, according to Garrett, Coupland, and Williams (2003), the anonymity provided by such an online tool lowers the social desirability bias.

4.3. Participants

The sample consisted of 80 respondents in total (Table 1). As far as the sample's distribution is concerned, most respondents were women ($n = 62$, 77.5%), between 35 – 45 years old ($n = 32$, 40%), employed as English language teachers ($n = 77$, 96.3%). Most respondents had seven or more years of teaching experience ($n = 55$, 68.8%) and a master's degree associated with teaching ($n = 48$, 60%). Importantly, an overwhelming majority ($n = 78$, 97.5%) claimed to use English outside of their workplace, with 35 of them (43.8%) reporting use of English with both NSs and NNSs to the same extent. Additionally, most respondents have visited an English-speaking country ($n = 63$, 78.8%), although the majority stayed there for a maximum of three months ($n = 42$, 52.5%). Finally, 82.5% of all respondents ($n = 66$) claimed to be familiar with ELF, and 52.5% of them ($n = 42$) claimed not to speak Polish-accented English. Finally, it must be noted that a decision was made that the participants who reported not being currently employed as teachers of English were included in the final sample since all three of them had teaching experience. Therefore, they might currently be in-between jobs and soon return to teaching. Additionally, a distinction between professional (bachelor's and master's degrees) and scientific degrees (PhD, D. Litt.) exists in Poland, and for this study, only professional degrees were considered. Therefore, some PhD holders might be found among respondents who reported having master's degrees; however, considering that the teaching profession does not require scientific degrees, the likelihood was small.

Table 1 Participants - basic data

Variable		N	%
Gender	male	18	22.5%
	female	62	77.5%
Age (in years)	18 – 27	13	16.3%
	28 – 34	22	27.5%
	35 – 45	32	40.0%
	45+	13	16.3%
Are you currently working as a teacher of English?	yes	77	96.3%
	no	3	3.8%
Are you currently teaching in Poland?	yes	77	96.3%
	no	3	3.8%

Variable		N	%
How many years have you worked as a teacher of English?	1	4	5.0%
	2 – 4	10	12.5%
	5 – 7	11	13.8%
	7+	55	68.8%
What is your professional title? (provide the highest obtained)	high school diploma	1	1.3%
	bachelor (teaching)	8	10.0%
	bachelor (non-teaching)	4	5.0%
	master (teaching)	48	60.0%
	master (non-teaching)	19	23.8%
Do you sometimes communicate in English outside your workplace?	yes	78	97.5%
	no	2	2.5%
If yes, who do you more often communicate with?	NSs of English	14	17.5%
	NNSs of English	30	37.5%
	both to the same extent	35	43.8%
	not applicable	1	1.3%
Have you ever been to an English-speaking country?	yes	63	78.8%
	no	17	21.3%
If yes, how long?	not applicable	17	21.3%
	0 – 3 months	42	52.5%
	4 months to a year	7	8.8%
	more than a year less than 3	8	10.0%
	more than 3 years	6	7.5%
Do you know what ELF is? (English as a Lingua Franca)	yes	66	82.5%
	no	14	17.5%
Do you believe you speak English with a Polish accent?	yes	30	37.5%
	no	42	52.5%
	don't know	8	10%

4.4. Quantitative and Qualitative data analysis

Statistical analysis was conducted using the IBM SPSS Statistics 27 package to analyse quantitative data. The choice was made to perform non-parametric tests due to the variance homogeneity of groups and the fact that Likert-scale type questions were used. In the case of two independent groups, a Mann-Whitney U test was used to measure their statistical differences. If there were more than two groups, a Kruskal-Wallis test was employed. If statistically significant results were present, an appropriate posthoc test was performed. This allowed checking between exactly which groups differences existed. Spearman's rank

correlation coefficients were used to check the statistically significant relationship between the variables in question. Finally, $p < 0.05$ was accepted as a statistically significant result.

As far as qualitative data from the survey is concerned; firstly, thematic analysis was performed based on Spradley's (1979) similarity and contrast principles. Secondly, quantitising of qualitative data was done, which, following Sandelowski et al., is a process: "commonly understood to refer to the numerical translation, transformation, or conversion of qualitative data" (2009: 208). Therefore, after performing thematic analysis, the themes subsumed under each were calculated; thus, qualitative data were converted into numbers, allowing for basic statistical analysis.

5. Findings

In this section, the study's findings are presented following the order of Research Questions to ensure clarity.

5.1. RQ1: Are Polish teachers of English as a foreign language aware of the ongoing debates concerning ELF?

RQ1 was answered mainly by analysing qualitative data from the survey, namely the question concerning the definition of ELF provided by the respondents; however, respondents' answers to questions concerning nativeness of Inner and Outer Circle varieties were also considered. Notably, even though 14 respondents (17.5%) claimed that they did not know what ELF was in the previous survey section, only 8 of them decided not to provide their definitions. The responses were categorised into two main themes: i.e., correct (basic or more advanced) and incorrect. Some other prominent themes were also identified and will be discussed.

Before the definitions of ELF provided by the respondents will be analysed, two results must be borne in mind. Firstly, when asked whether English varieties from countries such as England, the US, or Australia should be considered native varieties, 68 respondents (85%) answered positively, 3 (3.7%) negatively, and 9 claimed they did not know. On the other hand, when the same question was asked regarding varieties from Nigeria, India, or Singapore, 42 respondents (52.5%) responded negatively, 30 (37.5%) positively, and 8 of them (10%) did not know.

As can be seen in Figure 1, it is safe to say that most respondents are vaguely familiar with what ELF is; however, their understanding of the concept is rather basic ($n = 62, 77.5\%$). Most define it as a universal language. A prominent trend that must be mentioned while discussing basic definitions is that most of them are communication-focused ($n = 44, 70\%$), e.g., "global means of communication", "default means of communication". Additionally, nine tokens were subsumed under the theme of native speaker exclusion. As the name suggests, these were the responses that suggested that native speakers are not part of ELF, e.g., "English used for communication by people whose mother tongue is different (not English)". Only four tokens (5%) could be categorised as more advanced, for instance:

The omnipresent language that helps everyone communicate, whether native or not. In corporations, it is ubiquitous – often, a Pole writes to a Pole in English because they know that their emails may be sent to a non-native boss, which means that all emails must be in a language everyone understands.

Native speakers in corporations are even told to simplify the language - to use fewer phrasal verbs or idioms so that everyone can understand.

Six participants provided incorrect definitions (7.5%) such as, e.g., “English as a mother or main speech”, “mixed language”. Nevertheless, the incorrect definitions and the ones not given total 17.5% (n = 14). This number is the same as the number of respondents who admitted not knowing ELF.

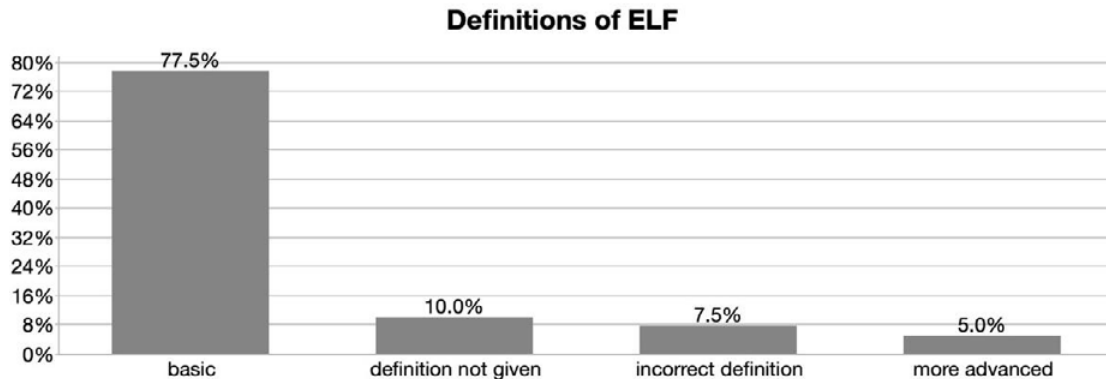

Figure 1 Definitions of ELF

5.2. RQ2: What is the attitude of Polish teachers of English as a foreign language to English as a lingua franca?

RQ2 is broad in its scope; therefore, numerous questions were used to assess the attitudes of Polish teachers (Table 2). The analysis of the results revealed that often respondents seemed to be confused by the concept of ELF as most of them (n = 57, 71.3%) reacted positively to the statement claiming that pronunciation instruction should be based on an NS model whilst simultaneously 90% (n = 72) concurred that it should focus on international communication (ELF). As far as teaching grammar and lexis is concerned, 77.6% (n = 72) supported the idea that it should also be based on an NS model, with only 20% (n = 16) willing to accept that NS models should be dropped for the sake of clarity in international communication (i.e., no third person singular -s or articles). Most respondents reported that the grammar and vocabulary (n = 64, 80.1%) together with the pronunciation (n = 62, 77.5%) that they were taught was supposed to teach them an NS model. Respondents seem to be also convinced that as teachers, they are supposed to have command of both standard grammar and lexis (n = 70, 87.6%) and pronunciation (n = 61, 76.3%). Interestingly, when it comes to the necessity of teaching students both NS grammar and vocabulary or pronunciation, respondents are slightly more likely to agree with the former (M = 3.79, SD = 0.910) than the latter (M = 3.49, SD = 1.114). Respondents are also under the impression that students want to be taught pronunciation based on an NS model (M = 3.89, SD = 1.114) and more uncertain about grammar and vocabulary (M = 3.62, SD = 1.060). Overall, it can be seen in the data that participants also believe that teaching ELF is necessary (n = 65, 81.3%) and useful

($n = 62, 77.5\%$). Notwithstanding these results, teachers remain unconvinced when stating that ELF is a worse teaching model than native varieties ($M = 3.07, SD = 1.251$). They are also unsure whether only NSs should have the right to decide the correctness ($M = 2.99, SD = 1.401$). Additionally, on average, respondents disagree with the statement that NSs should accommodate their language for international communication ($M = 2.75, SD = 1.326$). The overwhelming majority of participants also report that they prepare students to communicate with both NSs and NNSs ($M = 4.71, SD = 0.679$) instead of just NSs ($M = 2.89, SD = 1.253$) or NNSs ($M = 2.86, SD = 1.156$). Apart from the results above, the statistical analysis uncovered certain correlations and trends, and some of them seem to be worth investigating to provide a deeper understanding of the data and, in its wake, the situation of ELF in Poland.

Table 2 Likert scale data

	N		Mean	Std. Deviation
	Valid	Missing		
Teaching pronunciation should be based on an NS model	80	0	3.88	1.048
Teaching pronunciation should focus on international communication (ELF)	80	0	4.59	0.706
Teaching grammar and vocabulary should be based on an NS model	80	0	4.05	1.005
Teaching grammar and vocabulary should be based on ELF and focus on international communication (e.g., no third person singular or articles)	80	0	2.31	1.228
Grammar and vocabulary that I was taught were supposed to teach me an NS variety	80	0	4.31	1.038
Pronunciation that I was taught was supposed to teach me an NS variety	80	0	4.31	1.038
It is important for me as a teacher to have standard pronunciation based on an NS model	80	0	4.25	0.935
It is important that my students have standard pronunciation based on an NS model	80	0	3.49	1.114
It is important for me as a teacher to have standard grammar and lexis based on an NS model	80	0	4.53	0.811
It is important that my students have standard grammar and lexis based on an NS model	80	0	3.79	0.91
Usually, my students want to learn pronunciation based on an NS model	80	0	3.89	1.114
Usually, my students want to learn grammar and vocabulary based on an NS model	80	0	3.63	1.06

	N		Mean	Std. Deviation
At university were you under the impression that pronunciation will constitute an important part of your teaching practice?	80	0	3.61	1.297
Did your expectations pertaining to the importance of pronunciation instruction turn out to be true?	80	0	3.13	1.325
During your studies, did you have the impression that grammar and vocabulary would constitute an important element of your teaching practice?	80	0	4.46	0.885
Did your expectations pertaining to the importance of grammar and vocabulary instruction turn out to be true?	80	0	4.13	0.998
Learning English as a Lingua Franca (ELF) is necessary.	80	0	4.22	0.871
Learning English as a Lingua Franca (ELF) is useful.	80	0	4.2	0.92
ELF is a worse model to teach than native varieties.	80	0	3.08	1.251
Only native speakers have the right to decide what is and what is not correct	80	0	2.99	1.401
Native speakers should accommodate the language they speak for the purposes of international communication	80	0	2.75	1.326
I mainly prepare my students to communicate with native speakers of English	80	0	2.89	1.253
I mainly prepare my students to communicate with non-native speakers of English	80	0	2.86	1.156
I prepare my students to communicate both with native and non-native speakers of English to the same extent	80	0	4.71	0.679

The beliefs concerning pronunciation held by respondents appear to be a solid predictor of other convictions. The more teachers believe that pronunciation instruction should be based on an NS model, the more likely they are to report that e.g., teaching grammar and vocabulary should follow an NS model ($r = 0.751$; $p < 0.001$); students should have command of standard pronunciation ($r = 0.475$; $p < 0.001$) together with standard grammar and vocabulary ($r = 0.465$; $p < 0.001$); ELF is a worse model to teach than standard ones ($r = 0.433$; $p < 0.001$). Furthermore, the more respondents claimed that as teachers they should have an NS-based accent, the more they were likely to report that, e.g., grammar and vocabulary instruction ($r = 0.475$; $p < 0.001$) and pronunciation ($r = 0.421$; $p < 0.001$) instruction should focus on an NS model. Additionally, they were more likely to claim that it is important for their students to have NS-based pronunciation ($r = 0.493$; $p < 0.001$). Interestingly, the more respondents

believe that teaching pronunciation should focus on ELF, the more likely they are to report that they prepare their students to communicate with both NSs and NNSs ($r = 0.413$; $p < 0.001$). Additionally, the group of respondents who claim that their English is not Polish-accented is more likely to report that pronunciation instruction should focus on an NS model ($p = 0.01$), it is important for them as teachers to have standard NS pronunciation ($p = 0.002$), and they prepare their students to communicate mainly with NSs ($p = 0.019$).

Length of stay in an English-speaking country seems to be a valuable indicator of beliefs held by respondents. Quite surprisingly, teachers who have not been to an English-speaking country are more likely to claim that they teach their students to communicate primarily with native speakers of English ($U = 301.0$; $p = 0.005$). When a closer look at the correlations between different lengths of stay was taken, this finding was confirmed by the fact that teachers who have never been to an English-speaking country were more likely to believe that they primarily prepare students to communicate only with NSs than respondents who travelled to such countries for a maximum of three months ($p = 0.006$). Interestingly, it appeared that teachers who stayed in an English-speaking country for up to three months were more likely to believe that teaching ELF is useful than respondents whose stay was between one to three years ($p = 0.03$).

5.3. RQ3: What are the associations that Polish teachers of English as a foreign language have with native and Polish accents of English?

RQ3 will be answered using the qualitative data collected. Four open-ended questions were posed in the survey concerning teachers' attitude to Polish- or native-accented English. Firstly, the respondents were asked to enumerate the advantages and disadvantages of Polish teachers of English having either Polish or native English accents. Then, their task was to list adjectives describing both Polish- and native-accented speech in general.

5.3.1. Advantages and disadvantages of Polish-accented English

Seventy-three tokens were collected and subsumed under six themes: authenticity, improved pedagogy, cultural enrichment, improved intelligibility, identity, and no advantages. As Figure 2 shows, the most frequently collected tokens indicate that Polish-accented English among teachers has no potential advantages, with 32.9% ($n = 24$) of the respondents claiming so. Improved intelligibility came second with 27.4% ($n = 20$). However, an important detail that needs to be mentioned is that most respondents indicated that Polish-accented English has a positive impact on communication with other NNSs, e.g., "being understood by non-native English speakers", "better understanding between people from Eastern Europe", or "it is an accent that is understandable for the majority". Eighteen tokens were subsumed under the category of identity, with most of its respondents underscoring the importance of being recognised as Polish, e.g., "we show our national identity, we're not ashamed of where we come from", "other Poles know you're Polish", "nobody will take me for a Brit". Other themes were much smaller, with improved pedagogy generating 8.2% ($n = 6$), cultural enrichment 5.5% ($n = 4$), and authenticity 1.4% ($n = 1$). Nevertheless, it is important to point out that most tokens suggesting pedagogical advantages overlapped

with improved intelligibility, e.g., “ironically, our students can understand us better”, or “it is easier for students to focus on the message”.

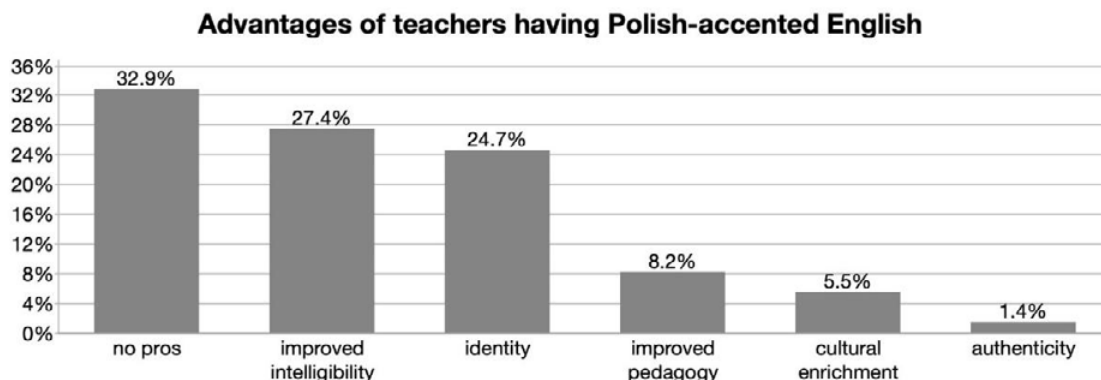

Figure 2 Advantages of teachers having Polish-accented English

A total of 74 tokens was collected regarding the perceived disadvantages of Polish teachers of English using Polish-accented English (Figure 3). Subsequently, seven themes emerged, with lowered intelligibility being the largest (32.4%, $n = 24$). Many of those tokens suggest potential comprehension issues and communication breakdowns with NSs of English, e.g., “English people can’t understand, so it’s a problem”, “issues with communication, misunderstandings outside of the Polish context”, or “I’m not always understood by native speakers”. Many respondents also suggest that the credibility of teachers is threatened if they have Polish-accented English, with 21.6% ($n = 16$) tokens indicating this trend, e.g., “it doesn’t sound professional for a teacher”, “mistrust of my interlocutors”, or “being seen as a person who’s stupider, less educated”. Identity-related disadvantages consist of 10 tokens (13.5%). Surprisingly, 4 of them pertain to being mistakenly taken for a Slavic person from a different Slavic country than Poland, for instance, “you’re taken for a Russian everywhere”. Worse pedagogy was also hinted at by nine tokens (12.2%), and they mostly referred to students’ exposure to incorrect accents, e.g., “there is a risk of teaching incorrect pronunciation”, or “incorrect pronunciation model”. Only 9.5% of tokens claimed there were no disadvantages ($n = 7$). Five tokens (6.8%) indicated that speakers of Polish-accented English might encounter prejudice, e.g., “discrimination”, “it can cause prejudice, especially when in contact with native speakers who have anti-immigrant beliefs”. The smallest theme consisted of 3 tokens (4.1%), and its name indicates the sentiment behind them, i.e., Polish-accented English simply sounds bad, e.g., “some people say it hurts their ears”.

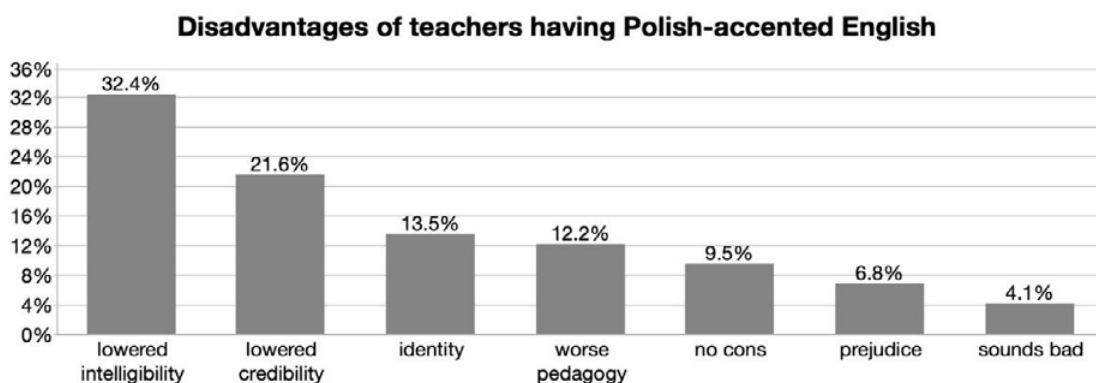

Figure 3 Disadvantages of teachers having Polish-accented English

Overall, both advantages and disadvantages generated a similar number of tokens. Nevertheless, most tokens collected in the case of advantages of Polish teachers of English having a Polish accent indicated none. Therefore, despite its potential advantages listed in the survey, Polish-accented English has a rather negative opinion among teacher respondents.

5.3.2. Advantages and disadvantages of native-accented English

A total of 90 tokens was generated, and eight themes were identified as far as potential advantages of Polish teachers of English having a native English accent were concerned. As evident from Figure 4, improved credibility seems to be most frequently mentioned by respondents, with 21 tokens (27.8%), e.g., “people respect you more”, “trust from your interlocutors”, “I think we’re taken more seriously”, “we’re seen as more intelligent”. Following credibility, intelligibility comes in second (23.3%, $n = 21$). However, importantly, it seems to mostly refer to being understood by native speakers of English, e.g., “better communication with native speakers”, “you can communicate with native speakers of English without any problems”. “you’re better understood by native speakers”. Tokens related to identity totalled 14.4% ($n = 13$), with most of them showing teachers’ unwillingness to be recognised for their nationality. Some respondents expressed their eagerness to blend in and be seen as an NS, e.g., “you can pretend to be a native English person”, “we can just blend in”, “you can pass as a foreigner”. Some responses also suggested that native-like accent is a sign of successful language attainment (11.1%, $n = 10$); for instance, “it’s a sign of a high command of English”, “it also shows a better command of English”. Prestige stemming from having a native-like accent appeared in 8 responses (8.9%), and improved pedagogy only in 6 (6.7%), and mostly referred to better pronunciation instruction, e.g., “I can teach my students to speak like this”, “very good pronunciation model”. Lastly, teachers mentioned more work opportunities for people with native-like accents (4.4%, $n = 4$) and that native accents sound more natural (3.3%, $n = 3$).

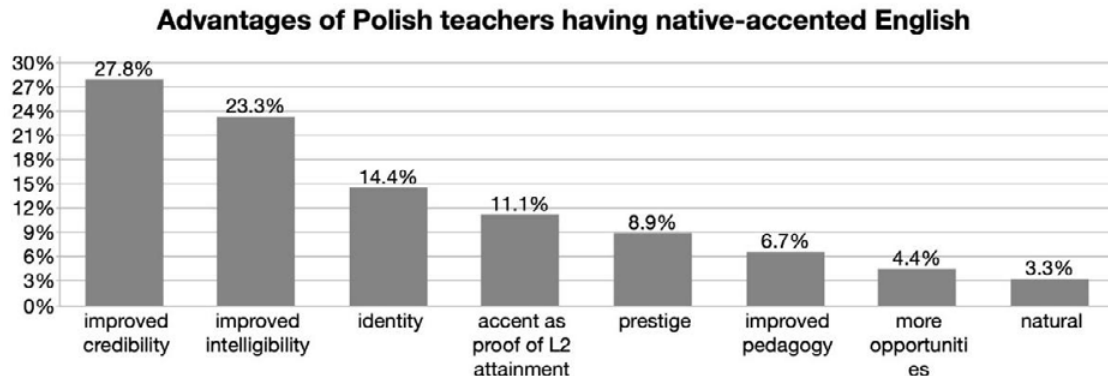

Figure 4 Advantages of teachers having native-accented English

As far as disadvantages of Polish teachers of English having native-like accents are concerned, 69 tokens in total were collected and subsumed under seven separate themes (Figure 5). Seemingly unsurprisingly, the most prominent theme consists of responses arguing that there were no disadvantages (50.7%, $n = 35$). Lowered intelligibility was mentioned by 15.9% of the tokens ($n = 11$) and mostly pertained to other Polish people who might have potential comprehension problems, e.g., “it can be difficult to understand for Poles”. Similar reasons were listed in the theme of worse pedagogy (7.2%, $n = 5$), i.e., “students often don’t understand when you’re trying to tell them”. 6 tokens (8.7%) claimed that it sounded artificial for non-native teachers to speak like this, and 5.8% ($n = 4$) believed that it could threaten their Polish identity. Two remaining and evenly distributed themes (5.8%, $n = 4$) referred to the difficulty of learning and maintaining a native-like accent and lowered credibility due to higher expectations that are hard to meet.

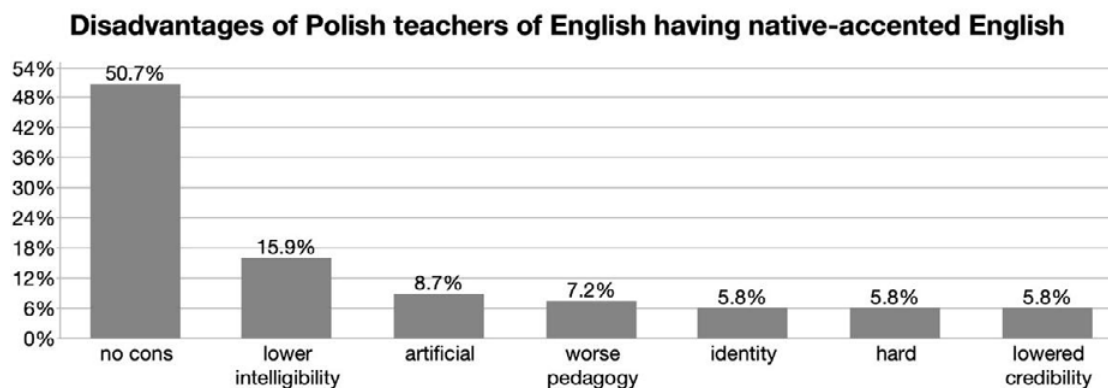

Figure 5 Disadvantages of teachers having native-accented English

5.3.3. Associations with Polish-accented English

250

The question regarding adjectives that can describe Polish-accented English generated 113 tokens in total, later classified into three themes, namely positive, negative, and neutral. As shown in Figure 6, teacher respondents mostly had negative associations with a said accent, with 70.8% ($n = 80$) of tokens. Some of the most frequently mentioned adjectives were harsh, incorrect, and sloppy. On the other hand, positive adjectives attributed to 20.4% of the tokens ($n = 23$), and the most frequently mentioned ones were easy and understandable. There were 8.8% ($n = 10$) of neutral adjectives, with the top one simply stating “non-native”, although it is not certain whether such a statement is truly neutral.

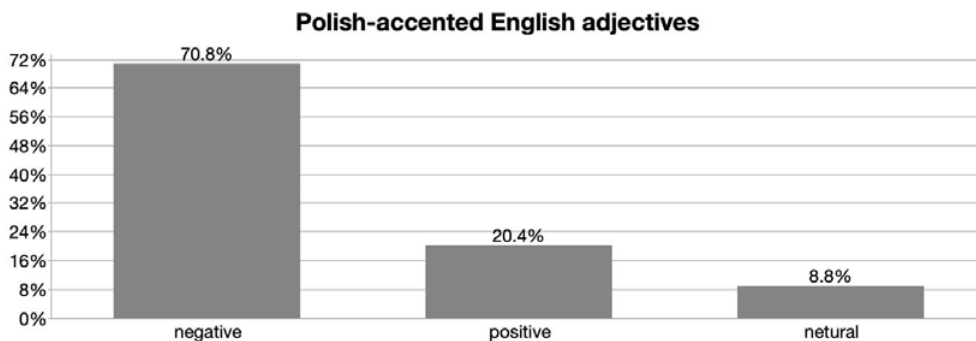

Figure 6 Polish-accented English adjectives

5.3.4. Associations with native-accented English

As far as associations with native-accented English were concerned, a total of 158 tokens was collected, with teacher respondents having overwhelmingly positive connotations (82.9%, $n = 131$) (Figure 7). Some of the most frequently listed positive adjectives were melodic, correct, and professional. Only 12.7% ($n = 20$) tokens could be classified as unfavourable, with the most repeated ones being stiff, artificial, and snobbish. Seven tokens (4.4%) were categorised as neutral, e.g., “native”, “normal”, “typical”.

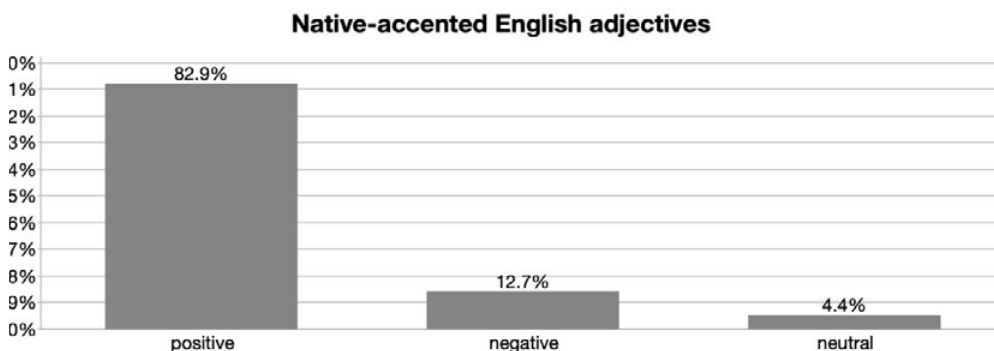

Figure 7 Native-accented English adjectives

6. Discussion

The current study explored attitudes and beliefs held by Polish teachers of English regarding ELF and embarked on answering three research questions: (1) Are Polish teachers of English as a foreign language aware of the ongoing debates concerning ELF? (2) What is the attitude of Polish teachers of English as a foreign language to English as a lingua franca? (3) What are the associations that Polish teachers of English as a foreign language have with native and Polish accents of English?

As in the case of Polish students of English reported by Szymańska-Tworek (2016), Polish teachers of English seem to be mostly unaware of the idea of Kachru's Concentric Circles. This became evident as more than half of the respondents claimed that varieties of English from countries such as India, Singapore, and Nigeria cannot be considered native. This result shows a significant gap in teachers' knowledge as it must be much harder to comprehend ELF without a basic grasp of World Englishes. Nevertheless, Polish teachers of English seem to have an overall basic understanding of what ELF is, mostly seeing it as a language used for international communication, with very few problematising it and seeing it as a more complex phenomenon. Additionally, it is problematic that some teacher respondents reported that ELF is a form of an international language spoken exclusively between non-native speakers. These two results are virtually identical to the ones reported by Szymańska-Tworek (2016) and Szymańska-Tworek and Sycz-Opoń (2020). It is also evident that teachers appear to be confused about the reality of ELF as they simultaneously believe that teaching pronunciation should focus both on international communication and an NS model. Nevertheless, such a general understanding may be a positive sign that ELF awareness is also growing among in-service teachers. First studies on students showed that as many as 35% were unaware of ELF (Szymańska-Tworek 2013 as cited in Szymańska-Tworek 2016). Later, Szymańska-Tworek (2016) showed increased student awareness, with only 15.3% claiming not to be familiar with the concept. In the present study, only 17.5% of teachers were wholly unacquainted with the idea of ELF. Notwithstanding such growing awareness, teachers' attitudes towards ELF continue to be unfavourable as teachers continue to believe that NS models are more valid.

The results obtained in the present study seem to align with studies such as Sifakis and Sougari 2005; Young and Walsh 2010, Timmis 2002. Teachers generally recognise the usefulness of ELF and the necessity to teach it yet fail to recognise it as a valid approach to language pedagogy. It is also concerning that teachers do not believe that native speakers should accommodate to aid international communication. The correlations found between attitudes to pronunciation instruction and ELF seem to corroborate Wach's (2011) findings. Overall, the more teachers believed in NS norms in pronunciation, the less likely they were to be ELF proponents. The length of stay in an English-speaking country, as found in Llorca (2010), Szymańska-Tworek (2016) and Paciorkowski (2022), proved to be an indicator of views held by teachers. It appears that teachers who have never been to an English-speaking country may be unaware of today's position of the English language. Owing to this, they tend to prepare students mainly to communicate with NSs.

On the other hand, teachers who spent up to three months in such countries seem to be aware of the reality of international communication. Nevertheless, respondents who resided in an English-speaking country between 1 to 3 years are less likely to support ELF. This may be because the former group could spend more time in an international group, whereas the latter could live with and accommodate to the native population.

It is also clear from the data that Polish teachers overwhelmingly value other teachers having native-like accents and mostly see no disadvantages in this. They also firmly believe that having such accents significantly improves their credibility and trustworthiness. It is also important to note that it appears that Polish teachers continue to care about potential comprehension issues that native speakers might have with non-native accents. It is especially interesting because many native accents are difficult to understand, even for other native speakers and Deterding's (2013) results show that LFC causes fewer comprehension issues than NS norms. Yet, according to previously mentioned results, teacher respondents mostly disagree that native speakers should accommodate their language for international communication. Therefore, they continue to believe that non-native speakers are responsible for successful communication with native speakers. Moreover, Polish teachers of English hold overwhelmingly negative views of Polish-accented English. This is in line with Szymańska-Tworek's (2016), Szymańska-Tworek and Sycz-Opoń's (2020), and Paciorkowski's (2022) results. Such animosity is even more striking considering that only 52.5% of respondents ($n = 42$) claim not to have a Polish accent. Nevertheless, acts of self-discrimination among NNS teachers are well-attested in literature, e.g., Reves and Medgyes (1994), Árvai and Medgyes (2000), Bernat (2008), Llorca (2009).

7. Conclusions and suggestions for further research

The present study's focus was to bridge an existing gap in the knowledge concerning attitudes to ELF among teachers of English in Poland as they have been neglected, with only a handful of studies conducted on Polish students of English to date. Three research questions were asked to guide the research process, and they were answered successfully. Polish teachers have a basic understanding of ELF and continue to be confused by the concept. They appear to recognise it as a valuable and necessary concept yet, at the same time, fail to see its pedagogical merit. Additionally, they maintain negative attitudes towards Polish-accented speech whilst at the same time mostly seeing no issues with NS models of pronunciation.

Based on the results of this and past studies, we can notice that students and later teachers do not receive enough information concerning current debates and developments in the field of ELT as they continue holding onto old-fashioned attitudes and beliefs. This situation needs to be changed as, following Seidlhoffer from over two decades ago, ELF is "the most extensive contemporary use of English worldwide" (2001: 133). Therefore, teacher training programmes should include a Global Englishes component that could raise future teachers' awareness of current critical issues within the field, e.g., ELF, GELT (Rose and Galloway 2019) or native speakerism (Holliday 2006). Such pedagogical intervention could help teachers become more accepting of themselves and others in today's multilingual reality as it appears that teachers are likely to question their long-held beliefs upon questioning and reflection (Paciorkowski 2022).

Finally, it must also be borne in mind that the present study was not free of shortcomings. Firstly, the sample size of 80 teachers is not enough to confidently generalise the results; therefore, a larger research project could help us see more patterns. Moreover, very little qualitative data can be obtained from such surveys; thus, proper qualitative research should be conducted to shed more light on the results.

References

- Árva, Valeria, Péter Medgyes (2000) “Native and Non-Native Teachers in the Classroom.” [In:] *System*. Volume 28/3; 355–372.
- Baker, Colin (1992) *Attitudes and Language*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bayyurt, Yasemin (2006) “Non-Native English Language Teachers’ Perspective on Culture in English as a Foreign Language Classrooms.” [In:] Sue Brindley (ed.) *Teacher Development*. Volume 10/2; 233–247.
- Bernat, Eva (2008) “Towards a Pedagogy of Empowerment: The Case of ‘Impostor Syndrome’ Among Pre Service Non-Native Speaker Teachers in TESOL.” [In:] Judith Kennedy, Ema Ushioda (eds.) *English Language Teacher Education and Development Journal*. Volume 11; 1–8.
- Cogo, Alessia (2010) “Strategic Use and Perceptions of English as a Lingua Franca” [In:] Katarzyna Dziubalska-Kolaczyk (ed.) *Poznań Studies in Contemporary Linguistics*. Volume 46/3; 295–312.
- Cogo, Alessia, Juliane House (2018) “The Pragmatics of ELF.” [In:] Jennifer Jenkins, Will Baker, Martin Dewey (eds.) *The Routledge Handbook of English as a Lingua Franca*. Oxon, New York: Routledge.
- Crystal, David (2003) *English as a Global Language*. New York: Cambridge University Press.
- Deterding, David (2013) *Misunderstandings in English as a Lingua Franca: An Analysis of ELF Interactions in South-East Asia*. Berlin: De Gruyter.
- Dörnyei, Zoltán, Tatsuya Taguchi (2010) *Questionnaires in Second Language Research: Construction, Administration, and Processing*. Oxon, New York: Routledge.
- Dziubalska-Kolaczyk, Katarzyna, Joanna Przedlacka (eds.) (2008) *English Pronunciation Models: A Changing Scene*. Berlin: Verlag Peter Lang.
- Friedrich, Patricia (2012) “ELF, Intercultural Communication and the Strategic Aspect of Communicative Competence.” [In:] Aya Matsuda (ed.) *Principles and Practices of Teaching English as an International Language*. Bristol: Multilingual Matters; 44–54.
- Graddol, David (2010) *English Next*. London: British Council.
- Hernández-Campoy, Juan M. (2003) “Investigating Language Attitudes: Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance.” [In:] *Language in Society*. Cambridge: Cambridge University Press. Volume 34/3; 467–470.
- Holliday, Adrian (2006) “Native Speakerism.” [In:] Alessia Cogo (ed.) *ELT Journal*. Volume 60/4; 385–387.
- Jenkins, Jennifer (2007) *English as a Lingua Franca: Attitude and Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Jenkins, Jennifer (2009) “English as a Lingua Franca: Interpretations and Attitudes.” [In:] Kingsley Bolton, Daniel R. Davis (eds.) *World Englishes*. Volume 28/2; 200–207.
- Kachru, Braj (1985) “Standards, Codification and Sociolinguistic Realism: The English Language in the Outer Circle.” [In:] Randolph Quirk, Henry Widdowson (eds.) *English in the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiczkowiak, Marek (2018) *Native Speakerism in English Language Teaching: Voices from Poland*. York: University of York.
- Kiczkowiak, Marek (2020) “Seven Principles for Writing Materials for English as a Lingua Franca.” [In:] Alessia Cogo (ed.) *ELT Journal*. Volume 74/1; 1–9.
- Llurda, Enric (2010) “Attitudes Towards English as an International Language: The Pervasiveness of Native Models Among L2 Users and Teachers.” [In:] Farzad Sharifian (ed.) *English as an International Language*. Bristol: Multilingual Matters; 119–134.
- Long, Michael, H. (1983) “Native Speaker/Non-Native Speaker Conversation and the Negotiation of Comprehensible Input.” [In:] *Applied Linguistics*. Volume 4/2. Oxford: Oxford University Press.; 126–141.

- Matsuda, Aya (2003) "The Ownership of English in Japanese Secondary Schools." [In:] Kingsley Bolton, Daniel R. Davis (eds.) *World Englishes*. Volume 22/4; 483–496.
- Mauranen, Anna (2012) *Exploring ELF: Academic English Shaped by Non-native Speakers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mystkowska-Wiertelak, Anna, Jakub Bielak (2014) "Polish Students' Perceptions of English as an International Language." [In:] Andrzej Łyda, Konrad Szcześniak (eds.) *Awareness in Action: The Role of Consciousness in Language Acquisition*. Cham: Springer International Publishing; 253–268.
- Nizęgorodcew, Anna (2014) "English as a Lingua Franca in the Eyes of Polish Students." [In:] Andrzej Łyda, Konrad Szcześniak (eds.) *Awareness in Action: The Role of Consciousness in Language Acquisition*. Cham: Springer International Publishing; 253–268.
- O'Regan, John, P. (2014) "English as a Lingua Franca: An Immanent Critique." [In:] *Applied Linguistics*. Volume 35/5. Oxford: Oxford University Press; 533–552.
- Paciorkowski, Tomasz (2022) *Native Speakerism: Discriminatory Employment Practices in Polish Language Schools*. Berlin: Verlag Peter Lang.
- Peckham, Donald, Karolina Kalocsai, Emőke Kovács, Tamah Sherman (2012) "English and Multilingualism, or English Only in a Multilingual Europe?" [In:] Patric Studer, Iwar Werlen (eds.) *Linguistic Diversity in Europe: Current Trends and Discourses*. Berlin: De Gruyter; 179–202.
- Reves, Thea, Medgyes, Péter (1994) "The Non-Native English Speaking EFL/ESL Teacher's Self-Image: An International Survey." [In:] *System*. Volume 22/3; 353–367.
- Rose, Heath, Nicola Galloway (2019) *Global Englishes for English Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seidlhofer, Barbara (2001) "Closing A Conceptual Gap: The Case For A Description Of English As A Lingua Franca." [In:] Janina Brutt-Griffler (ed.) *International Journal of Applied Linguistics*. Volume 11/2; 133–158.
- Seidlhofer, Barbara (2004) "Research Perspectives on Teaching English as a Lingua Franca" [In:] Mary McGroarty (ed.) *Annual Review of Applied Linguistics*. Vol. 24; 209–239.
- Seidlhofer, Barbara (2009) *Understanding English as a Lingua Franca*. Oxford: Oxford University Press.
- Seidlhofer, Barbara (2020) "English as a Lingua Franca in the European Context." [In:] Andy Kirkpatrick (ed.) *The Routledge Handbook of World Englishes*. Oxon, New York: Routledge; 389–407.
- Sifakis, Nicos (2009) "Challenges in Teaching ELF in the Periphery: The Greek Context." [In:] Keith Morrow (ed.) *ELT Journal*. Volume 63/3; 230–237.
- Sifakis, Nicos (2004) "Teaching EIL—Teaching International or Intercultural English? What Teachers Should Know." [In:] *System*. Volume 32/2; 237–250.
- Sifakis, Nicos, Areti-Maria Sougari (2005) "Pronunciation Issues and EIL Pedagogy in the Periphery: A Survey of Greek State School Teachers' Beliefs." [In:] Suresh Canagarajah (ed.) *TESOL Quarterly*. Volume 39/3; 467–488.
- Studer, Patric, Iwar Werlen (eds.) (2012) *Linguistic Diversity in Europe: Current Trends and Discourses*. Berlin: De Gruyter.
- Swan, Michael (2012) "ELF and EFL: Are They Really Different?" [In:] Martin Dewey (ed.) *Journal of English as a Lingua Franca*. Volume 1/2; 379–389.
- Szymańska-Tworek, Aleksandra (2016) *English as a Lingua Franca: Attitudes of Pre-Service Teachers*. Katowice: University of Silesia.
- Szymańska-Tworek, Aleksandra, Joanna Sycz-Opoń (2020) "English as a Lingua Franca: Attitudes of Polish Interpreting Students" [In:] Danuta Stanulewicz (ed.) *Beyond Philology An International Journal of Linguistics, Literary Studies and English Language Teaching*. Volume 17/1; 35–71.

- Timmis, Ivor (2002) “Native-Speaker Norms and International English: A Classroom View.” [In:] *ELT Journal*. Volume 56/3; 240–249.
- Tsou, Wenli, Chen, Fay (2014) “EFL and ELF College Students’ Perceptions Toward Englishes.” [In:] Martin Dewey (ed.) *Journal of English as a Lingua Franca*. Volume 3/2; 363–386.
- Wach, Aleksandra (2011) “Native-speaker and English as a Lingua Franca Pronunciation Norms: English Majors’ Views.” [In:] Mirosław Pawlak (ed.) *Studies in Second Language Learning and Teaching*. Volume 1/2; 247–266.
- Young, Tony J., Steve Walsh (2010) “Which English? Whose English? An Investigation of ‘Non-Native’ Teachers’ Beliefs About Target Varieties.” [In:] *Language, Culture and Curriculum*. Volume 23/2; 123–137.

PAWEŁ PAWIŃSKI

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny,
Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej

„Tak działa nauka”. Retoryczne aspekty naukowego marketingu

“This Is How Science Works”: Rhetorical Aspects of Scientific Marketing

Abstract:

The article is an attempt to analyse the rhetorical ways of constructing the scientific qualities of three publications in the field of marketing communication: *Scientific Advertising* from 1923 (author: Claude C. Hopkins), *22 Immutable Laws of Marketing* from 1994 (authors: Al Ries and Jack Trout), and *How Brands Grow* from 2010 (author: Byron Sharp). Scientific qualities of the general approach and specific findings are built primarily on the basis of the concept of marketing laws: exact, universal and unchanging principles/patterns (as reconstructed in the chapter *What are the laws of marketing?*), derived from a wide range of data and appropriate methodological procedures (*What should marketing be based on?*), ensuring business effectiveness for market entities (*What are the effects of relying on the laws of marketing?*). Authors define their perspective in opposition to the lack of empirical grounding of marketing principles and false premises they are derived from (*What shouldn't marketing be?*). The approaches presenting marketing as a science are thus opposed to the alternative approaches, which are describing marketing (and in particular: advertising and the process of its creation) as an *art*.

Keywords: scientific rhetoric, marketing science, marketing art, marketing communication, advertising, laws of marketing, image of marketing

W domenie marketingu rywalizują ze sobą różne sposoby mówienia/pisania o praktyce i narzędziach. Różnie też opisuje się powody i cele działań marketingowych. Można wręcz powiedzieć, że ci, którzy zajmują się akademicko i/lub pozaakademicko tą domeną, wciąż nie mogą (albo nie chcą) osiągnąć fundamentalnego porozumienia *czym jest marketing* oraz *czym powinien być*.

Mimo braku paradygmatycznej zgodności, z korpusu publikacji o marketingu możliwe jest wydestylowanie pewnych ogólnych, ugruntowanych kierunków narracyjnych. Jeden z nich przedstawia marketing jako *sztukę*. Orędownikiem tej wizji był np. William (Bill) Bernbach, współzałożyciel agencji DDB, jedna z najbardziej znanych postaci branży reklamowej oraz autor słów „Kreatywny człowiek z wglądem w ludzką naturę, z artyzmem dotykający i ruszający ludzi, odniesie sukces. Bez tego poniesie porażkę” (Bernbach 1982).

Jego perspektywa nie była jednak wyłącznie pieśnią pochwalną na rzecz marketingowego sztucznego. Stanowisko Bernbacha stanowiło także wyraz niezgody na technicyzację oraz ścisłość refleksji na temat reklamy. W 1947 roku, w liście do swoich ówczesnych przełożonych z agencji Grey Advertising, pisał: „W reklamie jest wielu wielkich techników. (...) Mogą podać ci fakt za faktem. To są naukowcy od reklamy. Ale jest jeden problem. Reklama w swojej istocie to perswazja, a perswazja okazuje się nie być nauką, ale sztuką” (Bernbach 1947).

Przedmiotem zainteresowania niniejszego artykułu jest orientacja, względem której Bernbach staje w wyraźnej opozycji – ukazująca marketing jako *naukę*. Jest to charakterystyczny sposób mówienia/pisania o marketingu przejawiający się między innymi w akcentowaniu jego praw i zasad, które mają (i powinny mieć) swoje ugruntowanie w empirii oraz przełożenie na praktykę.

Przeprowadzony projekt badawczy inspirowany był przede wszystkim książką Paula Feldwicka *The Anatomy of Humbug. How to Think Differently About Advertising*, która rekonstruuje sześć różnych stanowisk na temat tego, co sprawia, że reklama może okazać się skuteczna. Jak jednak zapowiada Feldwick: „To nie jest książka o tym, «jak działa reklama». (...) To książka o tym, «jak ludzie *myślą* (...), że reklama działa»: o różnych teoriach i modelach, a czasem nawet o metaforach, które my, jako praktycy, przyswajamy, kiedy próbujemy myśleć o reklamie” (Feldwick 2015: 20–21). W tym sensie teza, że marketing jest/powinien być *nauką*, nie jest *faktem*, ale kolektywnym wyobrażeniem, które jest komunikacyjnie uświadczone i ugruntowywane – efektem użycia określonych komunikacyjnych (i *retorycznych*) taktyk, które mają na celu wywołanie naukowego wydźwięku/wizerunku całej publikacji, niezależnie od faktycznej (*merytorycznej*) poprawności/prawdziwości forsowanych ustaleń i twierdzeń.

Ogólną ramą teoretyczną, w której można osadzić artykuł, są zarówno nurty badawcze skupiające się na społecznych i komunikacyjnych kontekstach tworzenia wiedzy (czyli tzw. nieklasyczna socjologia wiedzy, w obrębie której przeglądu konkretnych stanowisk dokonał m.in. Sojak 1996), jak i te, które skupiają się na rekonstrukcji – ogólnych i konkretnych – retorycznych/perswazyjnych mechanizmów tworzenia narracji (przykładem pracy teoretycznie i empirycznie zgodnej tym nurtem jest Wasilewski 2012).

Celem pracy jest analiza sposobów konstruowania *naukowości* w trzech książkach:

1. Claude Hopkins, *Scientific Advertising* z 1923 r. W przedmowie wydawcy do polskiego tłumaczenia (z 2011 roku) czytamy: „Reklama rządzi się swoimi prawami, a prawa te zebrał, opisał i wytłumaczył najprościej jak się da Claude Hopkins” (Hopkins [1923] 2011: 5). W polskim wydaniu tytuł *Scientific Advertising* nie został przetłumaczony, natomiast okładka przednia eksponuje dodatkowe informacje: „Naukowa reklama. 21 legendarnych zasad pisania tekstów reklamowych”. Owe 21 zasad w założeniu ma korespondować z 21 rozdziałami książki. Z tylnej okładki dowiadujemy się natomiast, że Hopkins nazywany był „Arystotelesem reklamy”.

2. Al Ries, Jack Trout, *The 22 Immutable Laws of Marketing* (podtytuł: *Violate them at your own risk!*) z 1994 r. Książka została wydana w Polsce dwa lata po amerykańskiej premierze, w roku 1996, pod tytułem *22 niezmiennie prawa marketingu* (podtytuł: *Naruszasz je na własne ryzyko!*). Warto przy okazji zwrócić uwagę na to, że rzeczonych praw jest o jedno więcej, niż zasad Hopkinsa z ponad siedmiu dekad wcześniej. Autorzy, Ries i Trout, pracujący wcześniej w dziale reklamy General Electric oraz we własnej agencji reklamowej, odpowiadali również m.in. za *Pozycjonowanie: Walka o Twój umysł* (amerykański oryginał został opublikowany w 1980 roku).
3. Byron Sharp, *How Brands Grow* (podtytuł: *What marketers don't know*) z 2010 roku. Książka została przetłumaczona na polski w 2020 r.. Autor, profesor Sharp, jest dyrektorem australijskiego Ehrenberg-Bass Institute for Marketing Science, współtworzył również m.in. *Marketing: theory, evidence, practice* (Sharp 2017) oraz – wraz z Jenni Romaniuk – drugą część *How Brands Grow* (Sharp, Romaniuk 2016). Prowadzi także bloga *Marketing Science*.

Mimo dużego stopnia arbitralności w doborze tych publikacji, można mimo wszystko wskazać trzy kryteria, które ukazują ogólne założenia stojące za selekcją materiału do analizy. Wyjściowym kryterium było bezpośrednio odnoszenie się do hasła *marketing*. Rozpatrując przytoczone wyżej pozycje: Ries i Trout robią to już w samym tytule, Sharp w podtytule wywołuje *marketerów*, czyli osoby profesjonalnie zajmujące się marketingiem, natomiast Hopkins robi to m.in. w pierwszym rozdziale we fragmencie „reklama i marketing stają się naukami ścisłymi” (Hopkins [1923] 2011: 7). Pozwoliło to abstrahować od arbitralnej definicji marketingu oraz skupić się na tym, jak marketing jest rozumiany przez samych autorów. Drugim, istotnym – choć nie aż tak ostrym – kryterium doboru jest „kultowy” status tych książek. Trzecim – znaczne oddalenie dat ich publikacji: 1923, 1994, 2010.

Sposoby konstruowania *naukowości* zostały wydestylowane na podstawie początkowych oraz końcowych fragmentów książek. To właśnie w obrębie takiej „klamry” autorzy tworzyli ogólny – i najbardziej istotny z retorycznego punktu widzenia – wydźwięk swoich publikacji, osadzając je w polu zobiektywizowanej nauki, ale jednocześnie robią to w perswazyjny („marketingowy”) sposób: przekonujący i zachęcający czytelnika do forsowanej wizji. W *Scientific Advertising* był to rozdział pierwszy (*Jak się ustala prawa reklamy*) oraz ostatni (*Dobry biznes*), w *22 niezmiennych prawach marketingu* – *Wprowadzenie* oraz końcowe *Ostrzeżenie*, a w *How Brands Grow* – *Dedykacja*, *Lista praw* (umieszczona zaraz po spisie treści), *Przedmowa*, pierwszy rozdział (*Marketing oparty na dowodach*) oraz ostatni (*Słowo końcowe*).

Prezentacja efektów analizy została podzielona na cztery części (*Czym nie powinien być marketing?*, *Na czym powinien bazować marketing?*, *Czym są prawa marketingu?* oraz *Jakie są skutki oparcia się na prawach marketingu?*), w ramach których będą rozpatrywane taktyki stosowane w każdej z trzech publikacji.

Czym nie powinien być marketing?

Zarówno Hopkins, Ries i Trout oraz Sharp klarownie formułują swoje stanowisko w sprawie tego, czym nie powinien być marketing. Swoje propozycje definiują stając w opozycji do *nie-nauki* – w szczególności do braku empirycznego ugruntowania marketingowych zasad oraz, w konsekwencji, opierania się

na fałszywych przesłankach przy ich wyprowadzaniu. Odnoszą się też do różnych powodów takiego nieuzasadnionego „teoretyzowania”.

W *Scientific Advertising* czytamy: „Książka ta nie traktuje (...) o teoriach i opiniach, tylko o ustalonych zasadach i faktach” (Hopkins [1923] 2011: 7), w których „Nie ma (...) miejsca dla sofistyki czy teorii ani żadnych innych błędnych ogników” (tamże: 12). Dla Hopkinsa bazowanie na „teoriach” – traktowanych na równi z niepotwierdzonymi „opiniami” bądź „sofistyką” – to sytuacja w której „ślepiec prowadzi ślepca” (tamże). Według autora odpowiednio wyegzekwowana reklama przestaje być już jednak działaniem obarczonym niewiedzą i niepewnością: „Reklama, która niegdyś była hazardem, stała się (...), pod kompetentnym kierownictwem, jednym z najbezpieczniejszych przedsięwzięć biznesowych” (tamże: 7). W dobitny sposób przedstawia to pisząc: „Nie ma tu miejsca na zgadywanki” (tamże: 9). Hopkins jednocześnie wystawia radykalnie negatywną ocenę współczesnym mu sposobom operowania reklamą, które nie są zgodne z jego wizją: „Widzimy marnotrawstwo przestrzeni, frywolność, spryt i zarozumiałość, zabawę. Kosztowne strony wypełnia się paplaniną, która – jeśli tak zachowywałby się sprzedawca, podawałaby w wątpliwość jego stan umysłowy” (tamże: 122). Dostrzega w nich bezrefleksyjność i nieracjonalność: „bierze ją (reklamę – P.P.) niby jakąś emulsję, którą inni zaaprobowali. Jeśli biznes się rozwija, emulsja jest ceniona. Jeśli nie, winą za porażkę obarcza się zły los” (tamże: 123). Dla Hopkinsa jest to kwintesencja nie-naukowego postępowania.

Korporacje, opisywane przez autora *Scientific Advertising* jako jeden z powodów, dzięki którym wiedza marketingowa mogła się tak rozwinąć, w 22 niezmiennych prawach marketingu są z kolei traktowane jako popełniające karygodne błędy przy niekompetentnym wdrażaniu swoich marketingowych programów. Mimo „błyskotliwości i przeznaczonych na nie środków” oraz „najlepszych i najinteligentniejszych ludzi” były one „oparte na wadliwych przesłankach”, doprowadzając do sytuacji, w której „zmarnowano miliardy dolarów” (Ries, Trout [1993] 1996: 7). W ocenie Riesa i Trouta jest to spowodowane tym, że „niemal nikt nie zgadza się z tym, że istnieją jakiegokolwiek prawa marketingu – a już na pewno nie takie, które byłyby niezienne” (tamże: 8). Brak wiedzy o tym, jak działa marketing, jest ukazany jako konsekwencja nieuprawnionych założeń dotyczących samego marketingu i tego, czy da się go opisać za pomocą niezmiennych praw.

Choć podtytuł książki *How Brands Grow*, czyli *What marketers don't know*, może być rozumiany jako odnoszący się jedynie do ignorancji marketerów, o czym może też świadczyć fragment z *Rozdziału I*: „Przedstawione (...) spostrzeżenia świadczą o nieznaności istotnych praw nauki dotyczących zachowań kupujących i wskaźników marketingowych” (Sharp [2010] 2020: 5¹), tak – oprócz samej niewiedzy profesjonalistów – Sharp wywołuje też fałszywe założenia, na których bazują. Według autora świadomość faktów i wyprowadzanych z nich generalizacji jest w stanie obalić powszechnie podzielane przez profesjonalistów błędne przekonania. W *Przedmowie* w następujący sposób opisuje modelowych odbiorców jego książki: „marketerów, którzy chcą się nauczyć nowych rzeczy, opartych na tradycyjnej nauce i odrzucić przesady (a także bezpodstawne spekulacje), które dzisiaj uchodzą za teorie marketingowe” (tamże: XII). Dla Sharpa konwencjonalne, nieadekwatne i nieugruntowane w danych teorii marketerów mają jednocześnie swoje silne i niebezpieczne praktyczne konsekwencje: „Czytasz książkę o faktach ze świata rzeczywistego i zależnościach podobnych do praw, które podważają fundamentalne zasady współczesnej teorii marketingu — powszechnie przyjęte przekonania, które

1 Polskie tłumaczenie cytatów z *How Brands Grow* zostało zaczerpnięte z polskiej wersji językowej, natomiast numer strony dotyczy oryginalnego (angielskiego) wydania książkowego.

wpływają nie tylko na *decyzje* menedżerów marketingu, ale także na to, *jak* marketerzy postrzegają świat” (tamże: 13). Przyrównuje marketingowych profesjonalistów do tych, którzy (od czasów starożytnej Grecji) przez 2500 lat praktykowali – szkodzące pacjentom – procedury upuszczania krwi, nie sprawdzając w sposób systematyczny, do czego naprawdę prowadzi (tamże: 7–8).

Na czym powinien bazować marketing?

W optyce autorów lekarstwem na zdiagnozowane mankamenty refleksji i praktyki marketingowej staje się naukowa podbudowa. Akcentują oni przede wszystkim szeroki zakres danych, na którym bazowali, wyprowadzając marketingowe prawa, a także zastosowane procedury metodologiczne – nawet jeśli zostały opisane w sposób ogólny/abstrakcyjny.

Według Hopkinsa kumulacja wiedzy i jej obieg pozwalają wyjść z impasu, w którym „każdy pracownik był prawem sam dla siebie” (Hopkins [1923] 2011: 11), a reklama „była hazardem, spekulacją z gatunku tych najbardziej lekkomyślnych” (tamże: 11). Same zasady marketingu można bowiem sformułować dopiero wtedy, kiedy „jedna z metod niezmiennie okazuje się najlepsza” (tamże: 9). Dochodzenie do odpowiednich metod i zasad odbywa się dzięki doświadczonym agencjom reklamowym, które „podczas setek prowadzonych przez siebie kampanii przetestowały i porównały tysiące planów i idei” (tamże: 8), a „wysocze utalentowani ludzie” (tamże) – ponieważ „jedynie osoby zdolne i doświadczone mogą spełnić wymagania stawiane przez ogólnokrajową reklamę” (tamże) – uczą się od siebie, studiując efekty swoich eksperymentów. Podobnie „ich klientami są zazwyczaj dominujące koncerny, więc mogą one obserwować skutki stosowania niezliczonych metod i strategii” (tamże: 8) – dzięki czemu „używają w pełni swojej niesamowitej siły” (tamże: 123).

Ries i Trout, kiedy mówią o skali badań, wskazują na czas trwania analiz: „Od ponad 25 lat badaliśmy, co w marketingu jest skuteczne, a co nie. Odkryliśmy, że to, co jest skuteczne, niemal zawsze jest związane z jakąś siłą działającą na rynku” (Ries, Trout [1993] 1996: 9). W przeciwieństwie do Hopkinsa, który powołuje się na współpracę różnych podmiotów, autorzy *22 niezmiennych praw marketingu* sami zdają się wyprowadzać określone wnioski: „W naszych książkach, artykułach, wystąpieniach i nagraniach wideo dość szczegółowo analizowaliśmy zasady marketingu” (tamże).

Byron Sharp, autor *How Brands Grow*, skalę danych ukazuje powołując się nie tylko na „Dziesiątki lat badań dotyczących tego, jak konsumenci kupują i jak marki konkurują ze sobą” (Sharp [2010] 2020: XIII), ale również na charakter zbioru danych – triangulację (czyli ich pochodzenie z różnych źródeł): „Staralem się pokazać rozległość generalizacji, celowo wykorzystując odległe przykłady” (tamże: XV). Z jego perspektywy umożliwia to uprawnioną naukową generalizację (jednocześnie dystansując się od konkretnych projektów z zakresu badań rynku, które na taką generalizację nie były nastawione), a w konsekwencji przewidywania – „Prawa te mają zastosowanie w różnych krajach od dziesiątek lat, dlatego też mogą dostarczyć przydatnych prognoz” (tamże). Taką generalizacją jest w jego perspektywie model NBD-Dirichlet, opracowany przez Geralda Goodhardta, Andrew Ehrenberga i Chrisa Chatfielda (1984), który opisuje różne parametry decyzji konsumenckich (takie jak np. częstotliwość zakupu w danej kategorii rynkowej lub zakres preferowanych marek): „Dirichlet jest używany już od 25 lat, co oznacza, że przetrwał 25 lat testów. To jedno z największych osiągnięć nauk marketingowych” (tamże: 215). „Przetrwanie” modelu, który sprawdził się na wielu rynkach, ma świadczyć o jego naukowej mocy.

Czym są prawa marketingu?

Zorganizowanie narracji wokół pojęcia *praw marketingu* jest główną taktyką budującą naukowość w analizowanych publikacjach. Jednocześnie, podobnie jak w przypadku taktyk zrekonstruowanych w pozostałych rozdziałach, jest ona realizowana w zbliżony sposób w każdej z trzech pozycji – każdorazowo wspierana jest ustanowieniem analogii pomiędzy prawami marketingu oraz prawami będącymi fundamentem w naukach ścisłych. Ta wizja forsowana jest nawet jeśli – na co zwracają uwagę autorzy – w wiedzy o marketingu możemy zaobserwować pewne braki, a w samych marketingowych prawach – wyjątki.

Dla Hopkinsa marketing powinien (i może) być przedsięwzięciem ścisłym: „Nadszedł czas, kiedy reklama w niektórych rękach uzyskała status nauki. Opiera się na stałych zasadach i jest w miarę ścisła. Przeanalizowano przyczyny i skutki, aż zostały dobrze zrozumiane” (Hopkins [1923] 2011: 7). „Każde stwierdzenie jest wyważone” (tamże), a wywołane przez niego zasady – jako że obowiązują „zawsze i wszędzie” (Hopkins [1923] 2011: 10) oraz zaliczają się do „jedynie uznanych i ustalonych technik” (tamże) – mogą być szeroko aplikowalne: „Niemał każda pojawiająca się w biznesie kwestia dotycząca sprzedaży znajduje precyzyjną odpowiedź potwierdzoną wieloma doświadczeniami” (Hopkins [1923] 2011: 8). Zaprezentowane przez Hopkinsa prawa marketingu opisywane są jako zgodne z postulatem ścisłości: są uniwersalne, stałe, podstawowe, precyzyjne i oparte na przyczynowo-skutkowej logice. Wiąże się to z deterministyczną wizją konsumenckich decyzji (co swoją drogą można potraktować jako pochodną jego protestanckiego wychowania), a co za tym idzie – możliwością ich przewidywania.

Hopkins ustanawia analogię między marketingiem a innymi dziedzinami, w których zasady są niezmiennie: „Tak jak we wszystkich dziedzinach sztuki, nauki i mechaniki, w reklamie także istnieje technika. I jest ona, tak samo jak w innych dziedzinach, zasadą główną i podstawową” (Hopkins [1923] 2011: 10-11). Przyrównuje prawa reklamy do praw z zakresu nauk podstawowych: „Sukces jest rzadkością, ogromny sukces jest niemożliwy, jeśli nie działamy według prawa tak niezmiennych jak prawo grawitacji” (Hopkins [1923] 2011: 12). Jest przekonany, że „Żaden mądry twórca reklam nigdy nie odstąpi od takich niezmiennych praw” (Hopkins [1923] 2011: 10).

Perspektywa Hopkinsa nie jest jednak totalna – dotycząca wszystkich marketingowych kwestii. Widać to m.in. w fragmencie, w którym pisze o „w miarę ściślejszej” reklamie. Zdaje on sobie sprawę z tego, że nie o wszystkim w marketingu można mówić ze stuprocentową pewnością. Dlatego sugeruje, że „Jeśli wejdziemy w sferę jakichkolwiek niepewności, starannie to zaznaczymy” (Hopkins [1923] 2011: 7). Nie wszystko też da się przewidzieć, dlatego wyróżnia tematy, do których według niego nie da się przyporządkować naukowych zasad: „Obecnie jedyna niepewność dotyczyć może ludzi i produktów, nie metod. (...) Nie możemy powiedzieć, że dany produkt będzie popularny, wiemy tylko, jak sprzedać go w najbardziej skuteczny sposób” (Hopkins [1923] 2011: 11-12).

W perspektywie Riesa i Trouta, jak wskazuje sama nazwa ich książki, prawa marketingu są niezmiennie. Są też prawami fundamentalnymi – skoro „Fundamentalne prawa marketingu to te, które opisano w tej książce” (Ries, Trout [1993] 1996: 8). Traktowane są jak prawda objawiona, nawet jeśli mówią o tym, co „wydaje się tak oczywiste” – autorzy przynoszą je na „kamiennych tablicach z góry Synaj” (Ries, Trout [1993] 1996: 8).

Prawa marketingu zostają przez autorów odniesione do praw natury – jak w „Istnieją prawa natury; dlaczego więc nie miałyby być praw marketingu?” (tamże). Należy je znać, aby działać, tak jak

dobrzy architekci: „Można zbudować architektoniczne cudo na wydmie, ale pierwszy huragan je zniszczy. Wynika z tego, że można zbudować błyskotliwy program marketingowy, a jedno z niezmiennych praw może spowodować, że obróci się wniwecz, jeśli nie będziemy ich znać” (Ries, Trout [1993] 1996: 8). W sugestywny sposób akcentują podstawowy/fundamentalny charakter tych praw.

Co ciekawe, już przy referowaniu pierwszego prawa (prawa pierwszeństwa – „Lepiej być pierwszym niż lepszym”) Ries i Trout powołują się na wyjątki: „Nie zawsze jednak to, co pierwsze, osiągnie powodzenie” (Ries, Trout [1993] 1996: 14). Jednocześnie pokazują, że złamanie jednego prawa nie dyskwalifikuje marki – „na szczęście istnieją też inne prawa” (tamże: 18²). Okazuje się, że nie są aż tak fundamentalne, jak wcześniej zdawali się sugerować – niemniej, „Jeśli czytelnik je naruszy, zrobi to na własne ryzyko” (Ries, Trout [1993] 1996: 9).

Książka Byrona Sharpa rozpoczyna się nie od *Przedmowy*, ale od listy jedenastu praw (Sharp [2010] 2020: VII). W różnych fragmentach książki Sharp odnosi się do istotności odkrywania praw w ramach praktyki naukowej: „Odkrywanie powtarzalnych wzorców, które można uogólnić, jest fundamentalnym zadaniem nauki. Skoro wiemy, że prawa naukowe działają w szerokim zakresie warunków, możemy je wykorzystać do prognozowania. Poznając wiele czynników, które nie wpływają na te prawa, oraz być może kilka, które mają wpływ, uzyskujemy głęboki wgląd w to, dlaczego rzeczy są takie, jakie są, i jak to wszystko funkcjonuje. Tak działa nauka” (Sharp [2010] 2020: 14). Autor sugeruje (Sharp [2010] 2020: 215), że wiele z opisanych w *How Brands Grow* wzorców może być opisanych za pomocą (wyłącznie) modelu NBD-Dirichlet („Wzorce te są tak wyraźne, że pojedynczy model matematyczny jest w stanie przewidzieć wiele praw zawartych w tej książce”), co może być potraktowane jako kolejny sposób wzmacniania naukowości/ścisłości referowanych ustaleń.

Sharp stosuje podobną analogię jak Ries i Trout: zestawia marketing z architekturą. W obu domenach profesjonalści są kreatywni, ale – „architekci używają ich kreatywności w obrębie ramy praw fizycznych” (Ries, Trout [1993] 1996: XI). Marketerzy natomiast albo uznają, że w marketingu nie ma praw i/lub spierają się o rzeczy, które „każdy marketer powinien wiedzieć, a nie sprzeczać się o nie” (Ries, Trout [1993] 1996: XI). Brak oparcia na naukowych badaniach powoduje w swojej konsekwencji postawę „wszystko ujdzie” lub zdziwienie, że wdrożona kampania zadziałała.

Choć początek książki zapowiada, że *How Brands Grow* będzie o „prawach”, to jednak Sharpowi konkretniej chodzi o „naukowe prawidłowości podobne do praw” (w wersji oryginalnej – „law-like patterns”), czyli „empiryczne generalizacje” dotyczące marketingu. Zasygnalizowane w ten sposób „zmiękczenie” nie pojawia się jednak w każdym miejscu, kiedy kwestie wzorców są wywoływane – co pozwala jednocześnie mówić autorowi o prawach, jak i uniknąć ewentualnych zarzutów, że z faktycznymi prawami jednak nie mamy do czynienia. Innym sposobem osłabienia totalności wydźwięku *How Brands Grow* jest zwrócenie uwagi (już w pierwszym rozdziale) na potencjalne niebezpieczeństwa związane z bezkrytycznym przyjmowaniem zaproponowanych w książce generalizacji. Sharp wywołuje kwestię arogancji w dwóch miejscach: „Badania marketingowe są jednak tak młodą dziedziną, że byłoby arogancją zakładać, że wiemy wszystko, a nawet że mamy już jakieś podstawy” (Ries, Trout [1993] 1996: 7) i „Byłoby aroganckim myśleć, że w obecnej <najlepszej praktyce> marketingowej nie roi się od pomyłek i mylnych założeń” (Ries, Trout [1993] 1996: 8). W optyce autora na naukowe podejście składa się również sceptycyzm, krytyczne myślenie i pokora.

---

2 Fragment pochodzi z rozdziału 1., którego zawartość nie była systematycznie analizowana.

Jakie są skutki oparcia się na prawach marketingu?

264

Ostatnim kryterium porównawczym jest zagadnienie potencjalnych konsekwencji zastosowania się (i/lub prób zastosowania się) do przedstawionych przez autorów ustaleń. Co ciekawe, oprócz wątku praktyki biznesowej, wywołują one kwestie emocjonalne jeszcze klarowniej niż przy okazji innych taktyk. Przyswojenie naukowych ustaleń z *Scientific Advertising*, 22 *niezmiennych praw marketingu* lub *How Brands Grow*, oprócz konsekwencji poznawczych i praktycznych, ma bowiem wyzwolić określoną – choć zawsze silną – reakcję emocjonalną.

Według Hopkinsa – skoro „Udowodniono i ustalono właściwe metody działania” (Hopkins [1923] 2011: 7) – celem „naukowej reklamy” jest efektywność (osiągnięcie biznesowych celów) oraz wydajność (osiągnięcie ich jak najmniejszym kosztem): „Busola ścisłej wiedzy wyznacza najkrótszą, najbezpieczniejszą, najtańszą drogę do zamierzonego celu” (Hopkins [1923] 2011: 9). Oparcie się na wiedzy w rzeczywistości, w której „Ludzie i metody będą mierzni przy pomocy zysków, a przetrwają tylko osoby kompetentne” (Hopkins [1923] 2011: 124), daje poczucie bezpieczeństwa (*Scientific Advertising* opisywane jako „bezpieczny przewodnik dla reklamodawców” – Hopkins [1923] 2011: 7) oraz dumę („Kiedy czynnik hazardu zostanie wyeliminowany, nasza dziedzina biznesu stanie się lepsza i «czystsza». A my będziemy dumni, że osądzają nas za rzeczywiste zasługi” – Hopkins [1923] 2011: 124). Oprócz biznesowych konsekwencji, przyjęcie i stosowanie zasad *Scientific Advertising* okazuje się mieć również dawać emocjonalną (i indywidualną) nagrodę.

22 *niezmiennych praw marketingu* także reprezentują orientację efektywnościową – tematem książki są w końcu „podstawowe prawa rządzące sukcesem i niepowodzeniem na rynku” (Ries, Trout [1993] 1996: 9). Jednak, w przeciwieństwie do *Scientific Advertising*, wywoływane wątki emocjonalne nie przyjmują formy optymistycznej. Jest to związane z przewidywanym przez Riesa i Trouta problemem z szerszą asymilacją praw marketingu – gdyż „wiele z tych praw uraża miłość własną korporacji, jest wbrew obiegowym mądrościom i nagrodom” (Ries, Trout [1993] 1996: 169). Koniec książki przyjmuje formę *Ostrzeżenia*: „Jeżeli [Czytelnicy – P. P.] naruszą niezmiennych prawa, narażą się na niepowodzenie. Jeżeli zastosują je, narażą się na oczernianie, pominięcie w awansach, a nawet na ostracyzm” (Ries, Trout [1993] 1996).

Byron Sharp na końcu pierwszego rozdziału *How Brands Grow* pisze: „żywię nadzieję, że nowa wiedza przedstawiona w tej książce okaże się dla Ciebie ekscytująca. Wierzę też, że może zmienić sposób, w jaki postrzegasz marketing i się nim zajmujesz” (Sharp [2010] 2020: 15) Jakkolwiek wywołuje tu kwestię skutecznego działania, tak jednocześnie podkreśla wagę wiedzy, która to działanie poprzedza. Sam fakt potencjalnej zmiany przekonań wydaje się w perspektywie Sharpa równie istotny: „Ta książka podważa niektóre ogólnie przyjęte mądrości przy pomocy dowodów empirycznych (stąd marketing oparty na dowodach). Mam nadzieję, że ta «obalająca mity» wiedza okaże się tak samo wyzwalająca, jak przydatna”. Jednocześnie zapowiada, że zmiana postaw – na którą liczy Sharp – może nie przyjść czytelnikom z emocjonalną łatwością: „Wiele ustaleń przedstawionych w tej książce powoduje silną reakcję emocjonalną, ponieważ kolidują one z konwencjonalną wiedzą” (Sharp [2010] 2020: 15).

Zakończenie

Philip Kotler, jeden z najważniejszych autorów podręczników („biblii”) marketingu, regularnie aktualizuje poczynione ustalenia: książka *Marketing Management* miała dotychczas 14 wydań (Kotler, Keller 2011), w 2007 roku ukazał się *Marketing 3.0*, a w 2016 – *Marketing 4.0*. Mimo że jego publikacje stanowią – jak sam pisze – pogłębienie i poszerzenie poprzednich ustaleń, tak „dynamika rozwoju marketingu” (Kotler, Kartajaya, Setiawan 2016: XV) każe mu szukać nowości i opisywać to, co zmienne (co chociażby przejawia się w samych „numerowanych” tytułach jego książek).

Analizowane w artykule publikacje odnoszą się z kolei do tego, co niezmiennie i zgeneralizowane – praw marketingu. Z perspektywy autorów oparcie się na tych prawach pozwala marketerom myśleć i działać właściwie – jednocześnie nabrać pewności oraz zdystansować się względem błędnych założeń. Porównanie *Scientific Advertising*, *22 niezmiennych praw marketingu* oraz *How Brands Grow* ukazało, że autorzy budują naukowość swoich prac za pomocą podobnych taktyk – a same różnice dotyczą subtelności i/lub kwestii drugorzędnych. Tabela 1. podsumowuje kluczowe analityczne tropy, które zostały rozwinięte w głównej części artykułu.

Tabela 1. Najważniejsze taktyki budujące naukowy charakter analizowanych publikacji

taktyki budujące naukowy charakter publikacji		Claude Hopkins, <i>Scientific Advertising</i>	Al Ries, Jack Trout, <i>22 niezmiennie prawa marketingu</i>	Byron Sharp, <i>How Brands Grow</i>
Czym nie powinien być marketing?	<i>przedsięwzięciem bez empirycznego ugruntowania i/lub opartym na fałszywych przesłankach</i>	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji
Na czym powinien bazować marketing?	<i>na szerokim zakresie danych</i>	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji
	<i>na odpowiedniej metodologii</i>	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji
Czym są prawa marketingu?	<i>zasadami o ścisłym charakterze</i>	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji
Jakie są skutki oparcia się na prawach marketingu?	<i>efektywność biznesowa</i>	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji	taktyka stosowana w publikacji

Co warto przypomnieć, przedmiotem dociekań nie była faktyczna „prawdziwość” przedstawionych przez Hopkinsa, Riesa i Trouta oraz Sharpa ustaleń, ale sposób mówienia o nich jako o prawdziwych i naukowych. Innym badawczym przedsięwzięciem, które mogłoby zostać zrealizowane na podstawie *Scientific Advertising*, *22 niezmiennych praw marketingu* oraz *How Brands Grow*, byłaby (naukowa) weryfikacja, na ile twierdzenia tam zawarte są zbieżne, na ile dotyczą różnych wątków, a na ile – co wydaje się najciekawsze – wzajemnie się wykluczają. Odnalezienie twierdzeń, opisywanych jako *niezmiennie*

prawa, które jednocześnie wchodziłyby ze sobą w logiczny konflikt, mogłyby jeszcze dobitniej ukazać retoryczny aspekt naukowości oraz przy okazji zbudować lub wzmocnić sceptycyzm względem publikacji zorganizowanej/zorganizowanych wokół podobnych haseł (podobnie jak sceptycyzm względem publikacji z zakresu nauk społecznych próbował zbudować Andreski 1972). Zawsze jednak skrytykowany autorzy, w ramach ratunku, mogliby powołać się na tzw. prawo (!) Gibsona; „For every PhD there is an equal and opposite PhD” (Housel 2019).

Bibliografia

- Andreski, Stanislav Leonard (1972) *Social Sciences as Sorcery*. London: Andre Deutsch.
- Bernbach, Bill (1947) [cytat za:] <https://digiday.com/marketing/copyranter-advertising-not-science-never-will/> [data dostępu: 07.03.2021].
- Bernbach, Bill (1982) [cytat za:] <https://strategyonline.ca/1998/02/16/20769-19980216/> [data dostępu: 10.03.2021].
- Feldwick, Paul (2015) *The Anatomy of Humbug. How to Think Differently About Advertising*, Cornwall: Matador.
- Goodhardt, Gerald J., Andrew S. C. Ehrenberg, Chris Chatfield (1984) „The Dirichlet: A Comprehensive Model of Buying Behaviour”. [W:] *Journal of the Statistical Society. Series A*, 147, Part 5; 621–655.
- Hopkins, Claude C. ([1923] 2011) [Byron S. Maxim (ed.) *Scientific Advertising*. Tribd Publishing Co.] *Scientific Advertising. Naukowa reklama. 21 legendarnych zasad pisania tekstów reklamowych*. Tłum. pol. Małgorzata Zeleska. Gliwice: Wydawnictwo Złote Myśli.
- Housel, Morgan (2019) „*Universal Laws of the World*.” [Na:] <https://www.collaborativefund.com/blog/laws/> [data dostępu: 10.03.2021].
- Kotler, Philip, Hermawan Kartajaya, Iwan Setiawan (2007) *Marketing 3.0. From Products to Customers to the Human Spirit*. New York: John Wiley & Sons.
- Kotler, Philip, Hermawan Kartajaya, Iwan Setiawan (2016) *Marketing 4.0. Moving from Traditional to Digital*. New York: John Wiley & Sons.
- Kotler, Philip, Kevin Lane Keller, (2011) *Marketing Management 14th Edition*. Melbourne: Pearson Education.
- Ries, Al, Jack Trout ([1993] 1996) [*The 22 Immutable Laws of Marketing*.] *22 niezmiennie prawa marketingu*. Tłum. pol. Andrzej Ehrlich. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Sharp, Byron ([2010] 2020) [*How Brands Grow: What Marketers Don't Know*.] *How Brands Grow: czego nie wiedzą marketerzy*. Tłum. pol. Grupa Blix. Warszawa: Grupa Blix.
- Sharp, Byron (2017) *Marketing: Theory, Evidence, Practice*. Melbourne: Oxford University Press.
- Sharp, Byron, Jenni Romaniuk (2016) *How Brands Grow. Part 2, Including Emerging Markets, Services and Durables, New Brands and Luxury Brands*. Melbourne: Oxford University Press.
- Sojak, Radosław (1996) „Socjologia wiedzy chce pozostać nieświadoma. Uwagi o statusie poznawczym socjologii wiedzy”. [W:] *Studia socjologiczne*. Tom 4 (143); 25–49.
- Wasilewski, Jacek (2012) *Opowieści o Polsce. Retoryka narracji*. Warszawa: Headmade.

ALESSANDRO PULIMANTI
Sapienza University of Rome, Italy

**“denk an Pasolinis »verzweifelte Leere von Casarsa«”:
Considerations on the Influence of Spanish Mysticism
and of Pasolini’s »Friulian« Poems on Peter Handke’s
*Noch einmal für Thukydides and Versuch über die Jukebox***

Abstract

The aim of this paper is to reflect on Handke’s reception of Spanish and Friulian traditions. The first part of this paper will mention Miguel de Cervantes’, Teresa of Ávila’s and John of the Cross’ influence on Handke’s works, while also focusing on Handke’s fascination with the Spanish tradition and Pasolini’s works through the use of the comparative method. Pasolini’s vision of modern cultural customs is also taken into consideration in Handke’s Essay on the Jukebox, where clear references to Spanish authors also appear. The same occurs in Handke’s Glowworm Epopee, where Pasolini’s critical view of the “vanishing of the fireflies” indirectly shines throughout a tribute to the Poems in Casarsa. In the second section, an anthropological perspective will be employed, seeing as Handke’s ‘mysticism’ can be said to have drawn inspiration from the Romantic motif of “Mother Holle” (Höller 2013). In this regard, Ginzburg’s (1989) and Nardon’s (1999) studies will be used to assume Handke’s attachment to Friulian folk topics dating back to the 17th century. As opposed to Handke’s reception of Pasolini’s critical views and of Spanish mysticism, the influence of Friulian ethno-anthropological aspects on the Carinthian author’s works still needs to be demonstrated and its study improved.

Keywords: Peter Handke, essay on the Jukebox, Once Again for Thucydides, Pier Paolo Pasolini, poems in Casarsa, comparative method, ethno-anthropological perspective

**Between mysticism and folklore: Handke’s reception of the
Romance tradition**

The first section of this paper draws attention to Peter Handke’s first-hand reception of Spanish tradition and of Pier Paolo Pasolini’s works.

In this part, Handke's fascination with the Spanish tradition will be considered by relying on García's (2019), De Llano's (2019) and Bassets' (2019) articles and interviews. If it is true that Linares and Soria deserve to be considered as the two Spanish cities dearest to the Carinthian author, great affection is also shown for Spanish-speaking authors such as Miguel de Cervantes, Teresa of Ávila and the "Doctor Mysticus" John of the Cross. Handke put *Essay on the Jukebox* together while he was staying in Soria between 1989 and 1990. In this work the device is celebrated, but also criticized. In the *Essay* a direct reference to Pasolini's Friulian poems and to his polemic view about music is noticeable. The same lines, taken from Pasolini's Friulian-language poem *Mostru o Pavea?*, appear in Handke's *Glowworm Epopee*, whose title itself seems reminiscent of Pasolini's topic of the "vanishing of the fireflies".

In the second section of this work, Handke's possible reception of the "Mother Holle" figure (Höller 2013) will be considered. In order to discuss this apparently nonsensical connection, Ginzburg's (1989) and Nardon's (1999) studies, as well as Hack's (2016) considerations, will be taken into account. In this regard, the "Frau Holle", a Friulian folk element dating back to the 16th and the 17th century, will be the main focus.

Finally, Kitzmüller's (2001) studies will be used to support the thesis concerning Handke's reception of Pasolini's *Poems in Casarsa*.

A «despairing emptiness of Casarsa». Handke's tribute to Pasolini's poems: regarding the *Essay on the Jukebox*

Born in Griffen, on the Slovenian side of Carinthia in 1942, Peter Handke can be considered as one of the most well versed and versatile authors of the 20th and 21st century.

Whereas Homer's *Odyssey*, Miguel de Cervantes' *Don Quixote* and von Eschenbach's *Parzival* can be considered as the "World-System" (Moretti 1994) works that most influenced the Austrian author in the 20th century (Höller 2013: 137), Handke's reception of Pasolini's works may reflect a singular correlation between his prose and modern Romance literature. As stated by Kitzmüller (2001), the *Essay on the Jukebox* (1990) could be seen as Handke's tribute to a device that is considered a symbol for the generations of the 20th century, especially during the post-war period. Published in 1990, after his previous *Essay on Tiredness – Versuch über die Müdigkeit* (1989) – and before his *Essay on the Successful Day – Versuch über den geglückten Tag* (1991) – the *Versuch über die Jukebox* has Handke's auto-fictional third-person essayist retire to Soria, a town far from the chaos of present times and from communication routes. "Auch daß er den 'Versuch über die Jukebox' gerade in Soria angehen würde", to quote the essayist,

war schon länger geplant gewesen. Es war jetzt Anfang Dezember, und im Frühjahr zuvor war er während eines Flugs über Spanien auf einen Revuebericht von dieser abgelegenen Stadt im kastilischen Hochland gestoßen. (Handke [1990b] 1993: 9–10)

Fascinated by Soria's Romanesque buildings and by the surrounding countryside, the author remembers how the Spanish poet Antonio Machado had spent the most important years of his life in the same town, as well as his cultural formation working there as a French teacher, then acting as a young husband and finally as a widower:

es gäbe, im Stadtkern und auch außerhalb, alleinstehend im Ödland, mehrere Bauten, samt erhaltenen Plastiken, der Romanik; trotz ihrer Kleinheit sei die Stadt Soria eine Kapitale – die Hauptstadt der

gleichnamigen Provinz; in Soria habe Anfang des 20. Jahrhunderts, als Französischlehrer, dann junger Ehemann, dann gleich schon Witwer, die Gegend in vielen Einzeldingen mit seinen Versen erscheinen lassend, der Dichter Antonio Machado gelebt [...] (Ivi: 10)

When discussing Handke’s attachment to Spain, Olga García (2019) remembers how the *Meseta Central* plays a mystical role in Handke’s writing, fascinating the author because of the presence of deserted landscapes and empty spaces, symbols of ‘inner solitude’ and ‘meditation’. Spanish mysticism is considered by Handke as a balm for the soul, that’s why the desolated places in the Meseta often become metaphorical elements in his works, symbolizing an endless personal quest. This is exactly why Eustaquio Barjau, official Spanish translator of Handke’s works, describes Handke’s view of the Meseta as a “paisaje vacío que invita[ba] a la experiencia mística” (De Llano 2019),¹ as a fantastical and mythical place in which our creativeness finally turns into perfection: “Para él”, so Barjau, “la meseta era un desierto, y un desierto es una oportunidad para concebir todo lo que uno quiera concebir” (Ivi).² Spain takes on a double role as influence on Handke’s writing due to its evocative geography and to its literary references: “Imagínese que hizo el esfuerzo de leer el *Quijote* en original con un diccionario, lentamente” (Ivi),³ as pointed out by Barjau himself. Similarly, Höller’s (2013) studies also draw attention to the presence of motifs included in Handke’s works, motifs taken from Ancient Greek literature as well as Chivalric Romances:

Seit *Die Wiederholung* hat Handke begonnen, die Raumkonzepte des alten Epos erzählerisch zu reaktivieren und das Verlorene im literarischen Spiel mit den älteren epischen Formen (etwa Homers *Odyssee*, Wolfram von Eschenbachs *Parzival*, Miguel de Cervantes’ *Don Quijote*) unserer Welterfahrung zurückzugewinnen. (Höller 2013: 137)

While explaining to Marc Bassets the reasons which led him to attend Milošević’s state funerals, the Austrian author rejects the idea that this was a “crime” by establishing a fictive dialogue with authors like Homer, Tolstoy and Cervantes – “¿Es un crimen? ¿A usted le parece un crimen? [...] No tengo nada que cambiar. Cada día me gustaría cambiar” –⁴ comparing his own desire to change to an epic behaviour learned through the three authors’ works: “Pero mi naturaleza es mi naturaleza”, he says, “y es la de un escritor, no de un periodista. Mi sentimiento más profundo es el épico, como Cervantes, como Homero, como Tolstói. Este es mi mundo [...]” (Bassets 2019).⁵

Handke’s bond with Spanish literature shines through the *Essay* in the figure of Antonio Machado – “Y Machado también fue uno de sus grandes amores”,⁶ so Barjau (De Llano 2019) – whose simplicity and humanity are clearly appreciated – “por esa sencillez, esa cercanía liviana al ser humano corriente” (Ivi) –.⁷ Furthermore in *Die schönen Tage von Aranjuez* (2012), in which a man – portrayed by Reda Kateb – and a woman – Sophie Semin – discuss their lives and their erotic experiences, while sitting in a garden

1 “An empty landscape inspiring a mystical experience”. Unless otherwise indicated, translations are those by the authors.

2 “Meseta Central is a desert to him and a desert represents a chance to express everything you would like to conceive”.

3 “Let us just think about the fact that he made the effort to slowly read Cervantes’ *Don Quixote* while looking words up in a dictionary”.

4 “Is it a crime? Do you find it to be a crime? [...] I have nothing to change. I’d rather change myself, every day”.

5 “But my temperament is an author’s temperament, not a journalist’s temperament. My deepest feelings are for the epic, just like Cervantes, Homer or Tolstoy. This is my world [...]”.

6 “And Machado himself is to be considered one of Handke’s most beloved authors”.

7 “For his simplicity and his tender affinity with the feelings of common human beings”.

outside of Paris, an indirect reference to Machado's poems can be noticed. In the end of the play the young man talks about the non-existence of perfect romances by using the metaphor of a hungry she-wolf taken from Machado's poem *Desnuda está la tierra* – lit. *Naked is the Earth* –:⁸

DER MANN: Es gibt keine glückliche Liebe. Il n'y a pas d'amour heureux. No hay amor feliz.
Solamente la loba famelica. Nichts als die hungrige Wölfin. (Handke 2012: 69)

The Andalusian city Linares acts as setting for the *Versuch über die Müdigkeit* (1989) – *Essay on Tiredness* – and Salzburg is the place where the “Successful Day” gets contemplated (Grazioli 2014). In Soria, namely the dearest city to Machado, “der Leser und Betrachter” (Handke [1990b] 1993: 16) writes about the main features of “Wurlitzer und Seeburg” (Ivi: 14). He tries to explain the meaning given by the generations of the 1950s and 1960s to the jukebox (Kitzmüller 2001: 128–130). De Llano (2019) remembers how the Carinthian author conceived this essay by roaming the desolated *Calles* and the several empty streets in Soria filled with history and Romanesque architecture. In front of the *Church of Saint Dominic* – the *Iglesia de Santo Domingo de Soria* – Handke admits that “la fachada era música. Cuando la miras, escuchas música. Era como un jukebox diferente” (Ivi).⁹

The topic of jukeboxes was discussed in the 1960s by Italian authors as well. E.g., Pier Paolo Pasolini (1922–1975) thinks that this instrument is able to reflect a kind of “orgiastic sound”.

Concerning the role played by Popular and Folk Music in the 1950s and in the 1960s, Pasolini points out how jukeboxes can bring young people together, since these devices are often located in cafés or beach resorts (Porciani 2020: 181–182). According to Pasolini, the power of jukeboxes consists in enhancing these ancestral and atavistic features of human nature by describing a correlation between sound, music and sexuality (Porciani 2020: 182).¹⁰ To his Marxist critical view, these music devices appear as real arms of American imperialism in the second post-war period (Porciani 2020: 181–185).

In contrast with Pasolini's considerations referenced in Handke's *Essay*, the jukebox may be considered a sort of globalizing musical mechanism, even though a sort of ‘quiet’ polemic against the American imperialism can still be remarked. The main character considers in fact the jukebox “a simple toy”, the “dearest to Americans”, reminiscent of the post-war period and *Saturday Night Fever*:

8 “Desnuda está la tierra, / y el alma aúlla al horizonte pálido / como loba famélica. ¿Qué buscas, / poeta, en el ocaso?” (Machado [1907] 2006, verse 1, ll. 1-4) – “Naked is the earth, / and the soul howls at the pale horizon / like the hungry she-wolf. What are you looking for, / you Poet, in the twilight?”

9 “The <Church of Saint Dominic's> facade was like music. When you see it, you can hear music. It was just a different kind of jukebox”.

10 A jukebox plays an important role in the first part of Pasolini's *The Hawks and Sparrows* (1966), in which Totò – Antonio de Curtis – and his son Ninetto – Ninetto Davoli – enter a farmhouse used as a café while roaming a waste land in an anonymous suburban area of Rome. The young Ninetto can't resist the temptation to join a bunch of young boys from the neighbourhood, who are dancing to Rock'n'roll being played by a jukebox. Pasolini's critical view of music's anthropological mutation can be noticed in this movie, since the young boys no longer embody that classical perfection produced by Ancient Greek customs. Although these ‘country boys’ seem to share fit and healthy bodies worthy of classical art, they nevertheless show confused and apparently senseless movements, as well as clumsy steps. That “ancestral Rock'n'roll ecstasy” (Porciani 2015) gets deconstructed by the ‘commercial’ nature of Pop Music which led them to lose their atavistic gracefulness. The young characters turn into “modern Italians”, victims of a capitalistic and neo-fascist legacy, while the jukebox falls victim to a sudden anthropological shift (Porciani 2015).

Und jetzt, da die Geschichte als das große Märchen der Welt, der Menschheit, dem Anschein nach Tag für Tag weiterging, sich weitererzählte, fortzauberte (oder war es doch bloß eine Abart der alten Gespenstergeschichte?), wollte er hier sich, fernweg, in dieser von Steppen und Felswüsten umgebenen, geschichtstauben Stadt – [...] – versuchen an einem so weltfremden Gegenstand wie der Jukebox, einer Sache “für Weltflüchtlinge”, wie er sich jetzt sagte; einem bloßen Spielzeug, laut Literatur wohl dem “der Amerikaner liebsten”, doch nur für die kurze Zeit jenes “Samstagnachtfiebers”, nach dem Ende des Kriegs. (Handke [1990b] 1993: 27)

In the first part of the text, Casarsa, the town where Pasolini spent most of his childhood, is mentioned by Handke's alter ego, whose aim is to compare Casarsa's abundance of jukeboxes to the ‘jukeboxgesäubert’ Udine:

Einen solchen Jukebox-Parade-Ort, abgesehen von dem seiner Geburt, hatte er einmal in der friaulanischen Tiefebene mit Casarsa angetroffen, das sich wegen der im Umkreis geernteten Traubensorte den Zunamen “della Delizia” gegeben hat. Von der anmutigen, reichen und jukeboxgesäuberten Kapitale Udine war er an einem Sommerabend hier, “hinter dem Tagliamento”, angekommen, als Grund nur sechs Gedichtworte von Pasolini, der in dieser Kleinstadt einen Teil seiner Jugend verbracht hatte und später die Jukeboxen von Rom, im Verein mit den Flipperautomaten, als die amerikanische Fortführung des Krieges mit anderen Mitteln geschmäht hatte: “in der verzweifelten Leere von Casarsa”. (Handke [1990b] 1993: 55)

“after the laborious, barren day”: Pasolini's motifs in Handke's *Glowworm Epopee*

Pasolini's “Gedichtworte” (Handke [1990b] 1993: 55) quoted in the *Essay* remind of *Mostru o Pavea?* – lit. *A Monster or a Butterfly?* –.

The natural element in this poem, included in the first edition of “The Best of Youth” (1941–1953), seems connected to topics such as childhood, homosexuality and the search of an identity. Specifically in the final verse of the poem we can read about a butterfly flying “from the chest to the thighs” (Pasolini [1942] 2016: 76, l. 26) of a narrator feeling alone in his “despairing emptiness of Casarsa” (Pasolini [1942] 2016: 76, l. 30):

[...]

IV.

No, a è una pavea di belessa,
mi svuala dal sen a li cuessis:
cun ic jo i pos vivi instès
encia se fòur di me mai a no ès.

No, al è un mostro di speransa
 tal vagu disperàt di Ciasarsa:
 al mi fai no essi un omp cu'l nut

suspièt di no vej mai vivùt. (Pasolini [1942] 2016: 76, ll. 25-32)¹¹

The aforementioned “despairing emptiness” also appears in further prose works of Handke’s.

E.g., in *Noch einmal für Thukydides* (1990a) – *Once Again for Thucydides* – seventeen “micro-epics” can be found. In each journal the author notes the smallest things he has observed and attempts to focus on apparently meaningless images in order to capture their essence. So Handke has the reader focus on the image of snowflakes falling into the sea in Hokkaido, contemplates the clouds forming above the Untersberg massif near Salzburg and the colours of an ash tree in Munich. These fragments are featured in *Epopöe der Glühwürmchen*, a *Glowworm Epopee*, which was first composed in 1987 and then included in the aforementioned collection. During the night “from the 29th to the 30th of May, 1988” (Lewis [1998] 2008: 43) a third-person narrator roaming “the path through the fields between Cormons and the village of Brazzano in Friuli” (Lewis [1998] 2008: 43) plays the role of a further Handke alter ego. This fragment’s poetic nuances, which Lewis (1998) perfectly succeeded to convey into English, also shine through the description of glowworms sweetly “illuminating the ground with their glowing bodies” (Lewis 1998) while one of them lights up the ‘romantic’ wanderer’s hand – “On the palm of the night stroller’s hand one lit up the lines, a long glow just next to his life-line” (Ivi: 43–44) –. The glowworms glitter on the railway road while a “train to Trieste passed by in the distance” (Ivi: 45) turning into a metaphor for a divine gift aimed at giving peace, “after the laborious, barren day” (Ivi: 46), to a stroller that is clearly tributing “Pasolini’s ‘despairing emptiness of Casarsa’” (*Ibid.*):

wie ich ganz natürlich dabei – während in der Ferne der beleuchtete Zug nach Triest dahinfuhr, vor dem die Würmchen umso heftiger zu flittern schienen – an einen Gott dachte, der mir nach einem schweren, öden Tag ein Muster zurückgab, dieses kleine, liebe, weithin durch die Nacht sich verzweigende Blinkmuster der oft noch so schwankend unterwegs befindlichen neugeborenen Glühzwerg in der über ihnen allmählich riesenhaft aufwachsenden friulanischen Ebene – ein bewegliches Muster, das mir nach dem schweren öden Tag (denk an Pasolinis “verzweifelte Leere von Casarsa”) die Seele zurückgab. – Und das endlich wäre das kleine Epos der Glühwürmchen in der Nacht vom 29. zum 30. Mai 1988 zwischen der Stadt Cormons und dem Dorf Brazzano in Friaul. (Handke [1990a] 1997: 60–61)

Despite the indirect references to Pasolini’s polemic against the Italian Christian Democracy’s Neofascism, which he believed to have brought Italy to a clear “financial, environmental, urban and anthropological failure” (Pasolini 1975), metaphorically described through the motif of the “vanishing of the fireflies” (Kitzmüller 2001: 129–130), this passage could be nevertheless read as a clear tribute to Pasolini’s intimist writing. In the same way Handke’s alter ego finds, through the natural elements, a way to consider himself part of the world, trying to capture the essence and the spiritual features of those elements. In Pasolini’s works this particular spiritual view is related above all to an anthropological perspective used to analyse the corruption of values caused by the Italian neofascism’s promotion of consumer patterns (Scarane 2020).

11 “No, that is a butterfly made of beauty, / it flies across my body from the chest to the thighs: / I can live with it all the same / though it never flies outside of me. // No, it is a monster of hope / in the despairing emptiness of Casarsa: / it makes me not a man, with the genuine / suspicion of having never lived.”

The motif of “snowstorm” and the “elder(berry)”: Considerations on a possible reception of Friulian culture. An ethno-anthropological perspective

It is possible to use an ethno-anthropological approach to point out Peter Handke’s reception of Friulian tradition.

To bring further evidence about this correlation, the influence of Spanish mysticism on Handke’s works should first be analysed, because of the possible correlations between mysticism and folk elements in Handke’s novel *Don Juan*.

Teresa of Ávila and John of the Cross should be mentioned among the most important mystics who influenced the works of the Carinthian author. As stated by García (2019), Handke’s stay in Spain during the 1990s could have led to him improving a more introspective style of writing. García also remembers how Spain may be considered an epic landscape in Handke’s literature, a place in which the intersection of myth and reality, of mysticism and emptiness, runs deep.¹²

In this regard, the motif of “Schneien”, as well as that of “wind”, should be noted as one of the most philosophical, emotional and mystical topics appearing in Handke’s works (Höller 2013).¹³ The motif of snow as it appears in Wenders’ movie *Falsche Bewegung* (1975), adapted by Handke, is chosen to describe the main character’s creative inspiration. In the politically connoted *Fahrt im Einbaum oder Das Stück zum Film vom Krieg* (1999) – *The Journey by Dugout Or the Play of the Film of the War* – the correlation between the image of the author and the image of Classicism is represented through the motifs of “snow” and “snowing” (Höller 2013: 162–164). In the novel *Don Juan (erzählt von ihm selbst)* (2004) – *Don Juan: His Own Version* (2010) – “snow” and “ruins” are used to describe the correlation between “eros” and “mysticism” through a Romantic perspective. Handke’s character, taken from Tirso de Molina’s *Trickster of Seville* (1616–1630), finds refuge in a hostel situated near the ruins of the Cistercian *Port-Royal-des-Champs* abbey, which was effectively razed in 1711 at the behest of Louis XIV of France. An image of elderflowers which, like snowflakes, intertwine in the air with hairy cottonwood seeds, appears in the first section of the novel. Meanwhile, during early summer, the main character sits in contemplation in the garden of a hostel, under an elderberry tree. This passage was deeply analysed by Höller (2013) who, in this regard, finds a correlation with the Romantic motif of *Mother Holle* (Höller 2013: 164–167). This “sporadic hail of blossoms” (Winston 2010: 15):

kreuzte sich mit den beständigen, tagelang, die ganze Woche lang nicht nur hier durch den Garten und die Port-Royal-Überreste, sondern das gesamte verzweigte Bachtälersystem der westlichen Ile de France fast dahinvagabundierenden Pappelsamenflocken. Alles Schwere, Lastende, Steinige,

12 Handke’s “attachment” – “apego” – to the Spanish tradition is also confirmed by Marc Bassets, who interviewed Handke the day after the Austrian author had been awarded the Nobel Prize. We can read here about Handke clearly admitting his attachment to Spanish cities like Soria and Linares and to Spanish authors like Teresa of Ávila, John of the Cross or Miguel de Cervantes: “El laureado también mencionó la influencia de España, país donde ha pasado temporadas y que aparece en libros suyos como *Ensayo sobre el jukebox*, *Ensayo sobre los días silenciosos* y *Ensayo sobre el cansancio*. Habla de Cuenca, de Soria y de Linares. Cita a San Juan de la Cruz, a Teresa de Ávila, a Cervantes. ‘También los paisajes, sobre todo’, añade. ‘Me gusta Castilla: mil metros sobre el mar, y está vacío. Pero gustar no es la palabra. Siento apego’” (Bassets 2019).

13 “Das Schneien, eine der vielen Möglichkeiten, den bewegten Raum erfahrbar zu machen und die menschlichen Sinne anzusprechen, ist, wie der Wind, eines der humorvoll mit philosophischen Bedeutungen aufgeladenen Naturphänomene im Werk Handkes.” (Höller 2013: 164).

Festverfugte, ins Erdreich Gerammte schienen diese luftigen und lichtdurchschienenen Flugscharen zu lockern und für den Moment ihres Vorbeistreifens gewichtlos oder zumindest weniger gewichtig zu machen. Es war in den Tagen zwischen den Festen von Christi Himmelfahrt und Pfingsten [...]. (Handke [2004] 2019: 26–27)¹⁴

Höller assumes a possible link with the mythical “Frau Holle” because of female features being traditionally connected to the topic of “snow”: “Er sitzt”, so Höller, “es ist Frühsommer, unter einer Hollerstaude, in Handkes Poetik des Schneiens naheliegend, weil das Märchen von der ‘Frau Holle’ als matriarchaler Mythos vom Schneiden geläufig ist [...]” (Höller 2013: 165).

Conversely, by using a philological perspective, we can notice how the German noun “Holunder” – “elder” – as well as the noun “Holler” – “elder”, “elderberry(-ies)” – could be related to the motif of ‘Holda’, a young fairy with golden hair who is supposed to dwell in elderberry shrubs. This thesis becomes more interesting if we think that the forms of the mod. Eng. “elder(-berry)(-berries)” and of the mod. Ger. “Holunder” could perhaps be derived from the Old High German “Holuntar”, passing through the Middle High German “Holunder”.¹⁵

In his anthropological essay concerning the Friulian Inquisition’s oppression during the 17th century, Nardon (1999) points out that Friulian historical documents dating back to the 17th century show how people persecuted by the Holy Inquisition often talked about cult processions which followed a young goddess named “Frau Holt”, whose name also appears in German legends dating back to the 16th and the 17th century (Nardon 1999: 45–46). These theories are supported by Ginzburg’s (1989) ethno-anthropological studies who note how other inquisitorial courts’ accounts often involve women being forced to join processions led by a night goddess known among the Scottish as the “Fairy Queen” and by the Germans as “Frau Holle”. This young and beautiful creature seems to wander woods and forests at the head of ghost and spirit armies (Ginzburg [1989] 2017: 75–91). Throughout Ginzburg’s thesis concerning Friulian folklore, the ‘Benandanti’, namely mystical figures following a young goddess’ cult processions, seem to appear in several statements. More related to a Slavic background than to a Germanic or a Celtic one, the Benandanti could be considered, especially in Hack’s opinion, a symbol of the Friulian struggle for religious freedom represented by a legendary “Frau Holle” (Del Fabro & Hack 2016; Ginzburg [1989] 2017: 71–112).

By relying on Höller’s (2013) assumptions about the possible correlation between “snow”, mysticism and the motif of “Mother Holle”, it could be interesting in future studies to assume Handke’s possible reception of Friulian folk elements and literary motifs.

14 Concerning this “hail of blossoms” Höller theorises a correlation between Handke’s novel and John of the Cross’ poems and prose works: “Die Mystiker und Mystikerinnen gehören zu Handkes poetisch-materialistischen Gewährsleuten, ob es Teresa von Aquila ist oder Juan de la Cruz, und es liegt auf dieser Linie, Don Juan für sein siebentägiges Erzählen, das die Schöpfungsgeschichte wiederholt, in diesen geschichtlichen Gedächtnisraum zu versetzen” (Höller 2013: 165). Höller also remembers how a profound union of “body” and “spirit” is symbolized through the topic of ‘falling snow’, considered as a mystical and erotic experience in Handke’s fragments *Am Felsfenster morgens* (und andere Ortszeiten 1982–1987) (1998) (Höller 2013: 166–167).

15 The image of a featherbed being shaken until the feathers fly about like snowflakes, as it appears in the Brothers Grimm’s *Frau Holle*, can be compared to the image of a hail of blossoms from Handke’s *Don Juan*, as pointed out by Höller when he says that “Das Schneiden wird von einem Mädchen bewirkt, das der alten Frau das Bett so ‘gewaltig’ aufschüttelt, dass, wie es im Märchen der Brüder Grimm heißt, auf der ganzen Welt ‘die Federn wie Schneeflocken umher flogen’” (Höller 2013: 165).

Wie eine Viole in Casarsa: Concluding remarks

The present paper has tried to consider Peter Handke's reception of Spanish and Friulian traditions.

Handke's references to Pasolini's Friulian poems, mainly to *Mostru o Pavea?*, led us to better understand Handke's view of an apparently ordinary symbol, the jukebox, filled with autobiographical nuances, a symbol present in Handke's prose and having social-political elements in Pasolini's theories.

The “despairing emptiness of Casarsa” may appear in the *Glowworm Epopee* of Pasolini's Marxist polemic against the new consumer society, but it also illustrates the first-person narrator's quest for a deeper introspection and for the wonders of small details. Through García's (2019), Bassets' (2019) and De Llano's (2019) considerations, the influence of Spanish mysticism on Handke's works has been mentioned and can shine through indirect motifs such as the topic of snow and the motifs of contemplation and ecstasy.

Handke's reception of Pasolini's poems is stated by Kitzmüller (2001) as well, who also mentions *Wie eine Viole in Casarsa* (1988) – lit. *Like a Viola in Casarsa* – a German edition of an anthology of Friulian poems which included Pier Paolo Pasolini and other authors. In the context of a cultural project aimed at promoting Friulian, Slovenian and German co-existence in Gorizia, the Friulian poet Amedeo Giacomini and Anna-Maria Kanzian were chosen in 1988 as official translators for the anthology focusing on Pasolini's poems, whereas Handke himself was asked to work as reviser and proofreader for Giacomini's and Kanzian's translations. He was then particularly fascinated by Pasolini's *Mostru o Pavea?* whose lines appear in the already mentioned works of Handke (Kitzmüller 2001: 129–130). Peter Handke's reception of Friulian folklore and the possible connection to *Don Juan's* snowstorm and the motif of *Mother Holle* are still arguable. However, in the absence of indisputable data, it is not possible to assert with complete confidence that Handke's attachment to Friulian writing was the result of Pasolini's *The Best of Youth*.

With the support of Benjamin's *Passagen-Werk* (1927–1940), namely “one of the cornerstones of cultural studies in the 20th century” (Cometa 2004), the act of translating can be seen as an act of reading and *vice versa*.

From this perspective, Handke's tributes could lead us to a deeper and more diversified reading of Pasolini's works. In the same way, Pasolini's verses may allow us to more deeply examine Handke's “despairing emptiness” and his quest to marvel at small details, in contrast to modern society's alienating essence.

References

Primary Sources

- Giacomini, Amedeo, Anna-Maria Kanzian (1988) *Wie eine Viole in Casarsa: friulanische Gedichte*. Brazzano: Braitan.
- Handke, Peter ([1990a] 1997) *Noch einmal für Thukydides*. Salzburg, Wien: Residenz Verlag.
- Handke, Peter ([1990] 2008) [*Noch einmal für Thukydides*. Salzburg, Wien.] Translated into English by Tess Lewis. *Once Again for Thucydides*. New York City: New Directions Publishing.
- Handke, Peter ([1990b] 1993) *Versuch über die Jukebox*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.

- Handke, Peter (1998) *Am Felsfenster morgens (und andere Ortszeiten 1982–1987)*. Salzburg, Wien: Residenz Verlag.
- Handke, Peter ([2004] 2019) *Don Juan (erzählt von ihm selbst)*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Handke, Peter ([2004] 2010) [*Don Juan (erzählt von ihm selbst)*. Frankfurt/M..] Translated into English by Krishna Winston. *Don Juan: His Own Version*. New York City: Farrar, Straus and Giroux.
- Handke, Peter (2012) *Die schönen Tage von Aranjuez: ein Sommerdialog*. Berlin: Suhrkamp.
- Machado, Antonio ([1907] 2006) *Soledades; Galerías; Otros poemas*. Madrid: Alianza.
- Pasolini, Pier Paolo ([1942] 2016) *La nuova gioventù: Poesie friulane 1941–1974*. Milano: Garzanti.

Secondary Sources

- Bassets, Marc (2019) *Peter Handke: “Ahora me siento libre.”* Retrieved from https://elpais.com/cultura/2019/10/10/actualidad/1570724420_218073.html [date of access: 21 Jan. 2022].
- Benjamin, Walter (1983) *Das Passagen-Werk*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Calabretto, Roberto (2016) “‘Vorrei essere scrittore di musica’: Pier Paolo Pasolini tra Johann Sebastian Bach, il canto popolare e la canzone d’autore.” [In:] Fabiana S.C. di Brazzà, Ilvano Caliaro, Roberto Norbedo, Renzo Rabboni, Matteo Venier (eds.) *Le carte e i discepoli: Studi in onore di Claudio Griggio*. Udine: Forum; 323–330.
- Cometa, Michele (2004) *Dizionario degli studi culturali*. Roma: Meltemi.
- De Llano, Pablo (2019) *El año que el Nobel Peter Handke recorrió los caminos de Soria*. Retrieved from https://elpais.com/cultura/2019/10/12/actualidad/1570896056_347333.html [date of access: 21 Jan. 2022].
- De Luca, Erri, Hans Kitzmüller (2012) *Peter Handke: Viandante carinziano in Friuli*. Montereale Valcellina: Circolo culturale Menocchio.
- Del Fabro, Adriano, Margherita Hack (2016) *Benandanti: Vagabondi metafisici. Arti magiche, sogni, striozzi, viaggi, visioni*. Verona: Edizioni del Baldo.
- García, Olga (2019) *Peter Handke: La atracción por la meseta castellana*. Retrieved from <https://theconversation.com/peter-handke-la-atraccion-por-la-meseta-castellana-125144> [date of access: 21 Jan. 2022].
- Ginzburg, Carlo ([1989] 2017) *Storia notturna: Una decifrazione del sabba*. Milano: Adelphi; 71–112.
- Grazioli, Luigi (2014) *P. Handke*. Retrieved from <https://luigi-grazioli.myblog.it/wp-content/uploads/sites/97119/2014/11/P.-HANDKE-def-blog.pdf> [date of access: 21 Jan. 2022].
- Hafner, Fabjan (2008) *Peter Handke: Unterwegs ins Neunte Land*. Wien: Zsolnay; 12–81.
- Höller, Hans (2013) *Eine ungewöhnliche Klassik nach 1945: Das Werk Peter Handkes*. Berlin: Suhrkamp.
- Kitzmüller, Hans (2001) *Peter Handke: Da Insulti al pubblico a Giustizia per la Serbia*. Torino: Bollati Boringhieri; 127–131.
- Moretti, Franco (1994) *Opere mondo: Saggio sulla forma epica dal Faust a Cent’anni di solitudine*. Torino: Giulio Einaudi.
- Nardon, Franco (1999) *Benandanti e inquisitori nel Friuli del Seicento*. Trieste: Edizioni dell’Università; Montereale Valcellina: Centro studi storici Menocchio.
- Pasolini, Pier Paolo (1975) “*Il vuoto del potere*” ovvero “*l’articolo delle lucciole*.” Retrieved from <https://www.corriere.it/speciali/pasolini/potere.html> [date of access: 21 Jan. 2022].
- Porciani, Elena (2015) “A un passo dal genocidio: I ragazzi, il juke-box e il ballo.” [In:] *Arabeschi: Rivista di studi su letteratura e visualità*. Catania, Pisa: Stefania Rimini, Maria Rizzarelli.

- Porciani, Elena (2020) “ ‘Una situazione piuttosto nuova’: Alle origini della rappresentazione della *popular music* nella narrativa italiana.” [In:] *Polygraphia*. Santa Maria Capua Vetere: Dipartimento di lettere e beni culturali dell’Università degli studi della Campania Luigi Vanvitelli; 175–191.
- Rodríguez Marcos, Javier (2019) *Con la mente en blanco en la España vacía*. Retrieved from https://elpais.com/cultura/2019/10/10/actualidad/1570718070_431144.html [date of access: 21 Jan. 2022].
- Scarane, Giuseppe (2020) *Pier Paolo Pasolini: “La scomparsa delle lucciole.”* Retrieved from <https://www.eretici.org/pier-paolo-pasolini-la-scomparsa-delle-lucciole/> [date of access: 21 Jan. 2022].

Internet Sources

- Peter Handke : L’engagement de l’écrivain*. (2020). Retrieved from <https://www.franceculture.fr/emissions/la-grande-table-idees/la-grande-table-idees-2nde-partie-emission-du-lundi-02-mars-2020> [date of access: 21 Jan. 2022].
- Peter Handke – Wim Wenders*. (2019). Retrieved from <https://www.lesvraisvoyageurs.com/2019/10/13/peter-handke-wim-wenders/> [date of access: 21 Jan. 2022].
- Pier Paolo Pasolini: “La scomparsa delle lucciole.”* (2020). Retrieved from <https://www.eretici.org/pier-paolo-pasolini-la-scomparsa-delle-lucciole/> [date of access: 21 Jan. 2022].

ELISABETH REBER

University of Bonn, University of Würzburg, Germany

HANS SAUER †

Ludwig-Maximilians-Universität München, Germany

***Allas* and *weilawei*: Interjections in Some of Chaucer's *Canterbury Tales* (Fragment III: Wife of Bath, the Friar, the Summoner)**

Abstract

We investigate Chaucer's use of interjections in Fragment III of the *Canterbury Tales*, which comprises "The Wife of Bath's Prologue and Tale", "The Friar's Prologue and Tale", and "The Summoner's Prologue and Tale". We discuss the problem of how to distinguish interjections from other word classes, and we distinguish primary interjections such as *allas*, *buf*, *ey*, *fy*, *hayt*, *lo*, *weilawei* and secondary interjections, such as *hayl*, *look*, *now*, *peace*, *welcome*, *why*. As a third group we also take corroborative phrases such as *by God* into consideration. We look at the frequency of the various interjections: *Now*, *lo*, *nay* as well as *a*, *by God*, and *pardee* are frequent and occur in all the tales of Fragment III; on the other end of the frequency scale there are *buf*, which is a hapax legomenon, and the rarely attested *hayt*. We describe the interjectional spectrum used in Fragment III based on their functions. Interjections can, for example, serve as indicators of emotions (*allas*, *weilawei*), as corroboratives (*by God*) and expletives (*a devel weye*), as discourse markers (*now thanne*), as response forms (*nay*, *ye*, *yis*), as polite speech act formulae (*grant mercy*, *no fors*), etc. The paper further offers an analysis of the phonology, morphology, verse meter and stress pattern. As can be said of the Middle English vocabulary more generally, the etymology of the interjections is mixed: some go back to Old English, especially *weilawei*, but many were borrowed from French (or ultimately from Latin), e.g., *allas*, *ey*, *fy*, *pardee*. Chaucer's characters often use not just one, but two or three interjections in combination, e.g., *Allas! and weylawey!* or *allas nay, nay*, mainly probably for additional emphasis. We suggest that that the interjectional spectrum in Fragment III (1) expands on Biber *et al.*'s. (1999) inserts and Culpeper & Kytö's (2010) pragmatic noise; (2) undergoes change like words; and is indexical (3) of a multi-lingual social context (4) and of oral and literary conventions.

Keywords: Chaucer, *Canterbury Tales* (Fragment III), interjections, inserts, pragmatic noise, etymology, meter, characterization of figures

1. Interjections and their treatment in grammars and linguistic studies

In traditional grammars from the Middle Ages and the Early Modern English period, interjections are usually regarded as a word-class; often they are discussed as the eighth and last word-class (see e.g., Ælfric's Grammar [Zupitza (ed.) 1880] and the so-called Lily Grammar (Gwosdek (ed.) 2013); for a survey, see: Michael 1970; Vorlat 1975). In 20th century grammars and handbooks, on the contrary, interjections (sometimes also called exclamations) are often not mentioned at all (e.g., not in Fries 1940) or are given rather short shrift. Quirk *et al.* (1985) discuss them very briefly in their bulky grammar and have only negative things to say about them. The first two volumes of the *CHEL* (*Cambridge History of the English Language*), which deal with Old English and Middle English, apparently ignore interjections completely. Traditionally, interjections are defined semantically, phonologically and morphologically, as well as syntactically: It is said that they express emotions; that they are phonologically and morphologically irregular, and that they are not integrated into the sentence (see: Reber 2012: 25–32; Reber & Couper-Kuhlen 2010 for a critical review). Because interjections are not integrated into the sentence, they pose a problem for structuralist approaches. It has even been doubted that interjections are words and some linguists have regarded them as a kind of natural sounds (e.g., Goddard 2014; Wharton 2003). This has been criticized as a 'negative definition' (Ehlich 2007: 425; our translation) and even a 'marginalization of interjections in linguistics' (Nübling 2001: 20; our translation).¹ The marginalization of interjections becomes also visible in *The Riverside Chaucer*: While interjections are acknowledged in the glossary as a relevant category (Benson 2008: 1211), they are not mentioned in the grammatical discussion of word classes in the introduction to *The Riverside Chaucer*.

We argue that the study of interjections in the *Canterbury Tales* furthers our understanding of the interjectional spectrum in the history of English, provides evidence of their word status and offers valuable insights into the multi-lingual social context and oral and literary conventions of Late Middle English. Let us consider the two interjections referenced in the title, *allas* and *weylawey*, as a case in point. They are presented as the knight's direct speech in "The Wife of Bath's Tale" (*This knyght answerde, allas! and weylawey!*, III, 1058) and exemplify frequently used interjections to express negative emotions as well as contribute to the verse meter as any other word. The rather new French borrowed form *allas* is used in the same line with the OE form *weylawey!*, which was perhaps regarded as slightly old-fashioned. This illustrates the multi-lingual practices which are used in the literary character's speech. In this paper, we take stock of the interjectional spectrum deployed in Fragment III (Group D) of the "Canterbury Tales" and present a first analysis of their morphology, phonology, etymology, and functions.

For about a decade or so, there has been a renewed interest in interjections; first and foremost, in connection with the rise of pragmatics (see e.g., Norrick 2009 on interjections as pragmatic markers) and, specifically, an increased interest in the study of spoken language in social interaction. From this perspective, previous work has suggested a wider conceptualization of interjections and related objects typical of spoken discourse. In their study of Early Modern Dialogue, Culpeper & Kytö use "pragmatic noise" as a label for e.g., *ah*, *oh* (interjections), *ha* (laughter), and *um* (fillers) because of the "intimate association of both spokenness and interaction" indicated by these items (Culpeper & Kytö 2010: 200). On present-day English conversation, Reber (2012) describes "sound objects" as a category which

1 "Negativbestimmung" (Ehlich 2007: 425); "Marginalisierung von Interjektionen in der Linguistik" (Nübling 2001: 20).

includes paralinguistic sounds (clicks and whistles) and primary interjections (*oh, ah, ooh*) because these may serve similar interactional functions in everyday interaction. The study shows that such objects have patterned sound structures coupled with context-specific functions (Couper-Kuhlen 2009, Reber 2012, Reber & Couper-Kuhlen 2010, Reber & Couper-Kuhlen 2020). A recent study of interjections in children's language is Stange (2016).

Since the semantics of interjections is non-referential, their meaning remains fuzzy. Reber (2012) has shown that the meaning of interjections is often explained best in terms of their functions (see also: Ameka 1991). In the same vein, Biber *et al.* (1999) introduce the functional category of inserts which are defined as “stand-alone words which are characterized in general by their inability to enter into syntactic relations with other structures” (Biber *et al.* 1999: 1082); they may, however, be prosodically integrated. According to Biber *et al.* (1999: 1083–1095), inserts fall into nine subgroups: interjections, greetings and farewells, discourse markers, attention signals, response elicitors, response forms, hesitators, various polite speech-act formula, and expletives. Since the conceptualization of the interjectional spectrum as inserts has shown itself as powerful in our study, we will use the typology of inserts for our diagnostics of *The Canterbury Tales* (see: Section 4 below).

A traditional distinction is between primary and secondary interjections (see e.g., Mustanoja 1960: 620ff). Primary interjections were created (or borrowed) as such, e.g. *allas, weilawei, o*. Secondary interjections are words or simple phrases which, in addition to their use as lexical or grammatical words are sometimes also used as interjections, e.g., *now, what, woe*. Here we propose a threefold distinction, namely between primary interjections, secondary interjections, and more complex phrases such as *by God*, which are often used as emphasizees.

There is early evidence for a wide interjectional spectrum in the history of English (see e.g., Hiltunen on *eala*, Lenker 2012 on *now* in Old English). Interjections have been described as “a marker of the fictional mode in Middle English and Early Modern English” (Taavitsainen 1998: 201), showing the highest frequency in Early Modern English drama. By contrast, interjections are deployed less in depositions and trials, for instance (Culpeper & Kytö 2010: 268). Such forms are characteristic of the amount of direct speech represented in a particular genre (Jucker 2002: 213).

The study of discourse markers and interjections represents one of the research foci in the field of Historical Pragmatics. Jucker & Taavitsainen (2013: 56) propose that discourse markers and interjections should be placed on a conceptual continuum including Biber *et al.*'s (2009) class of inserts and Culpeper & Kytö's (2010) pragmatic noise at the two extreme ends. In this continuum, prototypical inserts are lexical and have semantic meaning, e.g., polite speech-act formulae such as *thanks, pardon, and sorry*, whereas laughter particles constitute prototypical pragmatic noise having no homonyms nor a proper semantics. Primary interjections as well as hesitation markers combine features of inserts and pragmatic noise.

We side with the traditional grammars and regard interjections as words, although we assume that some interjections may be “wordier”, i.e., more lexical, than others (see the discussion in Reber & Couper-Kuhlen 2020). Four arguments can be adduced for this position. First: Interjections are affected by regular sound-changes: Just as OE *dæg* appears as ME *dai* (ModE *day*) and OE *weg* appears as ME *wei* (Mod E *way*), OE *weglaweg* appears as ME *weilawei* (cf. also Gehweiler 2008). Second: Interjections can be borrowed from one language into another, and some of the ME interjections were in fact borrowed from French or Latin, e.g. *allas, benedicite* (see: further Section 6 below). *Sorry* and *wow* are English interjections, but they are now also used as loan-words in spoken and written German. Third: They may

be integrated into and co-constitutive of the rhythm of Chaucer's verse as mono- or polysyllabic units. Fourth: They are listed in dictionaries, e.g., the *MED*.

282

In Section 2 we discuss the problem of how to distinguish the forms subsumed under the interjectional spectrum from other word-classes, especially from adverbs, and concentrate on the investigation of interjections in Middle English. Next we introduce our corpus, namely Fragment III of the *Canterbury Tales* (Section 3). Section 4 sketches the formal-functional spectrum of interjections represented in Fragment III. In Section 5 we look at aspects of phonology and morphology. In Section 6 we classify the interjections according to their etymology. Section 7 looks at the relatively many instances where two interjections are combined. In Section 8 we ask whether certain literary characters in *The Canterbury Tales* are characterized by their use of interjections; this seems to be the case with the friar, who is the main character in the "Summoner's Tale". Section 9 provides two cases studies, concentrating on the prosodic forms and functions of *o* and *now*. Section 10 summarizes and concludes.

2. Interjections and other word-classes and grammatical categories

Interjections (or inserts) in general are not always easy to separate from other word-classes or other grammatical categories. We have tried to exclude adverbs. For example, the *MED* regards *certes* as an adverb, but we list it nevertheless among the interjections because *certes* is used as a confirmatory response to prior talk in *The Canterbury Tales*. We have also excluded verbs in the imperative, with the exception of *look* (e.g., *looke* III, 1452), because *look* as an imperative is apparently synonymous with (and perhaps also etymologically related to) the interjection *lo*. The same applies to exhortations and injunctions; thus we have, for example, excluded phrases such as *God yeve his soule reste* (III, 596) or *As help me God* (III, 605), because they have the structure of complete sentences.

Another part of the problem is that some words have a dual (or even multiple) function: they are sometimes used as interjections, but sometimes serve other functions. *O*, for example, has been described as a vocative particle when used prior to a noun phrase used as a form of address (*O levee brother* III, 762; *O Lord* III, 388; Arnold 1736: 30ff, Gwosdek 2013: 165, Støle 2012, Taavitsainen 1995, 1998), but it functions also as an interjectional "peak marker" (*'O! hastow slayn me, false theef?' I seyde* III, 800; Taavitsainen 1998: 213). Unlike in Latin, there is no inflected vocative in English, and *o* lends emphasis to the form of address. *Now* can be an adverb referring to the time of speaking, but it can also be a pragmatic interjection introducing a new topic. *What* is an interrogative pronoun, but it can also be used as an interjection: *Beowulf* and several other Old English poems begin with *Hwæt* (> *What*) used as an exclamation (for a discussion, see e.g., Stanley 2000). *Wo* 'woe' can be used as a noun and as an interjection. *Now* is listed by the *MED* as an interjection, but also as a conjunction, an adverb, an adjective and a noun (its use as a noun is apparently very rare, however). In view of these problems it is difficult to be quite consistent in the classification. Against this backdrop, we propose a functional approach for the classification of the interjectional spectrum.

To our knowledge there is not much literature on Chaucer's use of interjections. A general survey of interjections in Middle English is Mustanoja (1960: 620-640), a more specific survey of Chaucer's interjections is Kerkhof (1982: 440-455), a study of Chaucer's interjections in his "Reeve's Tale" in the *Canterbury Tales* is Sauer (2012). Taavitsainen (1995) finds that the use of interjections and exclamations

shows genre-specific patterns. They show the greatest frequencies in romances and fabliaux in *The Canterbury Tales* (Taavitsainen 1995; 1998). Only some of the interjections documented in this article have received a mention in the glossary of *The Riverside Chaucer*.

Interjections have also long attracted an interest in the prosodic study of Chaucer's language. *The Canterbury Tales* are mostly written in a iambic pentameter, which has been characterized as "material that is intentionally removed from ordinary speech" (Minkova 2012: 266). For instance, the meter may override the prosody of words. It has been noted that the verse meter may show variation such that it may begin with a headless line, i.e., the weak syllable at the start is missing. This may be due to grammatical reasons or to "give a sense of urgency" (Putter 2019: 77). "Stress subordination" may also be absent: "One will find two equal stresses back to back" at "major syntactic breaks", e.g., "the breaks between an interjection and the following phrase" (Halle and Keyser 1966: 203; see further Section 9 below).

3. The corpus: Fragment III (Group D) of the *Canterbury Tales*

In this paper, we analyze "The Wife of Bath's Prologue" and her "Tale", "The Friar's Prologue" and "Tale" and "The Summoner's Prologue" and "Tale". Together they constitute Fragment III (Group D) of *The Canterbury Tales*. We chose Fragment III since it comprises various genres, and it could be expected that these genres have a wide spectrum of interjections (for a more detailed discussion, see e.g., Cooper 1996: 139–183). Our analysis is based on the current edition of *The Riverside Chaucer*, i.e., it is grounded in an edited text rather than a single manuscript alone.

The tales represent the following genres: The prologue of the Wife of Bath is a kind of (fictional) autobiography: she has survived five husbands, and she defends her sexuality against – what we would call today – antifeminist criticism. The genre of her tale is difficult to pinpoint: Since the starting point is King Arthur's court and one of the protagonists is a young knight, it has been called a romance, but it has also been called a folktale; moreover, the tale can be regarded as an extended riddle, because the knight has to find the answer to the question „What do women desire most?“. The Friar and the Summoner dislike each other. The Friar tells an exemplum that illustrates how a devil takes a greedy summoner to hell. The Summoner retorts with a fabliau about a greedy friar who is made fun of, and the question here is: How can a fart be divided among a group of greedy friars? Whether different genres entail a different use of interjections is difficult to tell; it is also difficult to tell whether Chaucer characterizes characters through their use of interjections; for details see: Section 10 below. Chaucer uses interjections frequently, but it has to be kept in mind that in his verse narratives he usually integrates them into his iambic pentameter.

Usually, the prologues are short introductions to the following tales, but as an exception the prologue of the Wife of Bath is much longer than her tale (prologue: 856 lines of verse; tale: 406 lines of verse). Therefore, we have listed the interjections in the "Wife of Bath's Prologue" and her tale separately, whereas in the case of the Friar and the Summoner we have listed their prologues and tales together; see the Appendix.

The narrative situation in *The Canterbury Tales* is quite complex. They were written by the historic person Geoffrey Chaucer; but the figure of Chaucer also appears as one of the pilgrims in *The Canterbury Tales* – his fellow pilgrims, however, do not recognize him as the famous poet that he was even in his own day; perhaps this is a piece of Chaucerian irony. In any case the narrator of *The Canterbury Tales* is

the pilgrim Chaucer. The pilgrim Chaucer, however, claims that he just wrote down the stories which the pilgrims told on their way to Canterbury. This is not true. Chaucer certainly used sources. In some cases, his precise sources have been found, in other cases just more or less close analogues have been discovered. Therefore, we do not always specify who uses the interjection; the narrator Chaucer, or the alleged narrator of the specific tale (in our case the Wife of Bath, the Friar, the Summoner), or one of the characters in their tales.

4. The types and distribution of interjections in Fragment III

Fragment III has 2289 lines of verse. The Prologue of the Wife of Bath has 856 lines, the tale of the Wife of Bath has 406 lines, the Friar's Prologue and Tale have 670 lines of verse, the Summoner's Prologue and Tale have 624 lines. In total, we found 62 different interjectional types in Fragment III. Because some are used more than once, in all tales the number of types is smaller than the number of tokens (203). Types refer to each specific interjection being counted just once, whereas tokens refer to each occurrence of a specific interjection being counted. If we take just the primary interjections into account, in Fragment III of his *Canterbury Tales*, Chaucer uses 16 different primary interjections (types; see: Section 6 below), with altogether 82 instances, that is tokens. This means that on average there is an interjection every 31 lines – this is, of course, just an average, because sometimes there are pairs or groups of interjections (see also: Section 8 below), and sometimes there is no interjection for more than 31 lines.

In Fragment III, we found evidence for all types of Biber *et al.*'s (1999) inserts but for the response elicitors, and hesitators: that is, examples of interjections expressing emotions, expletives, greetings and farewells, discourse markers, response forms, various polite speech-act formulae, and attention signals. Additionally, we found commands to animals and an instance of a human noise.

We present our analysis of the types and distribution of the items found and begin with the interjections not included in Biber *et al.*'s (1999) classification of inserts in what follows.

(1) *Commands to animals*

A rarely used interjection is *hayt* or *heyt* with three instances (III, 1543:2x; III, 1560; Table I). It is a command to horses to get up and to move on, and obviously only used in scenes where horse-drawn carriages occur. In this case it seems that Chaucer rendered a commonly used command to horses, even though it is rarely attested in written Middle English (see: *MED* s.v. hait).

(2) *Human noise*

Buf constitutes a paralinguistic signal which imitates the sound which people make when they belch (see also: Section 6). In the "Summoner's Tale", *buf* is used for character typification and to ridicule the religious authorities embodied by the friars.

(1) The Summoner's Tale

1929 "Me thynketh they been lyk Jovinyan,
1930 Fat as a whale, and walkynge as a swan,

- 1931 Al vinolent as botel in the spence.
 1932 Hir preyere is of ful greet reverence,
 1933 Whan they for soules seye the psalm of Davit:
 1934 Lo, 'buf!' they seye, 'cor meum eructavit!'

The summoner compares the friars to Jovinanus, a 4th century monk who opposed Christian asceticism, and describes them as fat and wine loving. This description is staged in animated dialogue in which the friars are presented as belching (*buf*) and commenting "my heart belches" in Latin when saying the psalm of David (Psalm 44 (45)). *Eructavit* is used figuratively in the Psalm, but Chaucer translates it literally.

(3) *Interjections expressing emotions*

Interjections are regarded by Biber *et al.* (1999) as a subgroup of inserts which primarily serve for expressions of emotion (Biber *et al.* 1999: 1083; see also: Nübling 2004). We have classified the following eight types as interjections expressing emotions according to their (presumable) status in Middle English.: *a*, *a ha*, *allas*, *ey*, *fy*, *o*, *pardee*, *weilaway* / *weylaway* (cf. Table 3 in the Appendix). Noticeably, interjections expressing negative emotions (e.g., *allas*, *weilaway* / *weylaway*; sorrow, regret) are apparently much more frequent than interjections expressing positive emotions (*ey*).

As mentioned above, *o* represents a borderline case; it has been described as a signal for the vocative in nominal forms of address (e.g., Arnold 1736, 30ff; Gwosdek 2013: 165) and as an affect-laden interjection (see: further Section 9 below).

(4) *Expletives*

The group of expletives is divided into

taboo expletives, which make reference to one of the taboo domains of religion, sex, or bodily excretion, and **moderated** (or euphemistic) expletives, which camouflage their taboo origin through various phonetic modifications (e.g. gosh for God) or by substitution of different but related words (e.g. goodness for God). (Biber *et al.* 1999: 1094, emphasis in the original)

The expletives in Fragment III show the greatest formal variation and frequency among the inserts found, i.e., this group is characterized by the highest number of types (34) and tokens (67) (cf. Table 4 in the Appendix). Noticeably, the majority of such expletives is shaped in terms of prepositional phrases.

One can say that there is just one structural pattern, namely *by* + NP, but there are many ways to fill this pattern. In Fragment III, there are eighteen different types beginning with *by*, ranging from a disyllabic *by God* to much longer phrases such as *by that lord that clepid is Seinte Yve*. Five types occur with the preposition *for* (e.g., *for Goddes love*).

(5) *Discourse markers*

Discourse markers are defined by Biber *et al.* (1999) as inserts which

combine two roles: (a) to signal a transition in the evolving progress of the conversation, and (b) to signal an interactive relationship between speaker, hearer, and message. (Biber *et al.* 1999: 1086)

Such discourse markers are typically deployed in turn- or utterance-initial position as well as are “ambiguous” in terms of the forms they come with (Biber *et al.* 1999: 1086). Structures which can function as discourse markers can also serve adverbial functions.

The types of discourse markers in Fragment III are very limited: We exclusively found the types *now*, *now thanne*, *now wel*, with *now* showing the overall highest token frequency in the entire interjectional sample (32; Table 5). We have analyzed such instances of *now* (and its variants) as discourse markers when they occur at the beginning of a verse or utterance, are syntactically (and potentially prosodically) disintegrated and / or *signal* a change of topic/ sequence.

(6) Response forms

Response forms are described as “inserts used as brief and routinized responses to a previous remark by a different speaker” (Biber *et al.* 1999: 1089). Such interjections can serve as “responses to questions (typically *yes*, *no*, and their variants), responses to directives (e.g., Modern English *okay*), and responses to assertions (e.g., backchannels such as Modern English *uh huh*, *mhm*)” (Biber *et al.* 1999: 1089).

Fragment III contains the former type (responses to questions), i.e., *nay*, *nay thane*, *ye*, *yis*, and what we call a confirmatory response to prior talk; *certes* (cf. Table 6). However, we have excluded *ywis* and *no*, *not*, *nat* because of their clausal integration and functions.

(7) Attested greetings and farewells

According to Biber *et al.* (1999: 1085-1086), greetings and farewells are commonly produced in pairs and can be more or less formal as well as constrained by dialectal variation. In Fragment III, we *have* found five types (including the variants *farwell* / *farewell*) and six tokens. (Table 7 in the Appendix).

(8) Attested polite speech act formulae

The category of polite speech-act formulae includes “inserts or formulae used in conventional speech acts, such as thanking, apologizing, requesting, and congratulating” (Biber *et al.* 1999: 1093). Such inserts are very limited in number in Fragment III: We have identified three tokens of the following types of thanking formulae: *grant* / *graunt mercy*, *mercy*; and one token of *no fors* (Table 9).

(9) Attention signals

Attention signals are inserts which, according to Biber *et al.* (1999: 1088), serve to “[attract] the attention of the addressees.” The attention signals in Fragment III include two types: the secondary interjection *pees*, which only occurs once and *lo*, which represents the second highest token frequency (19; Table 9).

Lo represents a borderline case. Apparently, it has the same or a similar function as *look*, i.e. *lo* and *look* are synonymous, at least in some of their functions, but whereas *lo* is an interjectional attention signal, *look* is a verb in the imperative. The fact that some interjections are more or less synonymous with lexical words is another argument to regard interjections also as words, and to list their synonyms among the lexical words, too. The analysis further suggests that *lo* for instance seems to be sometimes inserted by the editors to maintain the verse meter. Consider line 14 in the “Wife of Bath’s Prologue”, as represented

in *The Riverside Chaucer*, for a case in point: *Herkne eek, lo, which a sharp word for the nones*, A comparison with the Ellesmere manuscript reveals that the interjection *lo* is not included there (*Herkne eek / which a sharp word for the nones*).² Instead of *lo*, the Ellesmere manuscript shows a virgula. By contrast, the Hengwrt manuscript reads *lo* in this line so this is the likely source of this reading (We owe the latter point to one of the anonymous reviewers.).³ We suggest that this variation of *lo* between the manuscripts and its consequences for the verse meter should be explored more systematically in future research.

We have shown that Fragment III contains a wide-ranging spectrum of interjections which also includes paralinguistic human noise and commands to animals. The frequency of the single interjections varies considerably. Some of them are used in all of the tales, especially *lo*, *nay* and *pardee*; from the secondary interjections, *Benedicite* occurs in all of the tales. Some interjections are frequent, whereas others are rare. Those interjections that occur in all of the tales of Fragment III are also among the most frequent ones: the most frequently used interjection is *now* with 32 instances; *lo* with 19 instances; this is followed by *nay* (16), *a, by God* and *pardee* (9), *allas, o, ye* (8), and *Benedicite* (6).

Importantly, these results corroborate the strength of a bottom-up approach for the study of interjections and paralinguistic sounds (see also: Reber 2012) providing evidence for a wider spectrum of types then represented by Biber *et al.*'s (1999) typology of inserts and Culpeper & Kytö's (2010) pragmatic noise.

5. Phonology and morphology

Primary interjections are usually short. Most consist just of one syllable, e.g. *a*, *buf*, *ey*, *fy*, *hayt*, *lo* etc. (see: the Appendix). A few have two syllables, namely *a ha* (if it is regarded as one interjection and not as a sequence of two interjections), *allas* and *pardee*. The only primary interjection consisting of three syllables is *weilawei*. This entails that the large majority of the primary interjections is monomorphemic. *Weilawei* shows reduplication, and *a ha* can be regarded as a combination of two interjections; those are the only ones among the primary interjections that show some sort of word-formation.

The length of the secondary interjections varies. There are a few monosyllabic interjections (*help*, *now*) but some of the borrowed interjections are relatively long: *Benedicite* and *paraventure* consist of five syllables each, *depardieux* consists of four syllables.

The length of prepositional phrases introduced with *by* varies considerably, and apparently there is no theoretical limit to the length of prepositional phrases. *By God* has just two syllables; but *By that lord that called is Seint Jame* has ten syllables. It seems certain that people also used short corroborations such as *by God* orally. Whether they actually used such long phrases as the one just mentioned in their speech, or whether Chaucer coined them for his poetry is difficult to say.

In terms of the verse meter, the interjections in the corpus can be integrated or disintegrated into the iambic pentameter. This has important implications for our understanding of the stress patterns in

2 Cf. the digitized manuscript at the Digital Library made available by The Huntington: <https://hdl.huntington.org/digital/collection/p15150coll7/id/2491>

3 Cf. the digitized copy The National Library of Wales: <https://www.library.wales/discover/digital-gallery/manuscripts/the-middle-ages/the-hengwrt-chaucer#c=&m=&s=&cv=&xywh=-1536%2C311%2C6969%2C5926>

Chaucer's English and the functions of interjections in the analyzed texts. We can assume that prosodic disintegration may construct additional emphasis and greater audience involvement (see also: Section 9).

The sound shape of polysyllabic interjections tends to be fixed: For example, *pardee* and *allas* are always stressed on the last syllable, i.e., they retain the French stress pattern. By contrast, monosyllabic interjections can be stressed and unstressed, and their production can show patterns which may be related to their context-specific functions (see: Section 9).

6. Etymology

Middle English saw a massive change in the vocabulary. There was a huge influx of French words, whereas many Old English words died out. The same happened with the inventory of interjections. Many of the interjections attested in Old English disappeared, and many new interjections were borrowed from French or from Latin (For an inventory of Old English interjections see e.g., Mitchell 1985, I: 526–528 = §§ 1234 – 1239; for an inventory of Middle English interjections see e.g., Mustanoja 1960, 620–640). It may seem strange, but an interjection such as *o*, *oh* is not attested in the Old English corpus; it was apparently borrowed from French in the Middle English period. When Anglo-Saxon authors or scribes had to render an *o* from a Latin text, they always used *ea* or *eala*, and never *o* (*oh*). Of course, we can only describe what was written down; if an interjection was only used orally and never written down, it is lost to us. But certainly, in the written documents of Old English that have come down to us, *o* is never used, whereas *ea* or *eala* were used quite commonly.

Of the 16 different primary interjections which we have counted in Fragment III, nine are certainly or probably native (*buf*, *hayt*, *lo*, *nat*, *nay*, *no*, *weilawei*, *ye*, *yis*), and seven are borrowed from French or ultimately from Latin (*a*, *a ha*, *allas*, *ey*, *fy*, *o*, *pardee*). Finer distinctions can be made: Some of the native interjections are attested in Old English or can be seen as the more or less regular developments from words attested in Old English (*nat*, *no*, *weilawei*, *ye*, *yis*). Some native interjections are first attested in Middle English (*buf*, *hayt*) and we do not know whether they were used orally in Old English but never written down. For *hayt* an oral use in the Old English period seems likely. On the origin of *lo* see below. *Nay* is apparently a loan-word from Old Norse, but we have listed it among the (near-) native interjections, because it comes from a Germanic language. The seven primary interjections that were borrowed from French (some ultimately from Latin) were probably all monomorphemic in Middle English, although *allas* ultimately originated as a phrase, and *pardee* may still have been understood as 'by God' by English speakers who had a knowledge of French (Chaucer was one of them). According to the *ODEE* s.v. *alas*, it comes from Old French *a las(se)* 'ah! weary (that I am)' (Modern French *hélas*), but as a loan-word in Middle English it functioned probably as a primary interjection. The status of *pardee* 'by God', also a loan-word from French, is even trickier: Since many people in the 14th century still understood French, they will also have understood *pardee* as an expletive phrase (including Chaucer himself) but because Chaucer's characters also use the English equivalent, namely the phrase *by God*, we classify *pardee* also as an interjection (and *by God* as a phrase that is synonymous to *pardee*).

The secondary interjections show a striking amount of words borrowed from French or Latin, too. Borrowings from Latin are: *Benedicite*, *Deus hic*; borrowings from French are: *depardieux*, *grantmercy*,

paraventure. *Algate* and its variant *algates* was borrowed from Old Norse, the MED s.v. *al-gāte(s)* refers to Old Icelandic *alle götu*.

The phrases also often show a mixture of etymological elements. *By* is of Old English origin, but it is combined with native words as well as with loan-word. A combination of purely native elements is *by God*, whereas *by my feith*, *by my fey*, *by my savacioun* show a combination of native words with loan-words.

In the following we give an alphabetical list of the 16 primary interjections, indicating their certain or probable etymology:

- **a** was borrowed in the 13th century from Old French *a*, which in its turn goes back to Latin *a*; see: the ODEE s.v. *a*. The MED does not give an etymology, but a borrowing from French seems probable in view of the fact that *a* as an interjection is not attested in the Old English corpus; see also: Mitchell (1985, I: 528); Mustanoja (1960: 623).
- **a ha** is a combination of the interjections *a* and *ha* (the latter not attested independently in Fragment III); see: Mustanoja (1960: 624); but it is not listed separately as a combination in the MED; the MED has *a* and *ha* (here: *pleasant surprise*). As just stated, *a* is a borrowed interjection; *ha* is attested in Old English, but only in the reduplicated form *haha* (symbolizing laughter), but in any case *a ha* is a native and Middle English formation.
- **allas** (*alas*) was borrowed from French in the 13th century (ModFr *hélas*). It originated as a phrase, but was probably regarded as a monomorphemic interjection in Middle English. See: Mustanoja (1960: 629); MED s.v. *alas*.
- **buf** apparently imitates the sound which someone makes when he is belching; this interpretation is supported by the Latin quotation that follows it (*cor meum eructavit*). *Buf* is a hapax legomenon attested only in III, 1934. We do not know whether Chaucer invented it or whether he was the only author to write down an interjection that was more common in oral use. In any case it seems to be a native creation (MED s.v. *buf* does not give an etymology). Cooper (1996: 179) says that “the onomatopoeic ‘buf’... seems to have been the conventional litteralization for a belch”, but because it is a hapax legomenon, we do not really know whether it was conventional.
- **ey** (*ei*) was borrowed from Latin, perhaps through French; cf. Mustanoja (1960, 624); MED s.v. *ei*.
- **fy** (*fie*) was borrowed from French (ultimately from L *phy*) in the 13th century; it expresses disapproval or contempt; see: Mustanoja (1960: 625); MED s.v. *fi*; the corresponding German form is *pfui*.
- **hayt** is a command to horses, to get up and to get on: It seems to be a native word. The MED s.v. *hait* shows that it is rare and refers to the noun and to the adjective *hait*, but those are also rare and have a different meaning; thus it seems better to regard *hayt* (*hait*) as an independently created native (i.e. originally English) interjection.
- **lo**: its etymology is not quite clear; it can be the continuation of the Old English interjection *lā*, but it has also been suggested that it is a shortened form of the imperative *look*. Perhaps it arose as a mixture of both, the form coming from OE *lā*, but the meaning from *look*. In any case it is a native interjection. Cf. Mustanoja (1960: 627); MED s.v. *lo*.
- **nat** has apparently been shortened from *nought*, see: MED s.v. *not*, which in its turn has been shortened from OE *nawiht*, *nowiht*. It is a native interjection.

- **nay**: according to the *MED* s.v. *nai* it was borrowed from Old Norse (cf. Old Icelandic *nei*).
- **no** is a native interjection; according to the *MED* (s.v. *no*) in its use as an interjection it is derived from the adverb *no*, which in its turn goes back to OE *nā, nō*.
- **o**: As mentioned above, *o* was apparently borrowed from French (and ultimately Latin) *o*; see Mustanoja (1960: 627); *MED* s.v. *o*. Both point out that functionally it is close to *a*, and that it expresses a wide range of emotions and mental states, including surprise, anger, emphasis.
- **pardee**, literally ‘by God’ was borrowed from French (*par Deu, par Dieu*) around 1300; cf. *MED* s.v. *parde*. It appears in a variety of spellings.
- **weilawei, weylawey** goes back to OE *weg-la-weg*; cf. Mustanoja (1960: 629), Mitchell (1985, I: 528); *MED* s.v. *wei-la-wei*. It also appears in a variety of forms and spellings.
- **ye** ‘yes, yea’ goes back to OE *gēa* etc.; see: *MED* s.v. *yē*.
- **yis** ‘yes’ goes back to the OE adv. *gise gyse, gese*; see: *MED* s.v. *yis*.

7. Two or more interjections in sequence

As mentioned above, some interjections are used as pairs or in the same line of verse, or in consecutive lines. We list those instances first; the quotations from III, 280 to III, 857 are spoken by the Wife of Bath in her prologue:

- a! benedicitee III, 280 (the Wife of Bath in her prologue)
 Wy, taak it al! lo, have it every deel III, 445 (the Wife of Bath in her prologue; parallel sentence structure)
 by God and by Seint Joice! III, 482 (the Wife of Bath in her prologue)
 Allas! allas! III, 614 (the Wife of Bath in her prologue; emphasis)
 Now, by my faith III, 841 (the Friar at the end of the Prologue of the Wife of Bath)
 If I seye fals, sey nay, upon thy fey! III, 1057 (the old hag in the WBT)
 Allas! and weylawey! III, 1058 (the young knight in the WBT; see: the title of this paper)
 allas! nay, nay! III 1098 (the young knight in the WBT)
 “Grantmercy,” quod this somonour, “by my feith!” III, 1403 (the summoner in the Friar’s Tale)
 by God and by Seint Jame III, 1443 (the Summoner in the Friar’s Tale)
 “Now certes, “quod this Somonour ... III, 1434 (the Summoner in the Friar’s Tale)
 by God ands by Seint Jame! III, 1444 (the Summoner in “The Friar’s Tale)
 “A!” quod this somour, “benedicite” what sey ye? III 1456 (the Summoner in the Friar’s Tale)
 “Hayt, Brok” hayt, Scot! ...” II, 1543 (the carter in the Friar’s Tale; he addresses each horse separately)
 “Nay,” quod the devel, “God woot, never a deel!” III 1555 (the devil in the Friar’s tale)
 “Deus hic!”, quod he, “o Thomas, freend, good day!” III, 1770 (the friar in the Summoner’s Tale)
 “Ey, maister, welcome be ye, by Seint John!” III, 1800 (the wife of the sick man in “The Summoner’s Tale”)
 “Algates, welcome be ye, by my fey” III, 1811 (the wife of the sick man in “The Summoner’s Tale”)

A! yif that covent ... / A! yif that covent ... / A! yif that frere ... III, 1963–1965 ('A! give that convent ...': the friar in "The Summoner's Tale")

"Nay, nay, Thomas ... III, 1966 (the friar in "The Summoner's Tale")

"Nay," quod the sike man, "by Seint Symoun! ... III, 2094 (the sick man in "The Summoner's Tale")

Now help, Thomas, for hym that harwed helle" III, 2107 (the Friar in "The Summoner's Tale")

Now Thomas, help, for seinte charitee III, 2119 (the Friar in "The Summoner's Tale") (III, 2107 & 2119 to achieve variation)

"A! false cherl," quod he," for Goddes bones! III, 2153 (the friar in "The Summoner's Tale")

A gowne-clooth, by God and by Seint John" III, 2252 (the lord in "The Summoner's Tale")

The function of many of these doublings apparently is to achieve emphasis. There are at least three ways of creating emphasis: The interjection can be doubled, as in *Allas! allas!* III, 614; *allas! nay, nay!* III 1098. There can be an interjection at the beginning and an emphatic phrase with *by* at the end of the line, as in: "Ey, maister, welcome be ye, by Seint John!" III, 1800; there can be an invocation of God and a saint as in *by God and by Seint Jame!* (III, 1444) -perhaps it was better to invoke God and a saint than to invoke just a saint, although often just one saint is invoked.

Much rarer is the use of an interjection in an anaphora to display the use of rhetoric; but there is a striking example of three lines in sequence beginning with an anaphora in III, 1963–1965, where the friar in "The Summoner's Tale" apparently wants to show his command of rhetoric: "A! yif that covent ... / A! yif that covent ... / A! yif that frere ...". In rare cases the speaker (the friar in "The Summoner's Tale", ultimately of course Chaucer) perhaps wants to achieve stylistic variation, as in: "Now help, Thomas, for hym that harwed helle" III, 2107, and a few lines later "Now Thomas, help, for seinte charitee" III, 2119. At the same time, this variation may be reflective of the realities of a multi-lingual society at the time.

8. Use of interjections in specific genres and by specific characters

It is tempting to try to associate the use of certain interjections with specific genres or with specific characters, or to distinguish between interjections used by men and those used by women. But the numbers of occurrences are, however, too low for firm conclusions to be drawn in this regard, and many interjections are used in various tales and by various people, so that a connection of specific interjections with specific genres or specific characters or specific genders can only rarely be established. *By my fey*, for example, is used in the "Wife of Bath's prologue" as well as in the Friar's and in the Summoner's Tale. The Latin secondary interjection *Deus hic* is only used by the Friar in the "Summoner's Tale" (III, 1770) as a greeting (the *MED* classifies it as a "salutation"); probably he wants to show his Latin learning and his authority as a friar. *Benedicite*, on the other hand, is used in several tales and by several characters; it occurs in the "Wife of Bath's Prologue", "The Wife of Bath's Tale", the "Friar's Tale" and the "Summoner's Tale". Apparently *Benedicite* was used much more widely as an interjection and by people belonging to different social classes than *Deus hic*! A command to horses (*hayt*) is only used by the carter, a minor character in the "Friar's Tale", but of course it fits the character, and the carter addresses each horse separately, that is he treats them as individuals.

Sometimes there are ironic reversals: In the “Friar’s Tale”, the devil who is disguised as a yeoman, invokes God (and exhibits his knowledge of interjections derived from French): “Depardieux,” quod this yeman, “deere broother ... (III, 1395); “Nay,” quod the devel, “God woot ...” III, 1555).

Chaucer gives a kind of individual personality to the friar in “The Summoner’s Tale”; the friar is very skilled in using his language in order to beg and to get presents out of people: As just stated he is the only one to use the interjection *Deus hic* as a greeting, probably to show his command of Latin, but for those whose Latin is not so good he adds the greeting *good day* (III, 1770). He shows his command of rhetoric by using a triple anaphora (III, 1963–1965: A! yif that covent ... / A! yif that covent ... / A! yif that frere ...); in other places he introduces a bit of variation (cf. III, 2117 & 2119, discussed in Section 8 above). But since “The Summoner’s Tale” is a fabliau, the friar’s good and smooth command of language in general and of Latin and of rhetoric in particular are to no avail: He cheats people, but he is cheated in the end, and people laugh at him, which makes him very angry.

9. Two case studies on *O* and *Now*

Our analysis suggests that the study of the prosodic forms and context-specific functions of inserts represents a desideratum which is worth further exploration. We demonstrate what can be gained from this in two case studies on *o* and *now*.

9.1. *O*

As discussed above, *o* is used as a vocative marker and a peak marker in Fragment III. When functioning as a vocative marker (seven instances), it is always unstressed (Ex. 2–4).

(2) The Wife of Bath’s Prologue

384 O Lórd! The péyne I díde hem ánd the wó,

(3) The Summoner’s Tale

1781 “O déere máister,” quód this síke mán,

(4) The Summoner’s Tale

1832 “O Thómas, jé vous dý, Thomás! Thomás!

In the only instance where it serves as a peak marker, it is placed at the beginning of a headless line followed by another stressed syllable.

(5) The Wife of Bath's Prologue

795 And with his fest he smoot me on the heed
 796 That in the floor I lay as I were deed.
 797 And whan he saugh how stille that I lay,
 798 He was agast and wolde han fled his way,
 799 Til atte laste out of my swogh I breyde.
 800 Ó! hástow sláyn me, fálse théef?' I séyde,

In Ex. (5), the wife of Bath tells the scene where her husband hit her on the head such that she lay on the floor as if she was dead. The dramatic narrative culminates in animated speech when she wakes up from her unconsciousness: 'Oh, have you killed me, false thief, I said.' In this affect-laden context, we can infer that *O* is stressed for reasons of coherence. Note that such syntactic breaks have been made visible through punctuation marks in editions like *The Riverside Chaucer* but that this modern punctuation does not reflect the practices used in the manuscripts. While this represents the only instance of *O* with this function in Fragment III, *oh* as a "reaction to death" (Culpeper & Kytö 2010: 239) is documented as a common pattern in Early Modern English dialogues. This shows such beat clashes may have an interactional function: They serve to contextualize the speech in an affect-laden way and create audience involvement.

Line 800 also shows nicely the problems of metrical analysis: If *O* is regarded as unstressed we get a regular iambic pentameter; but if it is regarded as stressed, we get six stresses. The stressed *O* could then be regarded as being outside the iambic pentameter, but then we get a iambic pentameter which lacks the first unstressed syllable. Perhaps Chaucer used such irregular lines very occasionally for additional emphasis and audience involvement.

9.2. *Now*

The text-deictic functions of *now* have been attested since Old English (Lenker 2012). For Middle English it has been noted that *now* may have a conclusive function (Einmahl 2019: 222–223), and "mark turn-taking in direct speech quotations" for the listening audience at live performances (Taavitsainen 1998: 204). The latter might explain the high frequency of *now* in Fragment III.

In our sample, *now* as a discourse marker tends to be unstressed but to occupy a fixed position in the beginning of utterances. Our findings confirm that *now* functions as a direct speech marker (Ex. 6).

(6) The Wife of Bath's Prologue

163 Up stirte the Pardoner, and that anon;
 164 "Now, dame," quod he, "by God and by Seint John!
 165 Ye been a noble prechour in this cas.

Placed in initial position of the animated speech (line 164), *now* indicates a change in footing, i.e., “a shift from saying something ourselves to reporting what someone else said” (Goffman 1979: 22), which is oriented to the listening audience. While this is a frequent use of *now* in Fragment III, we do not wish to suggest that this use should be specific to The Canterbury Tales.

However, *now* also serves functions known from Present-day English discourse. Ex. 7 exemplifies the use of an “opinion” marker (Schiffrin 1987: 236)

(7) The Wife of Bath’s Prologue

829 The Frere lough, whan he hadde herd al this;
830 “Now dame,” quod he, “so have I joye or blis,
831 This is a long preamble of a tale!”

In lines 830-831, the friar makes an assessment of the Wife of Bath’s Prologue in animated speech. It is prefaced by *now*, which serves both to mark the direct speech and the friar’s opinion.

In Ex. 8, *now* again prefaces direct speech, while also marking a topic change.

(8) The Friar’s Tale

1413 “Brother,” quod he, “fer in the north contree,
1414 Whereas I hope som tyme I shal thee see.
1415 Er we departe, I shal thee so wel wisse
1416 That of myn hous ne shaltow nevere mysse.”
1417 “Now, brother,” quod this somonour, “I yow preye,
1418 Teche me, whil that we ryden by the weye,
1419 Syn that ye been a baillif as am I,
1420 Som subtiltee, and tel me feithfully
1421 In myn office how that I may moost wyne;
1422 And spareth nat for conscience ne synne,
1423 But as my brother tel me, how do ye.”

In line 1413-1416, the devil, disguised as a bailiff, talks about the summoner’s imminent departure. When then summoner begins to speak, this is marked by *now* (line 1417). At the same time, *now* is used in a position where a topic shift occurs: The summoner now speaks about the bailiff’s skills. In Ex. 9 *now* is used as direct speech marker as well as indexes a change of addressee.

(9) The Friar’s Tale

1334 “Pees! with myschance and with mysaventure!”
1335 Thus seydeoure Hoost, “and lat hym telle his tale.
1336 Now telleth forth, thogh that the Somonour gale;
1337 Ne spareth nat, myn owene maister deere.”

In line 1335, the host’s animated speech is directed at the summoner. The speech is then directed at the friar (line 1336), it is prefaced by *now*.

Ex. 6-9 have shown that when prefacing animated speech in Fragment III, *now* is not only used as a direct speech marker but has also functions still observed in Present-day English naturally occurring discourse. This demonstrates that not only is *now* an old form but also its functions stem back long in the history of English and do not represent recent developments.

Finally, Ex. 10 illustrates a borderline case between adverb and discourse marker.

(10) The Wife of Bath's Prologue

450 Ye be to blame, by God! I sey yow sooth'
 451 Swiche manere wordes hadde we on honde.
 452 Now wol I speken of my fourthe housbonde.
 453 My fourthe housbonde was a revelour --

In line 452, *now* is used in a structure involving operator-subject inversion (*now wol I*) which shows the syntactic integration of *now* as an adverb. At the same time, *now* serves as a discourse marker prefacing "metatextual comments" on how the discourse progresses (Jucker & Taavitsainen 2013: 54; cf. also Schiffirin 1987). This is further evidenced by the parallel, formulaic structures with which such metatextual comments are deployed in The Wife of Bath's Prologue. Except of line 503, they all show the same format [Now wol I V] (Ex. 11).

(11) The Wife of Bath's Prologue

452 Now wol I speken of my fourthe housbonde.
 (...)
 480 Now wol I tellen of my fourthe housbonde.
 (...)
 503 Now of my fifthe housbonde wol I telle.
 (...)
 563 Now wol I tellen forth what happed me.
 (...)
 666 Now wol I seye yow sooth, by Seint Thomas,
 667 Why that I rente out of his book a leef,
 (...)
 828 Now wol I seye my tale, if ye wol heere."

The analysis of *now* has shown that it occurs in a fixed, verse-initial position. As a discourse marker it may serve as a direct speech marker, a use functional for *The Canterbury Tales* as a written text to be spoken and performed for co-present audiences. In addition, the discourse maker (and borderline cases) shows functions which are still known from Present-day English discourse.

10 Summary and Conclusions

In this paper, we have provided a first exploratory multi-dimensional analysis of the interjectional inventory of *The Canterbury Tales*, Fragment III, which addressed aspects of the phonology and morphology, the verse meter and stress pattern, the etymology, multiple uses, and the genre.

We have illustrated that Fragment III contains a rich interjectional spectrum, including all inserts identified by Biber *et al.* (1999) for Present-day English except of response elicitors and hesitators. The lack of hesitators corroborates Støle (2012) on Middle English play texts. However, they have been documented in Early Modern English dialogues (Culpeper & Kytö 2010), which suggests a change in literary conventions. Fragment III additionally contains commands to animals and human noise, which warrants a broader perspective on the functions that such interjectional formats serve (cf. Culpeper & Kytö 2010; Reber 2012; Reber & Couper-Kuhlen 2020).

The study has shown that interjectional items are words which undergo processes of change similar to other linguistic structures. For example, they can be borrowed (*o*), newly created (*buf*), and grammaticalized (*now*). While some have ceased to be deployed (e.g., *weilaway / weylawey*), some still are widely used in Present-day English discourse (e.g., *o, now*). The prevalence of some items until today may be explained by the high frequency of such items (Bybee 2003) and might allow us a glimpse into the pragmatic practices of Middle English as were known to Chaucer. At the same time, the Latin, French and English origins of the interjectional items are indicative of the multi-lingual social context in which *The Canterbury Tales* were written.

Finally, the findings suggest that the use of interjections in Fragment III is indexical of orality in diverse ways. Nevertheless, “pragmatic markers cannot in any simple way be assumed to indicate the speech-like nature of the text” (Culpeper & Kytö 2010: 395). They form part of the resources deployed by Chaucer to stage spoken dialogues as required by the conventions of the genre and were known by him and recognizable as such by his audience at the court (see: Baugh & Cable 2002: 188). At the same time, the *Canterbury Tales* were performed orally to entertain a co-present audience with a linguistically rich background which is also visible in the interjectional spectrum used in *The Canterbury Tales*. This positions the study of interjections in the *Canterbury Tales* at the interface of orality and literacy.

Acknowledgments

We thank the anonymous reviewers for their constructive comments on an earlier version of this article. All remaining errors are ours.

First author's note: Except for minor changes in the proofs, the article was completed before the passing of Hans Sauer in May 2022. Prof. Sauer proposed the idea of a collaboration based on our shared interest in interjections in late fall of 2019. This paper was intended as part of a larger project on interjections in *The Canterbury Tales*, a work which is now left incomplete. Hans Sauer was a great teacher and mentor for me, and I am honored to have been able to co-author this paper with him.

References

Editions and primary texts

Benson, Larry D. (gen. ed.) ([1987] 2008) *The Riverside Chaucer*. Third edition with a new foreword by Christopher Cannon. Based on F.N. Robinson (ed.) *The Works of Geoffrey Chaucer*. Oxford: Oxford University Press.

- Zupitza Julius (ed) (1880) *Ælfrics Grammatik und Glossar*. Berlin: Weidmann.
 Arnold, Theodor (1736) *Grammatica Anglicana concentrata, oder kurtz-gefaßte englische Grammatica*. Leipzig.
 Gwosdek, Hedwig (ed.) (2013) *Lily's Grammar of Latin in English*. Oxford: Oxford University Press.

Dictionaries

- MED = *Middle English Dictionary*. [At:] <https://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary/dictionary>
 [date of access: 25.02.2022].

Handbooks and studies

- Ameka, Felix K. (1992) "Interjections. The Universal Yet Neglected Part of Speech." [In:] *Journal of Pragmatics*. Volume 18 (2–3); 101–18.
 Baugh, Albert C., Thomas Cable ([1951] 2002) *A History of the English Language*. London, New York: Routledge.
 Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad and Edward Finegan (1999) *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
 Bybee, Joan (2003) "Mechanisms of Change in Grammaticalization: The Role of Frequency." [In:] Brian D. Joseph, Richard D. Janda (eds.) *The Handbook of Historical Linguistics*. Malden, MA, Oxford: Blackwell; 602–623.
 Chickering, Howell (1990) "Unpunctuating Chaucer." [In:] *The Chaucer Review*. Volume 25(2); 96–109.
 Cooper, Helen ([1989] 1996) *Oxford Guides to Chaucer. The Canterbury Tales*. Oxford: Oxford University Press.
 Couper-Kuhlen, Elizabeth (2009) "A Sequential Approach to Affect: The Case of »Disappointment«." [In:] Markku Haakana, Minna Laakso, Jan Lindström (eds.) *Talk in Interaction: Comparative Dimensions*. Helsinki: Finnish Literature Society; 94–123.
 Culpeper, Jonathan, Merja Kytö (2010) *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Ehlich, Konrad (2007) "Interjektionen und Responsive." [In:] Ludger Hoffmann (ed.) *Deutsche Wortarten*. Berlin, New York: de Gruyter; 423–444.
 Einmahl, Christiane (2019) *Orality in Medieval Drama. Speech-Like Features in the Middle English Comic Mystery Plays*. Unpublished Dissertation. TU Dresden.
 Fries, Charles C. (1940) *American English Grammar*. New York: Appleton Century Crofts.
 Gehweiler, Elke (2008) "From Proper Name to Primary Interjection: The Case of Gee!" [In:] *Journal of Historical Pragmatics*. Volume 9 (1); 71–88.
 Goddard, Cliff (2014) "Interjections and Emotions (with Special Reference to »Surprise« and »Disgust«)." [In:] *Emotion Review*. Volume 6; 53–63.
 Halle, Morris, Samuel Jay Keyser (1966) "Chaucer and the Study of Prosody." [In:] *College English*. Volume 28; 187–219.
 Hiltunen, Risto (2006) "»Eala, geferan and gode wyrhtan«: On Interjections in Old English." [In:] John Walmsley (ed.) *Inside Old English. Essays in Honour of Bruce Mitchell*. Malden, MA: Blackwell; 91–116.
 Jucker, Andreas H. (2002) "Discourse Markers in Early Modern English." [In:] Richard Watts, Peter Trudgill (eds.) *Alternative Histories of English*. London and New York: Routledge; 210–230.
 Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen (2013) *English Historical Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Kerkhof, J ([1966]1982) *Studies in the Language of Geoffrey Chaucer*. Leiden: Brill.
- Killough, George B. (1982) "Punctuation and Caesura in Chaucer." [In:] *Studies in the Age of Chaucer*. Volume 4; 87–107.
- Lenker, Ursula (2012) "21 Old English: Pragmatics and Discourse." [In:] Alex Bergs, Laurel Brinton (eds.) *Historical Linguistics of English: An International Handbook*. Volume 1; 340–361.
- Michael, Ian (1970) *English Grammatical Categories and the Tradition to 1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Minkova, Donka (2013) "Reconstructing stress in Old and Middle English." [In:] Manfred Krug, Julia Schlüter (eds.) *Research Methods in Language Variation and Change*. Cambridge: Cambridge University Press; 260–277.
- Mitchell, Bruce (1985) *Old English Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Mustanoja, Tauno F. (1960) *A Middle English Syntax*. Part I: Parts of Speech. Helsinki: Société Néophilologique [only Part I has been published].
- Norricks, Neal (2009) "Interjections as Pragmatic Markers." [In:] *Journal of Pragmatics*. Volume 41; 866–891.
- Nübling, Damaris (2001) "Von *oh mein Jesus!* zu *oje!* Der Interjektionalisierungspfad von der sekundären zur primären Interjektion." [In:] *Deutsche Sprache*. Volume 29; 20–45.
- Nübling, Damaris (2004) "Die prototypische Interjektion: Ein Definitionsvorschlag." [In:] *Zeitschrift für Semiotik*. Volume 26; 11–45.
- Putter, Ad (2019) "Metre and Versification." [In:] Ian Johnson (ed.) *Geoffrey Chaucer in Context*. Cambridge: Cambridge University Press; 72–82.
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Reber, Elisabeth (2012) *Affectivity in Interaction: Sound objects in English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Reber, Elisabeth, Elizabeth Couper-Kuhlen (2010) "Interjektionen zwischen Lexikon und Vokalität: Lexem oder Lautobjekt?" [In:] Arnulf Deppermann, Angelika Linke (eds.) *Sprache intermedial: Stimme und Schrift, Bild und Ton*. Berlin, New York: de Gruyter. 69–96.
- Reber, Elisabeth, Elizabeth Couper-Kuhlen (2020) "On »whistle« Sound Objects in English Everyday Conversation." [In:] Leelo Keevallik, Richard Ogden (eds.) *Research on Language and Social Interaction*. Volume 53, Issue 1: Sounds on the Margins of Language; 164–187.
- Sauer, Hans (2012) "Interjections in Middle English: Chaucer's 'Reeve's Tale' and the Corpus of Middle English Prose and Verse." [In:] Manfred Markus, Yoko Iyeiri, Reinhard Heuberger and Emil Chamson (eds.) *Middle and Modern English Corpus Linguistics: A Multi-Dimensional Approach*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins; 157–175.
- Schiffrin, Deborah (1987) *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stange, Ulrike (2016) *Emotive Interjections in British English: A Corpus-based Study on Variation in Acquisition, Function and Usage*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Stanley, Eric (2000) "Hwæt." [In:] Jane Roberts, Janet Nelson (eds.) *Essays on Anglo-Saxon and Related Themes in Memory of Lynne Grundy*. London: King's College Centre for Late Antique and Medieval Studies; 525–556.
- Støle, Hildegunn (2012) *Interjections in Late Middle English Play Texts. A Multi-Variable Pragmatic Approach*. Unpublished doctoral dissertation. Norway: University of Stavanger.
- Taavitsainen, Irma (1995) "Narrative Patterns of Affect in Four Genres of the *Canterbury Tales*." *The Chaucer Review*. Volume 30 (2); 191–210.

- Taavitsainen, Irma (1998) "Emphatic Language and Romantic Prose: Changing Functions of Interjections in a Sociocultural Perspective." [In:] *European Journal of English Studies*. Volume 2 (2); 195–214.
- Vorlat, Emma (1975) *The Development of English Grammatical Theory 1586–1737, With Special Reference to the Theory of Parts of Speech*. Louvain: Louvain University Press.
- Wharton, Tim (2003) "Interjections, Language, and the »Showing/Saying« Continuum." [In:] *Pragmatics and Cognition*. Volume 11; 39–91.

Appendix: Interjections in Fragment III of Chaucer's "Canterbury Tales".

Table 1: Attested commands to animals

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1–856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857–1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265–1334: 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665- 2294: 624)
hayt			III, 1543 (2x)	
heyte			III, 1561	

Table 2: Attested human noise

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1–856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857–1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265–1334: 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665- 2294: 624)
buf				III, 1934 ⁴

Table 3: Attested 'primary' interjections.

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1–856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857–1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265–1334: 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665- 2294: 624)
a	III, 280		III, 1286; 1456	III, 1797; 1963; 1964; 1965; 2144; 2153
a ha	III, 586			
allas	III, 166; 474; 614 (2x)	III, 1058; 1068; 1098	III, 1612	

4 hapax legomena

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1–856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857–1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265–1334 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665–2294: 624)
ey	--			III 1800; 2202; 2232
fy	III, 735			III 1925
o	III, 800	III, 1087		III, 1770; 1781; 1823; 1832; 1954: 2227
pardee	III, 200; 310; 335; 712	III, 950	III, 1280; 1468; 1565	III, 1675
weilaway / weylaway	III, 216	III, 1058		

Table 4: Attested expletives.

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1–856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857–1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265–1334: 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665–2294: 624)
a devel weye				III, 2242
a Goddes half	III, 52			
as help me God	III, 201; 805			
as helpe me verray God omnipotent	III, 423			
benedicite, benedicitee	III, 241; 280	III, 1087	III, 1456; 1584	III, 2170
by God	III, 450; 489; 586; 634; 693		III, 1292	III, 1850; 2106; 2210
by God above	III, 207			
by God and by Seint Jame			III, 1443	
by God and Seint Joce	III, 483			
by God and by Seint John	III, 164			III, 2252
by Goddes sweete pyne	III, 385			

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1-856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857-1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265-1334: 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665- 2294: 624)
by my fey	III, 203; 215		III, 1535	III, 1811; 2236
by my feith	841		III, 1403	III, 2137
by my savacioun			III, 1618	
by my trouthe	III, 422	III, 1240	III, 1424	
by Saint John				III, 1800
by Seint Symoun				III, 2094
by Seint Thomas	III, 666			
by that lord that called is Seint Jame	III, 212			III, 1943
by the sweete Seinte Anne			III, 1613	
by thy feith			III, 1551	III, 1937
by your fey		III, 1002		
by your leve	III, 112			
depardieux			III, 1395	
God woot	III, 42			III, 1578; 1612
in feith	III, 320			
for Cristes moder deere				III, 1762
for Cristes sake				III, 1732
for Goddes bones				III, 2153
for Goddes love		III, 1060; 1096		III, 2053; 2197
for seinte charitee				III, 2119
for seinte Trinitee				III, 1824
God it woot	III, 491			
Lord	384,			
Lord Crist	III, 469			
upon thy fey		III, 1057		

Table 5: Attested discourse markers.

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1-856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857-1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265-1334: 670)=	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665- 2294: 624)
now	III, 164; 193; 312; 585; 711; 830; 841; 844	III, 1106; 1207; 1213; 1227	III, 1417; 1424; 1434; 1561; 1590; 1604; 1626	III 1683; 1823; 1836; 1838; 1851; 2069; 2089; 2107; 2119; 2184; 2241
now thanne				III, 2140
now wel				III, 2129

Table 6: Attested response forms.

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1-856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857-1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265-1334: 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665- 2294: 624)
certes		III, 1238	III, 2127	III, 1434
nay	II, 170	III, 961, 1067; 1098 (2x)	III, 1290, 1388, 1461, 1523, 1555, 1610, 1630	III 1761; 1966 (2x); 2094
nay, thanne		III, 1062		
ye	III, 840	III, 1105; 1238; 1241	III, 1392	III, 1726; 1810; 2127,
yis	III, 856	III, 856	III, 1598	III, 1685

Table 7: Attested greetings and farewells.

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1-856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857-1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265-1334: 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665- 2294: 624)
deus hic				III, 1770
farewel	III, 476			--
farwel				III, 1953
good day				III, 1770
hayl			III, 1384 ⁵	

---

⁵ A northern word.

welcome			III, 1385	
---------	--	--	-----------	--

Table 8: Attested polite speech act formulae.

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1–856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857–1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265–1334: 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665- 2294: 624)
grant mercy			III, 1403	
graunt mercy				III, 1812
mercy		III, 1048		
no fors				III, 2189

Table 9: Attested attention signals

	The Wife of Bath's Prologue (III, 1–856: 856 lines)	The Wife of Bath's Tale (III, 857–1263: 406 lines)	The Friar's prologue and tale (III, 1265–1334: 670)	The Summoner's Prologue and Tale (III, 1665- 2294: 624)
lo	III, 14; 35; 445; 719; 833; 835	III, 1127; 1149	III, 1566	III, 1752; 1885; 1934; 1968; 2079; 2085; 2139; 2228; 2238 (2x)
pees	III, 838			

Conspectus: Interjections used by Chaucer in Fragment III of “The Canterbury Tales”

Abbreviations: WBPr = Wife of Bath's Prologe; WB Tale = Wife of Bath's Tale; Fr = Friar's Prologue and Tale; Sum = Summoner's Prologue and Tale

- 1) primary
  - a WBPr, Fr, Sum
  - a ha WBPr
  - allas WBPr, WB Tale
  - buf Sum
  - ey Sum
  - fy WBPr, Sum
  - hayt, heyt Fr
  - lo WBPr, WB Tale, Fr, Sum

nat WB Tale
 nay WBPr, WB Tale
 no WBPr
 o (also. vocative) WBPr
 pardee WBPr, WB Tale
 weilawei, Weylawey WBPr, WB Tale
 ye WBPr, WB Tale, Fr, Sum
 yis WBPr, WB Tale, Fr, Sum

2) secondary

Benedicite WBPr, WB Tale
 certes WBPr, WB Tale, Fr, Sum
 Deus hic Sum
 farewel. farwel WBPr. Sum
 good day Sum
 grant mercy, graunt mercy Fr, Sum
 hayl Fr
 mercy WB Tale
 nay WB Tale
 no fors Sum
 now WBPr, WB Tale, Fr, Sum
 now thanne Sum
 now wel Sum
 Pees ,peace' WBPr
 welcome Fr
 what (also interrogative pronoun) WBPr, WB Tale
 wo ,woe, woeful' WB Tale
 wy ,why' WBPr

3) phrases: see: Table 4 above

Combination of interjections: see: Section 7 above

MONIKA SOSNOWSKA

University of Lodz, Faculty of International and Political Studies,
British and Commonwealth Studies Department

ORCID: 0000-0001-7520-6335

“What sort of a world is this, where killing and pain are the norm? What on earth is wrong with us?” Nature Strikes Back in Olga Tokarczuk’s *Drive Your Plow Over the Bones of the Dead* (2009)

Abstract

The article seeks to explore the theme of nature’s revenge in Olga Tokarczuk’s novel *Drive Your Plow Over the Bones of the Dead* (2009, translated into English in 2018). The book may be classified as Anthropocene fiction or eco-fiction. Tokarczuk’s treatment of vengeful nature in *Drive Your Plow ...* manifests as a literary representation of a physiology of an ecosystem in disequilibrium, pervaded by images of blood in a snowy landscape. The author renders her female protagonist, Janina Duszejko, a proponent and practitioner of a theory proposing that nature wreaks revenge on humans. Tokarczuk presents new ways of imagining agency beyond anthropocentrism. *Drive Your Plow* may serve as an example of literary fiction from which posthumanist reflections may spring, while simultaneously it oftentimes (even if unintentionally) draws on posthumanist philosophy and ethics. I also refer to Olga Tokarczuk biography and views in search of her environmental concerns and solutions.

Keywords: Olga Tokarczuk, eco-fiction, posthumanism, the Anthropocene, anthropocentrism

The Anthropocene, or “the world is out of joint”

Anthropogenic changes threaten climatic¹ and biogeochemical stability on a planetary scale (Gillings and Hagan-Lawson 2014). Unfortunately, not only one species, *Homo sapiens*, the agent and vector of

1 Literally, the term “climatic change” appears in Tokarczuk’s eco-crime thriller twice. In the first mention (the second chapter of the book), the reader is informed by the main protagonist and first-person narrator, Janina Duszejko that: “Recent climatic changes have made everything warmer; but not our Plateau” (Tokarczuk 2020b: 32). The next mention comes up in

these changes, suffers the harmful and negative consequences of its own environmentally destructive behaviour. Animal existence in the Anthropocene² is marked by additional pain, suffering, and anxiety, which means that natural environmental stressors (e.g. chronic food shortage, high temperatures, or oxidation) are accompanied by anthropogenic stressors. Human activities such as pollutant exposure, introduction of non-native species, release of greenhouse gases and aerosols to the atmosphere alter the immune systems of wild animals, in many cases causing stress and diseases (Martin *et al.* 2010). Furthermore, domesticated animals and animals living in captivity are prone to develop mental illness (Dasgupta 2005). In consequence, animal welfare has been largely affected by total human ecological footprint³ and anthropopressure.

In a world where speciesism⁴ still pervades human cultures, where non-human animals are notoriously “banished” from their habitats for existing (co-existing) in the same physical world at the same time, they may find “shelter” in peculiar and animal-friendly spaces, i.e. in literature. This realm is capacious enough to house non-human animals and human animals. The cartography of literature allows writers to create borderless worlds, contrary to conventional maps, where one finds a nonstretchable body of the globe. Many writers invite non-human animals, dwelling in the limited earthly kingdom of animals, to its imaginary equivalent. As Olga Tokarczuk said in her Nobel lecture in 2019: “literature has miraculously preserved its right to all sorts of eccentricities, phantasmagoria, provocation, parody and lunacy. I dream of high viewing points and wide perspectives, where the context goes far beyond what we might have expected” (Tokarczuk 2019a: 20–21). She also proposed a concept of a tender narrator (Tokarczuk 2019a: 2). Tokarczuk, whom I perceive as an embodiment of the figure of a tender narrator, explained that it is “a perspective from where everything can be seen. Seeing everything means recognizing the ultimate fact that all things that exist are mutually connected into a single whole, even if the connections between them are not yet known to us” (Tokarczuk 2019a: 21). In *Drive Your Plow...* Tokarczuk remains hidden as a tender narrator and endows her “literary daughter” or her alter ego—Janina Duszejko—with some features of such tender narrator like: sensitivity, ability to perceive reality in terms of a great web of mutual relations or transgress speciesism and appreciate animals’ existence with their experience of sensing the world (instead of viewing the world).

---

a conversation between the narrator and an old man—“the Gentleman with the Poodle”—when he shares her theory that non-human animals might have punished their oppressors: “I don’t think this is to do with a single killer animal, but animals in general. Perhaps thanks to climatic changes they’ve become aggressive, even deer and hares. And now they’re taking vengeance for everything” (Tokarczuk 2020b: 180).

- 2 The term was first popularized by Paul J. Crutzen in a 2002 paper he published in *Nature*. He suggested his own date for the beginning of the epoch—the invention of the steam engine in the late-eighteenth century. According to Crutzen, the Earth left the Holocene, and humans have entered a new geological epoch—the Anthropocene (Zalasiewicz *et al.* 2008).
- 3 The term “ecological footprint” was introduced by William Rees in 1990s. It has been used to describe various types of human impacts on Earth’s ecosystems measured in terms of the area of terrestrial and aquatic ecosystems required to produce the goods consumed by a population and to assimilate the wastes generated (Wackernagel and Rees 1995).
- 4 Human relationships with animals have been called “speciesist”. The idea that non-human animals are inferior because they do not belong to the “right” species was introduced by Richard Ryder in the 1970s to draw a parallel with other forms of unjustified discrimination (e.g. racism or sexism). The term was popularized by Peter Singer, who claims that speciesism is ‘a prejudice or bias in favour of the interests of members of one’s own species and against those of members of other species’ (Singer 1975: 6). Speciesism is rooted in humanist notion of subjectivity. It justifies disadvantageous treatment or consideration of those who are not members of *Homo sapiens*, and therefore may be treated as objects.

Availing herself of one of the topos belonging to eco-fiction, namely nature striking back, in *Drive Your Plow...* Tokarczuk confronts the reader with: consequences of prevailing anthropocentrism and speciesism, suffering of non-human animals in the Anthropocene, environmental crisis, anthropogenic climate change, and urgency for action on ecological and environmental matters. Duszejko—for whom within the plot Tokarczuk develops a theory of vengeful nature—with all her posthumanist traits, serves as an agent causing change in the name of non-human animals. Duszejko’s double “instrumental” function is exposed within the novel’s narrative (being an agent of nature) as well as on a metanarrative level (being “a ventriloquist” who expresses Tokarczuk’s concerns). On a deeper level, a non-anthropocentric concept of human agency is narrated to re-imagine humans as part of nature, whose separateness from non-human animals stems from traditional humanist thinking. Disconnection from nature also results from a mediated contact with it, namely through linguistic concepts and cultural discourses—as Kate Rigby puts it: “culture constructs the prism through which we know nature” (154). To be aware of that is to raise one’s consciousness about—on the one hand—the cultural nature of nature, its symbolic and representational narrowing comprehension, while on the other—about its real presence and existence, beyond words, symbols and numbers. Although creating another narrative about nature turns it into a literary fiction, Olga Tokarczuk rejects instrumentalizing, colonizing and imprisoning nature through/within language. The reader gets an impression that the author speaks the language of infuriated nature, as if she expressed nature’s need to be heard and empowered by means of literature, as if Tokarczuk has written down wrathful nature’s warning for humanity, as if Tokarczuk was constantly reminding us about nature’s actuality and materiality.

In addition, Tokarczuk’s eco-fiction is an invitation to set in motion a new way of thinking—to awaken a posthumanist instinct in readers: to reflect upon humanity’s inseparability from nature, the concept of a human being, agency beyond anthropocentrism, human and non-human interconnectivity and co-dependence,⁵ and the Anthropocene. I will demonstrate how Tokarczuk’s intuitive knowledge of posthumanist assumptions contributes to thinking against the grain. I suggest that Tokarczuk’s eco-fiction captures the essence of posthumanism. As an umbrella term encompassing a diversity of approaches, its common denominator:

[...] is a break with a pervasive, if often unacknowledged, assumption: that humanity is somehow separate from the rest of the universe and constitutes a center for orientation—a basic set of measures, values, and points of views—from which no judgment can escape, whether pertaining to science, philosophy, politics, or everyday practices. (Thomsen, Wamberg, 2020: 1)

To make the reader think against the grain, the author of *Drive Your Plow ...* creates Janina Duszejko, a cultural figure of a repairer, a peculiar individual with a cause, a human being who will not shrink from committing transgressive and controversial deeds as nature’s wrecker, a creature who acts on behalf of the

---

5 Tokarczuk’s enthusiasm for the concept of a dynamic mycelium-like reality and community devoid of pyramid-like relationships springs from her interest in Jungian psychology, astrology, mythologies and mysticism. In her prose, people, animals and things are interconnected and interdependent. They compose a web of influences, which escapes peoples’ attention, especially those who grew up in self-centred culture, celebrating individualism, perpetuating ego-oriented values and practices. It is uncommon to contemporary westerners to think in terms of a planetary community, caring co-existence with non-human entities, to think in a non-anthropocentric way like Tokarczuk does: “Tenderness perceives the bonds that connect us, the similarities and sameness between us. It is a way of looking that shows the world as being alive, living, interconnected, cooperating with, and codependent on itself” (Nobel Lecture 2019a: 24).

voiceless and powerless, a self-proclaimed “chosen one” with no claims to recognition or gratitude. She is also a narrator/focalizer, who dares to ask: “What sort of a world is this, where killing and and pain are the norm: What on earth is wrong with us?” (Tokarczuk 2020b: 114).

Janina Duszejko’s posthumanists traits

Olga Tokarczuk endows her main character, a retired bridge engineer turned schoolteacher, a passionate amateur astrologer, a fan of weather channels, with an interest for Blake’s poetry and philosophy.⁶ She becomes a supporter of Blake’s organic idea of the world where everything is connected to everything else as well as his cosmological view based on interdependence of all beings. Not only does Duszejko translate fragments of his poetry or cite him, but she also cultivates the idea of a healthy relationship with nature, devoid of human superiority as if she knew the fundamental premises of posthumanist thought. Posthumanist approaches challenge the ontology of a human by questioning their separateness from nature. Posthumanism promotes relational and processual ontologies that accentuate entanglement of humans and nonhumans and humanity’s embeddedness in nature. It aims at dethroning and reconceptualizing a humanist idea of the (hu)man understood as a sovereign, autonomous and rational agent. According to the *Oxford Research Encyclopedia*:

Posthumanist philosophy constitutes the human as: (a) physically, chemically, and biologically enmeshed and dependent on the environment; (b) moved to action through interactions that generate affects, habits, and reason; and (c) possessing no attribute that is uniquely human but is instead made up of a larger evolving ecosystem. (Keeling, Lehman, 2018)

Tokarczuk’s literary creation is a representation of an ecologically conscious human being. Tokarczuk admits in an interview that Duszejko is a type of Elizabeth Costello, the title character of J.M. Coetzee’s novel (2003). Furthermore, Leonora Carrington’s *The Hearing Trumpet* (1976) served as an inspiration for *Drive Your Plow Over the Bones of the Dead*. Duszejko in many ways resembles Carrington’s 92-year-old narrator. The author informs us that Duszejko stems from her own literary female characters like Florentynka from *Primeval and Other Times* or Parka from *The Last Stories* (2004) (Tokarczuk 2009). The writer highlights the potential in the figure of an older lady, marginalized by society.

Duszejko, the owner of two dogs, builds a positive and caring human-animal relationship with her Little Girls, as she anthropomorphically refers to them. The protagonist feels a sense of kinship with her dogs, which takes the form of an interspecies community of sisterhood. In a dialogue with a priest, Father Rustle, the narrator unburdens herself to him about the loss of her dogs, who were missing: “They were my only loved ones. My family. My daughters” (Tokarczuk 2020b: 233). Far from finding consolation, Duszejko-the blasphemer is admonished: “It’s wrong to treat animals as if they were people. [...] God gave animals a lower rank, in the service of man” (Tokarczuk 2020b: 233). The reader finds out about their presence in Duszejko’s “herstory”⁷ from several memories and imagined encounters with her Little Girls,

6 Tokarczuk is a sophisticated literary borrower. She owes the title of the novel to William Blake’s poem “Proverbs of Hell”; follows the Blakeian capitalisation of selected words such as Darkness, Ailments, Anger, to name a few; precedes each chapter with a quote taken from his poetry.

7 The term was introduced by the second wave feminists of the 1970s to signify stories written and told by women, to accentuate the role of women in creating history, and to compensate for neglected or underappreciated achievements of women

scattered on the pages of *Drive Your Plow*. In one of her dreams, Little Girls give birth to “a completely new race of people brought forth by Animals. They were still blind—they hadn’t yet opened their eyes” (Tokarczuk 2020b: 221). The dream may be deciphered as Duszejko’s expression of a subconscious wish for interspecies posthumanity, which may be an aspect of the broader phenomenon—nature striking back on humanity for rampant anthropocentrism and its devastating aftermath.

Tenderness and willingness to learn something from non-human animals characterize Duszejko’s attitude towards her dogs (“They taught me quite basic, plain and simple justice”) (Tokarczuk 2020b: 102). She is haunted by their presence, their “enquiring gazes, their furrowed brows, their smiles” (Tokarczuk 2020b: 45), their “welcoming rituals” (Tokarczuk 2020b: 45), “their joy” (Tokarczuk 2020b: 70), “their games that involved playing tricks on each other” (Tokarczuk 2020b: 202). The woman detects with her posthumanist sensitivity a new quality of how animals are experiencing the world, or rather sensing the world, which—according to her—is in many ways deeper than human experience: “We have a view of the world, but Animals have a sense of the world [...]” (Tokarczuk 2020b: 102). Rendering animals’ perception of the world rooted in the senses, Tokarczuk juxtaposes their experience of reality with human worldview, simultaneously offering a posthumanist insight into non-human animal’s world. Both modes of being are valuable and specific for each species since no single perspective can be regarded as a complete one.

The Polish writer seems to be familiar with a posthumanist notion of thinking beyond binarisms like people versus animals, mind versus body. Tokarczuk decenters the human as the center of orientation—the measure of everything in the universe. To demonstrate the continuum of different experiences of the world, the writer creates a new word in Polish—“światoczucie”. It is translated into English as “a sense of the world”, yet the translation does not reflect its potential, or it is somehow lost in translation. Analogically to how “worldview” (“światopogląd” in Polish) is constructed, a neologism ‘światoczucie’ consists of two, melted words: “world” (in Polish: “świat”) and “sensing” (in Polish: “czucie”). “Worldsensing” would be a literal translation.

Both, Duszejko’s ecofriendly practices (a vegetarian and a self-proclaimed animal rights activist) and eccentric lifestyle (an astrologer, a non-conformist single) stigmatize her among the local community that adheres to patriarchal, conservative, and catholic values. It seems that the latter work as empathy-blockers or anaesthetics for moral reasoning, in metaphorical sense of these words. Deeply engrained within this small society’s worldview are sexism and speciesism. They operate on many levels, including individual behaviour and collective practices (one may think that Tokarczuk wrote nonfiction). The Plateau’s local community, the male elite (the Commandant, Innerd, the President, and Father Rustle), and its cohorts in particular, specializes in sexist and speciesist practices. In their ontology, both women and animals function as subalterns, objects of lesser value and importance, disempowered and discriminated. This fraternity cultivates a masculine ethos of exploitation, veiled in patriotic, ethical and theological language. In a local church they are referred to as “brave hunters” and followers of Saint Hubert (Tokarczuk 2020b: 237).⁸ On hearing an oration by the local priest, chaplain to the town’s hunting club, one might get an impression that hunters are significant guardians and caretakers of nature. Ties of

---

in different cultures throughout the history of the world. When it comes to literature, the story is told from a perspective of a female narrator to emphasize women’s experience and erasure of women from man-made history.

8 Paradoxically, the legendary Hubertus was converted by a miraculous vision of a speaking crucifix between the antlers of a stag at bay, ceased to kill animals and subsequently became a bishop.

brotherhood are renewed each time they meet in their club to kill animals for sport, either “within the law” (Tokarczuk 2020b: 73) or secretly. To join the association, one obviously has to be a man with an avidity for hunting and mechanistic approach to animals. To shoot an animal from above the ground, from a hiding place, they use cross-shaped wooden platforms called pulpits (named after an elevated platform used in churches to give prominence to a person standing on it). Indeed, the place where action is set, abounds in pulpits and its male users.

Symbolically, pulpits may represent a hierarchy of beings with a human over animals, plants, and inanimate matter. Rosi Braidotti claims that the construction of the so called universal human referred to “masculine, white, urbanized, speaking a standard language, heterosexually inscribed in a reproductive unit and a full citizen” (Braidotti 2013: 65), which makes him (a gendered human being) exceptionally exceptional. Tokarczuk’s depiction of scraps of land dotted with pulpits is modelled on how a Polish landscape looks like when one decides to enter and visit Polish forest areas – here “killing and and pain are the norm” (Tokarczuk 2020b: 114). For Duszejko, pulpits also have a symbolic meaning: “Now it seemed clear to me why those hunting towers, which do after all bear a strong resemblance to the watchtowers in concentration camps, are called ‘pulpits.’ In a pulpit Man places himself above other Creatures and grants himself to their life and death” (Tokarczuk 2020b: 239). On animal’s behalf the woman overturns and destroys hunting pulpits; gathers non-human remains (for example of a Tomcat, a She-Cat, a Fox, Moles, a Deer, to name a few by the names Duszejko gives them), buries them in a special graveyard by the house and lays a stone on each grave as if the buried ones were human. Duszejko’s mindset is permeated by posthumanist thinking transgressing anthropocentric and speciecist categorization.

Imagining agency beyond anthropocentrism

Eco-fiction offers many literary strategies, means of unfolding a story and thematic focuses, one of which is a topos of nature wreaking revenge on humanity. Olga Tokarczuk’s eco-thriller unmasks anthropocentric, violent practices towards animals (hunting, industrialized farming, maltreatment of domestic animals, objectification of non-human beings) and shows their disastrous face for non-human beings. The action takes place in wintertime, on the Plateau, a remote village in Poland, where human beings kill non-human beings, which in turn (as the plot suggests) provokes them to take revenge. That nature enacts revenge in the form of a series of murders on the humans who abused, exploited and slaughtered them, is a theory proposed by Tokarczuk, who makes Janina Duszejko investigate on her own. Her theory unveils along with unfolding of the plot. Paradoxical as it may seem, by creating a human agent, a heroine, who rejects traditional humanist worldview and acts on behalf of nature, Tokarczuk shows new ways of imagining agency beyond anthropocentrism.

A bloody tale of nature rising up begins with ... choking on an innocent animal’s bone. Duszejko’s obnoxious neighbour, Big Foot,⁹ a poacher – compared by her to a little goblin nurtured by the forest (Tokarczuk 2020b: 19) – is found dead in his own house. The woman is alarmed by the trusted neighbour, Oddball, and they decide to pay a visit to their deceased neighbour. Before they enter his house, they

---

9 The narrator has a tendency to christen her acquaintances according to their characteristic features or profession—Oddball, Dizzy, Good News, Black Coat, Father Rustle, The Writer.

encounter two calmly staring, unshy deer¹⁰ “in the middle of performing a ritual whose meaning we couldn’t fathom” (Tokarczuk 2020b: 16). Next, as they dress the corpse – that once was a devilish creature with long and narrow feet (Tokarczuk 2020b: 22) – in his best clothes, they find out that he choked on a shard of bone from a deer¹¹ he killed. It seems as if his prey that was turned into meat, “counterattacked”:

He had caught the Deer in a snare, killed her, then butchered, roasted and eaten her body. One Creature had devoured another in the silence and stillness of the Night. Nobody had protested, no thunderbolt had struck. And yet Punishment had come upon the devil, though no one’s hand had guided death. (Tokarczuk 2020: 26)

This is where and how Tokarczuk’s/Duszejko’s theory of vengeful nature originates. Very soon the protagonist verbalizes it in the following, compressed form: “Vengeance from beyond the grave” (Tokarczuk 2020b: 51). As the plot unfolds, the reader learns that four kinds of non-human animals are involved in avenging murders of other animals, namely: deer, foxes, beetles and magpies.

In quick succession a wave of crimes hits the hamlet for the benefit of the ecosystem and nature. It demands “a pound of flesh” and comes for it; remains unsatisfied until the most significant chessmen are eliminated from the chessboard. Literally, four men turn into pounds of flesh. The first “attack of nature” is on the police commandant, who is found lying in a well with his feet up and head down, covered in blood with his eyes open (Tokarczuk 2020b: 83). Since the footprints of deer hooves surround the well, Duszejko puts forward her theory about vengeful nature and she adds: “Animals are strong and wise. We don’t realize how clever they are. There was a time when Animals were tried in court. Some were even convicted” (Tokarczuk 2020b: 84).¹² Tokarczuk introduces Duszejko’s contrasting attitude towards animals to re-think the relations between humans and non-humans in the Anthropocene. The writer embeds critical potential in *Drive Your Plow* both by proposing Duszejko’s theory of nature striking back and by “checking” other character’s responses to it.

In a conversation with Tokarczuk, the interviewee argues that in *Drive Your Plow...* the author prophesizes nature’s revenge on the human race. The Polish writer admits that the book is apocalyptic in some way, even though the great cataclysm has been engendered and nourished in the mind of someone who is not taken seriously (Tokarczuk 2009). The writer weaves the tale of nature striking back around a conviction that those who harm nature in general, and non-human animals in particular, deserve to be punished. Tokarczuk needs a female protagonist who could voice this concern, a self-proclaimed animal rights activist. Her female protagonist refers to the animals’ capacity to suffer and feel pain and fear—emotional states shared with all humans: “When you kill them, and they die in Fear and Terror [...] you doom them to hell, and the whole world changes into hell” (Tokarczuk 2020b: 114). Hunting is like “shooting at defenceless people” (Tokarczuk 2020b: 109).

---

10 Duszejko refers to deer as Young Ladies and animals are ‘gentled’ by nicknaming.

11 The remains of the murdered animal—the deer’s head and trotters—are collected with care by Duszejko.

12 The next “debtor to nature”, Innerd, turns out to be a local, wealthy fox farmer and brothel owner, caught in an animal snare. After him comes the president of the Mushroom Pickers’ Society, who is found covered by beetles. Meanwhile rumours start to spread in Duszejko’s vicinity. People fantasize about a killer-beast stalking the neighbourhood (Tokarczuk 2020b: 179). Alternatively, a theory that people in power eliminate each other occupies the more reasonable minds (Tokarczuk 2020b: 228). Last (but not least) on nature’s death-list is a priest, Father Rustle, who is killed in a fire after celebrating a mass in honour of Hubertus.

For Tokarczuk/Duszejko, the sense of justice pertains to all harmed non-human living creatures, yet they are handicapped because they cannot make effective representation in the human socio-cultural reality. Systematic abuse of animals cries out for vengeance. Witnessing their exploitation and expiration, seeing their killed bodies, observing their daily rituals being ruined by humans, she finds kinship with non-human animals, and they matter to her profoundly. Paradoxically, the silenced protagonist finds courage and becomes a spokesperson for non-human animals, for the voiceless. Taking advantage from her own social insignificance and “cultural aponia” caused by oppressive patterns, Duszejko empowers herself verbally. It emanates from this repressed part of her femininity that was rarely allowed to speak and express ideas to be taken seriously. The protagonist takes action to protect animals or even to save their lives as she attempts to foil hunting. Her desperately raised voice accentuates a significant message for the local hunters: “You’ve no right to shoot at living Creatures” (Tokarczuk 2020b: 72).

The reader follows the narrator’s first-person account of murderous deeds to find out that the narrator turns out to be nature’s, and therefore the animals’ agent, seeking vengeance and inflicting punishment. “I was their Tool” (Tokarczuk 2020b: 262) – as Duszejko names the uncanny experience of being an instrument of change. The narrator hides the truth about her “mission” till the climactic ending of the story, until she explains to her friends that:

They [animals] chose me from among others – maybe because I don’t eat meat and they can sense it – to continue to act in their Name. They appeared before me, like the Stag to Saint Hubert, to have me become the punitive hand of justice, in secret. Not just for the Deer, but for other Animals too. For they have no voice in parliament. They even gave me a Weapon, a very clever one. Nobody guessed a thing. (Tokarczuk 2020b: 251)

Duszejko’s weapon consisted in a carrier bag, (frozen) deer’s head and its trotters. She is well prepared to perform her role of an avenger since she practiced hammer throwing (and won several medals in her youth). Filled with anger, her body knew how to hit precisely in order to knock out the opponent and never let him return to his senses. No man has any chances of survival when confronted with Duszejko’s attack of “divine Wrath” (Tokarczuk 2020b: 112).

Her vendetta is two-fold in nature. First, it is personal – blistering rage harboured for months for killing her beloved Little Girls until she finds out that the local hunting club killed them. In her pursuit of truth, it finally materializes in form of a photograph she saw in Big Foot’s house. In the picture, among the trophies of the hunt, neatly arranged in a row, Duszejko recognizes her Little Girls. The Commandant, Innerd, the President, and Father Rustle were among those who committed “the Crime” (Tokarczuk 2020b: 249). Second, her own drama of revenge was combined with a larger project of nature’s uprising against the devilish humans and abominable tormentors of animals. The woman compared herself to “Bellona or Medea” (Tokarczuk 2020b: 258), two mythological female figures (the Roman goddess of war and the Greek semi-goddess) associated with women’s agency driven by anger and revenge. Hence *Drive Your Plow* may be also interpreted as “herstory” of an individual on the animal crusade in a nutshell.

Righteous anger

In *Drive Your Plow...* Tokarczuk designs and implements a new way of imagining nature’s agency and revenge in Polish literature. Nature wreaking revenge is initiated by a human being, whose perception

of oneself and the world transgresses a limited dichotomy of nature versus humans. Tokarczuk turns a gendered human being into a non-human animal's agentic “tool”, driven by “divine anger”. For the majority of male characters this “tool” is rather a fool.

According to Agnieszka Holland,¹³ Tokarczuk's book “is the story of the anger growing in those who are voiceless and powerless, which is quite a universal story today actually” (Holland 2018). The protagonist's voice from the periphery of culture is not treated seriously by the local authorities. The voiceless and the powerless in *Drive Your Plow* are represented both by humans and nonhumans. Tokarczuk's literary creation engages in an eco-battle against the patriarchal treatment of women and animals. Her confrontations with the system can serve as images of existing, current struggles with oppressive mechanism of many patriarchal societies, including Polish. Not surprisingly, then, Duszejko's letters do not meet with response as she is ignored by the police, and later by the city guards. Another example of the narrator's cultural impotence (some female readers can identify with this form of discrimination) is her meeting with a forester, who treats her in a patronizing manner, mansplaining how nature cannot be left without human intervention and protection. His declaration that: “There's nothing natural about nature any more” (Tokarczuk 2020b: 195) resembles a mantra repeated by one of the officials, servants of the petrified anthropocentric system.

Tokarczuk's protagonist represents an archetypal figure of a New Age oracle, a female solitudinarian, a sensitive receiver equipped by nature with “the gift of the Clarity of Vision” (Tokarczuk 2020b: 31). The writer proposes that it is restored by anger, and “anyone who feels Anger, and does not take action, merely spreads the infection. So says our Blake” (Tokarczuk 2020b: 55). Anger becomes Duszejko's *sine qua non* for wreaking vengeance on those who kill the innocent: “Anger makes the mind clear and incisive, able to see more. It sweeps up the other emotions and takes control of the body. Without a doubt Anger is the source of all wisdom, for Anger has the power to exceed any limits” (Tokarczuk 2020b: 27).

In one of Duszejko's states of clarity when revelation flashes upon her, the woman faces the system, to which she is unimportant and useless. In her outburst of accusations against mankind's relentless maltreatment and abuse of animals, at the moment of exposing the revelation to the audience at the City Guard post, the woman is just a notorious petitioner, a harmless madwoman to be sent away empty-handed. She is a lone voice in the wilderness as she says:

What sort of a world is this? Someone's body is made into shoes, into meatballs, sausages, a bedside rug, someone's bones are boiled to make broth. Shoes, sofas, a shoulder bag made of someone's belly, keeping warm with someone else's fur, eating someone's body cutting it into bits and frying it in oil. Can it really be true? Is this nightmare really happening? This mass killing, cruel, impassive, automatic, without any pangs of conscience, without the slightest pause for thought, though plenty of thought is applied to ingenious philosophies and theologies. **What sort of a world is this, where killing and and pain are the norm:** What on earth is wrong with us? (Tokarczuk 2020b: 114 [emphasis by M.S.]

The guards remain ignorant, to them Duszejko represents an emotionally-driven weirdo. Her eco-tenderness is perceived as her obsession or a sign of unhealthy love towards non-human animals.¹⁴

13 In 2017 Holland made a film adaptation of Tokarczuk's *Drive Your Plow...* and entitled it *Spoor*.

14 Interestingly enough, Duszejko will find few male interlocutors with their ears open to the idea that animals could be the perpetrators of murders: a man with a poodle agrees with her and later on he will purport the theory of animal revenge on humankind; a local doctor from the Middle East, who treats her ailments with mixtures that look startlingly and smell

In an interview Tokarczuk explains the origins of the female protagonists' "divine anger"¹⁵:

Duszejko, as a pure and innocent person, cannot abide in a world that is sinister, aggressive, terrible, cruel, and sometimes macabre. So the only emotion that is born in a holy person is anger. Anger is not a bad energy. In Polish, we have a phrase that translates to "divine anger," "righteous anger." When someone is righteously angry, we know that the situation has surpassed the tolerated limits, the human norms. This book describes a situation like that. The macabre of killing is a matter of course happening around us, so the only way to behave justly is the "divine anger" that inundates Janina Duszejko. (Tokarczuk 2020a)

Tokarczuk seems to exploit a long tradition of cultural disapproval or even repression of anger in women by giving her female avenger traits of an unconventional femininity: agency, unruliness and rebelliousness.¹⁶ Righteous anger is presented in the novel as a motivating force, triggering action on behalf of nature and non-human animals.

It is possible to connect Duszejko's "divine anger" with a larger project of nature's "divine retribution". In *Drive Your Plow ...* nature's revenge may be interpreted as a form of nemesis, falling on anthropocentric and patriarchal culture as a series of punishments for male domination, for nature's oppression, exploitation and destruction, analogous to cultural subjugation and abuse of women. In Tokarczuk's novel nature's responds in anger to raise mass consciousness about environmental damages caused by humanity that has interfered with nature's equilibrium, here with a scrap of it—the Plateau. James Lovelock's "Gaia hypothesis" (proposed in the 1970s) is partly useful at this point as he suggested that the Earth acts like a single organism seeking homeostasis, working on the principle that humans

---

shockingly; an eccentric dentist with an addiction to alcohol, who illegally pulls teeth *en plein-air*; and an entomologist and taphonomist, who visits the Plateau to study a rare species of flat bark beetle—men existing on the fringe of culture, semi-outcasts.

- 15 In the novel, the mechanism of "divine anger" follows a certain pattern: it appears as sudden surges, experienced as fire within. It temporarily makes the narrator physically stronger. After each attack the woman was exhausted and felt void inside. It attracted sorrows of different kinds. A watery ending was the result of the surge of anger. Weeping, the most troublesome of Duszejko's ailments (Tokarczuk 2020b: 154), followed each surge of fire energy. Her anger accompanied by tears signalled that the emotional state reached its peak—its cathartic phase. At this stage a tetradic emotional symphony composed of suffering (turned into) anger (transformed into) action (turned into) weeping was over.
- 16 According to Olga Tokarczuk, there is a long tradition of gendering anger—female anger is almost forbidden; it is demonized and criticized. In contrast, male anger is not only accepted, but even cherished. The writer admits that she realized such dualism with respect to cultural perception of anger is strongly rooted in Western culture when some readers of *Drive Your Plow* could not cope with or even bear the fact that the main protagonist is empowered by anger and her rebellion was considered as pathetic (Tokarczuk 2020c). In Western tradition, cultural perception of anger makes a distinction between male anger, which is generally valorized positively, and female anger stereotypically interpreted as uncontrollable fury, oftentimes ascribed to unbalanced or insane women. Anger in men has been rationalized, for example in cases leading to a justified revenge or vengeance in the name of wronged individuals. Western literature, drama and film are abundant in affirmative patterns of rage and revenge in men (e.g. displaying dominance in society) and narratives demonstrating female rage as unnatural and socially destructive (e.g. in madwomen). Underlying this binarism there is a fear of anger in women pervading Western patriarchal culture(s). It is beyond the scope of this article to explore and analyse the cultural approach to anger in women and men, yet it has to be at least acknowledged. See for example: Rosenwein, B. (2020). *Anger: The Conflicted History of an Emotion*. New Haven and London, Yale University Press.

and non-humans, organic and non-organic forms are interconnected and interdependent.¹⁷ Tokarczuk's *Plateau* is a literary representation of a physiology of an ecosystem in disequilibrium, pervaded by images of blood (nature's revenge) in a snowy landscape.

A posthumanist instinct

“Nature's attacks” on humans may take on many forms: from disasters like droughts or floods to the more biblical, like sending locusts that eat up crops or an epidemic to “assail” their immune systems. Tokarczuk's narrative where nature strikes back, is in many ways a reminder that humanity has come up to a catastatic, not a catastrophic point. With reference to the survival of the human species, catastatic means that humanity is still in a phase before the greatest catastrophe. The final outcome of human impact on the environment hangs in suspension. Therefore there is still hope for humanity. But it needs to become conscious of another aspect of its existence. Namely, that it is still in its pre-anagnorisis state of development and will be stuck in it until it acknowledges that it co-exists with non-human beings under the same sun, with the same conditions. Respectively, it needs plays-within-plays to discover the nature of one's own predicament and simultaneously its inseparability from the Earth's identity, meaning allbeingness. Analogous to Shakespeare's *Claudius*¹⁸ – for whom “The Mousetrap” was devised as a reenactment of fratricide to force him to recognize his guilt – human beings still lack revealing, disturbing, consciousness-raising mousetrap-performances created by nature in order to illuminate a reticent quality of their being in the world. Perhaps only then *Homo sapiens* will enter its era of anagnorisis and reinvent itself, not only for his/her own sake. “Nature's attacks” can be read as forceful means to wake the human species up.

Olga Tokarczuk gives voice to her literary daughter, Duszejko, to touch upon issues related to a broader notion of environmental and climate change: anthropocentrism, animal rights, land exploitation, and global warming as well as employs fiction to raise the alarm about their significance for the Anthropocene that draws on anthropocentric illusions of our ontological separation from nature. *Drive Your Plow* can be therefore interpreted as a manifesto for the Anthropocene, a warning to tame humanity's ecological hubris, a protest song written by the tender writer, who gives her voice to the sensitive narrator, who sings it to awaken a posthumanist instinct, at least in some.

---

17 See: James Lovelock (1979).

18 In Shakespeare's *Hamlet* (act, scene) Hamlet arranges a performance of a play-within-a play (“The Murder of Gonzago”, which he refers to as “The Mousetrap”) to expose his uncle's guilt, to ‘catch the conscience of the King’ (3.1.540). The dumb show, played by a troupe of visiting players, is a court production based on a plot of fratricide and revenge, simultaneously being an re-enactment of a murderous deed committed by Claudius. Hamlet uses the power of theatre to unmask the murderer of his father. He finds the mousetrap an effective trap since Claudius is affected by and visibly reacts to a scene of pouring poison into the actor's ear (which mimicked the way Hamlet's father was killed). If ‘the play is the thing’ (3.1.539), then it is possible to treat some of nature's performances of disasters and catastrophes as constant enactments of past scenarios, in which humans “perform” actions harmful to the environment, or even (on a large scale) they commit ecocide.

References

316

- Braidotti, Rosi (2013) *The Posthuman*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Dasgupta, Shreya (2015) “Many Animals Can Become Mentally Ill.” [On:] BBC. [At:] <http://www.bbc.co.uk/earth/story/20150909-many-animals-can-become-mentally-ill/> [date of access: 12.01.2022].
- Gillings Michael, Hagan-Lawson Elizabeth L. (2014) “The Cost of Living in the Anthropocene.” [In:] *Earth Perspectives*. Volume 1 (2); 1–11.
- Holland, Agnieszka (2018) “An Interview With Spoor Director Agnieszka Holland. Interview by Cynthia Bireth.” [At:] <https://www.riotmaterial.com/interview-with-spoor-director-agnieszka-holland/> [date of access: 10.01.2022].
- Keeling, Diane, Marie Lehman, Marguerite Nguyen (2018) “Posthumanism.” [In:] *The Oxford Research Encyclopedia*. [At:] <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.627> [date of access: 10.03.2022].
- Lovelock, James (1979) *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford: Oxford University Press.
- Martin, Lynn B., William A. Hopkins, Jason R. Rohr (2010) “The Effects of Anthropogenic Global Changes on Immune Functions and Disease Resistance.” [In:] Richard S. Ostfeld, William H. Schlesinger (eds.) *Annals of the New York Academy of Sciences* 1195; 129–48.
- Rigby, Kate (2012) “Ecocriticism.” [In:] Julian Wolfreys (ed.) *Literary and Cultural Criticism at the Twenty First Century*. Edinburgh: Edinburgh University Press; 151–178.
- Ryder, Richard Dudley (1983) *Victims of Science: The Use of Animals in Research*. London: National Anti-Vivisection Society Limited.
- Singer, Peter (1975) *Animal Liberation*. New York: Avon Books.
- Thomsen, Mads Rosendahl, Jacob Wamberg (2020) “Introduction.” [In:] Mads Rosendahl Thomsen, Jacob Wamberg (eds.) *The Bloomsbury Handbook of Posthumanism*. London: Bloomsbury.
- Tokarczuk, Olga (2009) “Olga Tokarczuk: Świat ma błąd w oprogramowaniu. Interview by Justyna Sobolewska.” [At:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1500413,1,olga-tokarczuk-swiat-ma-blad-w-oprogramowaniu.read/> [date of access: 10.01.2022].
- Tokarczuk, Olga (2019a) “Nobel Lecture by Olga Tokarczuk.” Svenska Akademien. [At:] <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/12/tokarczuk-lecture-english-2.pdf> [date of access: 10.02.2022]
- Tokarczuk, Olga (2019b) Transcript from an interview with Olga Tokarczuk. [At:] *NobelPrize.org*. Nobel Media AB 2020. [At:] <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2018/tokarczuk/159844-olga-tokarczuk-interview-transcript/> [date of access 10.01.2022].
- Tokarczuk, Olga (2020a) “‘Anger is Not a Bad Energy’: In Conversation with Olga Tokarczuk. Interview by Izabela Joanna Barry.” [At:] <https://www.bklynlibrary.org/blog/2020/01/12/olga-tokarczuk-interview/> [date of access: 20.01.2022].
- Tokarczuk, Olga (2020b). [2009] [*Prowadź swój plug przez kości umarłych*. Kraków, Wydawnictwo Literackie]. *Drive Your Plow Over the Bones of the Dead*. Translated into English by Antonia Lloyd-Jones. Great Britain: Fitzcarraldo Editions.
- Tokarczuk, Olga (2020c) “Nie mam jeszcze poczucia kresu czy spełnienia. Wszystko zaskakująco zostało po staremu. Interview by Katarzyna Kanter.” [At:] <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,157211,26508010,olga-tokarczuk.html/> [date of access: 10.01.2022].
- Tokarczuk Olga (2020d) [2020] [„Okno“,] „A New World Through My Window.” Translated into English by Jennifer Croft. [At:] <https://www.newyorker.com/books/page-turner/a-new-world-through-my-window/> [date of access: 10.01.2022] The original text was written in Polish and commissioned by „Frankfurter Allgemeine Zeitung”. It was immediately translated into German by Gerhard Gnauck

(“Jetzt kommen neue Zeiten”) and published on 31 March 2020 [at:] <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/autoren/reihe-mein-fenster-zur-welt-jetzt-kommen-neue-zeiten-16703455.html> [date of access: 21.01.2022]. On 1 April 2020 Olga Tokarczuk published the text in Polish on her FB profile [at:] <https://www.facebook.com/OlgaTokarczukProfil/posts/2716151888513431> [date of access: 29.01.2022]. Only then, the English version appeared in translation from Polish by Jennifer Croft.

Wackernagel Mathis, William Rees (1995) *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth. Gabriola Island, BC and Philadelphia, PA: New Society Publishers.*

Jan Zalasiewicz, Mark Williams, Alan Smith, Tiffany L. Barry, Angela L. Coe, Paul R. Bown, Patrick Brenchley, David Cantrill, Andrew Gale, Philip Gibbard, John Gregory, Mark W. Hounslow, Andrew C. Kerr, Paul Pearson, Robert Knox, John Powell, Colin Waters, John Marshall, Michael Oates, Peter Rawson, Philip Stone (2008) “Are We Now Living in The Anthropocene?” [In:] *GSA Today*. Volume 18 (2); 4–8.

PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Angielskiej

Kolegium Międzydziedzinowych Studiów Indywidualnych, Uniwersytet Wrocławski

Hans Sauer in Memoriam

Mit großer Trauer teilen wir die Nachricht mit, dass Professor Hans Sauer am 31. Mai 2022 im Alter von 75 Jahren verstorben ist. Er war viele Jahre lang aktives Mitglied des Wissenschaftlichen Beirats der Akademischen Zeitschrift: *Academic Journal of Modern Philology*. Wir werden seine berufliche Leidenschaft, seine Weisheit und seine Begeisterung für die Wissenschaft vermissen.

With great sadness, we share the news that Professor Hans Sauer passed away on May 31st 2022 at the age of 75. He was a linguist with impressive scientific achievements and expertise in a wide variety of topics. For many years he was an active member of the Scientific Board of the *Academic Journal of Modern Philology*. We shall miss his professional passion, wisdom and scientific guidance.

Z wielkim smutkiem dzielimy się wiadomością, że Profesor Hans Sauer zmarł 31 maja 2022 roku w wieku 75 lat. Przez wiele lat był aktywnym członkiem Rady Naukowej *Academic Journal of Modern Philology*. Będzie nam brakowało jego zawodowej pasji, mądrości i naukowego zapалу.

Hans Sauer wurde 1946 in Ingolstadt, Bayern, geboren. Er studierte Englisch, Latein und Deutsch an der LMU München. Die Forschungsschwerpunkte von Prof. Hans Sauer waren die historische Linguistik und die Geschichte der englischen Sprache. Er interessierte sich für ein sehr breites Spektrum von Themen: Wortbildung, Pflanzennamen, Glossare und Lexikographie, Varietäten des Englischen, Pidgin- und Kreolsprachen und Kommunikation in der Werbung. Sein Fachwissen im Bereich der oben genannten Themen hat zur Veröffentlichung von mehr als zwanzig Büchern, Ausgaben und Studien

Hans Sauer (1946–2022).

Photo: courtesy of Gabriele Sauer.

mittelalterlicher englischer Texte und mehr als zweihundert wissenschaftlichen Artikeln geführt. Professor Hans Sauer hat an vielen Universitäten in der ganzen Welt gelehrt (z. B. Innsbruck, Österreich; Brno, Tschechien; Warschau, Posen, Lodz und Kattowitz, Polen; Palermo, Italien; Columbus, Ohio, USA; Tokio, Japan; Peking und Chongqing, China; Kuala Lumpur, Malaysia). Er war ein hervorragender Mentor und Betreuer zahlreicher Masterarbeiten und von mehr als dreißig Dissertationen und Habilitationen. Professor Hans Sauer wird den Menschen, die ihn kannten und die Gelegenheit hatten, mit ihm zu arbeiten, immer in Erinnerung bleiben.

Hans Sauer was born in Ingolstadt, Bavaria in 1946. He studied English, Latin, and German at LMU Munich, Germany. The main research interests of Professor Hans Sauer were historical linguistics and the history of English. He was strongly interested in a wide range of subjects: word-formation, plant names, glossaries and lexicography, varieties of English, pidgins and creoles as well as advertising language. His expertise in the study of the subjects led to the publication of more than twenty books, editions and studies

on medieval English texts and more than two hundred scholarly papers. Professor Hans Sauer lectured at many universities around the world (*e.g.*, Innsbruck, Austria; Brno, Czech Republic; Warsaw, Poznań, Łódź, and Katowice, Poland; Palermo, Italy; Columbus, Ohio, US; Tokyo, Japan; Beijing and Chongqing, China; Kuala Lumpur, Malaysia). He directed and supervised many M.A. theses and more than 30 dissertations and post-doctoral degrees. Professor Hans Sauer will remain forever in the memory of the people who knew him and had an opportunity to work with him.

Hans Sauer urodził się w Ingolstadt w Bawarii w 1946 roku. Studiował angielski, łacinę i niemiecki na Uniwersytecie Ludwika i Maksymiliana w Monachium. Głównymi zainteresowaniami badawczymi prof. Hansa Sauera było językoznawstwo historyczne i historia języka angielskiego. Interesował się bardzo szeroką gamą tematów: słowotwórstwem, nazwami roślin, glosariuszami i leksykografią, odmianami języka angielskiego, pidżynami i kreolskimi językami kontaktu oraz komunikacją w reklamie. Dzięki swojemu doświadczeniu i wszechstronnym zainteresowaniom opublikował ponad dwieście artykułów naukowych, ponad dwadzieścia książek, wydań i studiów nad średniowiecznymi tekstami angielskimi. Profesor Hans Sauer wykładał na wielu uniwersytetach na całym świecie (m.in. Innsbruck, Austria; Brno, Czechy; Warszawa, Poznań, Łódź i Katowice, Polska; Palermo, Włochy; Columbus, Ohio, USA; Tokio, Japonia; Pekin i Chongqing, Chiny; Kuala Lumpur, Malezja). Był doskonałym mentorem i promotorem wielu prac magisterskich oraz ponad trzydziestu rozpraw doktorskich i habilitacyjnych. Profesor Hans Sauer na zawsze pozostanie w pamięci ludzi, którzy go znali i mieli okazję z nim współpracować.

Editors / Redakcja

TADEUSZ CEGIELSKI
(prof. em. Uniwersytet Warszawski)

Elity artystyczne *versus* władza. Subiektywna interpretacja rzeczywistości doby „środkowego” PRL – 1955–1976

Artistic Elites versus Power. A Subjective Interpretation of the Reality of the “middle” PRL era between 1955 and 1976

The need to write an essay on the history and sociology of culture, submitted here to the reader, arose in the fall of 1975 under rather peculiar circumstances. Therefore, despite the considerable lapse of time, I remember them perfectly. The case happened long enough to rethink it and see it from a broader historical perspective. The impetus for similar activities was the university seminar which I taught for a quarter of a century together with prof. Grażyna Szelągowska at the Faculty of History at the University of Warsaw. The seminar, entitled “Film as a historical source” was largely devoted to Polish film and the political and social conditions in which film art operated in the times of the Polish People's Republic (see also: Cegielski and Szelągowska (2011: 5–18)).

Keywords: film as a historical source, creative freedom, censorship in Poland, history of Polish cinematography

Z niemieckiej perspektywy

Potrzeba napisania przedłożonego tu Czytelnikowi eseju z dziedziny historii i socjologii kultury powstała już jesienią 1975 roku w osobliwych okolicznościach. Dlatego też mimo upływu czasu doskonale je zapamiętałem. Rzecz wydarzyła się zarazem wystarczająco dawno, aby przemyśleć sprawę na nowo i zobaczyć ją w szerszym kontekście historycznym. Impulsem dla podobnych działań stało się ogólnouniwersyteckie seminarium, które przez ćwierć wieku wspólnie z prof. Grażyną Szelągowską prowadziłem na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Zatytułowane *Film jako źródło historyczne* w znacznej części poświęcone było filmowi polskiemu oraz ustrojowo-społecznym warunkom, w jakich X Muza działała w czasach PRL (por. Cegielski i Szelągowska (2011: 5–18)).

Incydent, który okazał się wspomnianym tu pierwszym impulsem, miał miejsce w Merseburgu, na terenie Niemieckiej Republiki Demokratycznej, którą nazywał będę dalej NRD, w budynku dawnego

więzienia. Aktualnie, w 1975 roku, była to siedziba ewakuowanego w czasie wojny z Berlina-Dahlem Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, GSPK (Tajne Archiwum Państwowe Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego). Za zgodą ministra spraw wewnętrznych (sic!) NRD dotarłem tutaj, aby podjąć kwerendę do rozprawy doktorskiej *Stara Rzesza i pierwszy rozbiór Polski, 1768–1774*¹. Rygory panowały w archiwum iście więzienne. Pod groźbą utraty bezcennej „dniówki” nie wolno było opuścić stanowiska pracy w ciągu dnia – za wyjątkiem oficjalnej półgodzinnej przerwy śniadaniowej. W archiwum oprócz mnie pracowała spora grupa doktorantów z Niemiec Zachodnich, NRF, oraz w danym momencie młody naukowiec z NRD. Doktoranci z NRF wraz ze mną cieszyli się przywilejem dwutygodniowego dostępu do zasobów GSPK; miejscowy historyk miał zgodę ministra na dwa dni pracy (maksimum dla obywateli NRD stanowiły trzy dni). Stąd każdy dzień pracy w czytelniku archiwum był dla badacza wręcz bezcenny.

Podczas śniadaniowej przerwy wspomniany tu historyk reprezentujący *Ossich*, jakbyśmy dziś powiedzieli, milcząco przysłuchiwał się toczącej się żywo rozmowie. Nagle zaatakował go jeden z zachodnioniemieckich doktorantów. Powodem, czy tylko pretekstem było kolejne ograniczenie w dostępie do akt, które im, *Wessj*, dało się we znaku i podobnie jak cały, w rzeczy samej nieznośny system pracy w archiwum. Moją koleżkę z RFN najbardziej jednak denerwowały nie tyle same zakazy i nakazy, co fakt, że mieszkańcy NRD przyjmowali je bez jakiegokolwiek sprzeciwu.

– Popatrz się – zwracając się do *Ossi* wskazał na mnie – Tadeusz przyjechał z Polski, gdzie też mają socjalizm, ale gdzie możliwe jest normalne życie, istnieje wolność badań naukowych – przykładem jego doktorat! – i rozwija się kultura. A jaki mają film, jaką literaturę, jaką plastykę! Jedne z najciekawszych w Europie!

Oskarżyciel stosunków w NRD popisał się znajomością nazwisk polskich twórców, więc odnieśliśmy wrażenie, że wie o czym mówi. Mnie było przykro z powodu enerdownca, który nie wiedział, jak się bronić. Przykro także dlatego, że stałem się mimowolnie świadkiem oskarżenia, czy wręcz prokuratorskim narzędziem.

Ktoś spośród *Wessich* napomknął, żeby wziąć poza nawias cywilizacyjne zapóźnienie *Ossich*, i że przyszele zjednoczenie Niemiec pozwoli zniwelować różnice. Wyrażony tak pogląd: *so wie so, wir alle sind Deutsche*, „tak czy owak, wszyscy jesteśmy Niemcami”, dość powszechny w tamtych latach, tylko rozszerzył oskarżyciela.

Dalsza część ostrej wymiany zdań, w której ze strony zachodniej pobrzmiwały echa niemieckiego nacjonalizmu, należała do kwestii, czy rzeczywiście istnieje nadal jeden naród niemiecki, czy też może już dwa różne narody – jak by chciała enerdownska propaganda. Oskarżenia, jakie padły w Merseburgu w obecności przedstawiciela *Ossich*, kazały mi po raz kolejny odnotować różnice w poziomie wolności myśli i wolności twórczej w obu krajach na wschód od żelaznej kurtyny: PRL i NRD. Przykładem mogła być moja własna praca doktorska. Z polskiej perspektywy hermetyczna i typowo akademicka budziła najwyższe zdumienie po stronie wschodnioniemieckiej (por. Cegielski 1988)². Badania nad feudalną

1 Zgodę na korzystanie z państwowych zasobów archiwalnych wydawał w NRD – w imieniu ministra – podsekretarz stanu departamentu archiwów.

2 Ukazała się w przekładzie na język niemiecki jako koedycja zachodnioniemiecko-polska. Por. Tadeusz Cegielski (1988) „Adas Alte Reich und die erste Teilung Polens 1768–1774”. Vorwort von Karl Otmar Freiherr von Aretin. Stuttgart – Warszawa: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, PWN - Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Fakt udziału PWN w edycji renomowanego wydawcy z RFN sam stanowi przykład otwartości naukowych instytucji PRL na współpracę z Niemcami Zach.

Rzeszą Niemiecką (Świętym Cesarstwem Rzymskim Narodu Niemieckiego) od XVII do początku XIX wieku były tam po prostu zakazane, a młody Polak, który pojawił się w archiwum, by zajmować się polityką książąt niemieckich w XVIII w. prowokował oznaki niechęci ze strony naukowego personelu. Tak było przynajmniej w Merseburgu.

Inny klimat panował w Dreźnie, w *Sachsischer Staats-Archiv*, choć i tam nie kryto zdziwienia, że polskim akademikom wolno zajmować się podobnymi dziwactwami jak feudalne elity Rzeszy. Poznane w stolicy Saksonii osoby nie kryły przy tym sympatii dla współczesnej Polski jako kraju ludzi wolnych. Życzliwy mi archiwista z Dreznia, pochwalił się, że uczy się polskiego, by czytać „*Politykę*”, warszawską „*Kulturę*” czy „*Przekrój*”. To były jego ówczesne okna na świat. Podobnie funkcjonariuszka enerdownskiego Ministerstwa Kultury, wicedyrektorka departamentu kinematografii, którą poznałem w Merseburgu. Nie tylko czytała, ale i trochę mówiła po polsku; wspominała autostop po Polsce w latach 60. Nie krytykowała wschodnioniemieckiego modelu zarządzania kinematografią, ale uznawała „polski eksperyment” w tej dziedzinie za „interesujący”.

Kiedy jesienią 1976 roku wracałem z kolejnego pobytu w NRD; w pociągu relacji Berlin Ostbahnhof – Warszawa Centralna napotkałem na tłumy młodzieży wędrującej na 19. Edycję Międzynarodowego Festiwalu Jazz Jamboree. Imprezie – jak pamiętam – towarzyszył bajkowy zupełnie plakat Waldemara Świeżego. (Sprawdziłem na Allegro: oryginalny plakat sprzedano niedawno za 1.400 złotych). Młodzi enerdowncy płci obojga okazali się chętnymi rozmówcami. Powiedzieli mi, że jeżdżą na jazz do Warszawy już od kilku lat, że mają tam znajomości i zapewniony dach nad głową. Kolekcjonują, oczywiście, płyty i plakaty – dziś prawie tak cenne, jak ów plakat autorstwa Świeżego. Opisałi mi też swoją kondycję życiową; powiedzieli o czymś, co wprawiło mnie w zdumienie. Ale przecież nie mieli powodu, by fantazjować, czy wręcz kłamać tylko po to, aby zrobić na mnie wrażenie! Ci młodzi Niemcy świadomie nie poszli po szkole na studia, lecz wybrali status robotnika. Jako robotnicy mogli cieszyć się większym zakresem wolności niż inteligenci! I mogli tak jak teraz jechać na tydzień na Jazz Jamboree. W ich „zakładach pracy” (*Betriebe!*) tego rodzaju aktywność nie była mile widziana, przecież jakoś tam tolerowana.

Oczywiście, jako obywatel Polski dumny byłem z owej swobody twórczej i dzieł, które dzięki niej powstały. To uczucie towarzyszyło mi niekiedy w okresie intensywnych kontaktów ze studentami i nauczycielami akademickimi z NRF. Miały one charakter instytucjonalny (oficjalna wymiana studencka i naukowa między uniwersytetami), ale w ślad za nimi zawiązały się kontakty czysto prywatne. Niektóre z nich przetrwały lata, nawet dekady. Zdarzało się, że nasi zachodnioniemieccy koledzy i przyjaciele manifestowali poglądy lewicowe i dalecy byli od totalnego odrzucenia zasad realnego socjalizmu. W latach 70. młodzi artyści z RFN podziwiali szeroką – ich zdaniem – wolność artystycznej kreacji w Polsce, pozytywnie oceniali państwowy mecenat w dziedzinie filmu, teatru, czy muzyki. Bywając często w Polsce dostrzegali takie czy inne niedomagania systemu, ale ostrą krytykę z naszej strony uważali za niesprawiedliwą. Zwracali uwagę, że przy ogólnym niedostatku materialnym artyści mają się bardzo dobrze – co w konkretnych wypadkach było prawdą! Państwo nie szczędzi też – ich zdaniem – pieniędzy na spektakularne wydarzenia kulturalne, w rodzaju premiery wagnerowskiego *Tannhäusera* w Teatrze Wielkim w 1974 roku w inscenizacji wiedeńskiego reżysera Otto Fritza i wykonaniu wybitnych solistów z Wiesbaden. Czy też na cieszące się światową renomą festiwale muzyczne (Warszawska Jesień, Konkurs Chopinowski, Jazz Jamboree). Podobnie zresztą reagowali bywający częstymi gośćmi w Warszawie i Krakowie zaprzyjaźnionymi artyści z Holandii i Danii.

Instytucjonalne ramy wolności twórczej w PRL – przykład kinematografii

Odnotowałem powyżej fakt wyraźnego zainteresowania ze strony Zachodu, szczególnie obywateli obu państw niemieckich, twórczością polskich artystów w latach 70. (a które zaczęło się w rzeczywistości dekadę wcześniej). Nie wskazałem jednak przyczyn tego zjawiska – poza ewidentną atrakcyjnością peerelowskiej oferty kulturalnej. W tym miejscu spróbuję dokonać krytycznego przeglądu instytucjonalnych ram, w jakich zamykała się wolność twórcza w tamtym okresie. Postaram się przy tym pamiętać, że jak odnotowuje teoretyk zagadnienia cenzury, Anette Kuhn, autorka pracy *Cinema, Censorship and Sexuality 1909-1925*, a w ślad zaś za nią Anna Misiak (2006) *Kinematograf kontrolowany* cenzura to nie tylko instytucje; stanowi ona p r o c e s społeczny! Jest to „proces kontroli oparty na złożonych relacjach między grupami uprawnionymi do podejmowania decyzji (niekoniecznie politycznych), a resztą społeczeństwa, pozwala wziąć pod uwagę produktywnie skutki jej działania” (cyt. za Misiak 2006: 17). Tak więc cenzurę filmową interpretować będę jako zjawisko „społecznie i politycznie uwarunkowane, oparte nie tylko na stosunkach władzy, ale także na skomplikowanej siatce wpływów społecznych, zjawisko często praktykowane (w sensie pozytywnym lub negatywnym), a nie tylko instytucja zakazu” (Misiak 2006: 17). Bez podobnego zastrzeżenia opisane poniżej relacje na linii: twórcy – instytucje władzy – instytucje zakazu (cenzura) nie będą do końca zrozumiałe lub prowadzić będą do z gruntu fałszywych wniosków, iż stosunki artysty z władzą w PRL miały głównie charakter pozasystemowy. Jak postaram się wykazać, niezależnie od roli przypadku (w rodzaju nagłej śmierci wiceministra kultury Janusza Wilhelmięgo w 1978 roku), który manifestuje się w każdym niemal procesie historycznym, niespodziewane zwroty w biegu wydarzeń miały przyczyny w specyficznym systemie władzy w PRL.

W rozważaniach dotyczących instytucjonalnego poziomu cenzury w dziedzinie filmu pominę lata 40. jako specyficzny, odrębny okres. Pamiętać jednak będę, że niektóre struktury zawodowe i polityczne wówczas ukształtowane rzutować miały na dalszy rozwój X Muzy w Polsce. Zjazd filmowców w Wiśle 19–22 listopada 1949 roku przyjął jako bezwzględnie obowiązującą doktrynę socjalistycznego realizmu (Pitera 1949: 8-9). Przebieg zjazdu szczegółowo rekonstruuje Anna Madej (1997: 201–214). Nie wskazywał on przecież, pozostawiając problem tak twórcom, jak ich politycznym mentorom, jak sprawić, by ekranowy socrealizm stał się sztuką dla milionów? Filmoznawca Marek Hendrykowski, zajmujący się *Paradoksami poetyki socrealizmu w filmie polskim*, cytuje Leopolda Tyrmanda (1920–1985), który należał do legionu ludzi pióra zmagających się z pułapkami, jakie partyjni ideolodzy zastawili na twórców: „Polacy masowo odmawiają chodzenia do kina na oficjalne melodramaty (sic!). Ale z komedią to nie takie proste. Jak napisać coś, z czego ludzie mogliby się śmiać, a jednocześnie odczuli potrzebę walki o pokój, zwiększenia wydajności pracy, nienawiść do imperializmu i miłość do Politbiura?” – zapisał w swoim *Dzienniku* z 1954 roku” (Hendrykowski 2002: 121).

Lapidarna definicja socrealizmu autorstwa Tyrmanda uzmysławia nam, że twórcy obrazu filmowego mieli w praktyce do wyboru: albo zaniechać działania, albo też wmawiać swoim resortowym zwierzchnikom, że to co produkują, to właśnie socrealizm. Najbardziej wpływowym, takim jak Aleksander Ford, niekiedy to się udawało.

Rok 1954 przyniósł pierwsze symptomy zrywania przez filmowców z bezproduktywną praktyką socrealizmu – a co za tym idzie, zachwianie dotychczasowymi układami w systemie kontroli kinematografii. Hasło do buntu dali na listopadowym zebraniu SPATiF-u dwaj uznani scenarzyści,

Tadeusz Konwicki (1926–2015) oraz Aleksander Ścibor-Rylski (1928–1983)³. Pierwszy miał na koncie socrealistyczną powieść produkcyjną *Przy budowie* (1950), opisująca doświadczenia autora w brygadzie kopaczy w Nowej Hucie. Także kolejne utwory Konwickiego: *Godzina smutku* (1954) i *Władza* (1954–1955), wpisywały się w schematy prozy socrealistycznej. Jednak już w pierwszej połowie lat 50. na łamach „Nowej Kultury” podjął w publicystycznym cyklu sportowym zat. *Z miejsc stojących* problematykę wolności słowa. Należał do czołowych przedstawicieli pokolenia literackiego „pryszczatych” – szczerze zaangażowanych, przeto i krytycznych admiratorów nowego ustroju (Kowalczyk 2015). W 1954 roku wraz z Wiktorem Woroszyńskim napisał niezrealizowany scenariusz pt. *Żelazna kurtyna*. Młodszy o dwa lata od Konwickiego Ścibor-Rylski był autorem napisanej w 1950 roku w konwencji socrealizmu powieści *Węgiel*, za którą otrzymał Nagrodę Państwową III Stopnia, a jako scenarzysta i reżyser związany był z filmem od roku 1951. Uchodził za „złote dziecko” formacji socrealistycznej (stąd długa lista nagród i odznaczeń, jakimi obsypywała go władza, z Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski w 1955 roku)⁴. Krytyka doktryny socrealizmu ze strony dwóch wybitnych jej przedstawicieli nie mogła nie zrobić wrażenia w środowisku!

W tym miejscu zauważmy również, że rola scenarzysty w dobie socrealizmu i wnikliwej partyjnej kontroli nad filmem była większa niż kiedykolwiek wcześniej czy później. Formalni i nieformalni cenzorzy – o których poniżej – dosłownie „pisali” filmy przy pomocy scenarzystów, wierząc że reżyserzy będą chcieli i mogli zamienić ich szczegółowe instrukcje na obraz filmowy. W 1954 roku zakończyła się produkcja filmu Marii Kaniewskiej wg. scenariusza Adama Ważyka (premiera 21 października 1954) *Niedaleko Warszawy*, produkcyjniaka z wątkiem szpiegowskim. Dla uczestników zebrania w SPATiF było oczywiste, że fabuła tego filmu jest nieinteresująca, a zarazem naiwna, choćby z powodu zupełnego oderwania od rzeczywistości; postaci sztuczne, dwuwymiarowe, dialogi drętwe. Taki film nie był w stanie spełnić swych propagandowych funkcji. Równocześnie w 1954 roku powstał wg. powieści Bohdana Czeszki film Andrzeja Wajdy *Pokolenie* (premiera 26 stycznia 1955). Film niezależnie od politycznej tezy, iż tylko komunistyczny ruch oporu był historycznie „słuszny”, gdyż „postępowy”, „demokratyczny” itd., ukazał prawdziwych ludzi i ich autentyczne losy, odzwierciedlił tragizm wojennej sytuacji. Realistyczne dialogi dopełniały mroczny obraz świata, w którym każdy, kto przeżył okupację, mógł się odnaleźć.

Nadzorem nad produkcją i dystrybucją filmów zajmowały się do 1955 roku – niezależnie od formalnej cenzury prewencyjnej reprezentowanej przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, rezydujący w Warszawie przy ulicy Mysiej (stąd potoczna nazwa GUKPPiW – „Mysia”) aż trzy instytucje. Pierwsza to Centralny Urząd Kinematografii, CUK, który powstał w 1952 roku z przekształcenia Przedsiębiorstwa Państwowego Film Polski (utworzonego na mocy dekretu Krajowej Rady Narodowej z dnia 13 listopada 1945 roku) i podlegał Radzie Ministrów. Komisja Ocen Filmów i Scenariuszy (KOFiS), która działała również od 1952 roku, oraz Wydział Kultury KC PZPR. W wielu ważnych lub kontrowersyjnych przypadkach głos zabierało wąskie gremium kierujące partią komunistyczną: Biuro Polityczne KC PZPR, tzw. Politbiuro. Na czele CUK stał jego twórca, Stanisław Albrecht (1901-1994), architekt z wykształcenia, który objął stanowisko szefa kinematografii po filmowcu, Aleksandrze Fordzie (1908-1980), człowieku instytucji, jeśli idzie o powojenny film polski. Będzie tu o nim jeszcze mowa.

3 Por. „Narada filmowa Plenum Stowarzyszenia Polskich Artystów Teatru i Filmu. Dokumentacja obrad”, opracował Aleksander Ford. *Kwartalnik Filmowy* 3-4, 1954; 3-98.

4 „Aleksander Ścibor-Rylski” [hasło w:] *Film Polski. Internetowa Baza Filmu Polskiego*. <https://filmpolski.pl/fp/index.php?osoba=11892> [dostęp: 01.07.2021].

Na temat roli CUK wypowiedziano się tak współcześnie, jak i później wyłącznie krytycznie: „Zatrudniający ogromną liczbę urzędników i współpracowników moloch zwany CUK-iem osiągnął jednak w ciągu zaledwie kilku lat swego istnienia taki stopień biurokratycznego paraliżu i instytucjonalnej indolencji, że nikt z wyjątkiem naczelnej dyirekcji go nie bronił. Naradom, odprawom i posiedzeniom nie było końca. Obficie rosła sprawozdawczość, szeregi zatrudnionych i wszystko inne z wyjątkiem produkcji filmów. Góra zrodziła mysz” – napisał historyk kina, Marek Hendrykowski (2013: 343).

Dopiero przetasowania personalne, a szczególnie odsunięcie od steru w Centralnym Urzędzie Kinematografii Stanisława Albrechta, pozwoli na zmiany w funkcjonowaniu CUK, a także Komisji Ocen Filmów i Scenariuszy, do której dopuszczono większą grupę scenarzystów i reżyserów. Punktem zwrotnym w jej działaniu okazało się powołanie w 1955 roku Zespołów Filmowych, które dokonały faktycznej rewolucji w całym systemie rodzimej kinematografii.

Organem władzy, który nadal podejmować miał decyzje dotyczące produkcji filmowej, pozostało w latach 50. Biuro Polityczne KC PZPR, przy czym filmowcy skarżyli się tow. Jakubowi Bermanowi (1901–1984), sekretarzowi odpowiedzialnemu za oświatę, że Politbiuro ocenia filmy przed KOFiS. Oznaczało to, że filmowcy zmuszeni byli poprawiać swoje dzieła, zanim wypowiedzieli się o nich fachowcy. Formalna, później już tylko nieformalna zasada, że członkowie Biura Politycznego oglądają i oceniają obrazy filmowe utrzyma się w PRL do końca lat 70. Ostateczne decyzje i zezwolenia na wyświetlanie filmu podejmował prezes CUK – po konsultacjach z Wydziałem Kultury KC. W tej sytuacji finalna ocena filmu z udziałem funkcjonariusza GUKPPIW czyli instytucji cenzury, mogła być – choć nie musiała – zwykłą formalnością. Jak postaram się ukazać poniżej, prawdziwy problem dla twórców filmowych stanowiło nie tylko, i nie tyle formalne i permanentne, utrzymujące się poza przełomowe lata 1955/1956 uzależnienie kinematografii od ideologii partyjnej, co skomplikowane relacje tak ze strukturami, jak i ludźmi władzy.

Od Forda poprzez Forda do Zespołów Filmowych Forda

Pierwsze lata po zakończeniu II wojny należały w dziedzinie organizacji kina do Aleksandra Forda (1908–1980). Został pierwszym szefem utworzonego w 1945 roku Przedsiębiorstwa Państwowego Film Polski. Jego panowanie trwało formalnie do 1949 roku, faktycznie rozciągnęło się aż po rok 1955, kiedy doprowadził do powstania Zespołów Filmowych. Ford wraz z dokumentalistą Jerzym Bossakiem (1910–1989) i Stanisławem Wohlem (1910–1985), operatorem, stworzył materialne podwaliny (przejęcie mienia filmowego w Berlinie o wartości 2 mln dolarów) i organizacyjne struktury peerelowskiej kinematografii, łącznie ze szkolnictwem. Sam był znanym i kontrowersyjnym twórcą filmowym już w okresie międzywojennym (*Droga młodych*, 1936, *Ludzie Wisły*, 1938). Teraz w randze podpułkownika z Czołówki Filmowej Wojska Polskiego (jej szefem był Stanisław Wohl, również w randze podpułkownika) przekonał kierownictwo PPR o konieczności nacjonalizacji przemysłu filmowego, tak produkcji, jak i dystrybucji, a szczególnie koncentracji produkcji w obrębie jednej wytwórni.

Złe zarządzanie Filmem Polskim przez Forda, narastający antysemityzm w powojennej Polsce, spowodowały przeniesienie realizacji jego *Ulicy Granicznej* do Czechosłowacji (premiera 1948). Choć film o losach młodych ludzi z Warszawskiego Getta otrzymał Grand Prix, Złoty Medal na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Wenecji, a polska publiczność przyjęła go dobrze, to w 1949 roku został potępiony za defetyzm i pesymizm na zjeździe filmowców w Wiśle, na którym – jak pamiętamy – wprowadzono

doktrynę socrealizmu. Ford utracił stanowisko w Filmie Polskim na rzecz Stanisława Albrechta, ale zachował pozycję jako twórca i reżyser: *Młodość Chopina* (1951), *Piątka z ulicy Barskiej* (1953), choć formalnie wpisywały się w ramy socrealizmu, rozmachem realizatorskim (*Młodość Chopina*) i realizmem postaci (*Piątka z ulicy Barskiej*) odbiegały korzystnie od bieżącej produkcji. W historii polskiego kina zapisze się jako ten, który umożliwił debiut Andrzejowi Wajdzie – choć nie obeszło się przy tym bez zgrzytów z racji ciężkiego charakteru Forda i jego czysto zawodowej zawiści wobec „młodych-zdolnych”. Wajdzie, swojemu asystentowi przy *Piątce z ulicy Barskiej*, powierzył realizację filmu *Pokolenie*, według powieści Bohdana Czeszki, sprawując nad jego adaptacją opiekę artystyczną. Ford brutalnie potraktował nakręcony przez Wajdę materiał, wycinając część scen i przemontowując całość wedle własnego uznania! (Danielewicz 2019: 9-12). Zachował również wpływy w łódzkiej Filmówce, czyli powstałej w 1948 roku Wyższej Szkole Filmowej (dziś Państwowej Wyższej Szkole Filmowej, Telewizyjnej i Teatralnej w Łodzi), której był współzałożycielem, a w latach 1954–1956 dziekanem Wydziału Reżyserii.

Niepokorny reżyser, którego przedwojenna *Droga młodych* jako jedyny film w II RP powędrował na półki, popadł w konflikt z nową od 1956 roku władzą – I sekretarzem KC PZPR Władysławem Gomułką. Ten nie zgodził się, aby nie poprawiony przez Forda *Ósmy dzień tygodnia* (1958), według scenariusza Marka Hłaski, trafił na ekrany. Słaby, skąd inąd, film nie zadowolił nikogo, łącznie z Hłaską, który wycofał swoje nazwisko z czołówki. Film aż do 1983 roku czekał na premierę (Danielewicz 2019: 236–240). Ford nazywany „carem polskiego kina”, pan życia i śmierci podległych mu filmowców, popadł w niełaskę, z której wy dostał się jednak, zręcznie wykorzystując antyniemiecką koniunkturę w kręgach peerelowskiej władzy. Partyjna propaganda lansowała wizerunek kanclerza Niemiec Zachodnich Konrada Adenauera jako wroga Polaków: w krzyżackim białym płaszczu z czarnym krzyżem (alegorią swastyki), więc ekranizacja *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza dawała szansę na stworzenie dzieła atrakcyjnego tak dla widza, jak i dla władzy. Szerokoekranowy i barwny obraz w reżyserii Forda okazał się blockbusterem w historii polskiego kina. *Krzyżaków*, którzy w 1960 roku kosztowali 33 miliony złotych, obejrzało w kinach 32 miliony widzów – więcej niż dwa następne filmy z listy razem wzięte do 1987 roku: *Potop* i *Sami swoi*⁵. Karierę reżysera w PRL zakończyła antysemicka nagonka w roku 1968 i wymusiła jego emigrację wraz z rodziną do Danii. Wyjazd z Polski rok po Marcu spowodował upadek Forda-artysty, współzawiniony zarówno przez niego, jak i zagranicznych sponsorów, z którymi nie był w stanie się porozumieć. Klęski natury i zawodowej, i osobistej sprawiły, że dwukrotnie podejmował próby samobójcze, z których druga zakończyła się śmiercią w Stanach Zjednoczonych w 1980 roku (Danielewicz 2019: 51–62, 103, 123).

Jeśli Aleksander Ford był pierwszym dygnitarzem kinematografii, który popadł w osobisty konflikt z towarzyszem „Wiesławem” i omal nie przypłacił go dalszą karierą, to pierwszym młodym, debiutującym reżyserem, któremu przypadł zaszczyt znaleźć się w kręgu twórców krytykowanych przez I sekretarza, okazał się Roman Polański (ur. 1938). W micie, który narodził się z czasem, krytyka ta oznaczać miała definitywny koniec kariery filmowej Polańskiego w Polsce, wyjazd na Zachód w glorii artysty prześladowanego przez komunistyczny reżim i początek kariery światowej. Mit, stwierdźmy od razu, zamazujący nie zawsze olśniewającą rzeczywistość, w której nie było też miejsca na spektakularne gesty. Przeznaczona do dystrybucji 9 marca 1962 roku debiutancka pełnometrażowa fabuła *Nóż w wodzie*, oparta na scenariuszu Polańskiego, Jerzego Skolimowskiego i Jakuba Goldberga, spotkała się z niechętnym przyjęciem recenzentów, a publiczność zdobywała bardzo wolno. Film krytykowano za

5 Patryk Zakrzewski (2019) [recenzja książki:] Michał Danilewicz. „Ford. Reżyser”. <https://culture.pl/pl/dzielo/michal-danielewicz-ford-rezyser> [dostęp: 01.07.2021].

wtórność względem zachodnich mód, a Aleksander Jackiewicz na łamach „Filmu” nie wróżył mu sukcesów za granicą (Stachówna 1994: 41). Władysław Gomułka oficjalnie potępił film Polańskiego z trybuny XIII Plenum KC, 4 sierpnia 1963 roku, za pozory głębi, „oderwanie od konkretów, zapatrzenie w obce wzory i bałamucenie młodzieży”. Równocześnie *Nóż w wodzie* wygrał konkurs o tzw. Złotą Kaczkę w plebiscycie „Filmu” na najlepszy film polski w 1963 roku. Był to wyraźny sygnał, iż rodzima publiczność potrafi mieć zdanie odrębne od zawodowej krytyki. Potem przyszła Nagroda Krytyki na XXIII MFF w Wenecji, Grand Prix na V Spotkaniach Filmowych w Prades we Francji (1963). I wreszcie film uzyskał pierwszą polską nominację do „Oscara” (1963). Nagrody zagraniczne zbierał do 1966 roku – w Oberhausen, RFN (1964), w Teheranie, Iran (1965).

Z perspektywy podobnych sukcesów krytyka ze strony czołowego polityka w państwie wydawać się mogła najlepszą z możliwych reklam. I w tej formie rzecz przeszła do legendy. Sam Polański widział sprawę inaczej. W swojej autobiografii napisał: „Po takim przyjęciu oficjalnym [...] miną długie lata, zanim będę mógł w Polsce zrealizować następny film” (Stachówna 1994: 42). Grażyna Stachówna, autorka biografii Polańskiego-twórcy, dodaje: „Zdecydował się na wyjazd z kraju. Było mu tym łatwiej, że jak sam mówił, zawsze chciał z Polski wyjechać i robić filmy w największych studiach świata. Polański wyjechał i na jego temat zapadło w Polsce milczenie” (Stachówna 1994: 42). Dalsza część bogatej twórczości polskiego reżysera należy już do kinematografii światowej.

Era Zespołów Filmowych czy raczej partyjnych sekretarzy?

W grudniu 1954 roku wyszedł z więzienia Władysław Gomułka. W 1955 roku w nowych warunkach politycznych doszła do skutku czwarta już próba utworzenia w PRL samorządnych filmowych zespołów twórczych. Podjął ją Aleksander Ford wraz z reżyserką Wandą Jakubowską; zgoda rządu przyszła w 1955 roku (Danielewicz 2019: 285). Do końca tego roku powołano do życia siedem zespołów: Droga, Kadr, Rytm, Start, Studio, Syrena, X. Według oficjalnego stanowiska Wydziału Kultury KC PZPR miały być pierwszym krokiem w stronę reformy kinematografii i ograniczenia wpływów CUK-u, a nawet jego likwidacji. W tej ostatniej materii toczyła się jeszcze walka interesów pomiędzy różnymi strukturami władzy, partyjnymi klikami i koteriami. W środowisku filmowym zrodziło to wielkie nadzieje. Widziało ono Zespoły Filmowe (początkowo: Przedsiębiorstwo Państwowe „Zespoły Autorów Filmowych”, a od roku 1958 Zjednoczone Zespoły Realizatorów Filmowych) jako obdarzone szeroką autonomią twórczą i finansową jednostki organizacyjne. Skupiać miały trzy podstawowe siły kreujące film: pozyskiwanie scenariusza, organizację produkcji wykonawczej oraz reżyserię. I przy okazji cenzurę, jako że kierownicy artystyczni zespołów byli z reguły członkami partii i posiadali wpływy w centralnych organach władzy partyjnej i wykonawczej. Cytując raz jeszcze filmologa, Marka Henrykowskiego:

„Zespół filmowy nie tworzy filmów, organizuje natomiast ich produkcję i stwarza warunki do optymalnej realizacji projektu. Dzieła filmowe tworzą ich autorzy: scenarzyści, reżyserzy, twórcy zdjęć, scenografowie, aktorzy, montażyści, kompozytorzy, reżyserzy dźwięku i inni. Zespół filmowy jest im potrzebny jedynie do tego, by doprowadzić dany projekt do realizacji i nadać mu kształt optymalnie nośny i adekwatny do zamierzonego”. (Hendrykowski 2013: 344)

Innymi słowy: zespół to forma, z której korzystają, i którą wypełniają wszyscy bez wyjątku twórcy filmu.

Jak ocenia dokonania Zespołów cytowany tu już filmolog, ich historia nie stanowiła bynajmniej pasma samych sukcesów. Zaczęło się przecież zachęcająco: w roku 1956 roku, decyzją prezesa Zespołów Autorów Filmowych Leonarda Borkowicza kierownicy artystyczni zespołów zostali upoważnieni do samodzielnego kierowania filmów do produkcji. Dzięki temu, bez biurokratycznej mitręgi, kilka tytułów, w tym *Eroica*, po zatwierdzeniu scenariusza weszło błyskawicznie w fazę zdjęciową. Taki bieg spraw utrzymał się jednak bardzo krótko. „Przywódstwo partii – konstatuje Hendrykowski – nie zamierzało tolerować wolności w sferze z natury rzeczy podporządkowanej przez nią ideologii i propagandzie. Udzielając środowisku filmowców ograniczonej koncesji w postaci zespołów filmowych, władze nigdy nie traktowały tego inaczej niż jako zła koniecznego, z pełną świadomością zagrożeń, jakie z sobą niesie” (Hendrykowski 2013: 344). W wytycznych Wydziału Kultury i Nauki KC z czerwca 1955 roku – przypomina autor – „uderza lista sformułowanych *expressis verbis* zastrzeżeń i przestróg ze strony decydentów, które dotyczą niepożądanych cech nowo powołanych instytucji. Czytamy w nim między innymi o: »uwolnieniu związków twórczych od filisterstwa» oraz o niedopuszczeniu do przerodzenia się ich w bezideowe ośrodki interesów zawodowych czy inteligenckich bądź w kluby dyskusyjne wrogie walce ideologicznej, a przychylne wszelkim «wolnym trybunom». Jak widać, funkcjonariusze partyjni już wtedy zdawali sobie doskonale sprawę z tego, czym grozi oddanie kinematografii we władanie samych filmowców. Duch przemian Października '56 został więc wyegzorcyzmowany na długo przedtem, zanim zdążył się pojawić. Przeważały uprzedzenia i obawy. Zabrakło sensownego programu. Jest rzeczą znamionną, że w przywołanym przed chwilą dokumencie nie pada ani jedno zdanie na temat jakości produkowanych wtedy filmów. A przecież planowana reforma systemu twórczości i produkcji filmowej miała uwolnić tę dziedzinę od przerostów centralnego sterowania i sprawić, że polskie kino nareszcie ruszy z martwego punktu głębokiej systemowej stagnacji, w jakiej pogrążył je CUK.,” (Hendrykowski 2013: 344).

Słuszna, skąd inąd, krytyka ze strony znanego filmologa i historyka kina, nie dotyka przecież zjawiska, które znalazło się w centrum naszej uwagi: wpływu na decyzje władz ze strony twórców, którzy nie tylko znajdują się blisko tej władzy, ale też niekiedy sami ją kreują. Przytoczony tu wcześniej przykład „cara polskiego kina”, Aleksandra Forda, nie był odosobniony, jeśli idzie o odegraną rolę w procesie tworzenia dzieła filmowego. Istotne znaczenie miała tu ciągłość personalna, fakt iż kierownicze funkcje w procesie tworzenia kina odgrywali przez kilkadziesiąt lat ci sami ludzie, z tą samą legitymacją partyjną. W jaki sposób ją wykorzystali, historia dawno już oceniła – zapominając najczęściej, aby coś więcej na temat tej legitymacji powiedzieć. Dodajmy tu, prócz już przywołanych, kolejne nazwiska, tym razem kierowników literackich i artystycznych Zespołów Filmowych. Wspomnieliśmy Aleksandra Ścibora-Rylskiego w kontekście uwolnienia się filmu polskiego z gorsetu socrealizmu. Nic tedy dziwnego, że w latach 1955–1965 znajdujemy go w roli kierownika literackiego Zespołu Filmowego Rytm oraz w latach 1972–1978 kierownika artystycznego Zespołu Filmowego Pryzmat.

Wymieńmy, z kolei, wybitnego reżysera Jerzego Kawalerowicza (1922–2007), szefa Zespołu Kadr w latach 1955–1968 i 1972–2007, czy reżyserską parę Ewa Petelska (1920–2013) i Czesław Petelski (1922–1996), o której w środowisku filmowym mówiło się „najbardziej wpływowe małżeństwo w PRL”. Wszyscy związani z partią i pełniący w niej wysokie funkcje. Byli też w stanie skutecznie bronić swych artystycznych i ideowych racji. Ewa Petelska z przeciwnej strony ideowo-politycznej sceny niż jej partyjny mąż, Czesław, nakręciła wspólnie z nim w 1964 roku film *Drewniany różaniec* o mrocznych stronach życia w prowadzonym przez zakonne siostry zakładzie szkolnym. Film, którego akcja toczy się

w międzywojniu, przyjęty z mieszanymi uczuciami w chwili premiery, dziś zaskakuje odwagą obrazu, którą znamy z oskarżycielskiej twórczości braci Sekielskich.

Wspomnijmy wreszcie Stanisława Wohla, legendę polskiego kina międzywojennego i powojennego, twórcę Wydziału Operatorskiego w Łodzi w 1948 roku i jego wieloletniego dziekana (1948–1951, 1952–1958). Włódzkiej Filmówce wykładał nieprzerwanie do 1981 roku. Ukończył w 1932 roku École Technique de Photographie et de Cinématographie przy paryskiej Sorbonie, należał do założycieli Stowarzyszenia Miłośników Filmu Artystycznego Start (1930), Związku Producentów Filmów Krótkometrażowych (1933) i Spółdzielni Autorów Filmowych (1935). W czasie wojny współtwórca Czołówki Filmowej I Dywizji Wojska Polskiego w ZSRR. Po wojnie organizował bazę techniczną i pierwszą szkołę polskiej kinematografii w Krakowie (na bazie sprzętu filmowego i materiałów porzuconych przez okupanta), skąd po rozwiązaniu szkoły wezwał go do Łodzi Aleksander Ford. Był członkiem PPR od 1945 oraz PZPR od 1948 roku. Jako nauczyciel kolejnych pokoleń cenionych na świecie operatorów wykładał na prestiżowych uczelniach zagranicą, w Zurychu i w American Film Institute w Hollywood. W roku 1967 objął stanowisko prezesa Międzynarodowego Centrum Współpracy Szkół Filmowych (CILECT), którego był współzałożycielem. W latach 1961–68 sprawował funkcję kierownika artystycznego Zespołu Filmowego Syrena.

Czy partyjni twórcy zyskiwali wsparcie ze strony osób znajdujących się u steru władzy? Odpowiedź może być pozytywna, jeśli zapytamy nieco inaczej: czy twórcy ci p o t r a f i l i wsparcie takie uzyskać. Otóż, zdarzało się i tak. Przykład Ścibora-scenarzysty oraz Wajdy-reżysera, którzy aż d w u k r o t n i e , przy produkcji *Człowieka z marmuru* (1976) i *Człowieka z żelaza* (1981) cieszyli się mecenatem ministra kultury Józefa Tejchmy, jest zapewne spektakularny, przecież nie odosobniony. *Człowiek z marmuru* był pierwszym filmem zrealizowanym w kraju komunistycznym, w którym reżyser postawił się po stronie proletariusza, robotnika pragnącego reprezentować samego siebie, bez pośrednictwa partii. Scenariusz *Człowieka z marmuru* napisany przez Ścibora przeleżał na półkach 12 lat i dopiero Józef Tejchma, członek Politbiura, który został ministrem kultury, wydał 3 lutego 1976 roku zgodę na nakręcenie filmu. Tejchman był ongiś dziennikarzem w rodzącej się Nowej Hucie, świadkiem przełomowych wydarzeń, które stworzyć miały wielki socjalistyczny przemysł i nowego, socjalistycznego człowieka. Traktował je z powagą, jako nie tylko osobiste, ale i pokoleniowe doświadczenie o historycznej randze. Doświadczenie to wymagało krytycznego, wnikliwego komentarza. Film Wajdy stanowiłby podobne, niebanalne, nieschematyczne zwieńczenie epopei, która rozegrała się za życia Tejchmy⁶.

Zgoda na produkcję filmu nie oznaczała przecież, że władza zrezygnowała z kontroli rozwoju wydarzeń. Wręcz przeciwnie; zasadniczą wagę miały, jak zawsze, decyzje personalne. „Kto” było ważniejsze niż „co” oraz „jak”. W określonych warunkach zasada ta mogła mieć swoje dobre strony. Wajda zamierzał uczynić swoją asystentką Agnieszkę Holland (ur. 1948). Jednakże do Zespołu Filmowego X, w którym utwór powstawał, przyszło polecenie, by odsunąć Holland od realizacji filmu pod groźbą zawieszenia produkcji filmu. Wajda musiał zwolnić autorkę krytycznych filmów obyczajowych (*Zdjęcia próbne*, *Niedzielne dzieci*, 1976), którą zastąpił dwójgim niekontrowersyjnych, przecież doświadczonych II reżyserów: Krystyną Grochowicz i Witoldem Holtzem (Michalak 2016: 181–183). Wydając zgodę na produkcję, a potem ograniczone rozpowszechnianie *Człowieka z marmuru* Tejchma, o czym wspominał

6 Matteo Battaglia i Dorota Felman rozmawiają z Andrzejem Wajdą, *Le Monde* 8 VIII 2009. Anna Rzczycka odnosi się do tej rozmowy i cytuje jej fragmenty w swoim tekście *Le Monde o Andrzeju Wajdzie* (13.08.2009). http://www1.rfi.fr/actupl/articles/116/article_8445.asp. [dostęp 01.07.2021].

zarówno on sam, jak i Andrzej Wajda, zdawał sobie sprawę, że ta decyzja będzie oznaczała koniec jego politycznej kariery⁷. A nie była ona zwyczajna: urodzony w 1927 roku był członkiem Biura Politycznego KC PZPR (1968–1980), dwukrotnie ministrem kultury i sztuki (1974–1978, 1980–1982), ministrem oświaty i wychowania (1979–1980), w latach 1972–1979 wiceprezesem Rady Ministrów, posłem na Sejm PRL II, III, IV, V oraz VI, kadencji, na koniec dyplomatą.

Pomimo negatywnych recenzji i ograniczonej dystrybucji, film Wajdy obejrzało w Polsce 2,5 miliona widzów. *Człowiek z marmuru* trafił również na Festiwal Filmowy w Cannes, na którym po pokazie poza konkursem otrzymał nagrodę FIPRESCI. Na powstanie filmu władza polityczna PRL w osobie premiera Piotra Jaroszewicza zareagowała z furją. Prezes Rady Ministrów odwołał ze stanowiska szefa Komitetu Kinematografii, Mieczysława Wojtczaka, zastępując go wiernym linii partii, wrogim zaś Tejchmie i Wajdzie Januszem Wilhelmem (1927–1978). W następstwie zaistniałych wydarzeń Tejchma podał się do dymisji (Michalak 2016: 194).

W randze podsekretarza stanu Wilhelmi jako swoiste przeciwieństwo Tejchmy wstrzymał planowaną kontynuację popularnego serialu telewizyjnego *Wojna domowa*. Następnie wślawił się zatrzymaniem realizacji filmu Andrzeja Żuławskiego (1940–2016) pt. *Na srebrnym globie*, autora wybitnej *Trzeciej części nocy* (1971), oraz próbą zniszczenia wszystkich negatywów tego pierwszego dzieła. Film został zrealizowany w ponad 3/4 zaplanowanych zdjęć, zaś próba likwidacji oryginalnego materiału zdjęciowego, udaremniona na szczęście przez twórców, stanowiła jedyną tego rodzaju w historii powojennej polskiej kinematografii (Krajewski 2004: 59). *Na srebrnym globie*, swobodna adaptacja popularnej trylogii powieściowej *science fiction* (1903–1911) pióra Jerzego Żuławskiego, dziadka reżysera, okazała się już drugim po horrorze *Diabeł* (1972) filmem Andrzeja Żuławskiego, który w całości zatrzymała ministerialna cenzura⁸. *Diabeł* padł w 1972 roku ofiarą decyzji podjętych przez nie mające nic wspólnego z filmem grona, które nie posiadały jakichkolwiek kompetencji do oceny dzieł filmowych. Kontrowersyjne dzieło obejrzało wpierw kilku członków Biura Politycznego, którzy po wydaniu negatywnej opinii przesłali film do zaopiniowania jednemu z wicepremierów oraz grupie ministrów–członków rządu. Reakcją dygnitarzy na przedstawiony im obraz filmowy był – wg. relacji jednego z nich – „niesmak i oburzenie”. Film powędrował na półki na kilkanaście lat (premiera w 1988 r.).

Dalszy rozwój wypadków przebiegał w środowisku filmowym zgodnie ze scenariuszem pisany przez specjalistę od sensacji i horroru. Janusz Wilhelmi zginął w katastrofie lotniczej 16 marca 1978 roku w Bułgarii. Do legendy w gronie twórców i funkcjonariuszy kultury przeszedł opis trwającej całą noc stypy, jaką zorganizowano w siedzibie Ministerstwa Kultury na wieść o śmierci wiceministra. Już dwa lata później, w 1980 roku, Józef Tejchma odzyskał stanowisko ministra kultury. Utracił je ponownie w 1982 roku; rzecz znamienita – z tego samego co wcześniej powodu! Andrzej Wajda rozpoczął produkcję filmu *Człowiek z żelaza*, stanowiącego sequel *Człowieka z marmuru* i tworzącego kolejny obraz Polski w chwili historycznego przełomu. Tym razem związanego z narodzinami *Solidarności* w wyniku masowego wystąpienia robotników latem 1980 roku. Bez parasola ochronnego Tejchmy nie powstałby ten obraz (również na podstawie scenariusza Aleksandra Ścibora–Rylskiego), a twórca nie zdążyłby z filmem na 34. Festiwal Filmowy w Cannes (13–27 maja 1981; polska premiera 27 lipca 1981), gdzie otrzymał nagrodę główną: Złotą Palmę. Film krytykowany i dawniej, i dziś za „plakatowy”, agitacyjny charakter

7 Andrzej Krajewski (2003) „Człowiek z celuloitu”. *Rzeczpospolita (archiwum rp.pl)*, 2003-10-08. <https://archiwum.rp.pl/arttykul/456530-Czlowiek-z-celuloitu.html> [dostęp 01.07.2021].

8 Por. „Relacja T. Cegielskiego z rozmowy z dr. Longinem Cegielskim”, *Archiwum Autora*, sygn.. 011/72.

uznany został równocześnie za arcydzieło kina politycznego, między innymi przez amerykańskiego reżysera Martina Scorsese⁹.

Ten i szereg innych wybitnych filmów Andrzeja Wajdy swoje powstanie, a także szeroką, zazwyczaj światową dystrybucję, zawdzięczał mozołnie, i za każdym razem niejako od nowa budowanym układom z przedstawicielami władzy. Rosnąca ranga reżysera tak w kraju, jak i na świecie konfrontowana była w PRL z karuzelą decyzyjnych stanowisk w partii i rządzie. Kolejni sekretarze i ministrowie, odpowiedzialni za propagandę i kulturę, przywykli do „ręcznego” sterowania sprawami kultury – podobnie jak pozostałymi dziedzinami życia. Paradoks, jeśli zważyć ustrojowy centralizm władzy połączony z drobiazgowym planowaniem. Za tą rzekomo socjalistyczną w formie fasadą krył się system polityczno-społeczny, określany dziś nic nie znaczącym mianem „komuny”. System ten czeka dopiero na krytycznego badacza i dziejopisa. Na pewno bliżej mu do postfeudalnych, klientalnych systemów władzy w południowych Włoszech i Sycylii w XIX i XX wieku niż do współczesnych totalitaryzmów w rodzaju sowieckiego.

W tym kontekście przytoczmy opinię Marcina Adamczaka z 2012 roku, która co prawda dotyczy późniejszego już okresu, po 1976 roku, ale potwierdza rangę zjawiska widocznego już kilka lat wcześniej:

„Nieustanne negocjacje, testowanie granic swobody wypowiedzi, płynność dialektyki wolności i zniewolenia sprawiają, iż nierzadko, oglądając filmy z tego okresu, zaskoczeni jesteśmy ich wywrotowym potencjałem w sytuacji, gdy państwo w stu procentach finansowało ich produkcję. Co jeszcze bardziej zdumiewające, nie chodzi tu tylko o obrazy Wajdy czy Zanussiego z okresu 1976-1981, a więc o filmy reżyserów z jednej strony mających wizerunek opozycjonistów i dobre kontakty w ich kręgach, a z drugiej bardzo silną pozycję międzynarodową i związany z nią kapitał symboliczny, który czynił z nich niewygodnych partnerów władzy o relatywnie silnej pozycji przetargowej”¹⁰.

Działania Wajdy w związku z produkcją wspomnianych tu filmów plasowały się faktycznie poza oficjalnym systemem określonym przez Zespoły Realizatorów Filmowych, choć formalnie im podlegały. Dniem powszednim kilku dziesiątek reżyserów filmowych, nie tak znanych jak Wajda, choć często wybitnych, były Zespoły oraz dwie komisje z nimi związane: wspomniana już Komisja Ocen Scenariuszy oraz komisje kolaudacyjne jako organa doradcze środowiska filmowego przy Ministrze Kultury i Sztuki, w praktyce przy osobie wiceministra odpowiedzialnego za kinematografię, powoływane dla oceny ukończonych w zespołach filmów. Uprawnienia cenzorskie przysługiwały ministrowi (dopuszczyć film do rozpowszechniania lub nie) oraz GUKPPIW, urzędowi przy ulicy Mysiej. W tym układzie szczegółowa ingerencja w materię dzieła stanowiła przywilej... komisji kolaudacyjnej. Organ doradczy, który miał dbać o artystyczny poziom utworu filmowego, stawał się, bywało, jego cenzorem i oprawcą!

Zachowane w Archiwum Filмотeki Narodowej w Warszawie protokoły z posiedzeń Komisji Ocen (Filmów i) Scenariuszy, kierowanej zrazu przez Leonarda Borkowskiego, dają nam wgląd w interesujące nas tu relacje na linii twórcy – cenzura wewnętrzna¹¹. Sekretarzowała w niej Janina Bauman, a członkami byli tacy twórcy, wszyscy partyjni, jak: Ludwik Starski, Jan Alfred Szczepański, Krzysztof Teodor Toeplitz,

9 W 2014 r. został wytypowany przez niego do prezentacji w Stanach Zjednoczonych oraz Kanadzie w ramach festiwalu polskich filmów: „Martin Scorsese Presents: Masterpieces of Polish Cinema”.

10 Marcin Adamczak (2012) „Zespoły Filmowe jako rzeczywistość”. *Strona kultury. Dwutygodnik.com*, 10, wyd. 94. <https://www.dwutygodnik.com/artukul/4062-zespoły-filmowe-jako-rzeczywistosc.html> [dostęp: 01.10.2021].

11 Wraz z powstaniem Zespołów Filmowych w 1955 roku, ocena (kolaudacja) ukończonych dzieł filmowych odbywała się poza ich ramami, natomiast Komisja Ocen skoncentrowała się na ocenie scenariuszy – w wcześniejszym etapie. W najważniejszym okresie działalności Komisji Ocen, od 1956 roku pod nową nazwą Komisja Ocen Scenariuszy.

Stanisław Trepczyński¹². Scenariusze nadal znajdowały się w centrum uwagi środowiska filmowego, choć z innych już przyczyn, niż działo się tak w okresie realizmu socjalistycznego. Jeśli intencją było wówczas związanie reżysera możliwie szczegółowymi instrukcjami, by film otrzymał właściwą wymowę ideowo-polityczną, to teraz stanowiło wyraz profesjonalnej troski o poziom dzieła filmowego.

Zdawano sobie w Polsce sprawę, że sukcesy kina hollywoodzkiego biorą się w znacznej mierze z wysokiego poziomu produkcji scenariuszowej. Amerykańskie wytwórnie zamawiały i kupowały od autorów setki scenariuszy, by dokonywać wśród nich starannej selekcji. Wielkie wytwórnie z Hollywood sięgały niekiedy po sprawdzone na rynku czytelniczym powieści i opowiadania; w PRL bazowanie na literaturze pięknej stało się niemalże regułą. W praktyce gros scenariuszy powstawało w tandemie „pisarz – reżyser”, przy czym ten drugi nadawał wyjściowemu materiałowi literackiemu charakter scenariusza, a potem scenopisu. Tendencja do łączenia sił pisarza i reżysera nasiliła się jeszcze od końca lat 60., kiedy kinematografia polska zainteresowała się tematyką kryminalną i sensacyjną – o czym będzie tu jeszcze mowa.

W FilMOTECE Narodowej zachowało się ok. 50% dokumentacji posiedzeń kolaudacyjnych zamykających prace nad filmem w ramach danego Zespołu. Posiedzenia te odbywane zazwyczaj w siedzibie MKiS, niekiedy bardzo burzliwe, niezmiernie rzadko kończyły się pełną dyskwalifikacją utworu – przecież i takie się zdarzało. Zazwyczaj nakazywano reżyserowi zmianę zakończenia (by zyskało bardziej optymistyczną wymowę!), przemontowanie scen, ich wycięcie lub dokręcenie nowych. Podobnych szykan doznał jeden z najwybitniejszych polskich twórców, Henryk Kluba (1921-2005), późniejszy (1996-2000) rektor łódzkiej szkoły filmowej. Członek partii od 1978 roku, po dobrze przyjętym „produkcyjniku” *Chudy i inni* (1966), w 1967 roku na podstawie scenariusza krakowskiego poety i aktora Wiesława Dymnego stworzył arcydzieło *Słońce wschodzi raz na dzień*. To poetycka opowieść o góralu nazwiskiem Haratyk (Franciszek Pieczka) z beskidzkiej wsi Odkrzask, który stoczył nierówną wojnę z władzą komunistyczną o rząd nad wiejskimi duszami. Film czekał na premierę do 1972 roku; mimo zmienionego, „optymistycznego” zakończenia (Haratyk wraca z więzienia pogodzony z nowymi porządkami, które przynoszą nie znane dotąd możliwości całemu społeczeństwu, a więc i jego wsi.) wzbudził zachwyt tak widzów, jak i krytyki¹³. Znacznie gorszy los spotkał film Kluby z 1971 roku, zat. *Pięć i pół bladego Józka*, alegoryczną opowieść o małym mieście terroryzowanym przez bandę motocyklistów-harleyowców tytułowego „bladego Józka”. Obraz zmasakrowany został przez komisję kolaudacyjną, skrócony, zarazem z nowymi scenami oraz „dopisanym”, typowym dla lat 70. morałem: lekiem na społeczne i generacyjne konflikty jest socjalistyczna industrializacja. Mimo to robi, szczególnie dziś, wrażenie. Nigdy jednak nie trafił do kin; rozpowszechniany był dopiero po 1989 roku w formatach VHS i DVD.

Kluba nigdy nie został ani ulubieńcem szerokiej publiczności, ani pieszczochem władz, tak jak młodszy od niego o dekadę Jerzy Gruza (1932–2020). Tymczasem reżyser najpopularniejszych telewizyjnych seriali doby PRL, *Wojna domowa* (1965-1966) i *Czterdziestolatek* (1974-1977) podziwiany i wielokrotnie nagradzany, był autorem filmu, którego – mimo wszystkich dokonanych w nim przez jego

12 Działalność Komisji stała się przedmiotem debaty, jaka w 1966 roku miała miejsce w redakcji miesięcznika *Kino*. Oprócz wymienionych tu członków Komisji udział w niej wzięli: Zbigniew Klaczyński, Andrzej Wajda, Ryszard Koniczek, Tadeusz Łomnicki, Alicja Helman, Janusz Majewski, Bolesław Michalek, Jerzy Giżycki, Aleksander Ford (wypowiedź nadesłana z zagranicy). Por. „Komisja Ocen Scenariuszy o sobie” *Kino* 1966, nr 12; 25-30.

13 Aleksander Jackowski przyrównał dzieło Kluby i Dymnego do „Łąk Bieżyńskich” (1937) Siergieja Eisensteina.

samego zmian – nie dopuszczono do dystrybucji. *Noc poślubna w biały dzień* (1982), fabuła okrojona do 73 minut, podobnie jak *Pięć i pół bladego Józka* skazana została na niebyt. Po latach reżyser powiedział, iż żałuje, że uległ cenzorom z komisji kolaudacyjnej i wyciął wiele scen kluczowych dla filmu. Przepojona okrucieństwem, ze scenami gwałtu i przemocy *Noc poślubna w biały dzień* stanowić miała kontrapunkt dla twórczości reżysera znanego ze znakomitych komedii obyczajowych.

W kolorowym świecie popkultury

Od wspomnianego tu momentu zwrotnego w polityce KC PZPR wobec kultury i jej twórców, jaki nastąpił tuż po Październiku, do schyłku okresu gierkowskiego (1971–1980) odnotować możemy szereg programowych decyzji władz dotyczących kultury, ale z obecnego punktu widzenia interesujące okaże się pojawienie się nowego etapu „kulturalnej polityki” partii – a mianowicie związanego z kulturą popularną. Centrum politycznej władzy PRL nie знаło i nie posługiwało się, rzecz jasna, tym pojęciem, które zrodziło się na gruncie amerykańskiego kulturoznawstwa przełomu lat 70 i 80. XX wieku. Nie znaczy to, że nie doceniało propagandowej i kulturotwórczej rangi przestrzeni określanej przez nowoczesne środki przekazu: film, radio, telewizję, a także docierające do masowego odbiorcy tanie, zarazem atrakcyjne w formie i treści literackie. Odbiciem podobnej świadomości politycznych decydentów była już tajna Uchwała Sekretariatu KC w sprawie kinematografii z czerwca 1960 roku. Likwidowała ona swobodę twórczą, która umożliwiła powstanie filmowej szkoły polskiej, otwierając za to drzwi kinu popularnemu – z zastrzeżeniem, że «filmy tego rodzaju nie powinny być jednak w swej wymowie wyprane ze społecznego zaangażowania w duchu socjalistycznym». Polskich filmowców powiadomiono o tezach czerwcowej Uchwały Sekretariatu KC podczas konferencji w Spale, w październiku 1960 roku¹⁴. Twórcy, także ci najwyższej rangi: pisarze, scenarzyści, reżyserzy filmowi i teatralni, wreszcie graficy działający w sferze publicznej, podjęli wyzwanie – choć jak przypominają dziś krytycy – podjęli się zadania sprzecznego w samym sobie.

Z czasem wspomniane tu wytyczne, by bawiąc szeroką publiczność wychowywać ją równocześnie „w duchu socjalistycznym”, rozszerzono na dziedziny inne niż film. W pierwszym rządzie objęły telewizję, choć ta aż do epoki gierkowskiej pozostała medium, w którym obowiązywało „ręczne sterowanie”. Dopiero objęcie funkcji prezesa telewizji (przewodniczącego Komitetu ds. Radia i Telewizji) w październiku 1972 roku przez Macieja Szczepańskiego (1928–2015) radykalnie zmieniło tę sytuację. Wszystkie zadania (tzw. misja) tv w dziedzinie edukacji i wychowania społeczeństwa ustąpiły realizacji celu głównego: propagandy sukcesu ekipy Edwarda Gierka, której Szczepański był ważnym współtwórcą. Tego typu propaganda stała się cechą systemową telewizji publicznej. Już w III RP telewizja publiczna, której kulturalna misja została silnie ograniczona, stała się przede wszystkim maszyną do produkcji pieniędzy, aby po 2015 roku powrócić do zadań czysto propagandowych.

Nowością ósmej dekady XX w. stała się serializacja tak książkowa, jak i telewizyjna. Przykładem tej pierwszej ciesząca się ogromnym zainteresowaniem czytelników seria *Ewa wzywa 07...* z lat 1968–1989, na którą złożyło się 146 zeszytowych tekstów poświęconych pracy MO. W 1967 roku zapadły bowiem w Komendzie Głównej Milicji Obywatelskiej, później zaś na tajnej naradzie w Gdańsku decyzje, aby

14 Por. Tadeusz Lubelski (b.d.) „10 dekad polskiego kina. Esej”. <http://kinomuzeum.pl/10-dekad-polskiego-kina-opisuje-tadeusz-lubelski/> [dostęp: 01.10.2019].

powołać do życia serię wydawniczą, a następnie serial telewizyjny – poświęcone pracy milicji i ocieplające jej wizerunek. Zadanie opracowania szczegółów tej strategii otrzymali płk Zbigniew Gabiński, dyrektor Oddziału Kontroli, Badań i Analiz KG MO oraz ppłk Władysław Krupka (1926–2019), odpowiedzialny w KG MO za kontakty z filmowcami, literatami i dziennikarzami. W ten sposób narodziła się seria *Ewa wzywa 07...* z lat 1968–1989, na którą złożyło się 146 zeszytowych tekstów opublikowanych przez Wydawnictwo Iskry (znane już z serii Klub Srebrnego Klucza)¹⁵. *Ewa wzywa 07...* dostarczyła materiału literackiego dla zapoczątkowanej w 1976 roku serii telewizyjnej *07 zgłoś się* (do 1987) w reżyserii Krzysztofa Szmagiera (1935–2011) oraz Krzysztofa Prymka (ur. 1950). Bohater serialu, „wieczny” gdyż niepokorny porucznik Borewicz – jako „swój chłop, choć z MO” – stał się jedną z ikon peerelowskiej popkultury i najpopularniejszym ekranowym milicjantem. W przedostatnim, pełnometrażowym odcinku *Zamknąć za sobą drzwi* (1988) Borewicz – wciąż w randze porucznika – zamienia się w polskiego Jamesa Bonda, i tak jak brytyjski pierwowzór wykorzystuje najnowocześniejsze środki transportu i rodzaje broni¹⁶. Znakomicie odbieranym przez publiczność wynalazkiem twórców filmu stanowiło wprowadzenie już w latach siedemdziesiątych postaci stałego oponenta i krytyka Borewicza, równego mu rangą Waldemara Jaszczuka, ograniczonego, pozbawionego talentu i wyobraźni służbisty, który co najwyżej potrafił zawalić plany kolegi. I znakomicie wpisywał się w negatywny stereotyp milicjanta.

Decyzja Komendy Głównej dotyczyła także serii komiksów; jej bohaterem miał stać się kapitan Jan Żbik, rysowany przez Grzegorza Rosińskiego (ur. 1941), znanego później w świecie dzięki *Thorgalowi*, kreowanemu wspólnie z belgijskim pisarzem Jeanem Van Hammenem (ur. 1939). Twórcami scenariuszy do komiksu oraz samej postaci Żbika zostali pułkownicy z KG MO, wspomniani już Gabiński i Krupka (por. Kłóś 2002). Mamy tu do czynienia z niezwykłą w skali światowej sytuacją – przynajmniej od czasów współpracy pisarza Wiktora Hugo i architekta Violett-le-Duca – kiedy to decydenci w sferze kultury sami ją tworzą.

Owe kontrowersyjne decyzje – przynajmniej z punktu widzenia partyjnego betonu – miały walnie przyczynić się do powstania w Polsce rynku kultury popularnej z prawdziwego zdarzenia!¹⁷ Skróciły one dystans i sprofesjonalizowały relacje pomiędzy twórcą i politycznym decydem, ale dotychczasowy probierz pozycji artysty, jakim były wartości cechujące jego dzieło (estetyczne, poznawcze, światopoglądowe), ustąpił nowemu kryterium: masowości odbioru i co za tym idzie przekładalności

15 Por. „Powieść co miesiąc” [rekord w:] Katalog Biblioteki Narodowej. Katalog Biblioteki Narodowej który klasyfikuje serię również jako *Powieść co miesiąc*: https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?query=any,contains,Ewa%20wzywa%2007&tab=BN&search_scope=MyInstitution1&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&lang=pl&offset=0 [dostęp: 10.01.2020].

16 Na podstawie powieści Juliusza Grodzińskiego (1988) „Biała karawana”. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze; na temat filmu Szmagiera, por. „07 zgłoś się” [hasło w:] *Film Polski. Internetowa Baza Filmu Polskiego*. <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=122670> [dostęp: 10.07.2021]. Por. ilustracja kadr z serialu *07 Zgłoś się*. Bronisław Cieślak jako porucznik Borewicz. Fot. domena publiczna.

17 W ślad za amerykańskim kulturoznawcą Dwightem Macdonaldem moglibyśmy nazwać wskazany tu obszar twórczości kulturą „masową” (1953), ale rezerwujemy dla niej określenie „popularna” (Bernard Rosenberg, Dawid M. White ([1957] 2002: 174). Dychotomia pomiędzy obu sferami kultury, silna jeszcze w połowie XX wieku, w czasach Macdonalda, zaczęła z wielu powodów zanikać w latach 60. i 70. Massmedia: tabloid, komiks, film, produkcja telewizyjna, przekaz internetowy, przestały być wyłączną domeną kultury „niskiej”, a stały się miejscem dialogu obu poziomów kultury. Równocześnie kultura popularna zaczęła być inaczej postrzegana. Por. Dwight Macdonald (1953: 1); por. także teksty: Dwighta Macdonalda, Clementa Greenberga, Marshalla McLuhana, Ernesta van Den Haaga, Leslie Fiedler, Melvilla Tumina w zbiorze pod red. Bernarda Rosenberga i Dawida M. White’a ([1957] 2002).

sukcesu frekwencyjnego (oglądalności, liczby egzemplarzy) na wynik finansowy. W miarę otwierania się decydentów na kulturę popularną narastał konflikt pomiędzy propagandowym założeniem polityki kulturalnej PZPR, a jej rezultatem ekonomicznym. Produkcja kulturalna zaczęła przynosić w PRL spore dochody, także jako towar eksportowy. Pierwszym sygnałem, że peerelowska twórczość telewizyjna spełnia światowe standardy, był sukces 18-odcinkowego serialu *Stawka większa niż życie* (1967–1968), wyprodukowanego przez Zespół Filmowy „Syrena” pod reżyserią Andrzeja Konicy i Janusza Morgensterna. Serial spodobał się w Czechosłowacji i w Związku Radzieckim, później zaś w Czechach i Rosji; oglądany był z jednej strony w Grecji, z drugiej zaś w Jugosławii, NRD i Albanii, ale nikt nie spodziewał się sukcesów, na przykład, w Szwecji. Do krajów europejskich dołączyła cała Ameryka Łacińska, która sama była potęgą w dziedzinie telenoweli i serialu. Według słów reżysera Janusza Morgensterna, *Stawkę... obejrzeć mógł łącznie nawet miliard ludzi*¹⁸.

Sukces *Stawki większej niż życie* uzmysławia nam jak drugorzędną rolę w stosunku do waloru rozrywkowego odgrywał tak w dobie PRL, jak i później polityczny podtekst i propagandowy wydźwięk serialu. TVP Historia, która w III RP emitowała całość *Stawki...*, podjęła się w 2009 roku „odkłamania” historycznego przekazu serialu w serii programów zat. *Historia i film*, przygotowanych przez historyków z IPN. Programy przeszły bez echa; nie miały najmniejszego wpływu na trwający do dziś kult serialu. Dla grona kilkuset twórców (w tym ponad 300 aktorów) udział w produkcji *Stawki* stanowił największą przygodę ich życia, dla państwowego producenta, TVP, dostarcza nadal powodu do dumy, stanowiąc przy tym źródło zysków.

Wydaje się, że do ostatnich lat istnienia peerelowskiej formacji ustrojowej elity polityczne nie były w stanie pojąć, na czym polega relacja i swoisty dialog między kulturą „klasyczną”, „tradycyjną” czy „wysoką”, a kulturą „niską”, „trywialną” – tym samym jaka jest w tym procesie rola politycznego decydenta. I tym samym nie wykorzystwały płynących z tych procesów korzyści.

Również elity kulturalne nie do końca zdawały sobie sprawę z faktycznej roli, jaką przyszło im odgrywać w procesie tworzenia kultury popularnej. Stąd masowy, z jednej strony, akces pisarzy, często tych najwyższych lotów, do „produkcji” w obszarze scenariuszy filmowych oraz powieści popularnej (tzw. gatunkowej: kryminału, sensacji, horroru¹⁹), z drugiej jednak ukrywanie swych nazwisk pod pseudonimami – co stało się po 1956 roku niemalże regułą.

Kultura popularna sferą wolności czy zniewolenia?

Bodźcem były bez wątpienia wysokie, dziś nieosiągalne nakłady oraz częste wznowienia – i stosowne wynagrodzenia. Pozycje Wydawnictw MON z serii Labirynt osiągały od 230 do 300 tys. egzemplarzy nakładu; adresowane głównie do inteligencji tytuły Iskier (Klub Srebrnego Klucza) oraz Czytelnika (seria z Jamnikiem), średnio 40-50 tys., przy czym wiele pozycji miało kilka wydań. Na liście autorów znanych z osiągnięć w dziedzinie literatury „wysokiej”, ale w przypadku powieści gatunkowej występujących pod pseudonimami, znajdujemy takie nazwiska, jak: Adam Bahdaj (pseudonim Dominik Damian), Ireneusz

18 Cyt. za: „Stawka większa niż życie” [hasło w:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Stawka_wieksza_niz_zycie [dostęp: 01.07.2021] Profesjonalnie skonstruowana strona przynosi wiele informacji na temat recepcji serialu i może zachęcać do podjęcia badań w tym zakresie.

19 Pojęcie „powieści kryminalnej” obejmuje dwie pierwsze kategorie; por. Cegielski (2015: 40-41).

Iredyński (pseud. Umberto Pesco), Irena Barbara Kuhn (pseud. Joanna Chmielewska), Feliks Falk (Robert F. Lane), Wanda Falkowska (właśc. Falkowska-Szymańska), Aleksander Minkowski (pseud. Marcin Dor), Bruno Miecugow, Zbigniew Nowicki (pseud. Zbigniew Nienacki), Maciej Słomczyński (pseud. Joe Alex, Kazimierz Kwiatkowski), Barbara Seidler (właśc. Seidler-Hollender), Andrzej Szczypiorski (pseud. Maurice S. Andrews) Aleksander Ścibor Rylski (pseud. Jadwiga Wojtyła), Andrzej Wydrzyński (pseud. Zbigniew Morena), Larysa Zajączkowska Mitzner (pseud. Barbara Gordon)²⁰.

Najwięksi spośród piszących kryminały, Olgierd Budrewicz, Janusz Głowacki, Edmund Niziurski, Stefan Kisielewski, Józef Hen, Stanisław Lem występowali pod własnymi nazwiskami, podobnie jak polityk i działacz społeczny, profesor Mikołaj Kozakiewicz – ale ci twórcy mają na koncie jeden, co najwyżej dwa tytuły z interesującej nas kategorii, utwory często nietypowe, łamiące konwencje gatunku (przykładem utwory Lema *Śledztwo i Katar*) i dlatego niezaliczane dziś do literatury popularnej.

Znaczna część tej literackiej produkcji poświęcona była aktywności Milicji Obywatelskiej, rzadko zaś Służby Bezpieczeństwa (temat tabu), na polu zwalczania rodzimej przestępczości. Ta niekiedy jednak miała powiązania z obcymi wywiadami lub międzynarodowymi organizacjami przestępczymi – co podnosiło jej atrakcyjność w oczach czytelnika. Autorzy stawali oto wobec konieczności rozwiązania prawdziwej kwadratury koła: jak uczynić atrakcyjnym przestępstwo popełnione w peerelowskiej siermiężnej rzeczywistości, w której – jak dworował sobie Zygmunt Kałużyński – „zamiast Sherlocka Holmesa i Humphreya Bogarta występuje kapitan Mikut z MO [...] który przeprowadza śledztwo w sprawie kompletu sztuczków zabytkowych, przywłaszczonych z magazynu Desy, a przeznaczonych dla muzeum w Mielęcinie. Zbrodnia zaś polega na wepchnięciu do jeziora panny Kazi ze Zjednoczenia Handlowego przez pana Józka z rachunkowości [...] w trakcie wczasów pracowniczych” (Kałużyński 1986: 273). Ten (pod)gatunek powieści kryminalnej otrzymał z czasem miano „powieści milicyjnej” i miał zrazu fatalną prasę ze strony krytyki literackiej²¹. Do utworów przylgnęło określenie Stanisława Barańczaka z połowy lat 70. „powieści najgorsze”, w którym zawierała się zarówno krytyka poziomu literackiego, jak i dezaprobata dla propagandowych celów tych tekstów. „Poetyce” powieści milicyjnej Barańczak (1973: 63–68 oraz 1975: 270–316) poświęcił szereg rozpraw publikowanych w PRL. Ale „nadludzie w niebieskich mundurach” (Barańczak 1983) mogli się pojawić dopiero po wyjeździe poety z Polski. Był to fragment szerszego studium Barańczaka na temat Czytelnika ubezwłasnowolnionego (Barańczak 1983: 69–114) oraz *Odbiorcy ubezwłasnowolnionego* (Barańczak 2017).

Nic tedy dziwnego, że jeszcze w latach 50. publikujący w Polsce powieści kryminalne starali się uczynić ich bohaterami detektywów działających w krajach Zachodu. Tę manierę z pełnym powodzeniem zastosował Maciej Słomczyński kreując postać angielskiego detektywa Joe Alexa, czyniąc go także autorem powieści o własnych dokonaniach. Scenariusze Słomczyńskiego, sygnowane nazwiskiem Kwaśniewski, były dwukrotnie ekranizowane (*Gdzie jest trzeci król, Zbrodniarz i panna*). Autor nie był zadowolony z filmów, jakie powstały na ich bazie, więc współpracę z filmem zarzucił. Inaczej niż dziesiątki pisarzy, których teksty drukowane były w serii *Ewa wzywa 07...* a potem wykorzystane zostały przy produkcji odcinków serialu tv *07 zgłoś się* oraz wielu filmów pełnometrażowych.

20 Wśród czołowych przedstawicieli tej drugiej niemal wszyscy autorzy, za wyjątkiem Anny Kłodzińskiej oraz Jerzego Siewierskiego, ukrywali się pod pseudonimami. Specjaliści w dziedzinie kryminalnej bibliografii doliczyli się w tej kategorii ponad 60 autorów publikujących w latach 1956-1989, niekiedy pracujących w pisarskich tandemach.

21 Por. kompetentnie i wyczerpująco napisane hasło „Powieść milicyjna” w: https://pl.wikipedia.org/wiki/Powieść_milicyjna [dostęp: 01.10.2021].

Upływ czasu i nowa perspektywa historyczna sprawiły, że powieści kryminalne tworzone w PRL stały się materiałem analizy kulturoznawczo-socjologicznej, politologicznej lub antropologicznej. Równocześnie w oczach współczesnych nam badaczy niepomniernie wzrosła ranga „powieści milicyjnej” jako zarówno intencjonalnego, jak i nieintencjonalnego w genezie źródła literackiego. Rzadziej teksty liczące pół wieku zyskiwały nowe życie dzięki reedycjom. Spośród publikowanych ostatnio opracowań wymieńmy Doroty Skotarczak (2019) *Otwierać, milicja! O powieści kryminalnej w PRL*, która zwraca uwagę na widoczny wpływ w „powieści milicyjnej” struktur fabularnych klasycznego kryminału XX wieku, a także na jej związki z kształtującą się dopiero peerelowską klasą średnią (Skotarczak 2019: 63, 93). Aprobując wnioski wysunięte przez badaczkę, niżej podpisany w artykule pt. *Pod lupą śledczego. Krytyka i pseudokrytyka społeczna w powieści kryminalnej doby PRL*²² podkreśla fakt stosunkowo wysokiego poziomu wiarygodności obrazu czasu i miejsca utrwalonych przez powieść i film (serial tv) poświęcone MO. Staje się tak ze względu na konieczność wypełnienia przez autorów postulatu epistemologicznego, jakim jest wiarygodność przekazu. Czytelnik doby PRL mógł z przymrużeniem oka patrzeć na wyczyny różnych Borewiczów czy Żbików, nieustraszonych agentów komendy stołecznej, głównej lub choćby tylko wojewódzkiej milicji, rozumiejąc, że tego wymaga konwencja gatunku (dobrze już znanego dzięki serialowi angielskiemu *Święty*), natomiast nie był skłonny akceptować nierealistycznych, chybionych opisów znanych sobie miejsc i typów ludzkich. Obraz świata przedstawionego w „powieści milicyjnej” musiał być wiarygodny – lub choćby za taki w odbiorze uchodzić. W drugim wypadku otwierało się szerokie pole dla klisz i stereotypów, jakie rodziły się w ramach interakcji na linii „twórca - odbiorca”, ale możliwości ich eksploatacji nie były nieograniczone. Odbiorca kultury popularnej to ktoś, kto wciąż poszukuje nowości. Dlatego wyważenie proporcji pomiędzy tym, co dobrze znane czytelnikowi/widzowi, a elementami nowości należy do zawodowego kunsztu tak autora, jak i jego wydawcy/producenta.

„Czytelnik ubezwłasnowolniony” Barańczaka bronił się skutecznie przed wciskaniem mu kitu w sferze dotyczącej jego codziennego doświadczenia. Tu nasuwa się nadzwyczaj trafna opinia sformułowana przez antropologa kultury Waldemara Kuligowskiego: „liczne badania empiryczne pokazują wyraźnie, że odbiorcy [masowych] mediów nie są *kulturowymi frajerami*, za jakich mają ich intelektualne elity” (Kuligowski 2002: 19-26). Podkreślmy tu jeszcze moment swobodnego wyboru ze strony odbiorców kultury, a fakt że zanurzone są w niej również elity; wskazują na kulturę popularną jako znaczne poszerzenie przestrzeni wolności.

Tego typu ujęcia jeśli nie prowadzą do gloryfikacji kultury popularnej, to przecież uznają jej siłę i atrakcyjność. Zwracają również uwagę, iż „potęga kultury popularnej wynika właśnie z faktu, że tak wielka jest jej oferta i zróżnicowanie. Tak bogata, że jesteśmy w stanie znaleźć w niej swoje własne miejsce, utożsamić się z konkretnymi wartościami, nurtami muzycznymi, rodzajem kina i tak dalej, i tak dalej. Kultura popularna umożliwia dobieranie się ludzi w nowe plemiona oparte na uczuciu” (Burszta 2002: 11-18, Troszczyński 2002: 61). Ta siła interesującego nas obszaru kultury sprawiała, że jej twórca mógł skutecznie emancypować się od władzy, tym bardziej, że z czasem zdał sobie sprawę ze swojej siły – o czym poniżej.

22 Cegielski, Tadeusz (2021) „Pod lupą śledczego. Krytyka i pseudokrytyka społeczna w powieści kryminalnej doby PRL”. [W:] „Kryminalne światy przeszłości”, redakcja Wolfgang Brylla, Marta Ruszczyńska, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 165-200.

Czyja jest kultura? – czyli nowa świadomość twórców

Komercyjne sukcesy utworów literackich i filmowych, zarówno tych które reprezentowały kulturę wysoką i zbierały zasłużone laury na światowych festiwalach, jak obecnych w obszarze kultury popularnej, sprawiły, że w nowym okresie historycznym, „późnym”, „schyłkowym” PRL lat 1977–1989 skierowały uwagę twórców ku zasadniczej kwestii: kto finansuje produkcję w sferze kultury? Formalnie były to takie czy inne instytucje państwowe. Faktycznie wydawały pieniądze zarobione przez samych twórców; dotyczyło to szczególnie filmu i produkcji telewizyjnej, a więc obu najbardziej masowych mediów – obok wysokonakładowej prasy i radia. Ciekawie prezentują się w tym kontekście wypowiedzi poszczególnych twórców – że to oni utrzymują kinematografię – właśnie w sferze finansowej. Krzysztof Zanussi tak oto wspomina te opinie:

„Andrzej Wajda pierwszy powiedział, że trzeba obalić mit, którym władza nieustannie szafowała: mit artysty dworskiego, któremu władza mówi, że to pańska ręka go karmi. Otóż po szalonych sukcesach komercyjnych, jakimi był *Człowiek z marmuru*, a potem *Człowiek z żelaza*, jakim były *Barwy ochronne* [Zanussiego], chcieliśmy głośno powiedzieć: »To państwo ludowe na nas zarabia, a nie odwrotnie, my nie jesteśmy dłużnikami władzy, bo to ona za nasze pieniądze dopłaca do dzielonego budżetu«²³.

Przykładem podobnego sposobu myślenia są też argumenty przywoływanego tu Andrzeja Wajdy w liście otwartym do wiceministra kultury i sztuki Stefana Stefańskiego, odpowiedzialnego za kinematografię, napisanym po kolaudacji *Przesłuchania* Ryszarda Bugajskiego z 1982 roku. List datowany był w Paryżu, 15 maja 1982 roku:

„Kiedy kolega [Mieczysław] Waśkowski²⁴ mówi o pieniądzach, za które film Bugajskiego został zrobiony, to powinien pamiętać, że nie są to z pewnością jego pieniądze (jak wiadomo, żaden jego film nie przyniósł zysku) – ale *moje* pieniądze, ponieważ właśnie moje filmy zarabiały w dużej mierze na potrzeby naszej kinematografii. Naszym celem, celem Komitetu Ocalenia Kinematografii, w którego pracach również pan Waśkowski uczestniczył, było stworzenie modelu kinematografii niezależnej ekonomicznie, samowystarczalnej, a w perspektywie dochodowej. I kiedy dziś mówi on o »naszych pieniądzach«, zapomina, że on i jego koledzy kręcą swoje filmy na taśmie zakupionej za dolary uzyskane ze sprzedaży filmów, które dziś tak gwałtownie są atakowane²⁵.

Mowa tu o kolaudacji, która odbyła się 23 kwietnia 1982 roku. Aby przybyć na nią i bronić debiutanckiego dzieła Bugajskiego, powstałego w Zespole X, którego był kierownikiem artystycznym, Andrzej Wajda musiał przerwać zdjęcia do *Dantona*, rozpoczęte właśnie w Paryżu. Rozgoryczony przebiegiem kolaudacji przypomina wiceministrowi, że komisja powołana do oceny danego filmu

23 Cyt. za: Marcin Adamczak (2012) „Zespoły Filmowe jako rzeczywistość”. *Strona kultury. Dwutygodnik.com*, 10, wyd. 94, <https://www.dwutygodnik.com/artukul/4062-zespoły-filmowe-jako-rzeczywistosc.html> [dostęp: 01.10.2021].

24 Mieczysław Waśkowski (1929-2001), reżyser, aktor. Był członkiem PZPR; wieloletni sekretarz POP PZPR przy PRF „Zespoły Filmowe”, członek Komitetu Kinematografii (1987–1989).

25 Por. „List otwarty Andrzeja Wajdy do Wiceministra Kultury i Sztuki ds. Kinematografii Stanisława Stefańskiego w sprawie kolaudacji filmu Ryszarda Bugajskiego pt. *Przesłuchanie*” przechowywany w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Całość listu reprodukuje AAN na stronach: <https://aan.gov.pl/galeria,art,179,kino-jest-najwazniejsza-ze-sztuk> [dostęp: 01.07.2021]. Jego fragment cytuje Marcin Adamczak (2012).

jest ciałem doradczym przy Ministrze Kultury – a nie organem cenzorskim! Uprawnienia cenzorskie przysługują Ministrowi oraz GUKPPiW.

Omówienie zjawiska rosnącej samoświadomości polskich twórców filmowych jako dostarczcycieli pokaźnej części dochodu narodowego – wykracza poza ramy chronologiczne mojego opracowania. Stanowi przecież jego znamienne zamknięcie, które prowadzi nas do kompleksu zagadnień: „masowość odbioru – kultura popularna – efekt finansowy – nowa pozycja decydenta”. Możemy skonstatować, iż artysta (w konkretnym wypadku filmowiec), ze słabszego partnera i obiektu manipulacji, z pozycji, jak pisze Wajda, „artysty dworskiego, któremu władza mówi, że to pańska ręka go karmi” staje się twórcą świadomym swej suwerenności i sprawczości – także w dziedzinie finansów.

*

Pora na konkluzję dotyczącą zagadnienia relacji między elitami kulturalnymi, szczególnie artystycznymi, i władzą polityczną w „średkowym” PRL, jak nazwaliśmy lata 1955–1978. Wskazaliśmy na trzy zasadnicze przyczyny, dla których te pierwsze cieszyła się względną – w porównaniu z innymi krajami „obozu socjalistycznego” swobodą twórczą. Pierwsza – tu skoncentrowaliśmy się na przykładzie produkcji filmowej – wynikała z faktu, iż początkowe sztywne i niewydolne organizacyjne ramy twórczości (CUK, Komisja Ocen Scenariuszy) ustąpiły elastycznym i wypełnianym przez samych artystów formom Zespołów Filmowych. Druga wiązała się z zjawiskiem przenikania się elit artystycznych i politycznych, nie tylko i nie tyle w płaszczyźnie partyjnej, co na gruncie doraźnych interesów lub nawet wspólnych celów ideowych – przykład Wajdy i Tejchmy. Owa konwergencja elit sprzyjała tendencji do „ręcznego sterowania” kulturą, a więc podejmowania decyzji pozasystemowych, decyzji ad personam i w odniesieniu do konkretnego dzieła. Trzeci, zasadniczy czynnik wiązał się z faktem modernizowania się mediów oraz powstania nowych (tv), ich zauważalnej już w latach 70. ewolucji w stronę masowości przekazu i kultury popularnej, jeśli idzie o jego formę. Nowy fenomen kulturowy wymusił nowe formy działania, redefiniował rolę obu czynników sprawczych: „autora – władzy”, na plan pierwszy wysuwając teraz „wydawcę/producenta”. Miejsce oryginalnej twórczości (traktowanej uważnie) i ostrożnie podejmowanej decyzji o dopuszczeniu utworu do publikacji/dystrybucji, zajęła „produkcja” wg. określonych wzorów oraz masowa dystrybucja – dla zaspokojenia masowych potrzeb.

Bibliografia

- „Komisja Ocen Scenariuszy o sobie.” Dyskusja członków Komisji Ocen Scenariuszy: Janina Bauman-sekretarz Komisji oraz jej członkowie: Ludwik Starski, Jan Alfred Szczepański, Krzysztof Teodor Toeplitz, Stanisław Trepczyński. (1966). [W:] *Kino*, 12; 25–30.
- „Narada filmowa Plenum Stowarzyszenia Polskich Artystów Teatru i Filmu”. Dokumentacja obrad, opracował Aleksander Ford (1954). [W:] *Kwartalnik Filmowy* 3-4, 1954; 3–98.
- Barańczak, Stanisław (1973) „Poetyka polskiej powieści kryminalnej”. *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, 6 (12); 63–82.
- Barańczak, Stanisław (1975) „Polska powieść milicyjna. Dominacja funkcji perswazyjnej a problemy gatunkowe”. [W:] Marian Stępień (red.) *W kręgu literatury Polski Ludowej*. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 270–316.
- Barańczak, Stanisław (1983) *Czytelnik ubezwłasnowolniony. Perswazja w masowej kulturze PRL*. Paryż: Libella.

- Barańczak, Stanisław (wyd. 2017) *Odbiorca ubezwłasnowolniony. Teksty o kulturze masowej i popularnej*. Opracowanie i posłowie Adam Poprawa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Burszta, Wojciech (2002) „Kultura popularna jako wspólnota uczuciowa”. [W:] *Kultura popularna*, 0/2002; 11–18.
- Cegielski, Tadeusz (1988) „Das Alte Reich und die erste Teilung Polens 1768-1774”. Vorwort von Karl Otmar, Freiherr von Aretin. Stuttgart – Warszawa: Franz Steiner Verlag, Wiesbaden GmbH, PWN – Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Cegielski, Tadeusz (2015) *Detektyw w krainie cudów. Powieść kryminalna i narodziny nowoczesności, 1841 – 1931*. Warszawa: W.A.B.
- Cegielski, Tadeusz (2021) „Pod lupą śledczego. Krytyka i pseudokrytyka społeczna w powieści kryminalnej doby PRL”. [W:] „Kryminalne światy przeszłości”, redakcja Wolfgang Brylla, Marta Ruszczyńska, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego; 165–200.
- Cegielski, Tadeusz, Grażyna Szelańska (2011) „Film fabularny doby PRL w rozpoznaniu przemian społecznych i kulturowych”. [W:] *Przegląd Humanistyczny*, 6 (437); 5–18.
- Danielewicz, Michał (2019) *Ford. Reżyser*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Grodziński, Juliusz (1988) *Biała karawana*. Olsztyn: Pojezierze.
- Hendrykowski, Marek (2002) „Paradoksy poetyki socrealizmu w filmie polskim”. [W:] *Blok*, 1; 120–138.
- Hendrykowski, Marek (2013) „Historia zespołów filmowych z dzisiejszej perspektywy”. Referat wygłoszony na otwarcie ogólnopolskiej konferencji naukowej „Idea zespołu filmowego – historia i nowe wyzwania”, zorganizowanej przez Wydział Organizacji Sztuki Filmowej PWSFTViT w Łodzi w dniach 16–17 maja 2013. [W:] *Images*, 21–22, vol. XII; 341–350.
- Kalużyński, Zygmunt (1986) *Widok z pozycji przewróconego*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kłóś, Alex (2002) „Akuszer Żbika”. [W:] *Przekrój*, 19/2968, 12 maja 2002; 55.
- Krajewski, Andrzej (2004) *Między współpracą a oporem: twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980)*. Warszawa: Trio.
- Kuhn, Anette (1988) *Cinema, Censorship and Sexuality 1909–1925*. London – New York: Routledge.
- Kuligowski, Waldemar (2002) „Popkultura jako źródło tożsamości”. [W:] *Kultura popularna*, 0/2002; 19–26.
- Macdonald, Dwight (1953) „A Theory of Mass Culture”. [W:] *Diogenes*, 1 (1); 1–17.
- Madej, Alina (1997) „Zjazd w Wiśle, czyli dla każdego coś przykrego”. [W:] *Kwartalnik Filmowy*, 18; 207–214.
- Michalak, Bartosz (2016) *Wajda. Kronika wypadków filmowych*. Kraków: Wydawnictwo MG
- Misiak, Anna (2006) *Kinematograf kontrolowany. Cenzura filmowa w kraju socjalistycznym i demokratycznym (PRL i USA), analiza socjologiczna*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS.
- Pitera, Zbigniew (1949) „Walka o film realizmu socjalistycznego”. [W:] *Kino*, 22; 8–9.
- „Relacja T. Cegielskiego z rozmowy z dr. Longinem Cegielskim”, Archiwum Autora, sygn. 011/72.
- Rosenberg, Bernard, David M. White (red.) ([1957/ 1959] 2002) *Mass Culture. The Popular Arts in America*. Glencore Illinois: *The Free Press*. I wyd. polskie (1959), wybór, tłumaczenie, przedmowa i posłowie Czesław Miłosz. Paryż: Instytut Literacki. Biblioteka Kultury; II wyd. polskie (2002), komentarz Jerzy Szacki. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Skotarczak, Dorota (2019) *Otwierać, milicja! O powieści kryminalnej w PRL*. Szczecin/Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Stachówna, Grażyna (1994) *Roman Polański i jego filmy*. Warszawa-Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Troszyński, Marek (2002) „Kultura popularna – emancypacja czy zniewolenie?” [W:] Marian Golka (red.) *Od kontrykultury do popkultury*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora; 59–74.

Źródła internetowe:

- „07 zgłoś się” [hasło w:] *Film Polski. Internetowa Baza Filmu Polskiego* <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=122670> [dostęp: 10.07.2021].
- „Aleksander Ścibor-Rylski” [hasło w:] *Film Polski. Internetowa Baza Filmu Polskiego* <https://filmpolski.pl/fp/index.php?osoba=11892> [dostęp: 01.07.2021].
- „Powieść co miesiąc” [rekord w:] https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?query=any,contains,Ewa%20wzywa%2007&tab=BN&search_scope=MyInstitution1&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&lang=pl&offset=0 [dostęp: 10.01.2020].
- „Powieść milicyjna” [hasło w:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Powieść_milicyjna [dostęp: 01.10.2021].
- „Stawka większa niż życie” [hasło w:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Stawka_wieksza_niz_zycie [dostęp: 01.07.2021].
- Adamczak, Marcin (2012) „Zespoły Filmowe jako rzeczywistość”. *Strona kultury. Dwutygodnik.com*, wyd. 94, <https://www.dwutygodnik.com/artukul/4062-zespoły-filmowe-jako-rzeczywistosc.html> [dostęp: 01.10.2021].
- Adamczak, Marcin (2012) „Zespoły Filmowe jako rzeczywistość”. *Strona kultury. Dwutygodnik.com*, 10, wyd. 94, <https://www.dwutygodnik.com/artukul/4062-zespoły-filmowe-jako-rzeczywistosc.html> [dostęp: 01.10.2021].
- Kowalczyk, Janusz, R. (2015) „Tadeusz Konwicki”. *Culture.pl*, 2015; <https://culture.pl/pl/tworca/tadeusz-konwicki> [dostęp: 01.07.2021].
- Krajewski, Andrzej (2003) „Człowiek z celuloideu”. *Rzeczpospolita* (archiwum rp.pl), 2003-10-08. <https://archiwum.rp.pl/artukul/456530-Człowiek-z-celuloideu.html> [dostęp: 01.07.2021].
- Lubelski, Tadeusz (b. d.) „10 dekad polskiego kina. Esej”. <http://kinomuzeum.pl/10-dekad-polskiego-kina-opisuje-tadeusz-lubelski/> [dostęp: 01.10.2019].
- Rzeczycka, Anna (2009) „Le Monde o Andrzeju Wajdzie” (13.08.2009). http://www1.rfi.fr/actupl/articles/116/article_8445.asp [dostęp: 01.07.2021].
- Wajda, Andrzej (1982) „List otwarty Andrzeja Wajdy do Wiceministra Kultury i Sztuki ds. Kinematografii Stanisława Stefańskiego w sprawie kolaudacji filmu Ryszarda Bugajskiego pt. *Przesłuchanie*”. Maszynopis, ss. 4. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. <https://aan.gov.pl/galeria,art,179,kino-jest-najwazniejsza-ze-sztuk> [dostęp: 01.07.2021].
- Zakrzewski, Patryk (2019) Recenzja książki Michała Danilewicza „Ford. Reżyser”. <https://culture.pl/pl/dzielo/michal-danielewicz-ford-rezyser> [dostęp: 01.07.2021].

PAWEŁ GIWOJNO

Komisja Nauk Filologicznych Oddziału Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu

Kiklewicz, Aleksander (2021) *Lingwistyka na bieżąco. Wypisy i komentarze Lublin: Episteme*; pp. 277

Abstract

The author of the reviewed book skillfully interconnects two linguistics components, namely interesting extracts from the corpus of contemporary Polish, as well as professional and substantive linguistic analyses, both of which make this book a perfect popular-scientific compendium. This well thought-out combination of the above-mentioned components undoubtedly makes Professor Kiklewicz's work an excellent introduction to the broad domain of contemporary linguistic studies, as well as a vivid illustration of changes noticed in contemporary Polish. As such, it fits perfectly to the trend of popularizing knowledge about the contemporary Polish language.

Keywords: Aleksander Kiklewicz, linguistics, contemporary Polish language

Verba docent, exempla trahunt („słowa uczą, przykłady pociągają”) – ta znana łacińska sentencja może być interpretowana na wiele sposobów. Jedną z możliwości jest potraktowanie jej jako przepisu na książkę popularnonaukową. I właśnie takie założenie zdaje się leżeć u podstaw pracy Aleksandra Kiklewicza.

Autor zrećźnie przybliży czytelnikowi meandry współczesnej polszczyzny – umiejętnie łącząc interesujące fragmenty wypowiedzi językowych z fachową i merytoryczną warstwą naukową. Połączenie to świetnie oddaje ducha omawianej książki i stanowi jej wielki atut, czyniąc ją – zgodnie zresztą z intencjami Autora (s. 12) – doskonałym kompendium popularnonaukowym.

Struktura pracy jest przejrzysta, a przy tym konsekwentna. Książkę rozpoczyna spis omawianych tekstów (ss. 5–10) oraz wstęp Autora (ss. 11–13). W głównej części opracowania Profesor Kiklewicz przytacza analizowane wypowiedzi językowe, wskazuje na pewne wybrane fragmenty, a następnie objaśnia zawarte w nich zwroty i zjawiska lingwistyczne, komentując je na tle szerokiej domeny językoznawstwa.

Warte podkreślenia jest bogactwo wykorzystanego materiału badawczego i jego różnorodność, zarówno z punktu widzenia mnogości wykorzystanych źródeł (np. książki popularne i popularnonaukowe, publicystyka, ogłoszenia prasowe, anonse internetowe), jak i gatunków i rodzajów literackich (np. dyskurs naukowy, poezja, bajka, literatura piękna, artykuły prasowe).

Całość wieńczy stosunkowo obszerna jak na pracę popularnonaukową bibliografia (ss. 263–269) oraz indeks przedmiotowy (ss. 271–277), który niezwykle ułatwia czytelnikowi odnalezienie się w gąszczu omówionych pojęć i terminów lingwistycznych. Co istotne, dzięki przyjętej w pracy perspektywie badawczej adresaci opracowania uzyskują nie tylko szereg aktualnych informacji z teorii językoznawstwa lecz także obszerną wiedzę o wielu zjawiskach okołojęzykowych, które ujawniły się we współczesnej polszczyźnie w okresie ostatnich kilku dekad transformacji w Polsce.

Recenzowana tu praca wpisuje się w szeroki gatunek zdefiniowana przez Autora jako „wypisy i komentarze lingwistyczne” (s. 11), który niewątpliwie popularyzuje wiedzę o współczesnej polszczyźnie, szczególnie jej wymiarach użytkowych, a także umożliwia poznanie aktualnego stanu badań oraz terminologii lingwistycznej. Tym samym praca ta łączy dwa wymiary: pozwala głębiej spojrzeć na wybrane struktury współczesnej polszczyzny poprzez przywołanie odpowiednich fragmentów tekstów, a także lepiej zrozumieć aktualne metody ich analizy i interpretacji stosując szeroki zestaw narzędzi z instrumentarium studiów językoznawczych.

Omówione powyżej założenia doskonale spełniają funkcję edukacyjną oraz zachowują walory opracowania popularnonaukowego. Przemysłane połączenie obu tych płaszczyzn sprawia, że bez wątpienia praca Profesora Kiklewicza jest doskonałym wprowadzeniem do szerokiej domeny współczesnych studiów lingwistycznych (dla czytelnika zainteresowanego wiedzą z obszaru językoznawstwa), jak również wierną ilustracją zmian obserwowanych we współczesnej polszczyźnie. Jako taka, doskonale wpisuje się w nurt popularyzacji wiedzy o języku polskim i pozwala zaliczyć Autora do kręgu takich współczesnych badaczy i popularyzatorów wiedzy językoznawczej, jak choćby Jan Miodek (2020), czy Jerzy Bralczyk (2021).

Bibliografia

- Bralczyk, Jerzy (2021) *Dwa słowa o słowach. Porady językowe profesora Bralczyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Miodek, Jan (2020) *O śląskiej ojczyźnie polszczyźnie w „Śląsku”*. Katowice: Wydawnictwo Śląsk.

TABLE OF CONTENTS

SOMAYA ABUNIMA, SUMAYA FAISAL ALSHAMIRI, SHAHIDI A. HAMID, SHARIFAH RAIHAN SYED JAAFAR, ALAREER REFAAT, The Influence of Bilingualism on the Production.....	7
EMRE CAN ALPTEKIN, Roles of Music-Making	21
ALIAH AFIQAH ANUARDIN, SHARIFAH RAIHAN SYED JAAFAR, Language Choice	33
OLEH ANDRISHKO, ANATOLII POPOVSKYI, Hermeneutic Dimension	49
KRZYSZTOF BEKIESZCZUK, KACPER ROSNER-LESZCZYŃSKI, Wypowiedzi świadków	61
OSTAP BODYK, NATALIJA HORODNIUK, YULIYA FEDOROVA, The Philosophical Meaning	73
KATARZYNA BUCZEK, A Content Analysis of COVID-19 Pro-Vaccine and Anti-Vaccine	95
VASYL DMYTROYCH BYALYK, LIUDMYLA IVANIVNA NIZHNIK, Epistemic Words	107
PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI, Językoznawstwo antropologiczne	117
ANNA CHUDZIK, „Wiolka mówi o obrzydliwych rzeczach”. O semantyce i funkcji nazw	127
MIRKA CIROVIC, Reading <i>Othello</i> Through the Prism of Conceptual Metaphor Theory	143
BEATA DUDA, EWA FICEK, The Corpus of Discourses on the COVID-19 Pandemic	155
H. SEZGI SARAC DURGUN, From Syntax to Stylistics: A Case Study of Selected Haikus	167
KONRAD KLIMKOWSKI, An Extended Translation Service Portfolio in Research Translation	179
KATARZYNA LISOWSKA, Polski ruch pozytywnej seksualności a teoria queer. Studium przypadku	189
MAGDALENA ŁOMZIK, Intralingwalne tłumaczenie niemieckiej dokumentacji medycznej	201
JOANNA MLECZKO, Związki frazeologiczne z komponentem nominalnym <i>oko – oczy</i>	211
GAIANE MURADIAN, A Warfare Metaphor and its Functional Aims	225
TOMASZ PACIORKOWSKI, Addressing the (ELF)ant in the Room	235
PAWEŁ PAWIŃSKI, „Tak działa nauka”. Retoryczne aspekty <i>naukowego marketingu</i>	257
ALESSANDRO PULIMANTI, “denk an Pasolinis »verzweifelte Leere von Casarsa«”	267
ELISABETH REBER, HANS SAUER †, <i>Allas and weilawei</i> : Interjections	279
MONIKA SOSNOWSKA, “What sort of a world is this, where killing and pain are the norm?”	305
ESSAYS, REVIEWS & POLEMICS	
PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI, Hans Sauer in Memoriam	319
TADEUSZ CEGIELSKI, Elity artystyczne <i>versus</i> władza. Subiektywna interpretacja	321
PAWEŁ GIWOJNO, Kiklewicz, Aleksander (2021) <i>Lingwistyka na bieżąco</i>	343

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

*Polish Academy
of Sciences
Wrocław Branch*